

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2007/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Galambos Ferenc Iréneusz, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: Bonkáló Ervin, **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa

ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

VÁRSZEGI Asztrik	Előszó <i>Foreward</i>	5
VAJDA Tamás	Művelődés- és gazdaságtörténeti adatok Szent Gellért Deliberatioja kapcsán <i>Cultural- and Economic-Historical Data in the Deliberatio of Bishop Saint Gellért of Csanád</i>	7
TÓTH Péter	A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a későközépkorban <i>Canons of Csanád at Universities in the Late Middle ages (1364–1552)</i>	37
MIKLÓS Péter	A szegedi esperesi kerület 1848/49-es történetéhez <i>To the History of the Szeged Deanery in 1848-49</i>	59
RÉVÉSZ Éva	Magyarok misszióban. A magyar verbita rendtartomány története <i>Hungarians in Mission. History of the Hungarian Province of the Society of the Divine Word</i>	69

FORRÁSOK – SOURCES

SZENDE Ákos	Kereten kívüli piaristák állami iskolákban <i>„Over the Limit” Piarist Fathers in State Schools</i>	85
FÜLEP Katalin	„Dominus ac Redemptor noster...”, 1773. Két magyar nyelvű jezsuita dokumentum <i>“Dominus ac Redemptor noster...”, 1773. Two Jesuit Documents in Hungarian</i>	109
ADRIÁNYI Gábor	Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására <i>Vilmos Fraknói’s Proposal to Publish Sources of the Vatican Archives</i>	149

SOMORJAI Ádám OSB	Adalékok a magyarországi bencések apostoli vizitációjához és reformjához <i>Contributions to the Apostolic Visitation and Reform of the Benedictines in Hungary (1929–1932)</i>	161
----------------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

– –	Horváth Tibor SJ. 80 éves <i>Tibor Horváth is 80 years old</i>	203
-----	---	-----

JÁVOR Egon OSB	50 éves a magyar bencések alapítása, Woodside Perjelsége Kaliforniában <i>The Fifty Year Old Benedictine Woodside Priorate in California</i>	205
----------------	--	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

„Az igazság szabaddá tesz titeket”. Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán (Ism.: Somorjai Ádám)		219
FONT Márta: <i>A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-európa a 10–12. században</i> (Ism.: Vajda Tamás)		225
MARTON József: <i>Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága</i> (Ism.: Ozsváth Judit)		234

ELŐSZÓ

1994-ben a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6. évfolyam első számában azt írtuk, hogy az eredeti címet megtartva „fölvesszük a REGNUM alcímet is. Tisztelegni kívánunk ezzel Szekfű Gyula és a harmincas-negyvenes évek egyháztörténészei munkája előtt, egyben vállaljuk szellemi örökségünket és folytatni kívánjuk azt.” E döntésünkben közrejátszott az is, hogy a REGNUM egykori munkatársai közül, – akik a magyar tudomány és az egyháztörténet kiváló képviselői voltak – még többen éltek, és ez számukra egyfajta elégtétel volt.

Akkori indoklásunkban azt is írtuk: „Annyi változás van a 60 éve alakult közösség céljaihoz képest, hogy folyóiratunk **felekezeti megkülönböztetés nélkül** vállalja fel az egyháztörténeti kutatás támogatását és az eredmények közlését.” Bár ezt a szándékot azóta is következetesen gyakoroljuk a szerkesztésben és a felekezeti elfogultság folyóiratunkkal szemben egyszer sem fogalmazódott meg, többen kifogásolták a REGNUM alcímet, mondván, az akkori kiváló REGNUM folyóirat kifejezetten katolikus orgánus volt.

Mára a REGNUM egykori tudósai meghaltak, és a sokrétű hazai és külföldi szerzőgárda véleményét, valamint az alapító, **Horváth Tibor** óhaját teljesítve folyóiratunk ismét az eredeti, 1989-es alapító címéhez tér vissza, és lesz ismét „csak” **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**. Marad viszont a régi szándék: a Toronto-Budapest-Pannonhalma-Szeged együttműködés révén szolgáljuk az egyháztörténeti kutatást.

Pannonhalma, 2007. szeptember

Várszegi Asztrik

FOREWARD

In the 6th volume of the Essays in Church History in Hungary in 1994 we announced “to take the subtitle REGNUM, while keeping the main title of the periodical. With this gesture we wished to pay our respect to Gyula Szekfű and the church historians of the 1930-40s, at the same time expressing continuity with their legacy and a wish to continue their work.” We were motivated in our step by the fact that correspondents of the former REGNUM – prominent representatives of Hungarian science and church history – were still alive and this act was a compensation for them.

As we wrote in 1994: „The only difference compared to the aims of the community formed 60 years ago is that our periodical aims at supporting research and publishing results of church history regardless of denominational distinction.” Although we have

kept our promises and sectarian bias has never shadowed our periodical, several complaints were made arguing that REGNUM as the outstanding journal of the 1930-40s was a distinctly Catholic periodical.

By today contributors of the former REGNUM have died and accomplishing the wishes of our correspondents and our founder, **Tibor Horváth** we return to the original title given in 1989 and will publish our periodicals again entitled as **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok** (Essays in Church History in Hungary.) The original intention is still valid though; to serve research on church history by the cooperation between Toronto-Budapest-Pannonhalma-Szeged.

Pannonhalma, September 2007

Asztrik Várszegi

VAJDA TAMÁS

MŰVELŐDÉS- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI ADATOK SZENT GELLÉRT
DELIBERATIOJA KAPCSÁN

BEVEZETÉS

Szent Gellért csanádi püspök *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* című műve mintegy hétszáz éves lappangás után a XVIII. században került elő a freisingi káptalan levéltárából, s miután Bécsben gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök (1780–1798) lemásoltatta, bő jegyzetekkel és Szent Gellért nagy legendájával együtt 1790-ben kiadta.¹ Bár a másolat, amelyet közrebocsátott, hibáktól hemzseg,² s kritikailag hünek nem mondható,³ mégis Batthyány Ignácnak köszönhető, hogy Gellért püspökre és művére irányult a figyelem. A *Deliberatio* egyetlen fennmaradt példányát csak kevés magyar kutató vizsgálhatta, így a feldolgozások jobbára az 1790-es kiadáson alapultak. Batthyány szövegközlése azonban a XX. század elejére már a további kutatás kerékkötőjévé vált.⁴ Sajnos azonban Gabriel Silagi 1978-as kritikai szövegkiadása⁵ sem volt mentes a rossz olvasatoktól, az értelemzavaró elírásoktól,⁶ s nem rendezte megnyugtatóan a *Deliberatio* szövegközlését, így Magyarországon továbbra is igény mutatkozott egy könnyen elérhető, pontos és alapos szövegközlésre, amelyet Karácsonyi Béla és Szegfű

1 BATTHYANY, IGNATIUS de: *Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis Scripta Et Acta*. Albae-Carolinae, 1790.

2 MEZEY LÁSZLÓ: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Budapest, 1979. (továbbiakban: MEZEY 1979) 118.

3 KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent-Gellért püspök müncheni kódexe*. Magyar Könyvszemle II. (1894) 11. 1887-ben, Szent Gellért életét és *Deliberatio* című művét részletesen tárgyaló művében Karácsonyi – a kódex ismeretének hiányában – még optimistábban ítélte meg Batthyány szövegközlésének pontosságát. KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent-Gellért csanádi püspök, élete és művei*. Budapest, 1887. (továbbiakban: KARÁCSONYI 1887) 193.

4 Ivánka Endre 1942-ben kénytelen volt megjegyezni, hogy „a mű jelenleg tulajdonképpen kiadatlan kézírásos szövegnek tekintendő”. IVÁNKA ENDRE: *Szent Gellért Deliberatio-ja. Problémák és feladatok*. Századok LXXVI. (1942) 498.; Sörös Pongrác 1902-ben közölte javított olvasatait. SÖRÖS, PONGRÁC: *Collatio codicis olim Frisingensis, nunc Monacensis cum editione comitis episcopi Bathian: Sancti Gerardi Scripta et Acta... Albo-Carolinae, typ. episc. MDCCXC, pag. 1–297*. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): *A Pannonhalmi-Szent-Benedek-Rend története I*. Budapest, 1902. (továbbiakban: PRT. I.) 579–586.

5 GABRIEL SILAGI (ed.): *Gerardi Moresenae aeccliesiae seu Csanadiensis episcopi: Deliberatio supra Hymnum trium puerorum*. /Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XLIX./ Turnholti, 1978, 1–216.; ismertetés: Klaniczay Tibortól Irodalomtörténeti Közlemények LXXXIV. (1980) 544–546.

6 DÉRI BALÁZS: *Szent Gellért-szövegproblémák*. In: BÁRDOS ISTVÁN – BEKE MARGIT (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 1991. (továbbiakban: BÁRDOS – BEKE 1991) 387.

László 1999-es kiadása⁷ – félszáz nyomdahibája ellenére – hosszú időre megoldott. A szegedi alkotók a latin szöveg és a különböző mutatók mellett elsőként adták közre a mű teljes magyar fordítását.⁸

Jelen dolgozat célja, hogy a *Deliberatio* kétnyelvű kiadását alapul véve egyrészt az elmúlt bő egy évszázad kutatási eredményeit összegezze, az eltérő szempontú vizsgálatok eredményeit ütköztesse az utóbbi évek szép számú megállapításaival, másrészt új megfigyeléseket tegyen Szent Gellért műve alapján a XI. századi hazai művelődés- és gazdaságtörténet témájában.

1. A DELIBERATIO POLITIKATÖRTÉNETI TANÚSÁGAI

Szent Gellért misztikus bibliamagyarázata már műfajánál fogva is nehezen használható történeti forrásként. A szöveg szokatlan nyelvi fordulatai, valamint csapongó gondolatmenete és a számtalan bibliai és patrisztikus parafrázis tovább nehezíti értelmezését.⁹ A bonyolult nyelvezet azonban számos konkrét utalást, információt rejt a korabeli egyházi és politikai viszonyokra, ezért gyakorlatilag már a mű első kiadásakor, Battyány Ignác püspök jegyzeteiben és bevezetésében megkezdődött a *Deliberatio* történelmi értelmezésének és kortörténeti kérdésekhez kötésének kísérlete. Csakhogy Gellért nem nevezi meg azt az uralkodót, akit élesen bírál és elítél művében. Ezért hazánk első fennmaradt teológiai alkotása egészen a XX. század közepéig csak a történettudomány margóján foglalt helyet, s a belőle kibontható adatokat a történetírás csak

7 KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ (ed. et transl.): *Deliberatio Gerardi Moresanae aeclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum*. Szeged, 1999. (továbbiakban: KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999); Ismertetések: NEMERKÉNYI Elődtől Budapesti Könyvszemle XII. (2000) 402–405. (továbbiakban: NEMERKÉNYI 2000); BENYIK GYÖRGY: *Pannónia se hallgasson. Szent Gellért püspök Deliberatio című művének forrásai*. Pannonhalmi Szemle IX. (2001) 3:121–126. és VAJDA TAMÁS: *Magányos remekmű a XI. századból*. Aetas XVII. (2002) 4:176–181.

8 Korábban csak rövid szakaszok magyar fordításai jelentek meg: KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Szemelvények Szent Gellért Deliberatio-jából*. Világosság XVII. (1976) 2:97–99. és 336.; KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Elmélkedés a tudós Isingrimus számára a három fiú himuszáról*. In: V. KOVÁCS SÁNDOR (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Budapest, 1984, 615–638.; KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ (fordították, a bevezetést és a jegyzeteket Szegfű László írta): *Gellért: Elmélkedés a három fiú himuszáról*. In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999. (továbbiakban: ÁKÍF) 188–219.; DÉRI BALÁZS: *A „Tekintetes lakodalmas”, az „Isteni nászdal” és a „Nemes ének” – avagy a Szent Gellért-szövegkiadás műhelyéből*. Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis I. (1991) 58–67.

9 Az első magyar nyelvű bemutatásai egyet értettek a mű értelmezésének nehézségében. Még – a Gellért érdemeit egyébként elismerő – Karácsonyi János is negatívan írt a *Deliberatio* fellelmező, dagályos, nehézkes s a sok közbekevert görög s olaszos, meg elavult szó és szabados szörend miatt sok helyütt homályos stílusáról. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*. Figyelő (Irodalomtörténeti Közlöny) III. (1877) 104.; OMPOLY MÁTRAJ ERNŐ: *Gellért, az első scholasztikus*. Figyelő (Irodalomtörténeti Közlöny) IV. (1878) 213.; M[átra]i E[rnő]: *Szent Gellért mint író*. Fővárosi Lapok 1888, 266.; PAULER GYULA: dr. Karácsonyi János: *Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei*. (ismertetés) Századok XXII. (1888) 57. és KARÁCSONYI 1887, 135. és 206–209. Pedig az a tény, hogy a jegyzetelő írás igen sok, bizonyára nem egyszer önkényes rövidítést tartalmazott, s ezek a másoló számára az olvasást, a rövidítések feloldását, így a letisztázott szöveget is bizonytalaná, nehezen érthetővé tette, nem Gellért teológiai hibája. MEZEY LÁSZLÓ: *Gellért-problémák*. Vigilia XLV. (1980) 592. (ugyanaz In: HORÁNSZKY NÁNDOR (szerk.): *Emlékkönyv Szent Gellért püspök halálának 950. évfordulóján*. Budapest, 1996, 57.)

lassan kezdte kapcsolatba hozni a hazai krónikás feljegyzésekkel. Szabó Károly 1872-es akadémiai székfoglaló értekezésében Orseolo Péter és Aba Sámuel koráról szólva mindössze egyetlen alkalommal – s akkor is csak az 1046-os közállapotok, különösen is a siralmas egyházi állapotok általános jellemzésére – idézett Gellért művéből.¹⁰ Karácsonyi János a *Deliberatioban* névtelenül bírált uralkodóra vonatkozó vagy vonatkoztatható információkat, legalábbis öt szakaszt Orseolo Péter uralkodásának és politikájának jellemzéséhez használta fel.¹¹ Hajdu Tibor azonban 1902-ben éppen ellenkező eredményre jutott, s Aba Sámuelre és udvartartására vonatkoztatta a *Deliberatio* királyt elítélő passzusát.¹² Ivánka Endre 1942-ben hívta fel a figyelmet, hogy Gellért a három ismert arkangyal mellett említi még Uriel nevét is, ami segít a *Deliberatioban* említett eretnekségnek a bogumilizmushoz kötésében is.¹³

Rónay György 1956-ban Gellért művéből vett idézeteken keresztül tételesen bizonyította, hogy a *Deliberatioban* bíralt eretnekek a Balkán-félsziget északi részeiről hazánkba beszivárgó bogumilok lehettek.¹⁴ Ezt ugyan Redl Károly 1965-ben még kritikával illette,¹⁵ de Szegefű László 1968-as tanulmánya óta a szakirodalom egyre inkább átveszi Rónay megállapítását.¹⁶ Szegefű szerint Magyarországon – céljai elérése érdeké-

10 „A német- és magyarországi papság e kori mélyen súlyedtt erkölcsseit élénk színekkel festi és keményen ostorozza az egykorú Gellért csanádi püspök *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* című munkájában.” SZABÓ KÁROLY: *Péter és Aba*. Pest, 1872, 42.

11 KARÁCSONYI 1887, 149.

12 Hajdu a *Deliberatio* egyetlen szakaszát (*Deliberatio* lib. II. 15^v2–5. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 60.) próbálta konkrét személyhez kötni. HAJDU TIBOR: *Szent Gellért „Deliberatio” cz. művének méltatása*. (továbbiakban HAJDU 1902) In: PRT. I. 396.

13 A *Deliberatio* „Graeci autem he cet unum, utique uriel, qui ignis dei dicitur, quem specialius heretici inuocare dicuntur” *Deliberatio* lib. VIII. 126^v26–127^r2. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 504–506. (azaz: „A görögök is ezeket a neveket ismerik, továbbá még egyét, nevezetesen az Urielét, akinek a neve Isten tüze, s akit állítólag kiváltképp az eretnekek hívnak segítségül”) megjegyzése több információt is hordoz. Igaz, hogy Uriel nevét és a név feltételezett jelentését Bodor András szerint Szent Gellért Sevillai Szent Izidortól kölcsönözte, de Gellért saját teológiai céljainak megfelelően kivonatolt, így a névhez kapcsolt egyéb, elsősorban az eretnekségekre, különösen is a bogumilizmusra vonatkozó megjegyzései kortörténeti jelentőségű információk. Hiszen Uriel neve gyakran szerepel a bogumilizmus által kedvelt apokrifekben (pl. Henoch-könyvben). Majd Ivánka 1955-ben újból kiemelte a bogumilizmus és Uriel kapcsolatát. IVÁNKA 1942, 499–500., BODOR ANDRÁS: *Szent Gellért Deliberatio-jának főforrása*. (továbbiakban: BODOR 1943) Századok LXXVII. (1943) 217. és IVÁNKA, ENDRE VON: *Gerardus Moresanus, der Erzengel Uriel und die Bogumilen*. *Orientalia Christiana Periodica* XXI. (1955) 143–146.

14 RÓNAY GYÖRGY: *Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök „Deliberatio”-jának tükrében*. *Irodalomtörténeti Közlemények* LX. (1956) (továbbiakban: RÓNAY 1956) 471.

15 REDL KÁROLY: *Problémák Gellért püspök Deliberatio-jában*. (továbbiakban: REDL 1965) *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. (1965) 215.

16 SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Eretnekség és tirannizmus*. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXII. (1968) 501–515. (továbbiakban: SZEGFŰ 1968); SZEGFŰ, LÁSZLÓ: *La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria*. In: BRANCA, VITTORIO (cura): *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*. Firenze, 1973, 23–26.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Pogányság és kereszténység a XI. századi Magyarországon*. In: MAKK FERENC (szerk.): *Fejezetek a régebbi magyar történelemből I*. Budapest, 1981, 90–91.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: *A bogumil eretnekség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae* XIV. (1983) 48–49., SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Gondolatok a Kárpát-medence IX–XI. századi kereszténységéről*. In: JANCSAK CSABA – KÓSA KINGA – NAGY TAMÁS – NYULASSY ÁGNES (szerk.): *Honfoglalási emléknapok. /Belvedere Kiskönyvtár 9./ Szeged, 1996, 43–44. és SZEGFŰ LÁSZLÓ: Szent Gellért munkássága*. (továbbiakban: SZEGFŰ 2001) In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés. /Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 27./ Budapest, 2001,*

ben – Aba Sámuel király (1041–1043) támaszkodott menekült bogumilokra, s szimpatizált az egyházat bomlasztó, a szertartásokat elferdítő, részben el is vető és a híveket elcsábító tanaikkal. Eszerint a műben névtelenül bírált királyt Aba Sámuellel lehet azonosítani. 1981-ben szintén Rónay György újította fel Karácsonyi János 1887-es értelmezését a névtelenül bíralt király azonosítása kapcsán. Rónay szerint Szent Gellért elítélte második országlása alatt Pétert, s koncepciója bizonyítására a *Deliberatio* királyi uralmat ostromozó passzusait használta forrásként, mert „a *Deliberatio* lapjaira bebeszűrődik a készülő zendülés földalatti moraja”.¹⁷ Ezt követően tanulságos vita zajlott Gerics József és Kristó Gyula között a Magyar Könyvszemle című folyóirat hasábjain. Gerics – Rónay, ill. Karácsonyi koncepciója alapján – Péterrel azonosította a *Deliberatio*-ban meg nem nevezett királyt, így Aba Sámuelnek tekintette a Szent István-politika folytatójának. Gerics feltételezte, hogy a műben névtelenül elítélt Pétert csak Gellért legendáinak írója azonosította – tévesen – Aba Sámuellel, s ekkor keletkezett az a negatív kép Aba uralmáról, amely krónikáinkban¹⁸ is olvasható. Kristó azonban – Szegfű koncepciójának megfelelően, de saját korábbi elméletét is továbbfejlesztve¹⁹ – Aba Sámuelben látta az eretnekekkel és pogányokkal együttműködő uralkodót, így Orseolo Pétert tekintette az országot következetesen krisztianizáló és feudalizáló uralkodónak.²⁰ Bár arra végül Kristó Gyula is felhívta a figyelmet, hogy a *Deliberatio*, már műfaja miatt is, nehezen döntheti el Aba Sámuel és Péter uralkodásának és politikai irányultságának kérdését,²¹ annyit mégis eredményezett a *Deliberatio* felhasználásának

124–125. Szegfű első tanulmányával gyakorlatilag egyidejűleg, 1967-ben Csóka J. Lajos is csatlakozott azok közé, akik a Szentháromságot veszélyeztető eretnekség XI. századi realitásának és a *Deliberatio* rájuk vonatkozó utalásainak hitelt adtak. CSÓKA J. LAJOS: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest, 1967. (továbbiakban: CSÓKA 1967) 22.

- 17 RÓNAY GYÖRGY: *Első szentjeink*. Vigilia XLVI. (1981) 519–520. (ugyanaz In: RÓNAY GYÖRGY: *A keresztigazsága*. Esszék. Budapest, 1999, 203–204.)
- 18 KRISTÓ GYULA (fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta): *14. századi krónikakompozíció*. In: ÁKÍF 382–391.
- 19 Kristó már 1965-ben – Gombos Ferenc Albin 1911-es elméletét követve – úgy foglalt állást Aba Sámuelről, hogy „a népi elemek, a pogány vagy pogány érzelmű szabad pásztorok, végeredményben a törzsiség exponense az államisággal szemben, s így a magyar feudalizmus fejlődése történetében kétségtelenül negatív, retrográd szerep, értékelés illeti meg”. KRISTÓ GYULA: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tom. XVIII. (1965) 32–33. és GOMBOS FERENC ALBIN: *Történetünk első századaiból I–II*. Századok XLV. (1911) 497–512. és 569–585.
- 20 GERICS JÓZSEF: *Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I–II*. Magyar Könyvszemle XCVIII. (1982) 186–197. és 299–312. (Uő.: *A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után*. In: GERICS JÓZSEF: *Egyház állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. /METEM-könyvek 9./ Budapest, 1995. /továbbiakban: GERICS 1995/ 88–114.); KRISTÓ GYULA: *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I–II*. Magyar Könyvszemle C. (1984) 159–175. és 285–298.; GERICS JÓZSEF: *A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája (Válasz Kristó Gyulának)*. Magyar Könyvszemle CI. (1985) 159–170.; KRISTÓ GYULA: *Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez (Válasz Gerics Józsefnek)*. Magyar Könyvszemle CI. (1985) 170–180. Gerics 1985 után – a vitát folytatva – további érveket gyűjtött az eredeti koncepció bizonyítására: GERICS JÓZSEF: *Auslegung der Nacherzählung mittelalterlicher Quellen in unserer Zeit*. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae XXXII. (1986) 335–348. (Uő.: *Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban*. Szent Gellért Aba királyról. In: GERICS 1995, 77–87.) és GERICS JÓZSEF: *A magyar király egyházi vagyonhoz való viszonyának egy átmeneti szakasza a korai Árpád-korban*. In:

igyekezete kortörténeti kérdések megválaszolásához, hogy sok, értékes tanulmány született, és Szent Gellért műve végre a figyelem középpontjába kerülhetett.

2. A DELIBERATIO MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANÚSÁGAI

Szent Gellért *Deliberatio*jának gazdaság- és különösen művelődéstörténeti jelentőségét már Karácsonyi János felismerte: „Magasztos, fensőbb eszméket és igazságokat tárgyaló irányánál fogva Szent-Gellért nem sokat beszél az őt környező mindennapi dolgokról. Mindamellett mintegy akaratlanul is beleszó művébe egy-egy műveltség-történeti adatot is. Minél kevesebb az ő korára vonatkozó történeti kútfők száma, annál szükségesebb, hogy az általa elejtett ilyenén morzsalékokat se vessük meg, hanem azokat is összegyűjtsük és felsoroljuk.”²² Ivánka Endre 1942-ben hasonlóan nyilatkozott: „Szent Gellért munkája tele van a legérdekesebb művelődéstörténeti adatokkal, melyek váratlanul gazdag képet fognak nyújtani az akkori magyar kereszténységben működő szellemi erőkről és irányzatokról, a különböző művelődési gócpontokból kiinduló hatásokról, ha majd egyszer tervszerűen kiaknázzák ezeket az adatokat.”²³ Sőt programadó írásában a tervszerű kiaknázás módszereit is megjelölte: „nem elég, ha csak a nyilvánvalóan kortörténeti utalásokat szedjük ki a művéből; ez már megtörtént. Bele kell állítani minden gondolatát, néha eléggé különleges hasonlatainak és allegóriáinak minden elemét és minden mozzanatát a korabeli irodalom keretébe, és akkor egy-egy megjegyzés vagy idézet alapján ismerhetjük fel azokat a szellemi szálakat és összefüggéseket, melyek Szent Gellért művében összefutnak.”²⁴

BÁRDOS - BEKE 1991, 91–93. (GERICS 1995, 62–64.) GERICS JÓZSEF: *Péter király egyházpolitikája és következményei*. In: SZ. JÓNÁS ILONA (szerk.): *Tanulmányok a közeli és a régműltből. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára*. Budapest, 1994, 29–34. (és GERICS 1995, 115–120.). A vita forrástani kérdéséhez kapcsolódva Szegfű László 1986-ban tételesen megvizsgálta a Gellért-legendák és a *Deliberatio* kortörténeti passzusainak kapcsolatát. SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Kortörténeti problémák Gellért püspök Deliberatiojában és legendáiban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tom. LXXXIII. (1986) 11–20.

21 „Természetesen Gellért műve nem kulcsregény, amelyet a 11. század negyvenes éveinek Magyarországra a sífre meglelése után maradéktalanul alkalmazhatunk. Bár tagadhatatlanul vannak az ekkori Magyarországra vonatkozó utalásai, műve általánosabb, mint egy történeti helyzet kozmikus szélesítése.” KRISTÓ GYULA: *A tizenegyedik század története*. (továbbiakban: KRISTÓ 1999) /Magyar Századok/ Budapest, 1999, 97.

22 KARÁCSONYI 1887, 213.

23 IVÁNKA 1942, 498.

24 IVÁNKA 1942, 498. Található azonban a szakirodalomban egy olyan irányzat is, amely a *Deliberatio*ból nem a hazai, hanem az ezredforduló Itáliájának szellemi viszonyaira következtet. Döllinger és Arno Borst például feltételezte, hogy Gellért még itáliai tartózkodása alatt írta meg munkáját. Horváth János pedig azt próbálta megállapítani a *Deliberatio* segítségével, hogy „milyen felkészültséget hozott magával hazájából Gellért”. DÖLLINGER, IGNATIUS: *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters I*. München, 1890, 61–62.; BORST, ARNO: *Die Katharer*. Stuttgart, 1953, 78–79. és HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954. (továbbiakban: HORVÁTH 1954) 112.

2.1. Gellért forrásainak tanulságai

A *Deliberatio*ból három módon nyerhetünk ki művelődéstörténeti „morzsalékokat”. Mivel Gellért komoly teológiai igényű munkáit aligha írhatta pusztán a memóriájára hagyatkozva. Az első, legtermészetesebb és legközvetlenebb adatok a szerző által felhasznált könyvek jegyzékének tanulságai. Azok a könyvek, amelyekből több alkalommal és hosszabb, jellegzetes szakaszokat (nem emlékezetből felhozható közhelyeket) szó szerint másolt Szent Gellért, feltehetően a rendelkezésére álltak írás közben.²⁵

Hogy Szent Gellért milyen könyveket használt forrásként műve megírásakor, már Batthyány Ignác a munkához adott bevezetésében és jegyzeteiben megpróbálta kimutatni. Érvelésében a XI. századra virágzó könyvtári kultúrát, s „annyi munkának az ismeretét tételezi föl Szent Gellértről, hogy ha ez valóban így lett volna, őt nemcsak kora, hanem az egész középkor egyik legképzettebb, legolvasottabb írójának tekinthetnők”²⁶. Batthyánytól eltérően Karácsonyi János 1887-ben már jóval realisabban állította össze a szóba jöhető művek listáját.²⁷ Nagy jövőt futott be Hajdu Tibor 1902-es – akkor még csak általánosságban megfogalmazott – megjegyzése a *Deliberatio* nyelvészeti és természettudományos ismereteiről, illetve azok forrásairól: „úgy látszik «manu diurna et nocturna» lapozgatta Szent Izidornak főntebb már említett művét [ti. *Etymologiarum*], mert a mi ebből céljaira alkalmas, mind fölhasználja”²⁸. Joseph Anton Endres 1913-ban megjelent tanulmányában elsőként mutatott rá néhány konkrét szöveghelyre, ahol Gellért Izidor *Etymologiarum sive Originum libri XX* című művéből idézett.²⁹ Majd Bodor András 1943-ban alapos elemzésben mutatta ki, hogy a csanádi püspök legfontosabb forrása Sevillai Szent Izidor hatalmas munkája, s tanulmánya végén tételesen felsorolt 43 szövegpárhuzamot, valamint kísérletet tett Szent Gellért többi forrásainak felsorolására is.³⁰ Karácsonyi és Szegfű 1999-es szövegkiadásának kimutatása szerint Gellért 166 alkalommal idézi az egyházatyá enciklopédiáját.³¹

Szegfű László 1979-ben filológiailag vizsgálta meg az *Etymologiarum* eretneklistájának átvételi módját, hogy megállapítsa az írás közben Gellért rendelkezésére álló kézikönyvek jellegét: „Végső soron nem látjuk komoly akadályát egy olyan feltevés valószínűségének, hogy Gellért hazánkba jövet »tudományának könyveit«, azaz vegyes tartalmú kódexeket, amolyan maga készítette excerptum-gyűjteményeket hozott magával”³². Hóbe Judit 1998-as tanulmánya Szent Gellért nagyobbik legendája alapján kísérte meg a csanádi püspök magánkönyvtárának rekonstrukcióját, s mindenben Szegfű

25 Ezt a módszert XI. századi könyvkultúránk rekonstruálásához már Mezey László megfogalmazta 1963-ban. MEZEY LÁSZLÓ: *A kéziratosság századai*. In: KOVÁCS MÁTÉ (szerk.): *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig*. Budapest, 1963. (továbbiakban: MEZEY 1963) 45.

26 BATTHYÁNY 1790. XIX-XXV. és BODOR 1943 175.

27 KARÁCSONYI 1887, 210–212.

28 HAJDU 1902, 393.

29 ENDRES, J. A.: *Studien zur Geschichte der Frühscholastik: Gerard von Czanád*. Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft XXVI (1913) 349–359.

30 BODOR 1943, 226–227.

31 KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 685–689.

32 SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Néhány XI. századi „liber portabilis” nyomában. Gellért püspök könyvtára*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria Tom. VIII. (1979) Fasc. 1. 35.

1979-es eredményeit ismételte meg.³³ Hóbe és Szegfű tanulmányának argumentumai azonban négy megfontolásból kifolyólag kevés bizonyító erővel rendelkeznek a feltételezett kivonatgyűjteményekről.

Az első ok, hogy Sevillai Szent Izidor enciklopédiájában számtalan ókori szerző művét kivonatolta, s felölelte kora minden tudományosságát, magában foglalta mindazt, amit a középkori ember értékes ismeretnek tartott. Az egész középkornak olyan alapkönyve, amely nemcsak az ismeretállományt őrizte szilárdan nyolc évszázadon át, de a kor gondolkodásmódját, gondolkodási formáit is befolyásolta.³⁴ A középkori tudományok közkincese volt, s mintegy 950 fennmaradt kézirat tanúsága szerint a legtávolabbi monostorok könyvtárában is megvolt.³⁵ Békefi Remig 1901-ben kimutatta, hogy Szent István király Imre fiához írt *Intelmeinek* (*Libellus de institutione morum*) a Karoling kapitulárék mellett Sevillai Izidor *Etymologiarum* című műve szolgált forrással.³⁶ Ezt az adatot megerősíti Pannonhalma Szent László korabeli inventáriuma is, amely tanúsítja, hogy az apátság könyvei között szerepelt egy „Liber...Ysidorum”.³⁷ E tételt pedig a könyvjegyzéket eddig elemző kutatók többsége az *Etymologiarummal* azo-

33 HÓBE JUDIT: *Szent Gellért és a könyvészet*. In: DÖBÖR ANDRÁS - JANCSÁK CSABA - KISS GÁBOR FERENC - NAGY TAMÁS - SZEGFŰ LÁSZLÓ (szerk.): *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*. (továbbiakban: SZGV) /Belvedere Kiskönyvtár 11./ Szeged, 1998, 147–152.

34 CURTIUS, ERNST ROBERT: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern, 1948, 489. Izidor nyomán a kora középkori tudományosság egyik leggyakrabban alkalmazott módszere az etimologizálás: a név és az általa jelzett fogalom között oksági kapcsolatot tételeztek fel. Ebből eredt tulajdonképpen a nomen est omen elve. BORST, ARNO: *Storia e lingua nell'Enciclopedia di Isidoro di Siviglia*. *Bulletino dell' Instituto Storico per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* LXXVII. (1965) 1–20.

35 VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Budapest, 1980, 892.

36 Békefi Remig öt helyen mutatott ki szövegszerű vagy gondolati rokonságot a két mű között. BÉKEFI REMIG: *Szent István király intelmei*. Századok XXXV. (1901) 947., 948., 954., 958. és 965.

37 Az inventárium könyvjegyzékének első pontos kiadását Kuncze Leo készítette 1878-ban. KUNCZE LEO: *A pannonhalmi szentbenedekrend könyvtárainak története és jelen állapota*. Magyar Könyvszemle (1878) 168–169. Újabbban: GYÖRFFY, GYÖRGY (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Budapest, 1992. (továbbiakban: DHA) 300. és GYÖRFFY GYÖRGY (főszerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Chartae Antiquissimae Hungariae*. Budapest, 1997. (továbbiakban: CAH) 32–34. és magyarul ugyanitt 119–122.

38 Zoltányi Irén 1902-ben még kissé tanácstalanul állapította meg, „hogy a nevezetes egyháztanítónak 19 ismeretes műve közül melyiket tartalmazta, nem lehet eldönteni; legfőlegb sejtünk lehet, hogy a kolostori életet tárgyazó „*Regula Monachorum*” cz. műve tehetta a pannonhalmi könyv tartalmát”. Először Mályusz Elemér vetette fel Árpád-házi Szent Margit és az egyházi műveltség kapcsolatát vizsgáló tanulmányában, hogy „Megvolt még a könyvtárban Sevillai Szent Izidor egyik műve, talán éppen a VII. század tudásanyagának enciklopédiája, az *Etymologiae*”. Nyomában azután Rónay György, Csapodi Csaba, Mezey László, Veszprémy László és Madas Edit egyaránt az *Etymologiarumot* valószínűsítette. A szócikkek alapján pedig az összefoglaló kézikönyvekben is általánosan elterjedt az *Etymologiarum* feltételezése a XI. századi Pannonhalmára (pl. Mészáros István iskolatörténeti és Török József egyháztörténeti monográfiája) ZOLTÁNYI IRÉN: *A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt*. In: PRT. I. 352.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Árpád-házi Boldog Margit. A magyar egyházi műveltség problémája*. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933, 350.; RÓNAY GYÖRGY: *Monostori szellem a román korban. A szerzetesi olvassmányok és a monostori irodalom eszményei*. *Katolikus Szemle* LV. (1941) 325.; CSAPODI CSABA: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. Pannonhalma a XI. században*. Magyar Könyvszemle LXXIII. (1957) 20. 25. jegyzet, UÓ.: *A középkori könyvtári katalógusok eszmetörténeti tükröződése*. In: SZÉKELY GYÖRGY (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. /*Memoria Saeculorum Hungariae* 4./ Budapest, 1984, 63.; UÓ.: *A középkori magyarországi könyvtárak története*. In: VIZKELETY ANDRÁS (szerk.): *Kódexek a középkori Ma-*

nosította.³⁸ Ezeket az elgondolkodtató XI. századi adatokat kiegészíti és tovább nyomatékosítja Gerics József 1974-es észrevétele a Szent László-legenda, a krónika és az *Etymologiarum* szoros kapcsolatáról: a XII. század végén íródott krónika Szent László erényeinek megrajzolásához felhasználta az *Etymologiarum* IX. könyvének 3. fejezetét,³⁹ s ennek segítségével – a trónra való alkalmasság (idoneitas) végletes hangsúlyozásával – középkori forrásaink közül utoljára foglalta össze a kora középkori királyeszményt.⁴⁰ De nemcsak ebben a legendában, hanem szinte valamennyi Árpád-kori történeti alkotásunkban kimutatható Szent Izidor műve etimologizáló tudományos módszerének hatása.⁴¹ Ez utóbbi adat is bizonyítja, hogy az *Etymologiarum* jelen volt Magyarországon, s nem volt szükséges annak kivonatát hazánkba hozni.

A második érv Szegfű módszerével kapcsolatos. Abból, hogy Szent Gellért nem szolgaián másolta Izidort, hanem saját mondanivalójához „igazította”, mondhatni aktualizálta a szöveget, nem következik az, hogy Európa legelterjedtebb könyve csak kivonatban állt rendelkezésre. Véleményem szerint Gellért mai szemmel nézve „önkéntes” idézési módszerét kellően indokoltta teszi írásának műfaja (misztikus szentírás-magyarázat),⁴² munkamódszere (katénaszzerű szerkesztés)⁴³ és stílusa (forrásai nyelvi fegyvel-

gyarországon. *Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban*. Budapest, 1985, 19.; Uő.: *A középkori könyvkultúra kibontakozása Magyarországon*. In: VÉRTESY MIKLÓS (szerk.): *Magyar könyvtártörténet*. Budapest, 1987, 14., MEZEY 1963, 67. 22. jegyzet; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *A pannonthalmi bencés apátság könyvei a 11. század végi összeírás alapján*. (továbbiakban: VESZPRÉMY 1996) In: TAKÁCS IMRE (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma, 1996, I. 331. MADAS EDIT: *Írás, könyv és könyvtárhasználat a középkori Magyarországon. 1000–1526*. In: MADAS EDIT - MONOK ISTVÁN: *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1730-ig*. Budapest, [2003.] 34; MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, 1981, 37. és TÖRÖK JÓZSEF: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. /Keresztény Századok/* Budapest, 2002, 143.

39 GERICS JÓZSEF: *Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai*. In: HORVÁTH JÁNOS - SZÉKELY GYÖRGY (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései. /Memoria Saeculorum Hungariae I./* Budapest, 1974, 121–122. (GERICS 1995, 193.)

40 SZOVÁK KORNÉL - VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Krónikák, legendák, Intelmek – Utószó*. In: *SRH II*. 1999², 783.

41 Ezek legszebb példáit Anonymus, a 14. századi krónikakompozíció és Gellért püspök nagyobbik legendája kapcsán éppen Szegfű gyűjtötte össze. SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Szent Gellért családjáról*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef Nominata. Acta Historica Tom. LXXV. (1983) 17.

42 IBRÁNYI FERENC: *Szent Gellért teológiája*. (továbbiakban: IBRÁNYI 1938) In: SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. (továbbiakban: *SzIEml*) Budapest, 1938, I. 501. A Szentírás misztikus értelmezéséhez számos, saját maga által az elragadtatás hevében alkalmilag képzett szót használ. HORVÁTH 1954, 114. Szegfű 1968-as megállapítása a *Deliberatio* műfajáról és gondolatmenetéről nem terjedt el a szakirodalomban: „nem elmélkedés (meditatio), hanem vitairat; a szerző nem motívumok kidolgozására törekszik, hanem nagyon is szigorú logika szerint építi fel művét, amely összefüggő egészet alkot, és nem egy megérzett analógia vagy közös hangulat adja a gondolatmenet vezérfonalát, hanem egy eretnek tan tételei és az elemzett himnusz struktúrájának összefonódása”. 1994-től már Szegfű is elfogadta a *Deliberatio* műfajára vonatkozó misztikus szentírás-magyarázat meghatározást. 2000-ben pedig Gellért nyelvi és stílusbeli sajátosságaira is más magyarázatot adott: „Misztikus szentírás magyarázata nem is túrné el a tudományos precizitás reguláit.” SZEGFÜ 1968, 502.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. In: KRISTÓ GYULA (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994, 165. és SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Szent Gellért püspök filozófiája*. (továbbiakban: SZEGFÜ 2000) In: KRISTÓ GYULA - MAKK FERENC (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában. /Dél-alföldi Évszázadok 12./* Szeged, 2000. (továbbiakban: KRISTÓ - MAKK) 400.

43 HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I./* München 1973, 37.

mezettségétől messze álló,⁴⁴ dús fantáziájú és csapongó író),⁴⁵ valamint az a tény, hogy „a megírt részleteken semmi nyoma sincs a második és harmadik átdolgozás munkájának”.⁴⁶ Gellért írás közben „szabad asszociáció”-kat⁴⁷ alkotott, így sokszor csak a megérett analógia, sőt néha csak a közös hangulat alkotja a gondolatmenet vezérfonalát.⁴⁸ Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy fölöttébb szabadon idézi Izidort.

A harmadik megfontolás szintén Szegefű módszerét illeti, mert mindössze az eretneklista alapján kísérli meg Gellért idézési technikáját megítélni az *Etymologiarum* egyéb részeire, sőt általában más szerzők műveire vonatkozóan is. De vajon jelent-e bármilyen bizonyítékot is a feltételezett excerptum-gyűjteményekre, azok tartalmára vonatkozóan az, hogy Gellért a kimagaslóan legtöbbet idézett és Magyarországon bizonyíthatóan rendelkezésre álló műből mit és hogyan kölcsönzött?

A negyedik megfontolás, amely a feltételezett excerptum-gyűjtemények túlzott jelentősége ellen szól az, hogy a velencei San Giorgio Maggiore kolostori könyvtárából a X. század végéről és a XI. század elejéről csak liturgikus kéziratokról maradtak fenn feljegyzések, a klasszikus latinságot képviselő iskolai auktorokról nem,⁴⁹ azaz Gellért onnan nem hozhatta a feltételezett kivonatgyűjteményeit.

Ha az egyéb idézeteket, sőt a nem szó szerinti, hanem tematikai, szellemiségi vagy szóhasználati hasonlóságokat is figyelembe vesszük, Izidor Gelléltre gyakorolt hatása még jobban kiviláglik. A *Deliberatio*ban nem kevesebb, mint 59 alkalommal fordul elő a rex szó valamilyen képzett vagy ragozott alakja, s mindössze kétszer a tyrannus kifejezés.⁵⁰ Ha eltekintünk a babiloni és bibliai uralkodók király címétől, amely Gellért számára is történelmi tény volt, akkor a kortörténeti utalásaiból kirajzolódnak a korabeli uralkodókkal szemben támasztott feltételei: „Verum nullus rex dici potest in ueritate, nisi seruus dei et ipse.”⁵¹ (azaz „Valójában csak az nevezhető igazán királynak, aki maga is Isten szolgája.”) és „Illi uero, qui tantum ut nomen habeant, regnant, et populum deuorent, et tributa ex petant, seque magnificent et cetera, circa mundi appetitum in uanum rumorem expendant, non reges, sed subuersores sunt”⁵² (azaz: Akik pedig csak azért uralkodnak, hogy címük legyen, a népet felzabálják, az adókat behajtsák, önmagukat felmagasztalják, és a világ kívánsága szerint a hiábavaló hírnévnek áldozzanak, nem királyok, hanem felforgatók”). A nem igaz királyokról Gellért megjegyzi még „Sublatus igitur est honor diuinus a tirranis uendicantibus sibi hereditarie, quod deus fecit communiter pro pauperibus. Hoc autem, ut timeantur, et pro deo uenerentur”⁵³ (azaz „Az Istennek kijáró tiszteletet a zsarnokok orozták el, és örökös jo-

44 TÖRÖK, JÓZSEF: *Gerardus de Venetis auctor et monachus? Une clerc médiéval et la Bible*. In: GRACIOTTI, SANTE - VASOLI, CESARE (ed.): *Spiritualité e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*. Firenze, 1995, 203-209.

45 SZENNAY ANDRÁS: *Szent Gellért lelkisége és teológiája*. Vigilia XLV. (1980) 809. (HORÁNSZKY 1996, 91.)

46 HAJDU 1902, 395.

47 CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra I*. Budapest, 1969, 279. (Uő.: *Szent Gellért szellemi és írói egyénisége*. In: HORÁNSZKY 1996, 85.)

48 IVÁNKA ENDRE: *Szent Gellért görög műveltségének problémája*. Akadémiai értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből XXVI. kötet 3. szám Budapest, 1942, 221.

49 NEMERKÉNYI 2000, 403.

50 KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 728. és 736.

51 *Deliberatio* lib. VIII. 146^v20. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 584.

52 *Deliberatio* lib. VIII. 146^v24-147^r2. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 584-586.

53 *Deliberatio* lib. VII. 111^r15-19. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 442. 15-19.

gon maguknak igénylik azt, amit Isten közösnek teremtett a szegények javára. Mindezt azért, hogy rettegjenek tőlük, s istenként tiszteljék őket.”).

Gellértnek a törvényes királyról és a törvényes uralkodásról alkotott felfogása nagy hasonlóságot mutat az Intelmek politikai filozófiájával, s mindkettő klasszikus forrásokra (Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely és Sevillai Szent Izidor) vezethető vissza.⁵⁴ Különösen is jelentős Sevillai Szent Izidor hatása, aki megkísérelte a római, bibliai és patrisztikus erkölcsi kritériumokat a királyságról alkotott saját elméletében egyesíteni,⁵⁵ s etimológiai alapon határozta meg az igaz király szerepét: „Reges a regendo vocati; recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur”⁵⁶ (azaz: „A királyok a kormányzásról nyerik nevüket. Ha azt jogosan gyakorolják, a királyi nevet megtarthatják, ha vétkeznek, azáltal elveszítik.”). A hatalmukkal visszaélő zsarnokokról pedig megjegyezte: „Iam postea in usum accidit tyrannos vocari pessimos atque improbus reges, luxuriosae dominationis cupiditatem, et crudelissimam dominationem in populis exercentes”⁵⁷ (azaz „Később a gyakorlatban már előfordul az elvetemült királyoknak a túlzott uralom vágyának és a nép között legkegyetlenebb uralmat gyakorlóknak a legrosszabb zsarnok elnevezése is”). Az igazságos és zsarnok uralkodó (rex és tyrannus) fogalmának bevezetése és a politikai filozófia alapvetése a XI. századi Magyarországon egyaránt Izidor művének hatására történt, s az általa alkalmazott kifejezések nagy jövőt futottak be Árpád-kori politikai irodalmunkban.⁵⁸ Ezek a példák azt mutatják, hogy Gellért nemcsak azokban az esetekben használta fel az *Etymologiarum*-ot, amikor filológiailag is kimutatható szószerinti egyezés található a két mű között, hanem Gellért retorikáját,⁵⁹ egész gondolkodását⁶⁰ és világképét meghatározta a nagy előd műve.⁶¹

Érdekes és nem minden tanulság nélküli adalékot őrzött meg Szent Gellért nagyobbik legendája az *Etymologiarum* és a szentéletű csanádi püspök szoros kapcsolatáról.

54 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Megjegyzések Szent István „Intelmei”-hez.* (továbbiakban: VESZPRÉMY 2004) In: NEUMANN TIBOR (szerk.): *Analecta Mediaevalia II. Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.* [Budapest-Piliscsaba], 2004, 316.

55 CANNING, JOSEPH: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450.* Budapest, 2002, 40.

56 *Etymologiarum* lib. IX. cap. 3. num. 4. in: J. P. MIGNE (accurante): *Patrologiae cursus completus. Series Latina* (továbbiakban: PL) LXXXII. Paris, 1850, 342.

57 *Etymologiarum* lib. IX. cap. III. num. 20. PL LXXXII. 344.

58 VESZPRÉMY 2004, 316. Izidor gondolatai tükröződnek az Intelmekben is: „Reges vero patientes regnant, impatientes autem tyrannizant” *Libellus de institutione morum* cap. 5. SRH II. 624. (azaz: „Mert a királyok, ha kíméletesek, uralkodnak, ha viszont kíméletlenek, zsarnokoskodnak”). E mondat klasszikusnak ható szentenciaszerű megfogalmazására Havas László hívta fel a figyelmet. HAVAS LÁSZLÓ: *A Szent István-féle Intelmek és lehetséges bizánci irodalmi háttere.* In: MAKK FERENC - GALÁNTAI ERZSÉBET (szerk.): *Kultúrák találkozása. Ünnepi tanulmányok Olajos Terézia professzornő tiszteletére.* Szeged, 2002, 55.

59 HORVÁTH 1954, 112–113.

60 Gellért Izidor alapján mutatja be a logikai fogalomalkotás módját, s művében gyakran él szillogizmusokkal. SZEGFÜ 2000, 392.

61 Utóbbi megállapítást Szegfű László is hangsúlyozta. Nemerékényi Előd pedig felismerte, hogy Gellért általában Izidortól veszi a hét szabad művészetre és a latin klasszikusokra vonatkozó utalásait (és talán ismereteit is). SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Szent Gellért világképéről.* In: SZGV 57.; NEMERKÉNYI ELŐD: *Szent Gellért patrisztikus forrásai.* (továbbiakban: NEMERKÉNYI 2002) In: NEMESHEGYI PÉTER - RIHMER ZOLTÁN (szerk.): *Studia patrum. A Magyar Patrisztikai Társaság I. Konferenciája az ókori kereszténységről.* Budapest, 2002, 259.

Mészáros István 1974-es tanulmányában kimutatta, hogy a legenda 12. fejezetében a kézimalmot hajtó és éneklő szolgáló ismert elbeszélésében Gellért püspök és Valter magiszter beszélgetésének egyik gondolata Izidor művének *Musica* című könyvéből származik. Szövegszerű párhuzamot mutatott ki az *Etymologiarum* zeneművészet hatásairól kifejtett gondolatai és Gellértnek az éneklő szolgálóról tett kijelentése között.⁶² Mindebből természetesen az is következhetne, hogy mindössze a legenda írója merített az *Etymologiarumból* Gellért szavainak megfogalmazásakor, csak hogy a *Deliberatioban* maga az első csanádi püspök ad tanúbizonyságot 48 kimutatható idézettel⁶³, hogy páratlanul jól ismerte Izidor zenei fejezetét: az *Etymologiarumból* vett idézetek 29 %-át a mű húsz könyve közül éppen ebből vette. Így joggal feltételezhető, hogy Gellért püspök és Valter magiszter beszélgetése valóban az *Etymologiarum* ismeretében folyt, „felidéztek Sevillai Izidor tankönyvének megállapításait a gregorián dallamok sajátosságairól e hirtelen előtűk felhangzó, a gregoriántól igen-igen különböző magyar népdal melódiáját elemezve”,⁶⁴ s ezt a szereplők műveltségéhez és személyiségéhez hűen őrizte meg a legenda.

A fenti okokból kifolyólag ma is helytállóan tartom Bodor András 1943-as megállapítását: „az *Etymologiarum* állandóan Gellért keze ügyében volt, minden felöltő gondolatra belőle idézett”.⁶⁵ Sőt kiegészíthetjük azzal, hogy Izidor műve a XI. századi Magyarországon nemcsak Gellértnél volt hatással, hanem befolyásolta az egész felsőpapságot és a bencés szerzetesség műveltebb köreit is. Helyesebb tehát, ha a *Deliberatio* Izidor-idézetei mögött nem alkalmi excerptum-gyűjteményt feltételezünk, hanem olyan szoros kapcsolatot, amelyet csak a mű magyarországi jelenléte magyarázhat meg kellően. Ennek mintájára feltehető, hogy Gellért egyéb, gyakorta idézett forrásai is jelen lehettek a XI. századi Magyarországon, de annak megállapítását, hogy ez pontosan mely művekre igaz, a jelenlegi forrásviszonyok csak egy-egy kivételes esetben teszik lehetővé. Két lehetőség áll rendelkezésre, hogy az *Etymologiarum* mellett más művek jelenlétét is valószínűsítsük.

Ha a Gellért által felhasznált források listáját összevetjük az 1093–1095 között készült pannonhalmi könyvjegyzékkel, akkor a mindkét helyen előforduló tételek esetében feltehetjük, hogy azok jelen lehettek a XI. századi Magyarországon, s rendelkezésére álltak Gellértnek műve megírásakor. Így a könyvjegyzék „*Liber sententiarum*”

62 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Pedagógiatörténeti adalék a „magyarok szimfóniájá”-hoz*. Magyar Pedagógia 1974, 292. Izidor szerint: „Musica movet affectus, provocat in diversum habitum sensus ... ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, et singulorum operum fatigationem mudulatio vocis solatur. Exitos quoque animos musica sedat” (azaz: „A zene felpeszíti a kedélyt... a muzsika türelmesség teszi a lelket a fáradság elviselésére, és a dallam feloldja egyes munkák okozta fáradságot. A zene megnyugtatja a zaklatott lelkeket is”). *Etymologiarum* lib. III. cap. 17. num. 1–2. PL LXXII. 164.; Gellért ehhez hasonlóan fogalmaz a legenda tanúsága szerint: „Nisi enim esset ars, laborem quis posset tollerare? Felix, inquit, mulier, que sub alterius potestate posita, sic dulciter debitum servitium absque murmuratione leta impendit.” (azaz: „Ha ugyanis művészet nem volna, ki lenne képes a fáradságot elviselni? Boldog ez az asszony – folytatja –, aki bár más ember hatalmának van alávetve, köteles szolgálatát így is odaadással, zúgolódás nélkül és jókedvűen teljesíti!”) MADZSAR, EMERICUS (ed.): *Legenda sancti Gerardi episcopi*. In: SZENTPÉTERY, EMERICUS (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum*. (továbbiakban: *SRH*) Budapest, 1938, II. 498.

63 KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 685–686.

64 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Gellért püspök szimfóniája*. In: HORÁNSZKY 1996, 104.

65 BODOR 1943, 221.

tétele⁶⁶ – amely valószínűleg szintén Sevillai Szent Izidor egyik művével, a *Sententiarum libri tres*-szel azonos⁶⁷ – megengedi azt a feltételezést, hogy a *Deliebratioban* fontos témában idézett⁶⁸ mű teljes terjedelmében Gellért rendelkezésére állhatott. Ez azt jelenti, hogy Sevillai Szent Izidornak több műve is jelen volt hazánkban a XI. században.⁶⁹

Török József 2003-as tanulmányában felvetette azt a lehetőséget is, hogy a *Deliberatioban* idézett művek listája összevethető a kódextörredék-kutatás eredményeivel. Igaz ugyan, hogy a középkori Magyarországon másolt vagy használt kódexeknek becslések alapján mindössze 1,5 százaléka maradt fenn, mégis az elmúlt negyed század alatt már közel ezer töredéket sikerült feltárni.⁷⁰ Ennek az adatbázisnak a birtokában

66 *DHA* 300. és *CAH* 33., magyarul: *CAH* 120.

67 E tétel azonosítása hosszú ideig bizonytalan volt. Zoltványi Irén 1902-ben még ószövetségi bölcsességi irodalomra gondolt, ez a feltételezés azonban már a könyvjegyzék logikája alapján is kizárható. Csapodi Csaba 1957-ben még nem foglalt állást e kérdésben, 1984-ben azonban elsősorban a blebeuerni jegyzék mintája nyomán már Izidor műveként határozta meg e tételt. Mezey László 1963-ban e tételt laoni Anselm szentenciás könyvével azonosította, s a mű korai pannonhalmi előfordulásában a nyugati eredmények eléggé gyors tudomásulvételére következtetett. Veszprémy László azonban 1996-ban felhívta a figyelmet a korábbi koncepciók ellentmondásaira, s Csapodihoz hasonlóan Izidor szentenciáit feltételezte e tétel mögött. ZOLTVÁNYI 1902, 352.; CSAPODI 1984, 63.; MEZEY 1963, 66. 19. jegyzet; VESZPRÉMY 1996, 330.

68 *Deliberatio* lib. VI. 80^v1–81^r4. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 320–322.

69 Sevillai Szent Izidor tekintélyét, s műveinek a XI. századi Magyarország szellemi életében játszott szerepét két további adat is bizonyítja. Szent István kisebbik legendájának egyik mondata szerint az uralkodó jártas volt a grammatika tudományában: „puer adhuc grammaticae artis ad plene imbutus est” (azaz „gyermekként teljességgel belemerítkezett a grammatica tudományának tanulmányozásába”). A Könyves Kálmán uralkodása alatt keletkezett mű feltehetően Sevillai Szent Izidor *Historia Gothorum* című művének 60. fejezetéből merítette a művelt király toposzát: „Fuit autem eloquis nitidus, sententia doctus, scientia litterarum ex parte inbutus.” (azaz: „Kitűnt ékesszólásával, tudós beszédével és jártas volt egyes tudományokban is.”) BARTONIEK, EMMA (ed): *Legenda minor Sancti Stephani regis*. In: *SRH* II. 394.; SZÉKELY MELINDA (ed. et transl.): *Isidorus Hispalensis: Historia Gothorum, Wandalorum et Suevorum*. Szeged, 1998, 100–101. Szintén Izidor tekintélye kölcsönzött elismertséget a 847–852 között íródott és igen széles körben elterjedt ún. *Collectio Pseudo-Isidorianá*-nak (‘ál-izidori gyűjtemény’), amely – Pauler Gyula és Horst Fuhrmann feltételezése szerint – a Szent István-i egyházszervezési koncepció háttérében állt, s Hartvik püspök ennek felhasználásával bizonyította Szent István legendájának megírásakor a magyar uralkodó pápától kapott jogait. De kimutatható a joggyűjtemény hatása az I. Esztergomi Zsinat egyes kánonjainak szövegében is. PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1899². I. 391. 63. jegyzet; FUHRMANN, HORST: *Provincia constat duodecim episcopatus. Zum Patriarchasplan Erzbischof Adalberts von Hamburg – Bremen, Collectanea Stephan Kuttner, I. /Studia Gratiana 11./ Bononiae, 1967, 389–404., GERICS JÓZSEF: *A korai államelmélet érvényesülése István korában*. in: GLATZ FERENC – KARDOS JÓZSEF (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988, 92–93.; GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: *A Szent István és a magyar állam a 11. században*. In: ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): *Magyarország és a Szent István kapcsolata ezer éve*. Budapest, 1996, 17.; SZUROMI SZABOLCS: *A heleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XI. (1999) 1–2: 9. és Uő.: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*. (továbbiakban: SZUROMI 1999) Magyar Könyvszemle CXV. (1999) 381–383.*

70 MEZEY, LÁSZLÓ (recensuit): *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. /Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/1./ Budapest, 1983.; MEZEY, LÁSZLÓ (recensuit): *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarü Cleri Hungariae Centralis*. /Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/2./ Budapest, 1988.; VIZKELETY, ANDRÁS (Hrsg.): *Mittelalterliche lateinische Handschriften – Fragmente in Esztergom*. /Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae II./ Budapest,

Gellért patrisztikus forrásai közül Sevillai Izidor, Pszeudo-Dionüsziosz,⁷¹ Szent Ágoston, Hitvalló Maximosz, Nagy Szent Gergely, Cassiodorus és Szent Jeromos műveinek középkori hazai jelenléte bizonyítható.⁷²

A valószínűsíthető excerptum-gyűjtemények tartalmára úgy következtethetünk, ha a *Deliberatio* szószerinti idézetei közül kiemeljük azokat a könyveket, amelyek nem szerepelnek sem a pannonhalmi könyvjegyzékben, sem a XI. századi Magyarország egyéb fennmaradt, a korabeli könyvtári viszonyokra (is) utaló forrásaiban. Hajdu Tibor hívta fel a figyelmet 1902-ben arra, hogy Gellértnek „a patrisztikai irodalom terén főleg Szent Jeromos műveiben való nagy olvasottsága tűnik ki”.⁷³ Gellért a *Deliberatioban* Szent Jeromos 11 művéből összesen 29 alkalommal idézett, s valahányszor név szerint hivatkozott példaképére, mindig a legnagyobb elismeréssel szolt róla.⁷⁴ Ennek a komoly egzegetikai érdeklődésnek és tájékozottságnak nem találjuk nyomát a korabeli Magyarországon, annál inkább kapcsolatba hozható Gellért nagyobbik legendájával, amely több helyen is utal a velencei szerzetes szentföldi zarándoklatának céljára: Szent Jeromos könyveinek helyszíni tanulmányozására.⁷⁵ Így feltehető, hogy Jeromos kommentárjairól Gellért hozott excerptumokat vagy akár teljes példányokat is Magyarországra, s a nagy legenda ezzel kapcsolatos passzusát a *Deliberatio* egzegetikai tájékozottsága támasztja alá.

1993.; VIZKELETY, ANDRÁS (Hrsg.): *Mittelalterliche lateinische Handschriften – Fragmente in Győr.* /Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae III./ Budapest, 1998.

- 71 Mezey Lászlónak a budapesti Egyetemi Könyvtárban előkerült XI. századi kódextöredékre épített elméletét Kapitánffy István megcáfolta, így az nem jelent bizonyítékot arra nézve, hogy Gellért használta-e azt a *Deliberatio* irásakor. „A töredékekből legfőljebb arra lehet következtetni, hogy valamikor a középkorban (nem feltétlenül a 11. században!) eljutott Magyarországra a latin Corpus Dionysianum egy kézirat – ha az Egyetemi Könyvtárnak azt a bizonyos ősnymtatványát csakugyan Magyarországon kötötték pergamenbe.” MEZEY LÁSZLÓ: *Egy új forrásterület feltárása.* MTA I. Osztályának Közleményei XXX. (1978) 65–90., MEZEY 1979, 119–121.; MEZEY 1983, 36–37. és KAPITÁNYFFY ISTVÁN: *Pseudo-Dionysios Areopagita latin fordításának töredéke a budapesti Egyetemi Könyvtárban.* Magyar Könyvszemle CI. (1985) 133–137. (ugyanaz In: KAPITÁNYFFY ISTVÁN: *Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban.* /továbbiakban: KAPITÁNYFFY 2003/ Budapest, 2003, 145–152.); KAPITÁNYFFY ISTVÁN: *Hungarobyzantina. Kandidátusi értekezés.* In: KAPITÁNYFFY 2003, 52.
- 72 Török 2002-ben még csak a kérdést fogalmazta meg egyháztörténeti monográfiájában („Érdekes lenne ismerni Szent Gellért könyveinek jegyzékét, és azt, hogy az általa fölhasznált szerzőket csak idézet-gyűjteményekből ismerte, vagy legtöbbet erediben olvasta?”), s a lehetséges választ a következő évben megjelenő tanulmányában adta meg. TÖRÖK 2002, 143. és TÖRÖK JÓZSEF: *Patrisztikus műveltség a középkori Magyarországon.* in: BAÁN ISTVÁN (szerk.): *„A szent atyák nyomdokait követve”. In memoriam Vanyó László.* Budapest, 2003, 423–425.
- 73 Hajdu nyomán pedig Kúhár Flóris és Szegefű László is felhívta erre a figyelmet. HAJDU 1902, 393.; KÚHÁR FLÓRIS: *Szent Gellért Bakonybélben.* Pannonhalmi Szemle II. (1927) 313. és SZEGEFŰ 2000, 393.
- 74 Gellért püspök Szent Jeromos-tiszteletét jól példázza néhány említése: „beatissimus quoque hieronymus, cuius singula uerba fundamenta sunt ecclesiastica et celi maxima luminaria” (*Deliberatio* lib. VII. 122^v23–26. KARÁCSONYI – SZEGEFŰ 1999, 488.) (azaz: „Szent Jeromos is, akinek minden egyes szava alapvető az Egyházban, és legjobban bevilágít a mennyekbe”), illetve „diuinus pater et magister ecclesie post apostolorum paulum ... hieronymus” (*Deliberatio* lib. VIII. 145^v9–11. KARÁCSONYI – SZEGEFŰ 1999, 578.) (azaz: „szentatyánk, Jeromos, a Pál apostol utáni egyház tanító mestere”).
- 75 Például „volens proficisci ad monasterium beati Ieronimi in Betlehem” *Legenda maior Sancti Gerhardi* cap. 3. SRH II. 483. (azaz „Betlehembe, Szent Jeromos kolostorába akart menni”), majd Rasina apát azzal érvel Gellért Magyarországon maradása mellett, hogy: „Nam libris beati Ieronimi, qui Ierosolimis sunt scripti, totus mundus particeps effectus est.” *Legenda maior Sancti Gerhardi* cap. 4. SRH II. 486. (azaz: „Lám, Szent Jeromos Jeruzsálemben írt könyveinek az egész világ részese lett!”)

Szent Jeromos mellett *Szent Ágoston* emelhető még ki, akinek könyvei – a *Deliberatio* tanúsága alapján – aligha lehettek jelen a XI. századi Magyarországon. Ibrányi Ferenc 1938-as tanulmányában ugyan kimutatott szöveghelyeket a *Deliberatio*ból, amelyek Szent Ágoston hatását tükrözik, de a számbavétel után kénytelen volt megjegyezni: „aligha olvasta Szent Gellért Szent Ágoston műveit. Ha t. i. Szent Ágoston műveit eredetiben olvasta volna, az ő géniusza nagyobb hatással lett volna Szent Gelléltre és a fogalmazásban rá lehetne ismerni a forrásra ... Valószínű tehát, hogy Szent Gellért a Szent Ágostonra visszamenő gondolatokat, amelyek a későbbi patrisztika és a kezdődő középkori teológia közkincsévé lettek, kivonatokból, gyűjteményekből, glosszákból és Szent Ágoston teológiáját feldolgozó hittudományos művekből vette.”⁷⁶

2. 2. A *Deliberatio* szellemi kapcsolatai

További művelődéstörténeti adatok nyerhetők a *Deliberatio* témafelvetéséből, sajátos szóhasználatából és általában a tágabb értelemben vett szellemi kapcsolataiból.

Bodor András hívta fel elsőként a figyelmet arra, hogy a három fiú himnuszához nem Szent Gellért készítette az első kommentárt, ugyanis **Hrabanus Maurus**, a fuldai apátság híres teológusa, készített egy magyarázatgyűjteményt (*Commentaria in cantica, quae ad matutinas laudas dicuntur*),⁷⁷ amely a Szentírás összes himnuszának kommentárját tartalmazta, s „érdemes volna bővebb kutatás tárgyává tenni, nincs-e valamilyen összefüggés a *Deliberatio* és Hrabanus kommentárja között”.⁷⁸ Noha a szövegszerű másolás lehetőségét a *Deliberatio* egy megjegyzése⁷⁹ alapján már Redl Károly kizárta 1965-ben, de megjegyezte, hogy „az esetleges összefüggés kérdését még közelebbről meg kellene vizsgálni”.⁸⁰

A két mű, pontosabban a két szerző között valóban található számos összefüggés. Karácsonyi Béla és Szegfű László gyűjtése szerint Gellért Maurusnak mindössze két művéből idéz egy-egy alkalommal,⁸¹ de azok közül a tizenkét drágakő allegorikus értelmezését tartalmazó igen markáns és jellegzetes eleme a *Deliberationak*. A szószerinti másolásnál azonban sokkal áttételesebben jelentkező, mégis meghatározó hatások mutathatók ki Szent Gellért művéből, amelyek Hrabanus Maurus műveinek ismeretéről tanúskodnak. Hrabanus Maurus és a kora legjobb Szent Ágoston ismerőjének tartott szász Gottschalk között a IX. században éles teológiai vita bontakozott ki a kegyelem és

76 IBRÁNYI 1938, 527.

77 PL CXII. 1090–1161, (vonatkozó fejezet: *Hymnus trium puerorum* 1151–1159.)

78 BODOR 1943, 176. 1. jegyzet

79 „Miror, quor sanctissimi perfectores et ad hoc operam dantes, ut queque obscurissima penetrarent, huius himni misterium adgressi non sunt.” *Deliberatio* lib. III. 34^r11–13. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 134. (azaz: „Csodálkozom, hogy a legszentebb egyházatyák, akik azon fáradoztak, hogy a leghomályosabb helyek értelmébe behatoljanak, miért nem vállalkoztak e himnusz misztériumának feltárására.”) Hasonlót tükröz Gellért másik megjegyzése is: „ad satisfactionem coessentium sine tipo aestimata a potentibus ideoque nuda relicta in iacentibus atque parentis caracteribus” *Deliberatio* lib. II. 10^v7–10. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 40. (azaz: „az egyháztanítók úgy tartották, hogy nincs benne jelkép, és ezért a kéznél lévő és elterjedt írásokban csupaszon maradt”).

80 REDL 1965, 211.

81 KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 685.

predestinatio körül. Gottschalk Szent Ágoston kegyelemtanából kiindulva kettős eleve elrendelésről beszélt: Isten egyeseket az üdvösségre, másokat az örök kárhozatra predestinált, s ez ellen nincs mit tenni, szabad akarat nélkül képtelenek vagyunk ellenállni Isten üdvrendjének.⁸² Hrabanus Maurus pedig hangsúlyozta, hogy a keresztségben Isten minden ember számára kegyelmet és szabad akaratot kínál fel, így dönteni tudunk jó és rossz között. A jó Isten kegyelméből, a rossz a bűnbeesésből és a szabad akaratral való visszaélésekből származik. Ha az ember jót tesz, az utolsó ítéletkor jutalomban részesül, ha gonoszat, az örök kárhozatra jut.⁸³ Isten mindenkit az üdvösségre rendelt, senkit sem a kárhozatra.⁸⁴ Hrabanus teológiája hatással volt Szent Gellétre. Ezt bizonyítja, hogy Gellért nem idézi Gottschalk elméletének két legfontosabb alapját képező bibliai textust (Róm 8,29 és Ef 1,5). Ez annál inkább feltűnő, mert Dánielt magyarázva főként a zsoltárookra (134 idézet), Szent Jánosra (198 idézet) és Szent Pál írásaira (174 idézet) támaszkodott.⁸⁵ Feltűnő az is, hogy Gellért kerüli a kegyelemtani vitákat kiélező Szent Ágoston-i művek használatát, illetve Augustinusnak csak azokat a könyveit használta, amelyekben vagy nem érintette a kegyelem kérdéseit, vagy pedig még korai, mérsékelt véleményét tükrözték.⁸⁶ A nagy egyháztanítónak mindössze négy, a kegyelemtan szempontjából semleges, s leginkább csak a szentírás-kutatás elveit, illetve a pogányok közötti térítés alapelveit összefoglaló művéből idéz. Legjobban azonban a *Deliberatio* két mondata árulkodik Hrabanus Maurus hatásáról: egy alkalommal Hrabanus Maurus mintájára az egyiptomiak isteni parancsra való meglopásához hasonlítja a klasszikus írók olvasását,⁸⁷ majd hangsúlyozza, hogy mindenki felismerheti a

82 Gottschalkot a 848. évi mainzi zsinaton Hrabanus Maurus érsek és a 853. évi Quierzy-i zsinat Reimsi Hincmar érsek egyaránt megvesszőzésre és kolostorfogságra ítélte. FÉLEGYHÁZI JÓZSEF: *Az egyház a korai középkorban*. Budapest, 1967, 345–347.; Gottschalk hitvallásai és Ratramnushoz írt levele: PL CXXI. 347–372.

83 ROKAY ZOLTÁN: *A nyugat-európai keresztény „filozófia”*. In: KRISTÓ – MAKK 2000, 18–19. és ROKAY ZOLTÁN: *Az első évezred nyugat-európai keresztény filozófiája*. Teológia XXXIV. (2000) 3–4:156–157.

84 „Ne quisquam autem putaret divino iudicio fieri non omnes homines salvari dixit Apostolus: ‘Qui vult omnes salvos fieri’ – Quapropter omnes homines qui salvantur, Deo volente salvantur” HRABANUS MAURUS: *Epistola V. (Cum libro de Praedestinatione Dei)* In: PL CXII. 1553. (azaz: „Senki sem gondolja, hogy az isteni ítélet nem vélik minden ember üdvösségére, miként az apostol mondja: ‘Aki minden embert üdvözíteni akar’ (1 Tim 2,4) – Ennélfogva minden ember, aki üdvözülni, Isten akaratából üdvözülni”)

85 TÖRÖK JÓZSEF: *Szent Gellért alakja és műve*. In: TÓTH FERENC (szerk.): *In memoriam Szent Gellért*. /A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei XXIII./ Makó, 1996, 8.

86 Ágoston írásaiban a gratia (kegyelem) fogalmának jelentősége folyton nőtt, tartalma pedig elmélyült. 396-ban még azt állította, hogy az ember híthez való hozzájárulását Isten kontrollálja, 426 után már azt hirdette, hogy Isten szuverén a megváltás műve felett: Isten az ember előzetes érdeme nélkül adja a végső, örök boldogságot. Így a kegyelem emberi akaratra gyakorolt egyre nagyobb mértékű hatását tanította, vagyis minél előrehaladottabb és érettebb a gondolkodása, annál világosabban látható, hogy műveiben a kegyelem az első helyet foglalja el, s a keresztény cselekvésről és az erkölcsstanról vallott felfogásában játszott szerepe meghatározó, döntő. VANYÓ LÁSZLÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe 787-ig*. Budapest, 1998, 515.; PINCKAERS, SERVAIS OP: *A keresztény erkölcssteológia forrásai. Módszere, tartalma, története*. Budapest, 2001, 220.

87 „Verum tantum est nobis nonumquam mortalium ac seducentium accomodare animum lectionibus, quantum extitit Dei populo iubente Domino per Moysen sacrum vasa argentea et aurea mutuo accipere Egyptiorum” *Deliberatio* lib. III. 29^v21–25. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 116. (azaz: „Valójában csak annyit jelent számunkra, ha olykor elszánjuk magunkat a mulandó és tévútra vezető írók olvasására, amennyit Isten népe számára az, hogy az Úr parancsára, melyet az Ő szentje, Mózes közvetített, az

Teremtőt. Szent Gellért ugyan alkalmazta a Szent Ágoston-i kegyelemtan fogalmait (pl. *assumere*,⁸⁸ *reprobare*,⁸⁹ *eligere*⁹⁰), s az isteni előrerendelés tanítását is ismerte és vallotta, de az általa megrajzolt predestináció eltér Gottschalk nézeteitől.

Gellért szerint az isteni elvetés passzív: a Teremtő meghagyja tudatlanságában a teremtményt, s nem veszi fel a választottak közé. Gellért Szent Pált (2 Kor 4,3–4a) idézve hangsúlyozza: „*Quod si etiam opertum est euangelium nostrum, in his, qui pereunt, est opertum, in quibus deus huius seculi exequit mentes infidelium*”⁹¹ (azaz: „Ha pedig nem elég világos a mi evangéliumunk, csak azok számára nem világos, akik elkárhoznak, akiknek e világ az istenük, s elvakította hitetlen lelküket”). Az utolsó ítélet Gellért szerint nem közvetlenül az isteni előrerendelestől, hanem a cselekedetektől függ: „*impii merito accionum sanguinearvm descendunt in secula seculorum*”⁹² (azaz: „a gonoszok véres tetteik büntetéseként aláhanyatlanak a pokolra, ahonnan az idők végeztéig száll fel jajveszékelésük”) és „*Videbunt enim iudicium dei uerum et tremendum super omnes, qui ... noluerunt sub seruitio dei manere et seruire peccatis desinere et magni in dei fide et opere esse*”⁹³ (azaz: „Mert meglátják Isten igazságos és rettenetes ítéletét mindazok felett, akik nem akartak Isten szolgálatában megmaradni, felhagyni a bűnök szolgálatával, és nem akartak a nagy Isten hitében és munkálkodásában élni”), mert a cselekedeteket a hit egyik megvallási lehetőségének tartja: „*O quanti confitenter, qui solunt, precipue apud nos. Soluunt nimirum iesum christum, qui impiis actionibus illum a se expellunt*”⁹⁴ (azaz: „Ó, hányan mutatják ki, hogy nem vallják őt, kiváltképp nálunk. Azok nem vallják ugyanis Jézus Krisztust, akik gonosz cselekedeteikkel elűzik Őt maguktól”). Gellért beszél a kegyelemről, de annak jelentőségét nem Ágoston alapján állapítja meg. Művében csak néhány alkalommal szerepel a *gratia* kifejezés.⁹⁵ Pedig Gellért a *Deliberatio* tanúsága szerint egy korábbi művében már fog-

egyiptomiak ezüst és arany edényeit kölcsön vegyék”) A *spoliatio Aegyptiorum* toposz Hrabanus Maurus *De clericorum institutione* című művében is megjelenik. NEMERKÉNYI 2002, 257.

88 Például Júdás és Péter apostolok kapcsán megjegyzi: „*horum autem unus adsumitur, et alicus reprobatur*” *Deliberatio* lib. II. 15^r3–4. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 58. (azaz: „de egyikük a mennybe jut, és a másik kivettetik”)

89 Például: „*a malignis et reprobis nullam accipit supplicationem*” (azaz: „a gonoszok és eltaszítottak fohászát nem hallgatja meg”) *Deliberatio* lib. I. 6^v3–4. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 24.

90 Például: „*Non quippe omnes eliguntur ad perfectissimum scire[m], quod christus deus noster*” (azaz: Mert nem mindenki kiválasztott arra a legmagasabb fokú felismerésre, hogy Krisztus a mi istenünk”) *Deliberatio* lib. VIII. 144^v9–10. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 576. vagy „*Tres pueri de omnibus eliguntur ad confessionem atque fornacem*” *Deliberatio* lib. II. 12^r3–4. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 46. (azaz: „Mindenek közül három fiú a kiválasztott arra, hogy hitet tegyen a kemencében”)

91 *Deliberatio* lib. VIII. 144^v3–6. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 576.

92 *Deliberatio* lib. IV. 49^v6–7. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 196.

93 *Deliberatio* lib. IV. 49^r10–18. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 194.

94 *Deliberatio* lib. II. 14^r15–18. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 54.

95 A Szentlélekről szólva megjegyzi, hogy: „*a quo diuinissimi et inuisibiles uenti manant, graciae siquidem spirituales*” *Deliberatio* lib. VIII. 142^v8–9. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 568. (azaz: „ő támasztja a megszentelő és láthatatlan szeleket, tudnillik a lelki ajándékokat”). Az apostolok és szentekről megjegyzi: „*uiratumque decori redduntur operibus, et alta misteriorum dei celestí preuenti gratia meditantur*” *Deliberatio* lib. I. 5^v16–18. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 20. (azaz: „erényes cselekedetekkel ékessé válnak, és a kegyelem útmutatásával Isten misztériumainak mélységein elmélkednek”). A kegyelem nagyságát egyetlen mondatában hangsúlyozza: „*spiritus a malis conuersos respirare concedat ad gratiam*” *Deliberatio* lib. VIII. 159^r3–4. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 634. (azaz: „a Lélek lehetővé teszi a bűnből megtérteknek, hogy új életet kezdjenek a kegyelem reményében”).

lalkozott a kegyelem, a szabad akarat és a bűn kapcsolatával.⁹⁶ A párhuzamok – mi-
ként azt Nemerkenyi Előd megállapította – közvetlen átvételre utalnak vagy pedig
arra, hogy Szent Gellért azonos forrásból merített.⁹⁷

Hrabanus Maurus mellett még egy IX. századi teológus hatása mutatható ki a
Deliberatioban, **Paschasius Radbertus** corbie-i apáté, aki *De Corpore et Sanguine*
Domini című művében – Szent Ágoston szimbolikus értelmezésével szakítva – külön-
böző csodák felsorolásával bizonyította, hogy az eucharisztia valóban az Úr teste és
vére,⁹⁸ azaz Krisztus eucharisztikus és földi teste azonos.⁹⁹ Szent Gellért eucharisz-
tia-felfogása – Paschasius Radbertushoz hasonlóan – Szent János evangéliumának a
kafarnaumi zsinagógában elhangzott tanításán (Jn 6,48–59) nyugszik. E rövid szakasz-
ból három alkalommal idéz,¹⁰⁰ s a *Deliberatio* egyéb eucharisztikus megjegyzései, ha-
sonlatai is jól kapcsolódnak a Jézus teste és vére valóban étel és ital gondolat megvallá-
sához. Gellért több alkalommal is hangsúlyozza az Úr teste és vére fontosságát és
szoteriológiai szerepét: „Clip[p]leus iste, quo ista tela nequissimi ignita extinguntur,
sanguis dominicus est et corpus, sine quo nemo potest habere uitam aetarnam.”¹⁰¹
(azaz: „Ama pajzs, amely kioltja a gonosz tüzes dárdáit, az Úr vére és teste, amely nél-
kül senki sem nyerheti el az örök életet.”); „quando immolatur agnus dei pro salute
suorum, infernus debilitetur. Diuinus ille sanguis undique illum uexat, dum suos
liberat”¹⁰² (azaz: amikor Isten báránya feláldozza magát övéi üdvözítéséért, megrendül
a pokol. Az ő szent vére azzal rendíti meg a poklot, hogy kiszabadítja övéit”) vagy „ille
quippe et aqua, que profluxerunt de ineffabili christi latere, cottidie uires sui retun-
dunt, et de ipsius fauce innumerabilem multitudinem eripiunt”¹⁰³ (azaz: „a Krisztus ol-
dalából csorduló csodálatos vér és víz nap mint nap megzabolazza a pokol erőit, és tor-
kából megszámlálhatatlan sokaságot ragad ki”). Gellért hasonlatot von a midianiták
álmában megjelenő, s Gedeont győzelemre segítő kenyér (Bír 7,13–14) és Jézus utolsó
vacsorán tett kijelentése között, hogy szemléltesse az eucharisztia erejét, s eközben ki

96 „Quondam reor me ex hoc ipso satis et competenter dixisse, quamlibet ingratum, licet non ingratum
disputans circam mediocritatem meam, ubi loquitur celestris dialecticus iohannes: omnis, qui non est
iustus, non est de deo, et: omnis, qui natus est ex deo, peccatum non facit.” *Deliberatio* lib. VII.
111^v12–19. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 444. (azaz: „Úgy hiszem, erről egykor böven és kielégítően
szóltam, amikor jóllehet köszönetlenül, de nem hasztalanul, értekeztem szerény tehetségemhez mér-
ten arról a helyről, ahol János a mennyei dialektikus azt mondja: Mindenki, aki nem igaz, nem Istentől
való, és: mindaz, aki Istentől született, nem követ el bűnt”)

97 NEMERKÉNYI 2002, 257–258.

98 ROKAY 2000, 17. „Vera utique Christi caro, quae crucifixa est et sepulta, vere illius carnis sacra-
mentum, quod per sacerdotem super altare in verbo Christi per Spiritum sanctum divinitus con-
secratur: unde ipse Dominus clamat: Hoc est corpus meum.” PASCHASIUS RADBERTUS: *De Corpore et*
Sanguine Domini cap. 4. num. 3. PL CXX. 1279. (azaz: „Valóban Krisztus valóságos teste, amelyet ke-
resztre feszítettek és eltemettek, valóban az ő testének szentsége, amelyet a pap az oltáron Krisztus
szavaival a Szentlélekben isteni módon átváltoztat.”) ROKAI ZOLTÁN (ford.): *Paschasius Radbertus –*
Ratramnus: Az Úr testéről és vérééről. Budapest, 2001, 36.

99 NOCKE, FRANZ-JOSEF: *Részletes szentségtan*. (továbbiakban: NOCKE 1996) In: SCHNEIDER, THEODOR
(szerk.): *A dogmatika kézikönyve*. Budapest, 1996, II. 300.

100 KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 677. Paschasius Radbertus művében 19 alkalommal idézett a Jn 6,48–59
közötti szakaszból.

101 *Deliberatio* lib. IV. 42^f17–20. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 166.

102 *Deliberatio* lib. VII. 119^f15–18. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 474.

103 *Deliberatio* lib. VII. 119^f21–25. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 474.

is mondja: „Seruile corpus induit se ille, qui non rapina arbitratus est esse se equalem deo. Atque hoc distribuit illis in prandium sempiternum, quos a diaboli seruitute liberauit. Iste autem panis perhibetur ex ordeo, non enim de humano semine, sed de spiritu sancto uirgo concepit, et peperit corpus dominicum a deitate susceptum.”¹⁰⁴ (azaz: Szolgai testet öltött magára Ő, aki joggal tekintette magát Istennel egyenlőnek. És testét örök táplálékul adta azoknak, akiket az ördög rabságából kiszabadított. Ez a kenyér árpából volt az Írás szerint, mert nem emberi magból, hanem a Szentlélektől fogant a Szűz, és szülte az Úr testét, melyet az Istenség magára öltött.)

Gellért tehát ismerte és elfogadta Paschasius Radbertus eucharisztia-tanát, s azt beépítette a *Deliberatioba*. Mindez pedig a XI. század közepén, a mű megírásakor különös aktualitással bírt, mert Tours-i Berengár felújította a szimbolikus értelmezést: véleménye szerint Krisztus emberi teste nem lehet jelenvaló az eucharisziában, mert Ő a paruziáig a mennyben Isten jobbján trónol. Berengárt 1050 után több zsinaton elítélték, s hamarosan visszavonta tanait.¹⁰⁵ E két IX. századi teológus műveinek ismerete, felhasználása és a korabeli teológiai vitákban való határozott állásfoglalás arra enged következtetni, hogy Gellért a frissen megtérített Magyarország egyik legfiatalabb egyházmegyéje megszervezésekor is komoly és modern teológiai ismeretekkel rendelkezett, s kiterjedt kapcsolatai és egyházszerzői méltósága révén nagy nemzetközi tájékozottsága volt. Gellértnek a francia teológiában mutatott feltűnő tájékozottságát megmagyarázza a *Deliberatio* azon mondata, amelyben galliai útját említi: „In platone quippe disputationes quondam apud galliam constitutus quasdam de deo hebreorum confidenter fateor me legisse et de celestibus animis”¹⁰⁶ (azaz: „bizalmasan megvaló, hogy annak idején, amikor Galliában tartózkodtam, olvastam Platónnál bizonyos dialógusokat a zsidók istenéről és az égi lelkekről”). Egyet érthetünk tehát Szegfű Lászlóval és Zalai Anitával abban, hogy Gellért „művének ívéből, tartalmából és sok egykorú problémát érzékeltető apróbb-nagyobb megjegyzéséből igazolható, hogy rajta tartotta kezét kora ütőerén, s lankadatlan szorgalommal bővítette ismereteit a korabeli világról”.¹⁰⁷

Paschasius Radbertus eucharisztia-tana hamarosan elterjedt hazánkban. Legalábbis ezt mutatja a pannonhalmi könyvjegyzék, amelyben szerepel egy „Paschasius”¹⁰⁸ tétel. Ezt pedig a szakirodalom tanúsága szerint Paschasius Radbertus leghíresebb munkájával azonosíthatjuk.¹⁰⁹ Ez különösen fontos azért is, mert – miként Csóka J. Lajos megfigyelte – Paschasius műve nem található meg a regensburgi St. Emmeram-

104 *Deliberatio* lib. VII. 120^r23–120^v3. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 478–480.

105 NOCKE 1996, 300. és ROKAY ZOLTÁN: *Tekintély és ész. Teológiai – filozófiai kontroverzió a második évezred elején*. Teológia XXXV. (2001) 3–4:46–55.

106 *Deliberatio* lib. IV. 37^v9–12. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 148.

107 SZEGFŰ 2000, 400. és ZALAI ANITA: *Szent Gellért és a korabeli keresztény világ*. (továbbiakban: ZALAI 1998) In: SZGV 119.

108 DHA 300.; CAH 33 és magyarul CAH 121.

109 Zoltványi Irén, Mályusz Elemér és Veszprémy László egyaránt a *De Corpore et Sanquine Dominivel* azonosította jegyzék tételét. Csapodi Csaba 1957-ben még a *Vita Adelhardira* vagy a *Passio Rufini et Valteriira*, Mezey László pedig 1963-ban a *Benedictionibus patrumra* gondolt. De Csapodi 1984-ben első sorban külföldi minták (St. Lambrecht, Wessobrunn, Salzburg, később Melk, Admont, Heiligenkreutz) alapján már az eucharisziáról szóló írást valószínűsítette, s azóta Veszprémy László is ezt erősítette meg. ZOLTVÁNYI 1902, 355.; MÁLYUSZ 1933, 350.; CSAPODI 1957, 22; MEZEY 1963, 67. jegyzet; CSAPODI 1984, 64–65., VESZPRÉMY 1996, 331.

apátság több, mint 500 művet számon tartó könyvjegyzékében. Vagyis az biztos, hogy nem bajor szerzetesek hozták e művet Magyarországra.¹¹⁰ A fentiek alapján akár az is elképzelhető, hogy Gellért hozta magával e művet galliai tartózkodásából.

2.3. A *Deliberatio* művelődéstörténeti utalásai

Gellért a *Deliberatio* utolsó lapjain szabadkozott a téma idő előtti befejezése miatt: „*Multa dici possunt, sed penuria scriptorum atque membranarum non patitur*”¹¹¹ (azaz: Sokat lehetne még mondani, de a másolók és a pergamen hiánya nem engedi”). Ebből könnyen arra gondolhatnánk, hogy Gellért püspök „csak” diktálta, tollba mondta e szentírás-magyarázatot. De műve egyéb helyein oly gazdag és szemléletes utalások olvashatók az írás folyamatáról,¹¹² hogy joggal feltételezhető, az első csanádi püspök személyesen maga írta műve kéziratát.

Gellért e bibliamagyarázatot Isingrimus kérésére készítette el, s úvében Eucheriusnak a különleges számokról írott könyvéről szólva megjegyzi „*siue te enim ex parte haec non ambigo quondam per presbiterum dodonem a nobis accepisse*”¹¹³ (azaz: „nem kétlem, hogy ezeket a munkákat egykor megkaptad Dodo presbiteren keresztül”). Majd az „*in libello autem, quem ad andream presbiterum diuire germanitatis uirum de diuino patrimonio expressimus, qui nunc apud abbatem rehardum incontaminatum christi famulum diuinitus eruditum est*”¹¹⁴ (azaz: „ama könyvecskében, amelyet András presbiterhez, testvérünkhöz az Úrban az isteni örökségről írtunk, s amely jelenleg Richardus apátnál, Krisztus mennyei bölcsességű szeplőtelen szolgájánál van”) mondta szintén intenzív levelezési és könyvküldési kapcsolatot feltételez. Ez némileg árnyalja a másolók és a pergamen említett hiányát, amely valószínűleg csak a művelt olvasó előtti szabadkozási forma Gellért részéről. Az említett könyvküldés azonban nem egyedülálló jelenség Magyarországon a XI. században, jól illeszkedik a Fulbert chartresi püspöknek Bonipert pécsi püspökhöz írt leveléből kirajzolódó kapcsolathoz.¹¹⁵ Így pe-

110 CSÓKA 1967, 92. (a regensburgi könyvjegyzék: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Hannoverae-Lipsiae* XVII. 567–568.)

111 *Deliberatio* lib. VIII. 165^r1–3. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 658.

112 Például „*ad uotum adhuc est stilus figendus*” (azaz: „ígéretünk beváltására kell irányítanunk tollunkat”); „*adhuc satis de utroque iam fatigato stilo superest*” (azaz: „még mindkettőről elég mondanivalója van hátra már fáradt tollunknak”); „*quia uero iam nos stilus fatigat*” (azaz: minthogy már nehezünkre esik az írás”); „*noster semotus stilus sulcum insidentium adgrediatur glebarum*” (azaz: „tollunk térjen át a következő rögök barázdájába”); „*stilo nos fatigante*” (azaz: „belefáradtunk az írásba”) és „*promissum nolui stilum otiosum*” (azaz: „újra munkába kívánom fogni tollamat”). Ezeket jól kiegészíti Gellértnek a mennyei örökségről szóló könyvecskéjére vonatkozó megjegyzése: „*quem nuperrim[o]e in tabellis solius ad andream diuinum fratrem exemplicaui*” (azaz: „amit András testvérünk számára jegyeztem le csupán hevenyészett lapokra”). *Deliberatio* lib. IV. 45^v21–22. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 180.; *Deliberatio* lib. V. 67^v4–5. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 268.; *Deliberatio* lib. V. 72^r10–11. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 286.; *Deliberatio* lib. VI. 74^v18–19. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 296.; *Deliberatio* lib. VII. 125^r5. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 498.; *Deliberatio* lib. VIII. 165^r14–15. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 658. és *Deliberatio* lib. VIII. 143^r1–2. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 570.

113 *Deliberatio* lib. III. 29^r5–7. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 114.

114 *Deliberatio* lib. VIII. 165^v21–25. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 660.

115 KÓRIZS IMRE (ford.): *Fulbert levele*. In: *ÁKÍF* 103–104.; elemzése: NEMERKÉNYI ELŐD: *Latin nyelvtan a székesegyházi iskolában. Fulbert, Bonipert és egy elveszett Priscianus-kézirat*. Aetas XVII. (2002) 4:77–88.

dig igen élénk, az antik és a korabeli nyugat-európai színvonalnak megfelelő gyakorlat rajzolódik ki a XI. századi Magyarországon, melyhez intenzív európai kapcsolattartás is járult.¹¹⁶

A XI. századi európai műveltségi viszonyokra is utal Gellért megjegyzése: „Dicat mihi, qui uult, quia multa legi, multa cucurri. In spania fui dictus, in britania eruditus, in scotia detritus, in hibernia studui, omnes liberales disciplinas comendau memorie”¹¹⁷ (azaz: „Hadd mondja nekem valaki, ha kedve tartja: én sokat olvastam, sokat utaztam. Hispániában tanultam, Britanniában képeztem magam, Skóciában palléroztam az agyam, Írországbán szorgoskodtam, minden szabad mesterséget az emlékezetembe véstem”). E szakasz értelmezésekor Karácsonyi János mindössze arra gondolt, hogy „az ő idejében azt tartották legtudósabb embernek, ki Spanyolhonban, Angol- vagy Skótországbán tanult”.¹¹⁸ Zalai Anita 1998-ban felismerte, hogy e földrajzi nevek mögött valójában egy-egy, Gellért által nagyra becsült korábbi teológust feltételezhetünk (Hispánia=Sevillai Szent Izidor; Britannia és Írország=Alcuin és Beda Venerabilis; Skócia=Johannes Scotus Eriugena).¹¹⁹ Ha ezt Hrabanus Maurus fentebb kimutatott hatása mellett vizsgáljuk, akkor adódik a lehetőség, hogy Alcuin és Beda Venerabilis tiszteletét Gellért Hrabanus Maurus műveiből meríthette.

Ha Gellért és a klasszikus retorika kapcsolatát vizsgáljuk meg, feltűnő, hogy Cicero neve négyszer szerepel a műben,¹²⁰ s egyes esetekben szerzőnk elismerően nyilatkozik munkásságáról,¹²¹ illetve általában az antik elődökről;¹²² mégis a retorika tudományáról és a mondanivalónak a fennkölt antik minták alapján való megfogalmazását élesen elutasítja,¹²³ s elítéli azokat, akik az egyházon belül ragaszkodnak az ostoba filozófusok dajkameséihez (stultorum neniis philosophorum) és a pogányok szövegeihez (dictis gentilium).¹²⁴ Gellértnek a retorika tudományát elítélő gondolata Sevillai Szent izidor

116 T. HORVÁTH ÁGNES: *Adalékok a korai magyar vonatkozású levelezéshez*. In: SZGV 42.

117 *Deliberatio* lib. VIII. 141^v17–21. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 564.

118 KARÁCSONYI 1887, 214.

119 ZALAI 1998, 111–113.

120 KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 694.

121 Például: „tullius...uir diffusimus et utraque lingua doctissimus” *Deliberatio* lib. III. 34^r8–10. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 134. (azaz: „Tullis...igen széles műveltségű, latinul és görögül kiválóan tudó férfi”) vagy „qui totam argumentose rethoricam e greco in latinum transtulit, ut magis amirari, quam comprehendere possit a lectoribus” *Deliberatio* lib. VI. 76^v17–19. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 304. (azaz: „aki az egész retorikát görögről latinra ügyesen átültette, bár az olvasók inkább csak csodálják, semmint megérthetik”)

122 „Verum omnis sapientia christus superintellegendus, qui dei dicitur uirtus, et sapientia apostolica uociferatione intonatur, a quo omnis sapientia peribetur. Nil igitur est sapienciam non participans.” *Deliberatio* lib. III. 24^v9–13. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 96. (azaz: „Teljes bölcsességen pedig mindegyiknek Krisztust kell érteni, akit az apostoli szó Isten erejének nevez, és Isten bölcsességének hirdet, és azt mondja, hogy minden bölcsesség tőle ered. Tehát minden tudományban van bölcsesség.”); másol: „Laudare itaque antiquorum ingentia et iure debemus” *Deliberatio* lib. IV. 36^r12–13. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 142. (azaz: „Tehát dicsérni tartozunk a régiek tehetségét, és joggal”)

123 Például: „omnis bestiae insensatissime, qui hoc ignorat, quod illum sapere oportet, comparandus est, etiam si in controuersis et in sectionibus canine facundie preualeat ciceronem” *Deliberatio* lib. VI. 76^v13–17. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 304. (azaz: „a legoktalanabb állathoz kell hasonlítani mindenkiket, aki nem tudja, amit tudnia kell, mégha a vitatkozásban és a cinikus ékesszólás ágazataiban felülmúlja Cicerót is”).

124 *Deliberatio* lib. V. 61^v4–5. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 244.

hatását tükrözi, aki *Sententiarum libri tres* című művében a *libros gentilium* és a *figmenta poetarum* olvasásának megtiltását szorgalmazta.¹²⁵ Ez az „antiintellektualizmus” a X-XI. században is széles körben elterjedt volt,¹²⁶ s azt jelentette, hogy az oktatásból kiküszöbölhetetlen klasszikus latinságot mindössze a teológiai tanulmányok előkészületének tartották. Gellért azonban nem egyértelműen követte Izidort és az antiintellektualista irányzatot. Hatással volt rá az ezredforduló Cicero iránti megélenkülő érdeklődése (a *Catilina* elleni beszédek legtöbb kézírata a XI. századból származik),¹²⁷ s ezért ellentmondásos Cicero megítélésében, mintegy középutat képez a két vélemény között. Nem a retorika vagy a dialektika ellen szólal fel tehát, hanem egyrészt azokat támadja, akik e tanokat abszolutizálva akarják a Szentírást magyarázni vagy teológiai kérdéseket megoldani,¹²⁸ másrészt szavai csak egy irodalmi konvenciót közölnek, amely kizárólag a klasszikus műveltség legalább egy bizonyos szintjének birtokában volt lehetséges.¹²⁹

Érdekes adatot őrzött meg a *Deliberatio* egyik hasonlata az ezredfordulótól Magyarországon is megjelenő, és 1018-tól egyre nagyobb méreteket öltő zárandoklatokról: „Planete illos demonstrant, quibus penitendi causa usque ad exitum iter peregrinandi iungitur, siue hos, qui similiter propriis relictis habitaculis et omnibus illius amore, qui pro omnibus peregrinus factus est, continuis se longe lateque per orbem tradunt circuitibus”¹³⁰ (azaz: „A bolygók azokat jelképezik, akikre vezeklés okából halálukig zárandokút van kiróva, illetve azokat, akik ugyancsak elhagyva lakhelyüket és mindenüket annak szerelméért, aki mindenkiért lett zárandokká, szüntelen bolyongásra ítélik magukat szélteben-hosszában a világon”). Noha a mondat első fele Izidor *Etymologiarum*-án, a második fele pedig a Mt 19,29-en alapul, Gellért mégis szemléletesen írja le az egyéb forrásokból is kimutatható zárandokok motivációit.¹³¹ A *Deliberatio* mondatának második fele azonban már nem a zárandokokról, hanem a vándorprédikátorokról, ill. kóbor (vagus) papságról szól. Így különösnek tűnhet, hogy Gellért felelős egyházfőként – a nemzetközi kánonjogi gyakorlat¹³² ellenére – milyen engedékeny,

125 „Ideo prohibetur Christianus figmenta legere poetarum, quia per oblectamenta inanium fabularum mentem excitant ad incentiva libidinum. Non enim solum thura offerendo daemonibus immolatur, sed etiam eorum decta libentius capiendo.” ISIDORUS HISPANENSIS: *Sententiarum libri tres* lib. III. cap. 13. num. 1. *PL* LXXXIII. 685–686.

126 A clunyi apátok például határozottan állást foglaltak a középkorban egyébként nagyon népszerű Vergilius ellen (Majolus apát még a monostori iskolából is kitiltotta Vergiliust), Petrus Damiani pedig Donatus grammatikáját korholta. RÓNAY 1941, 326.

127 HAVAS LÁSZLÓ (ed.): *Oratio in Catilinam I.* /Auctores Latini 1./ Budapest, 1967, 26. Az antik retorika iránti ezredfordulós érdeklődés másik bizonyítéka, hogy II. Szilveszter pápa könyvtárában is sok retorikai mű található. Könyvjegyzéke olvasható: RICHÉ, PIERRE: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Budapest, 1999, 239.

128 SZEGFÜ 2000, 392.

129 NEMERKÉNYI ELŐD: *Latin klasszikusok középkori könyvtáraiban. Magyarország a 11. században*. Magyar Könyvszemle CXIX. (2003) 11.

130 *Deliberatio* lib. VI. 87^r2–9. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 346.

131 A magyarországi zárandoklatok legjobb forrásai: RIHMER ZOLTÁN – THOROCZKAY GÁBOR (ford.): *Rodulf Glaber öt történelmi könyve*. In: *ÁKÍF* 185–187.; KÓRIZS IMRE (ford.): *A Szentföldre vezetett út leírása*. In: *ÁKÍF* 160–162. MAKK FERENC: *Chabannes-i Adémar: Az agoulême-i főpapok és grófok története*. In: *ÁKÍF* 169. A korai zárandoklatok legújabb bemutatása: CSUKOVITS ENIKŐ: *Középkori magyar zárandokok*. /História könyvtár. Monográfiák 20./ Budapest, 2003. 8–9

132 A korábbi zsinati határozatokról: SZUROMI 1999, 383–385.

elismerő az egyházmegyéhez nem tartozó, kóbor papokkal szemben. Gellért véleményére két magyarázat adódik. Az ország egyik legfiatalabb egyházmegyéje nyilván nagy örömmel fogadott minden külföldről érkező papot, s igyekezett őket rábírní a csanádi püspökségben való tevékenykedésre. Másrészt nem feledhetjük, hogy Gellért maga is elhagyta hazáját Krisztus követéséért. Majd a XI. század végére, amikor az országban már kellő számú pap működött, s megoldódott a helyi utánpótlás, az I. Esztergomi Zsinat (1100) hazánkban is szigorúan fellépett a papok kóborlása ellen.¹³³

A *Deliberatio* négy helyen is keményen elítéli a testi élvezetek hajszolását,¹³⁴ felhívja a figyelmet a papok példamutató életvitelének szükségességére,¹³⁵ s többször is hangot ad olyan elgondolásnak, amely szerint az egyházi hatalom a világi fölé helyezendő, s az egyház függetlensége szigorúan megvédendő a világi uralkodótól.¹³⁶ Ez utóbbi gondolat közös a szerzetesség ezredfordulón elterjedő reformmozgalmainak szellemiségében.

Ha a *Deliberatio* kapcsán felmerülő művelődéstörténeti adatokat összevetjük a hazai bencés könyvkultúráról az utóbbi években született megállapításokkal,¹³⁷ akkor a

133 ZÁVODSZKY LEVENTE: *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904, 200. XVIII. kánon

134 „Nec dicas illos non esse coruos, qui potius ad carnalem festinant actionem, quam ad diuinam uitam” *Deliberatio* lib. VII. 107^v5–7. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 426. (azaz: „És ne mond, hogy nem hollók azok, akik inkább a testi élvezetekre törekszenek, semmint az istenes életre”); „qui ex clero uidentur, et ex contubernio meretricum omniumque prostituerum redduntur potius se exercentes in prefecturis, quam in propriis chirurgiis, carnibus copulati lasciuientibus a diuinis precisis spiritus” *Deliberatio* lib. VIII. 147^v16–21. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 588. (azaz: „akik látszólag papok, de szajhákka és mindenféle prostituáltakkal összeállva olyanná lettek, hogy inkább magas tisztségekben sürgölődnek, semmint lélekmentő hivatásukban, a parázna testhez kötődnek, s elszakadtak az isteni lélektől”); „Verum illos occidit littera, ut audisti, qui non aduertunt misterium litterarum, et praefocati carnali sensum inime ualent penetrare archanorum occulta” *Deliberatio* lib. VIII. 159^v6–9. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 634. (azaz: „A halál azokat öli meg – mint hallottad –, akik nem törődnek az Írás misztériumával, és a test gyönyörébe temetkezve nem képesek behatolni a titkok rejtelmeibe”).

135 Például „subtrahendo uero se carnalibus superatus actionibus carnis, ut nonnumquam euenit, infirmitate spiritui fortissime resistente iter tenebrosus ceteris ostendit” *Deliberatio* lib. VI. 86^v21–25. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 344. (azaz: „amikor meghátrál a testi dolgok előtt, mert legyőzték őt a test cselekedetei, amint ez nem egyszer megesik, amikor a gyengeség igen erősen ellenáll a léleknek, sötét utat mutat a többieknek”).

136 Például: „Ve nobis, qui quotiens magis principi obedimus, quam deo, tocien statum auream adoramus” *Deliberatio* lib. I. 3^v7–8. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 12. (azaz: „Jaj nekünk, akik valahányszor inkább a fejedelemnek emgedelmeskedünk, semmint Istennek, mindannyiszor az aranyoszobrot imádjuk”) vagy „Quis iam confidit hominum id deum, aut quis dicit preter magnates altissimum? Pro dolor, in terora sub arbitriodeputantur” *Deliberatio* lib. VII. 111^v4–7. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 442. (azaz: „Melyik ember bízik immár Istenben, vagy ki nevez mást magasságosnak, mint a nagyurakat? Ó jaj, a lélek dolgai az emberek tetszésére vannak bízva”).

137 BÁNHEGYI B. MIKSA: *A középkori bencés monostorokban. Somogyvár és Pannonhalma*. In: MAGYAR KÁLMÁN (szerk.): *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Kaposvár, 1992, 77–82.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *Bencés könyvkultúra a középkorban*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok VIII. (1996) 1–2:15–23.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *Szent Gallen és Pannonhalma – két könyvtár*. In: CSIHÁK J. GYÖRGY - VOGLER, WERNER (szerk.): *Magyarok és a Szent Galleni apátság*. Sankt Gallen – Budapest, 1999, 93–96.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *A bencés monostorok szerepe Szent István államában*. In: KREDICS LÁSZLÓ (szerk.): *Válaszúton: pogányság-kereszténység; kelet-nyugat: konferencia a X-XI. század kérdéseiről*. Veszprém, 2000, 121–126.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *Magyar bencés könyvtárak a középkorban*. In: TAKÁCS IMRE (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, 2001, 75–79.

korábbi évtizedek kritikus véleményeinél magasabbnak találjuk mind a bencés szerzetesség, mind az első csanádi püspök műveltségi szintjét. Megállapíthatjuk, hogy hazánkban a XI. század közepén az egyházatyák művei mellett már korszerű teológiai kérdéseket tárgyaló könyvek is jelen voltak, s műveltebb főpapjaink szoros szellemi kapcsolatot tartottak fenn Nyugat-Európa kulturális központjaival.

3. A DELIBERATIO GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANÚSÁGAI

XI. századi mezőgazdaságunk rekonstruálásának legnagyobb nehézségét a korszak forrásszegénysége okozza. Gazdasági történetírásunk mégis figyelmen kívül hagyta a *Deliberatit*ot. Domanovszky Sándor 1938-ban meg is fogalmazta, hogy az első csanádi püspök szófördulataiból „nem sok következtetést vonhatunk a magyarság tényleges állapotaira”.¹³⁸ Ez a kétkedő megközelítés megakadályozta, hogy a *Deliberatio* Karácsonyi János által kezdeményezett gazdaságtörténeti értelmezése¹³⁹ kibontakozzon. Pedig Szent Gellért bibliamagyarázata a szerző témagazdagsága, szemléletes hasonlatai és a forrásként felhasznált művek figyelembevételével gazdaságtörténeti adatokat is szolgáltat a XI. század közepének egyházi prédiáumairól, illetve a korabeli főpapok gazdaságszervezési ismereteiről. A művelődéstörténeti elemzéshez hasonlóan az egykori gazdaságra vonatkozóan is információk nyerhetők a szerző által felhasznált és a XI. századi Magyarországon igazolhatóan jelen lévő művekből. Mivel azonban a könyvek listája még nem teljes (tkp. csak Izidor művei állnak rendelkezésre), hasznosabb, a *Deliberatio* gazdag természeti és gazdasági hasonlatainak, szófördulatainak összegyűjtése, s az azok mögött megbúvó gazdaságszervezési ismeretek kimutatása.

Már a munkáról pusztán általánosságban szóló két megjegyzése is olyan tájékozottságot árul el Gellértről, melyet valószínűleg a napi aszketikus célú gyakorlatból merített. A második mondat pedig már az aszketikus gorzei reform szellemiségével mutat rokonságot.¹⁴⁰

„Ubi enim caro desudat uiliginosius redditur sudor”	„Mert, ahol a test erőlködik, ott lucskos izadság keletkezik”
„non ore, sed opere cuncta cunctorum benedicunt creatorem”	„nem szájjal, hanem munkával magasztalja minden dolog a Mindenek Teremtőjét”

A *Deliberatio* megjegyzései a munkáról¹⁴¹

138 DOMANOVSKY SÁNDOR: *A mezőgazdaság Szent István korában*. In: *SzIEml* II. 329. (ugyanaz In: DOMANOVSKY SÁNDOR: *Gazdaság és társadalom a középkorban*. Budapest, 1979, 38.)

139 KARÁCSONYI 1887, 214–215.

140 Amíg Clunyben megszűnt az „ora et labora” elvének benedeki egyensúlya, s a testi munka eltűnt a napi rendből, a lotharingiai-gorzei reformot azonban az aszkézis hangsúlyozása jellemezte. CSÓKA J. LAJOS: *Clunyi szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században?* Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv V. (1942–1943) 148–150.

141 *Deliberatio* lib. VI. 74^v12–13., lib. VII. 100^r21–22. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 296., 398.

Kétségtelen, hogy a mind a természeti, mind a gazdasági hasonlatok és szófordulatok leggazdagabb tárházát egyaránt a földművelés nyújtja Gellért számára. Az idézetekből kirajzolódik, hogy a XI. században a szántóföldi gabonatermesztés dominált az egyházi prédiúmonokon.¹⁴² Jól harmonizálnak ezek a mondatok az oklevelekből szerezhető információkkal: 1250 előtt 41 oklevél 118 (többségében egyházi) prédiúmból 63-at kimondottan földművelő gazdaságnak említ, s a többi 55 prédiúm közül is csak 4 volt kimondottan állattartó.¹⁴³ Az archeobotanikai kutatások szerint a XI. században a nyugati- és északi országrészben a letelepedés és a növénytermesztésre való áttérés gyorsabban ment végbe. Ezt tükrözi, hogy a leletek tanúsága szerint a közönséges búza és rozs a Dunántúlon, míg a köles az Alföldön töltött be vezető szerepet a természetű növények között.¹⁴⁴ A dunántúli gabonaleletek faji összetételükben és méretükben is megegyeznek a nyugat-európai országok hasonló korú leleteivel. A leletek különösen nagy mennyiségben kerülnek elő a megszilárduló feudális állami és termelési rend egykori központjaiból: a soproni és honti kora Árpád-kori ispánsági várakból, Esztergom-Kovácsi román kori templom melletti XI. századi sírokból, Keszthely-Halászcserda X–XI. századi településének egyik házából, Pécs ókeresztény cella trichorájának XI. századi festése.¹⁴⁵ A XI. századi archeobotanikai leletekkel összhangban Gellért püspök mezőgazdasági megjegyzéseinek többsége a szántóföldi gabonatermesztéssel kapcsolatos. Többször hangsúlyozza, hogy a megművelt föld dűsan termő, s a termékenységet a víz (eső, harmat) biztosítja, a gabonatermesztés és -feldolgozás több eszközzel (eke, rosta) említi, táplálékát pedig a szántóföldtől reméli.

Gellért szavai jól mutatják, hogy a magasabb szintű agrotechnikát és folyamatos gondozást igénylő gabonák elterjesztésében az ispánsági központok mellett a püspökségi és apátsági központok játszottak vezető szerepet. Gellértnek az árpára tett megjegyzése jól tükrözi egy XI. századi művelt főpap mentalitását: az árpa, a köles mellett, elsősorban az alávetett szolganépszerű kásanövényeként játszott szerepet,¹⁴⁶ s kenyérgabonának csak a búzát, esetleg a rozst tekintették. Ez kihatott a mezőgazdasági infrastruktúrára is: míg az egyházi központokban már a XI. században elterjedtek a vízimalmok, a prédiúmonok servusait jobbra kézimalmok látták el gyengébb minőségű

142 KRISTÓ GYULA: *A korai feudalizmus (1116–1241)*. (továbbiakban: KRISTÓ 1984) In: SZÉKELY GYÖRGY (főszerk.): *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1984, 1023.

143 SZABÓ ISTVÁN: *A prédiúm. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság – és településtörténelem körében*. Agrártörténeti Szemle V. (1963) 39. (SZABÓ ISTVÁN: *Jobbágyok – parasztek. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1976, 75.)

144 GYULAI FERENC: *A Kárpát-medence haszonnövényei a 9–10. században*. (továbbiakban: GYULAI 1994) In: KOVÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Honfoglalás és régészet / Honfoglalásról sok szemmel 1./* Budapest, 1994, 254.; GYULAI FERENC: *Archeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növényntani vizsgálatok alapján*. (továbbiakban: GYULAI 2001) Budapest, 2001, 171. Noha ez a felosztás nem vehető abszolúttnak és kizárólagosnak a leletek alacsony száma és az olykor-olykor Alföldön is előforduló búzaleletek (pl. Biharkeresztes-Ártánd, Nagyfarkasdomb XI. századi temető) miatt, az azonban feltételezhető, hogy az általános tendenciát jól tükrözi. TORMA ANDREA: *Archeobotanikai maradványok a középkorból. Adalékok a hazai táplálkozástudományhoz*. Agrártörténeti Szemle XXXVIII. (1996) 325–326.

145 GYULAI 1994, 255.; GYULAI FERENC: *Honfoglalás és Árpád-kori növénytermesztés az archeobotanika szemszögéből*. In: BENDE LÍVIA – LÓRINCZY GÁBOR (szerk.): *A középkori magyar agrárium*. (továbbiakban: KMA) Ópusztaszer, 2000, 55.; GYULAI 2001, 171–172.

146 VAJKAI ZSÓFIA: *Középkori malmaink*. In: ENDREI WALTER (szerk.): *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon. Malomipar – vaskohászat – textilipar*. Budapest, 1995, 40.

darával.¹⁴⁷ Ugyanakkor egyes egyházi nagybirtokok földdel ellátott szolgálóktól szemes gabona helyett lisztben, esetleg kenyér formájában követelték a járandóságot (pl. Dömös, Pannonhalma). Ezzel szolgálókat a megfelelően termelékeny földesúri őrlőeszköz használatára kényszerítették,¹⁴⁸ így a termésrészt, ill. a feldolgozott termék elfo-
 gadásával és a műhelyi munkák kiadásával közvetve is fejlesztették a gazdaságot.¹⁴⁹

„ad sulcationem conuertatur pristinum stiuu”	„fordítsuk vissza az ekeszarvat a régi baráz- dába”
„In agris aliquando lilia et is spinis rose”	„A szántóföldeken is akad olykor lilium, és a tövis között rózsa”
„quo de baretalibus cespitibus omnibus amotis zizaniis, paleis cum pula excussis, nobilem cererem legamus”	„a gabonatermő pázsitról eltávolítva minden gyomot, rostával kirázva a pelyvát, nemes ga- bonát takarítsunk be”
„Ariditati imber necessarius est terre et ros”	„A szikkadt földnek szüksége van esőre és harmatra.”
„ros fecundans”	„megtermékenyítő harmat”
„stillicidiis letatur germinans”	„szemerklő esőnek örvendez a magvető”
„Ordeum seruire et iumentorum cibarium”	„Az árpa barmok és szolgálak eledele”
„Per terram, de qua speratur comeatus”	„A föld, amelyről az élelmet reméljük”

A *Deliberatio* földművelésre vonatkozó megjegyzései¹⁵⁰

Gellért természeti és gazdasági hasonlatai és képei között szép számmal található szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos megjegyzés is. Ez összhangban van a gazdaságtörténet azon megállapításával, amely szerint a szántógazdaságot és az állattenyésztést kiegészítő ágak között legfontosabb már a XI. századtól a szőlőművelés volt, hiszen a korai adománylevelek egyben a művelt szőlők okleveles említései is.¹⁵¹ Gellért hangsúlyozza a hajtás letépését és a fű gyökerestől történő kitépését, mindkét megjegyzés a szőlőművelés intenzitásáról, alacsony művelésű, rendszeresen kezelt tőkéről tanúskodik, amelyet csak letelepedett körülmények között termesztettek. Ez a művelési mód pedig az antik

147 MÉRI ISTVÁN: *Árpád-kori falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. Rekonstrukciós kísérlet kiállítási makett készítéséhez.* Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969–1970, 75–76., SELMECZI KOVÁCS ATTILA: *Őrlés vagy darálás. Az eszköz és a nyersanyag történeti kapcsolata a kézimalom-használatban.* Agrártörténeti Szemle XXXV. (1993) 8–9.

148 VAJDA, TAMÁS: *Včasně cirkevně vodné mlyny v Karpatskej kotline.* Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia VI (2007) 194–201.

149 ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Szent István-kori bencések hatása a föld- és kertművelésre meg az iparra.* In: *SzIEml* I. 482.

150 *Deliberatio* lib. I. 7^r20., lib. III. 29^v25., lib. VI. 74^v19–21., lib. VII. 113^v3–4., lib. VII. 114^r24–25., lib. VII. 116^r3., lib. VII. 120^r22–23., lib. VIII. 163^r6–7. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 26., 116., 296., 452., 454., 462., 478., 650.

151 CSOMA ZSIGMOND: *A középkori magyarországi szőlőhegyek arculatának kialakulása és a szőlő-bortermelés kettős gyökere.* In: FÜLEKY GYÖRGY (szerk.): *A táj változása a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében.* Gödöllő, 1997, 145.

római szőlő- és borkultúrára jellemző, s azt mutatja, hogy ennek átörökítésében és XI. századi elterjesztésében az egyházi központok vezető szerepet játszottak.¹⁵²

Főpapjaink szőlő és bort iránti érdeklődésének köszönhetjük a szőlőművelés első hazai képi ábrázolását is: az egykori esztergomi székesegyház XII. századi papi trónszékének karfáján szőlő metszését ábrázolták, s feltételezhetjük, hogy olyan jelenetet igyekeztek megjeleníteni, mely a magyarországi környezetben nem hatott idegenül.¹⁵³

„concite de traduce cimam arripere”	„elsietetten letépni a venyigéről a zsenge hajtást”
„in hubertate optimorum prosequatur pomorum, quibus copiosissimum impleamus cartallum”	„folytassuk a dús gyümölcsök bő termésének betakarításáig, s rakjuk meg velük színültig kosarunkat”
„fecit...ideo fregit nuces discipulis, quo quandoque uerscerentur ex nucleis”	„feltörte tanítványai számára a diókat is, hogy egyenek majd a dióbélből”
„Gramen siquidem nimis adheret terre uineisque ualde notiuum ut ex usu cognoscimus, et sine magnó labore radicitus non aufertur”	„A fű nagyon belekapaszkodik a földre, és a szőlőre igen ártalmas – mint a gyakorlatból tudjuk –, s nagy fáradtság nélkül nem lehet gyökerestől kitépni”
„terrena eradicati in infimis”	„belegyökerezik az altalajba”

A Deliberatio szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos megjegyzései¹⁵⁴

Az állattenyésztés köréből feltűnően kevés hasonlatot vett Gellért, s ez a magatartás jól tükrözi a XI. századi egyházi gazdaságsszervezők mentalitását: nem érdekelte őket az állattenyésztés. Ha mégis legelők jutottak egyházi tulajdonba, azokat a továbbiakban rétként, kaszálóként hasznosították, s a fűvet tervszerű gazdálkodás keretében – a nomádoktól gyökeresen eltérő módon – lekaszáltatták,¹⁵⁵ s egyházi tulajdonban található az első juhaklok is (1100 körül I. Esztergomi Zsinat LCV. kánon).¹⁵⁶ Ha Gellértnek a hivatásukhoz méltatlan életmódot folytató papokról tett megjegyzését összevetjük az archeozoológiai eredményekkel, akkor megállapítható, hogy Magyarországon a XI. század közepén, elsősorban az alföldi területeken (Közép-Tisza-vidék) volt a ló az elsőszámú haszonállat. Ugyanott – az országban egyedülálló módon – a kiskérődzők közel azonos gyakorisággal fordultak elő, s az ország egyébként leggyakoribb állata a szarvasmarha, csak a harmadik helyen található.¹⁵⁷ Mindez azt mutatja, hogy e síkvidéki

152 A királyi udvarra is hatást gyakorló főpapjaink bortiszteletét mutatja az *Intelmek Praefatio*ja is, ahol a bor kedvező hatását említik: „interdum asperitas tribuenda vivi est, quae tuam intelligentiam ad ea, quae praecipio, reddat attentam” *SRH* II. 620. (azaz: „néha karcos borral is meg kell itatnunk, hogy az ráirányítsa a figyelmedet azokra a dolgokra, amikre tanítalak”)

153 ÉGETŐ MELINDA: *Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez*. *Etnographia* XCI. (1980) 63–64.

154 *Deliberatio* lib. I. 5^r19., lib. II. 10^v16–18., lib. II. 10^v26–11^r1., lib. VII. 116^r4–7., lib. VII. 116^r9–10., KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 18., 40., 40–42., 462., 462.

155 KRISTÓ 1999, 142.

156 KRISTÓ 1984, 1031.

157 VÖRÖS ISTVÁN: *Adatok az Árpád-kori állattartás történetéhez*. In: *KMA* 77.

urak és alattvalóik szálláshelyein még létezett a visszaszorulóban lévő életmód.¹⁵⁸ A főurak tetszését kereső papok pedig – a régi táltosok mintájára – a nomád legeltető gazdaság presztízsállatának, a lónak élettani folyamatiban való jártassággal próbálták elnyerni vendéglátóik bizalmát.

„armenta agrestia sub signaculo reponunt tesserarum”	„a mezei barmokat kopjafák jele alá temetik”
„nil sapiunt nisi lotium equorum”	„nem értenek máshoz, mint a lovak vizeletéhez”

A *Deliberatio* állattenyésztésre vonatkozó mondatai¹⁵⁹

Gellért a kézművesség témájából is alkalmaz néhány szemléletes hasonlatot, ill. képet, s ezekből arra következtethetünk, hogy Gellért jól ismerte korának kézműves gyakorlatát.¹⁶⁰ Így művéből következtethetünk egyrészt arra, hogy a XI. század közepén Magyarországon a püspökségi és apátsági központokban a kor színvonalának megfelelő kézműipar működött. A korabeli teológusok elsősorban aszketikus szempontból megismerkedtek a műszaki tudományokkal, gyakran maguk is végeztek kétkezi munkát, s ez a gyakorlatias technikai jellegű tájékozottság utat talált a teológiai írásokba is.¹⁶¹

„Producuntur quippe scintille ex saxo ferro percusso, quo nil in metallis fortius, a quo omnia domantur”	A szikrákat sziklából csinálják úgy, hogy vassal ráütnek, a vasnál nincs erősebb a fémek között, mert mindent legyőz”
„auro ulissimo luto exquisito”	„sárból kimosott hitvány aranyért”
„Nil picula tetrius, a quam inquinari tangens peribetur”	„nincs mocskosabb a szuroknál, amely beszenyezi azt, aki hozzáér”
„aurum, quod dum plus per ignem purgator, preciosius efficitur”	„az arany is értékesebb lesz, minél tovább tisztítják a tűzben”

A *Deliberatio* kézművességgel kapcsolatos mondatai¹⁶²

158 KRISTÓ 1999, 148. Hasonló kép rajzolódik ki Gellért nagy legendájának 10. fejezetéből, ahol az író felsorolja, milyen ajándékokat vittek a hívők a püspököknek: lovakat, ökröket, juhokat, szőnyeget, aranygyűrűket és nyakékeket (SRH II. 494–495). Márpedig ajándékba feltehetően vagyontárgyaikból vittek a hívők. VÁCZY PÉTER: *A korai magyar történet néhány kérdéséről*. Századok XCII. (1958) 312. (VÁCZY PÉTER: *A honfoglaló magyarságról*. In: Uő.: *A magyar történelem korai századaiból*. /História Könyvtár. Monográfiák 5./ Budapest, 1994, 149.

159 *Deliberatio* lib. VI. 77^v4–5., lib. VIII. 147^r12. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 308., 586.

160 BENCsik ELVIRA: *Szent Gellért példái a kézművesség köréből*. In: SZGV 159.

161 Erre példa Theophilus presbyter *De diversis artibus* (*Schedula diversarum artium*) című, bonyolult technikai eljárásokat ezgalt, közerthető és bárki által elsajátítható formában ismertető műve. TAKÁCS VILMOS (ford.): *Theophilus Presbyter: A különféle művéségekről*. Budapest, 1986.

162 *Deliberatio* lib. V. 59^r16–19., lib. V. 63^v2., lib. VIII. 135^v19–20., lib. VIII. 150^r20–21. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 234., 252., 540., 598.

Gellért püspök szófordulatai és gazdag természeti, ill. mezőgazdasági szimbolikája a legújabb arheobotanikai és archeozoológiai leletekkel összhangban jól mutatja, hogy a püspökségi és monostori központok milyen fejlesztő hatást gyakoroltak az ország mezőgazdasági fejlődésére. Érdujhelyi Menyhért szavaival: „minden kolostor egy-egy gazdasági szakiskola volt”,¹⁶³ ahol a rend nemzetközi kapcsolatait és a rendelkezésre álló szellemi potenciált felhasználva Nyugat-Európa modern gazdasági rendszerét közvetítették a Kárpát-medencébe.

ÖSSZEGRZÉS

A *Deliberatio* forráskezeléséből, hasonlataiból és szóhasználatából egyaránt számos művelődés- és gazdaságtörténeti információ nyerhető, melyek jól kiegészítik úgy a korábbi évtizedek, mint a legutóbbi évek kutatásait. Az első csanádi püspök biblíamagyarázata arról tanúskodik, hogy Gellért alaposan kihasználta, és – rendkívül széles ismeretanyagot elsajátítva – kora legtudósabbjainak sorába emelkedett. Teológiai és írói felkészültsége szinte párját ritkítja kortársai körében.¹⁶⁴ Arra is található adat, hogy Gellért intenzív kapcsolatot tartott fenn a nyugat-európai egyházfőkkel, s figyelemmel követte az ezredforduló teológiai vitáit csakúgy, mint a szerzetesség reformmozgalma- it. A *Deliberatio* gazdag természeti és gazdasági hasonlatai jól szemléltetik az egyházi birtokokon kibontakozó feudális gazdálkodást, illetve a püspökök, apátok gazdaság- szervező tudását és tevékenységét. Olyan információkat közölnek, amelyek valóságos megfigyeléseken alapultak, hosszú idő után, a termelésben szerzett tapasztalatok összegzéseként szűrődtek le. A *Deliberatioból* kihámozható művelődés- és gazdaságtör- téneti információk megerősítik azt az általános európai képet, hogy az ezredforduló tájának kolostorai – Karoling-kori elődeikhez hasonlóan – elsőrangú integrációs ténye- zők voltak, sokféle módon és különböző szinteken: mint az aszketikus-szellemi-litur- gikus élet központjai, mint a földművelés elterjesztésének központjai, mint a kultúra és civilizáció újító centrumai, mint a lelki gondozás és a hittérítő tevékenység kiindulóhelyei, mint a majdani papok és püspökök képzésének bázisai, s mint uralmat gyakorló, legitimáló és stabilizáló intézmények.¹⁶⁵

163 ÉRDUJHELYI MENYHÉRT: *A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt*. Budapest, 1903, 3.

164 SZEGFÜ 2001, 121.

165 JENAL, GEORG: *A szerzetesség mint az integráció tényezője Európa közepén*. In: WIECZOREK, ALFRIED - HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül. Az Európa Tanács 27. kiállítása*. Stuttgart, 2000, 527.

CULTURAL- AND ECONOMIC-HISTORICAL DATA IN THE DELIBERATIO
OF BISHOP SAINT GELLÉRT OF CSANÁD

The first exegesis written in Hungary is entitled *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. It was written by Bishop Saint Gellért (Gerard) of Csanád in the mid-11th century and is full of cultural and economical details of the time. The list of sources reflects the educational background of prelates. The list of sources of the *Deliberatio* and the list of books in the inventory of the Abbey of Pannonhalma (1093-95) reveals the level of Benedictine education of the time. The references in the *Deliberatio* point out that the educational background of Gellért and the Benedictines of Hungary at that time was considerably higher than it was earlier critically esteemed. Beside the works of the Doctors of the Church modern theological works were also present in mid-11th century Hungary. Educated prelates were following the theological debates arising after the turn of the millennium and were in close contact with Western European cultural centers.

The colorful natural and agricultural imagery of the *Deliberatio* well illustrates the formulating economy on ecclesiastical domains, as well as the organizational capacity of bishops and abbots. The phrases and symbolism of Bishop Gellért reveal the effect monasteries and bishoprics generated on the development of agriculture in the country. These findings are in accordance with the newest archeobotanical and archeozoological researches. The cultural and economic-historical data in the *Deliberatio* confirm the general European phenomenon that monasteries served as prime integration centers at the turn of the millennium.

TÓTH PÉTER

A CSANÁDI SZÉKESKÁPTALAN KANONOKJAINAK EGYETEMJÁRÁSA A KÉSŐKÖZÉPKORBAN

„A középkori magyar világi papság középrétegének, a kanonoki rétegnek az életmódja, műveltségi szintje, a liturgiavezetésben és a lelkipásztorkodásban betöltött szerepe, vagyoni helyzete, az egyházi és világi társadalomban elfoglalt helye mindmáig nagyrészt feltárássra és feldolgozásra váró témák. Bár régebbi és újabb szakmunkák is érintik ezeket a témaköröket, a káptalanok tagságára vonatkozóan szisztematikus adatfeltárást a kutatók ez ideig nem végeztek.”¹

A csanádi Szent Györgyről nevezett székeskáptalannal foglalkozó régebbi szakmunkák közül időrendben az első a Borovszky Samu által írt Csanád vármegye történetét taglaló kétkötetes mű,² a kanonokok káptalani kiadványokból nyert erősen hiányos névsorát és a székeskáptalan általános történetét hozta. A következő – majd fél évszázaddal később – már kifejezetten e testülettel foglalkozó szakmunka³ az egyházmegye történetét kutató Juhász Kálmán tollából látott napvilágot. Juhász munkája révén, mivel annak szerzője a vatikáni kútfőket is felhasználta már jóval teljesebb képet alkothattunk a szóban forgó káptalanról.

A kedvezőtlen forráshelyzet és a valószínűleg ebből adódó kutatói érdektelenség miatt 1941 óta senki sem foglalkozott behatóan a hanyatttörtött sorsú csanádi püspökség és székeskáptalan történetével, mely kutatásunk kezdetekor ünnepelte megalakulásának 975. évfordulóját. A csanádi székeskáptalan a Dél-alföld legnagyobb káptalanja volt. Kiemelkedő szerepét az is jelzi, hogy a középkori Magyarország területéről ismert 28 *capitulum collegiatum* közül kettő, jelesül a csanádi Szent Üdvözítőről nevezett és az itebői társaskáptalan is mintegy a csanádi székeskáptalan filiajaként jött létre.

Jelen szerény tanulmányunkkal is csak arra vállalkozunk, hogy a legmodernebb káptalan kutatások fennebb felsorolt szempontjai közül az egyik legsarkalatosabbat kiragadva, a műveltségi szintet mutató iskoláztatást és azon belül is kifejezetten a csanádi székeskáptalan magyar származású tagjainak külföldi egyetemjárását mutassuk be.

- 1 KÖBLÖS JÓZSEF: *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526*, Forrástudományi segédletek 3, Budapest, 1987. (továbbiakban: KÖBLÖS 1987.) 5.
- 2 BOROVSZKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. A vármegye általános története*. Budapest, 1896. és BOROVSZKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. A vármegye településeinek a története*. Budapest, 1897. (továbbiakban: BOROVSZKY 1896. és BOROVSZKY 1897.)
- 3 JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi székeskáptalan a középkorban. (1030–1552)* Makó, 1941. = *Csanád-vármegyei könyvtár 38. A csanádi egyházmegye története. Második rész. Káptalanok, szerzetesrendek*. (továbbiakban: JUHÁSZ 1941.)

Az egyetemjárás vizsgálatánál a már említett, témámra nézve alapvető szakmunkák által hozott kanonoki névsorokat vettem egybe a külföldi egyetemek anyakönyveinek idehaza megjelentetett részeivel. Ám még a biztos személyi egyezéseknél is nehéz válaszolni bizonyos kérdésekre. Így például arra, hogy valójában mennyi időt is töltöttek ezek a személyek egy-egy egyetemen, hiszen csak nagyon töredékes források állnak rendelkezésre. Az egyetemi anyakönyvek a tanulók beiratkozásán kívül csak abban az esetben rögzítik előmenetelüket, ha befizették a fokozatok megszerzéséhez szükséges vizsgák díját. Ez bizony sokszor bizonytalan információt közöl, hiszen valaki a beiratkozás és az első fokozat megszerzése között éveket is eltölthetett az egyetemen, de ha mégsem teszi le a szükséges vizsgáit, akkor csak a beiratkozási adat áll rendelkezésünkre. Az egyetemet járt kanonokjaink életpályáját vizsgálva úgy tűnik, hogy nem elsősorban az egyetemeken eltöltött idő hossza vagy minősége szabta meg későbbi sorsukat, hanem maga a tény, hogy tanultak egyetemen; az ott szerzett tapasztalat és ismeretségek váltak a későbbiekben nagy hasznukra.

A nyugat-európai egyházi középréteg egyetemet végzett tagjainak arányát a magyar szakirodalomban Mályusz Elemér vizsgálta fel,⁴ majd munkája nyomán Köblös József ismertette.⁵ Eszerint Angliában a konstanzi zsinaton rögzítették, hogy a kanonoki stallumok 1/4-ét a borostyánkoszorúval, *licentiatussal*, illetve doktori fokozattal rendelkezők számára kell fenntartani; a francia királyság az 1438-as *bourges-i pragmatica sanctio*val a kanonikátusok 1/3-át juttatta az egyetemet végzett személyeknek; a Német-római Birodalomban a kérdést a Szentszékkal 1448-ban kötött bécsi konkordátum szabályozta, amely a javadalmak 1/6-át biztosította a grádussal rendelkezőknek.⁶ A magyar káptalanok statútumaiban nem szerepel az egyetemplátogatási kötelezettség, egyedül az 1279-ben tartott budai zsinat írt elő minimum 3 éves kánonjogi tanulmányokat az *archidiaconusok* számára. Ezen előírásnak azonban nem tettek következetesen eleget a főesperesek, mint ahogy a következőkben látni fogjuk. Mint ismeretes, hazánkban a középkor folyamán – a néhány évig működő pécsi, óbudai és pozsonyi intézményeket leszámítva – nem működött egyetem. Ezért ha valaki tanultsági szintjét a káptalani, kolostori vagy városi iskolák szintje fölé kívánta emelni, annak valamelyik külföldi egyetemet kellett hosszabb-rövidebb ideig látogatnia. Bécs és Krakkó kiemelkedő látogatottságát földrajzi közelségük mellett minden bizonnyal a kedvezőbb anyagi feltételek (beiratkozási díj), olcsóbb életviteli lehetősége is kedvezőbbé tette a magyar diákok számára.⁷ A prágai egyetemet a 15. századtól kezdve a huszitizmus következtében ma-

4 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Budapest, 1958. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1958.)

5 KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest, 1994. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12. (továbbiakban: KÖBLÖS 1994.)

6 FEDELES TAMÁS: *Pécsi kanonokok egyetem látogatása a későközépkorban*. Magyar egyháztörténeti vázlatok. Regnum. Essays in church history in Hungary. 2005/1–2. (továbbiakban: FEDELES 2005.) 51. E szabályozások azonban csak a javadalmak minimumát határozták meg, melyeket minden körülmények között az egyetemet végzett személyek számára kellett biztosítani. A felsőfokú képzettséggel rendelkező kanonokok tényleges jelenlétét az egyházi középrétegben, az egyes testületek beható vizsgálata nyomán lehet megállapítani.

7 KOVÁCS ENDRE: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*. Budapest, 1964. (továbbiakban: KOVÁCS 1964.) 31. Bécsben egy *magister artium* grádust kb. 4 év alatt lehetett megszerezni, amely kb. 40–50 Ft-ba került, ezzel szemben, pl. Bolognában csak a beiratkozási díj 12 Ft volt.; TONK SÁNDOR: *Az erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. (továbbiakban: TONK 1979.) 115–116.

gyarok nem, vagy csak elvéve látogatták. Itália egyetemei, amelyek igen nagy költségeket róttak a hallgatókra, szintén célpontjaivoltak a magyar diákoknak, ám Bécsset és Krakkót nem tudták megelőzni.⁸ A párizsi, valamint a német egyetemeket igen kevesen választották, nyilván a nagy távolságok miatt.

Káptalanjaink középkori történetének feldolgozottságából adódóan, még csak néhány testület esetében rendelkezünk releváns adatokkal a kanonokok egyetemjárását illetően. Az esztergomi káptalan gyakorlatát az 1397-es egyházlátogatási jegyzőkönyvből ismerjük. E szerint a fiatalabb javadalmasok mentek egyetemre, akik javadalmuk birtokában folytatták a tanulmányaikat, majd három esztendő elteltével meg kellett lenniük a káptalan székvárosában és be kellett számolniuk tanulmányi előmenetelükről.⁹ A 14. század végén alapította Budai János barsi főesperes a *Collegium Christit*, amely intézmény a szerény anyagi helyzetben lévők tanulmányait volt hivatott segíteni.¹⁰ Az esztergomi székeskáptalanban 1183–1543 között kanonoki stallummal rendelkezők 19,7%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és ezek 62,5%-a szerzett fokozatot. Az 1301 után grádust szerzők közül 64 kánonjogi-, 13 *artes*-, 7 orvosi fokozattal rendelkezett. Az egyetemek közötti sorrend a következőképpen alakult: Bécs, Bologna, Padova, Prága, Ferrara, Krakkó.¹¹

Tonk Sándor a középkori erdélyiek egyetemjárására irányuló kutatásai igazolták, hogy – a magyar káptalanok gyakorlatának megfelelően – az erdélyi káptalan esetében sem volt kritérium az egyetemi képzettség. A gyulafehérvári kanonokok 34,63%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat 1381 és 1520 között. A főesperesek kisebb része végzett egyetemi tanulmányokat, a szerző szerint az egyházi bíróságokon gyakorlatban sajátították el a kánonjogot.¹²

Köblös József a Mátyás- és a Jagelló-kori egyházi középírástól készített alapvető monográfiájában igen részletes és sokoldalú elemzés alá vonta az általa kiválasztott négy kanonoki testület egyetemet járt tagjait. Eszerint a vizsgált korszakban a budai kanonokok 23, a fehérváriak 51, a győriek 40, míg a pozsonyiak 55%-a tanult hosszabb-rövidebb ideig egyetemen. A négy káptalan felsőfokú tanulmányokat végzett tagjainak azonban csak 35%-a szerzett akadémiai grádust. A kanonokok hét egyetemen folytattak tanulmányokat, melyek közül Bécs emelkedik ki, majd alaposan lemaradva Krakkó következik. Az észak-itáliai egyetemeket (Padova, Bologna, Ferrara) csak kevesen keresték fel, végül a Párizsban és Rómában tanultak száma a legcsekélyebb (5–5 fő). A származás és egyetemjárás kapcsolata a következőképpen alakult: az arisztokraták 75, a külföldiek 70, a polgárok 51, a köznemesek 35, míg a jobbágyok 31%-a vett részt egyetemi képzésben. Ami az egyetemi tanulmányok időtartamát illeti a kanonokok 69%-a egy, 18%-a 2–5, míg 11%-a 6–10 évig járt egyetemre. A fokozatot elérők többsége a *facultas artium* stúdiumait végezte el, míg őket a kánonjogi grádussal rendelkezők követték.¹³

8 FEDELES 2005. 54.

9 KÖRMENDY KINGA: *Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI ERIK, Budapest, 1986. 176–202. (továbbiakban: KÖRMENDY 1986.) 180. MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.) 101.

10 KÖRMENDY 1986. 180.

11 KÖRMENDY 1986, 184–185, 200, 201.

12 TONK 1979, 129–132.

13 KÖBLÖS 1994, 38–43.

A váradi székeskáptalan tagságát analizáló Kristóf Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy 1440 és 1526 között a kanonokok 29%-a (107 fő közül 31) folytatott egyetemi tanulmányokat. Az egyetemet járt egyháziak többsége (39%) a nemesi származásúak közül került ki, melyet az indokolhat, hogy „a káptalan tagjainak 46%-a volt bizonyíthatóan nemesi és csak 29%-a polgári származású”.¹⁴ Az egyetemet járt kanonokok közül 18 személy szerzett fokozatot, amely 58%-os aránynak felel meg. A főesperesek mintegy fele nem folytatott egyetemi stúdiumokat.

Fedeles Tamás a pécsi székeskáptalan személyi állományát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált 376 személy közül 77 fő esetében mutatható ki felsőfokú tanulmány, amely közel 20,5%-os aránynak felel meg.¹⁵ Ezen 77 személy közül 51 fő szerzett akadémiai fokozatot, ami 66%-os arányt jelent.¹⁶ Ezt a Magyarországon ismert legmagasabb grádus szerzési arányszámot főként az magyarázza, hogy a pécsi káptalan tagjai között igen magas volt a királyi szolgálatot teljesítők száma, kiket pedig éppen a kiemelkedő képzettségük miatt alkalmaztak az uralkodók, s a káptalani javadalmakkal honorálták munkájukat. Az egyetemjártak származását tekintve a többség itt is a nemeseké 48, majd őket követik a külföldiek 27 és a polgárok 20%-kal. A látogatott egyetemek közül a legtöbben Bécsset és/vagy Padovát választották.

Csanádon a vizsgált 243 személy közül 35 fő esetében mutatható ki felsőfokú tanulmányok végzése (közülük haeten több helyen is), amely 14%-os aránynak felel meg. Ám ha külön vizsgáljuk azon korszakot, melyben a krakkói egyetemről is rendelkezünk adatokkal (1492–1552), akkor azt látjuk, hogy az összesen 58 káptalani tag közül 14 fő volt hosszabb-rövidebb ideig valamely egyetem hallgatója, ami 24%-os egyetemjárást jelent, a felsőfokú tanulmányokat végzettek közül 5 személy, tehát 35,7% szerzett tudományos fokozatot.

Az erdélyi káptalannal összehasonlítva az 1381–1520 közötti években a csanádi javadalmasok 14%-a járt egyetemre, míg az erdélyi kanonokok kb. 35%-a. Az 1458 – 1526 közötti időszakot vizsgálva a csanádi javadalmasok 13%-a látogatta valamelyik egyetemet, ezzel a testület szintén jóval lemarad a budai (23%), a győri (40%), a fehérvári (51%) és a pozsonyi (55%) káptalan mögött. Ám ha a jobb forrásadottságú korszakot nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy az 1492–1552 közötti időszakban a csanádi kanonokokra jellemző 24%-os egyetemlátogatási arány már jobban megközelíti az „országos viszonyokat”, minthogy – bár különböző időszakban, de – közeli értékeket mutat a pécsi (20,5%), az esztergomi (19,7%) és a váradi testület (29%) is.

Az egyetemek közül a legtöbben a bécsit látogatták, amely a 15. század közepéig országos viszonylatban is az első helyen szerepel. 23 csanádi javadalmas folytatott biztosan tanulmányokat Bécsben és további két fő esetében is ez valószínűsíthető. Az ott tanuló – már, vagy csak leendő – csanádi javadalmasoknak csak kis részéről mondhatjuk, hogy érvényesül a Bécsben tanuló pécsi javadalmasok többségére jellemző jelenség, vagyis hogy itt csak a *magister artium* fokozatot szerezték meg, majd ezt követően további tanulmányokat folytattak Itáliában, ahol általában a kánonjogi stúdiumo-

14 KRISTÓF ILONA: *Egyházi középrétegeink műveltsége – egyetemjárás a későközépkori váradi káptalanban*. In: METESZ Heves Megyei Szervezete, *Tudományos Közlemények* 5. Eger, 2002. 70–76. (továbbiakban: KRISTÓF 2002.) 70.

15 FEDELES 2005, 56.

16 FEDELES 2005, 61.

kat részesítették előnyben.¹⁷ E gyakorlatot mutatja Szegedi Szerafin és Szegedi Zákány Balázs esete. Mindketten Bécsben kezdték tanulmányaikat, majd a szabad művészetek tanulásával pallérozva elméjüket Itáliában kötötték ki kánonjogot hallgatni, előbbi Padovában¹⁸ tanult legalább négy évet, fokozat szerzéséről sajnos nincs forrásunk, míg utóbbi két éves krakkói¹⁹ kitérő után Bolognában²⁰ hallgatott jogot. Krakkóban legalább 8 csanádi javadalmas folytatott egyetemi tanulmányokat. A jelenlegi forrásadottságokból adódóan jelen dolgozatunk írásakor a krakkói egyetemre vonatkozóan csak a krakkói *Bursa Hungarorum* anyakönyve áll rendelkezésünkre, ám az csupán 33–38%-át foglalta magába az ottani magyar hallgatóknak.²¹ Így azt láthatjuk, hogy az egyetemjárt csanádi javadalmasok majd negyede tanult Krakkóban, ami egybeesik azzal hogy a Visztula-parti város egyeteme igen népszerű volt az erdélyi diákok körében.²² Padovát összesen 5 személy kereste fel, leginkább jogot tanultak, így közülük 2 fő kánonjogi doktor lett, a másik 3 fokozatszerzése ismeretlen. Az előzőkön túl egy-egy példa akad a bolognai, prágai egyetemjárásra, illetve tudunk még egy bizonytalan itáliai egyetem esetéről is, így összesen 7 csanádi javadalmas folytatott stúdiumokat Észak-Itáliában. A csanádi javadalmasok tehát 6 különböző európai egyetemen tanultak, s az egyetemek frekvenciája hasonlóképpen alakult, mint amelyet Köblös József az általa vizsgált négy testület és Körmeny Kinga Esztergom esetében megállapított: Bécs kimagasló látogatottságát Krakkó és az észak-itáliai egyetemek követték.

Amennyiben az egyetemet jártak származását vizsgáljuk,²³ a következő képet kapjuk:

báró	2	6%
köznemes	12	32%
polgár	7	20,5%
mezővárosi polgár	8	23,5%
jobbágy	6	18%
Összesen	34	100%

17 FEDELES 2005, 57.

18 VARGA IMRE: *Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV-XVI. századfordulón*. Irodalomtörténeti Közlemények, 79. 1975. Budapest, 1976. (továbbiakban: VARGA 1975.) 217. *Seraphinus de Segedino lector et canonicus Csanadiensis*

19 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön III. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke*. Budapest, 1893. (továbbiakban: SCHRAUF 1893.) 16, 81.

20 VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. (továbbiakban: VERESS 1941.) 81. *Blasius Zakan Segedinus Pannonius octostihonja szerepel egy mű hátán* (1522. okt. 4.), 86. *Blasius Zachan Seghalmus* (itáliai tollhiba) *filii Ymerici dioecesis Bachiensis, canonicus Chanadiensis et scholaris Bononiae et solum studens in iure canonico* (1524. mart. 10.)

21 KOVÁCS 1964, 31–32.

22 Erre ld. TONK 1979.

23 A származás eldöntésénél elsődleges vezérfonal a „vezetéknev”, pontosabban a származáshelyet jelölő megkülönböztető név ismerete volt. Persze ez önmagában nem nyújt kielégítő információt. Az az alapelv vezetett, hogy ha a származási hely civitas volt, a személyt polgári származásúnak vettük, ha oppidum vagy falu, és van ilyen nevű birtokos család, nemesinek, ha nincs (és másutt sem fordul elő), jobbágnak. Ezen kérdések eldöntéséhez leginkább a következő munkákat használtuk: CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1890–1913. és NAGY IVÁN: *Magyar-*

Amennyiben az egyetemet jártak arányát kivetítjük a vizsgálat alá vont összes személyre, azt látjuk, hogy a polgári származásúak esetében a legmagasabb a százalékos arány (87,5%), őket a mezővárosi polgárok²⁴ követik viszonylag kevés lemaradva (73%).²⁵ Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy javadalomhoz jutásukban domináns szerepe lehetett tanultságuknak. Az arisztokrata familiák tagjai közül 2 fő (33%) tanult egyetemen. A köznemesek, akik – a kérdéses származásúakat nem számítva – relatív többségben voltak a káptalani tagok és az egyetemjártak között is, 28%-os arányban végeztek felsőfokú tanulmányokat. A jobbágyi származásúaknak pedig 14%-a folytatott egyetemi stúdiumokat.

Az egyetemi tanulmányok alatt kiváló alkalom kínálkozott új ismeretségek szerzésére, személyes kapcsolatok kialakítására. Az egyes egyházi javadalmakról is könnyen informálódhattak az érdeklődők, sőt akár beneficiumhoz is juthattak e kapcsolatok által. Az ilyen kapcsolatokra jellemző, hogy az egyházi középéletben belül már huszadrangú volt, ki milyen társadalmi kategóriából származott. Úgy tűnik, ez már – a tandíj előteremtésének cseppet sem utolsó szempontjától eltekintve – az egyetemi polgárok között sem volt szempont. A javadalomhoz segítség ugyanis teljesen független a származási kategóriáktól, polgár polgárt, jobbágy jobbágyot, nemes nemest éppúgy juttat kanonikátushoz, mint jobbágy nemest, nemes jobbágyot, polgár nemest, stb.²⁶ Nyilván ha az ember több egyetemen is alakított ki kapcsolatokat, annál sikeresebb stratégiának bizonyulhatott az később. Valószínűleg így gondolkodhatott Szegedi Zákány Imre is, ki 1527-ben a krakkói, majd 1529-ben már a bécsi egyetemet látogatta. Szegedi Zákány Gáspár 1534-ben Bécsben, majd 1536-ban Krakkóban folytatta tanulmányait. A csanádi javadalmak esetében ilyen kapcsolatok kialakítására két remek alkalom is kínálkozott a bécsi egyetemen. Az egyik 1419 körül, ahol ekkor 2 már javadalmas személy és 4 még csak leendő javadalmas (Csanádi Ágoston, Csanádi Balázs, Kecskeméti János, Kerolti Albert) tanult, a másik 1446 körül, amikor 3 már javadalmas és 3 még nem az (Csanádi Ambrus, Keresztúri János, Mácsalakai Máté) találkozhatott és vélhetőleg ki is alakított egy csanádi székeskáptalani beneficiumhoz vezető kapcsolatot.

Az egyetemet jártak több, mint 2/3-a, 24 fő (Csanádi Ambrus, Csanádi Ágoston, Csanádi Balázs, Ilyei Tiborc, Kecskeméti János, Keresztúri János, Kerolti Albert, Lippai Péter, Lippai Tamás, Mácsalakai Máté, Ónodi Czudar Imre, Orosházi Tóbiás, Pankotai János, Szegedi Gergely, Szegedi János, Szegedi Miklós, Szegedi Szerafin,

ország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. Megnyugtatóan azonban a kérdést csak az dönti el, ha más források megerősítik ezt a feltételezést (pl. ha faluról van szó, ahol a káptalan a birtokos, a jobbágyi eredet valószínűsíthető, mert megvan a kapcsolódási pont a terület felé). A Bécsben egyetemre jártakat is származási kategóriák szerint jegyezték be a magyar nemzet anyakönyvébe, sajnos azonban ez sem ad mindig egyértelmű eligazítást, nemesek is nemegyszer iratkoznak be polgárok közé, mert ott alacsonyabb volt a beiratkozási díj. A káptalan hiteleshelyi magánlevéltárában lehetnének még a kanonokokra bőséges adatot közlő oklevelek, ám Csanád esetében ezek túlnyomórésze elpusztult.

24 Az oppidumok felső – Kubinyi András által meghatározott – városias rétegéből származó személyekből hoztuk létre a mezővárosi polgári kategóriát. Ld. KUBINYI ANDRÁS: *A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez.* In: *Településtudományi közlemények* 23. Budapest, 1971. 58–79. (továbbiakban: KUBINYI 1971.)

25 A mezővárosi származásúaknál az egyetemi fokozat a társadalmi kiemelkedés eszközévé válhatott, ezért magas tanulási szándék jellemezte őket.

26 KÖBLÖS 1994. 43.

Szegedi Zákány Balázs, Szegedi Zákány Gáspár, Szegedi Zákány Imre, Temesvári János, Tóth János, Valkói András és Zombor László) már csanádi javadalomviselése előtt végezte tanulmányait, szerzett akadémiai fokozatot (a fokozatot szerzetek 1/3-a). Az arisztokrata származású Ónodi Czudar Imre tanulmányait nyilván családja finanszírozta.²⁷ A köznemesek és polgárok számára családi kapcsolataik és magas rangú mecénások tették lehetővé a külföldi stúdiumok végzését. Csanádi Balázs, mint Marczali László prépost káplánja, munkáltatójával mellett hallgatott jogot Bécsben.²⁸ Kerolti Albert pedig ugyanezen Marczali László familiárisaként tanulhatott előbbiekkal együtt a bécsi egyetemen. Akiknek pedig nem akadt kellő támogatója, az mint szegény, *pauper* megjelöléssel kapott lehetőséget felsőfokú tanulmányok végzésére, ilyen volt Csanádi Ambrus²⁹ és Kecskeméti János³⁰ is.

16 személy (Csanádi/Újbécsi Fülöp, Lippai Péter, Mácsalakai Máté, Marczali László, Mohácsi Dénes, Nagysarlói Benedek, Ónodi Czudar Imre, Pankotai János, Rozvágyi Simon, Szegedi Miklós, Szegedi Szerafin, Szentmihályi Péter, Temesvári István) már egy csanádi kanonoki stallum birtokában kezdte meg, vagy folytatta tanulmányait, szerzett akadémiai fokozatot (a fokozatot szerzetek 2/3-a). Az említett személyek közül 4 Itáliában folytatott tanulmányokat, amelyek magasabb költsége miatt mindenképpen szükségük volt a csanádi javadalmuk nyújtotta jövedelmekre. Itáliára amúgy is jellemző volt, hogy az ott tanuló egyháziak már mind rendelkeztek valamilyen javadalommal. Négy Pádovába járt kanonok rendelkezett már tanuló korában javadalommal: Mohácsi Dénes olvasókanonok és pécsi kanonok, Csiktoplóczi Balázs olvasókanonok, Szegedi Szerafin szintén lector és Rozvágyi Simon maroselvi (Ultrasaruniensis/Transmoriginus) főesperes. A Bologna egyetemén tanult Szegedi Zákány Balázs is rendelkezett már kanonikátussal ottani tanulói éve alatt. Az ismeretlen itáliai egyetemre járt Ónodi Czudar Imre pedig kalocsai préposti és csanádi kanonoki javadalommal bírt tanulmányai idején.

Azok, akik a kanonoki stallumuk birtokában folytatták a korábban megkezdett tanulmányaikat, vagy kitarítottak a korábbi egyetemük mellett, vagy pedig egy magasabb nivójú és egyben drágább – leginkább itáliai – egyetemet választottak, minthogy végre megengedhették azt maguknak. Lippai Péter és Temesvári István a Bécsben már megkezdett tanulmányaikat folytatták tovább. Szegedi Miklós már a szabadművészetek mestereként bővítette tovább ismereteit Bécsben és Krakkóban. Pankotai János javadalma segítségével folytathatta pályafutását a bécsi egyetemen, a bölcsészeti kar tanácsosa és vizsgálója lett, továbbá elérte a jog baccalaureatusa fokozatot.³¹ Ónodi Czudar

27 MÁLYUSZ 1971. 178. bátyja Ónodi Czudar Péter országbíró (1372) majd szlavón bán (1374) volt

28 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1892. (továbbiakban: SCHRAUF 1892.) 122.

29 FRAKNÓI VILMOS: *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században Budapest*, 1874. (továbbiakban: FRAKNÓI 1874.) 49. és SCHRAUF 1892. 98, 193. *Mag. Ambrosius de Sczanadino pauper*

30 SCHRAUF 1892. 53.

31 FRAKNÓI 1874. 25 1425-ben *Johannes Augustini de Pankota* Bécsben végezte tanulmányait, a bölcsészeti kar jegyzőkönyveiben 1435-ben fordul elő legelőször mint *Johannes de Bankota* ugyanott 1441-ben *Magister Johannes de Pankota*, 30 a bölcsészeti karon 1439-ben *Perspectiva Communis*-t, 1441-ben *Petrus Hispanus* második és harmadik tractatusát adta elő, 31. 1450-ban a bölcsészeti kar tanácsosai között, 34. 1440 és 1447-ben ugyanazon kar vizsgálói között találjuk, 46. a bölcsészeti kar Mo-i származású tanárainál, 1451-ben pedig jogi baccalariussá avattatott fel.

Imre kalocsai préposti, csanádi kanonoki és pécsi kanonoki javadalmi birtokában a korábbi prágai tanulmányait bizonyítlan itáliai egyetemen folytatta kánonjogot tanulta.³² Szegedi Szerafin Bécsben kezdte felsőfokú tanulmányait 1486-ban, majd Padovában folytatta 1493–1497³³ között, itt jogi studiumokat hallgatott valószínűleg és fokozatot is szerzett, csanádi javadalom szerzése után mégis visszatért Bécsbe.

Ami a csanádi kanonokok tanulmányainak időtartamát illeti igen nagy szóródást tapasztalhatunk, ugyanis 1 és 26 év a két szélső érték. Gyakran előfordul, hogy nem rendelkezünk pontos adatokkal az egyetemen eltöltött évekről, így azokban az esetekben, amikor az illető személyek nem szereztek akadémiai fokozatot, minimálisan 1 évvel számoltunk. Amennyiben csak az illető fokozatát ismerjük, úgy az ahhoz szükséges optimális időtartamot vettük figyelembe. Az *artes* fakultáson a baccalaureatushoz három, a magiszteri fokozat megszerzéséhez hat esztendőn át kellett tanulni, majd ezután következhetek a magasabb stúdiumok.³⁴

Évek	Személyek	%
1	13	37
2	7	20
3	2	5,7
4	1	2,8
5	2	5,7
6	3	8,5
8	2	5,7
13	3	8,5
15	1	2,8
26	1	2,8
Összesen	35	100

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a legtöbben csak egy évig vagy legalábbis igen rövid ideig látogatták valamelyik egyetemet. Ám az egy évvel kapcsolatban, véleményünk szerint nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, hiszen ennek elsődleges oka az adathiány lehet. Emellett természetesen egyetértünk Köblös Józseffel, aki szerint az egyetemet jártak többségét a tanulás lehetősége mellett a már említett kapcsolatteremtések esélye is jelentős mértékben motiválta.³⁵ Kubinyi András arra hívta fel a figyelmet, hogy „a két Schrauf-féle kiadvány nem alkalmas statisztikai elemzésre, ugyanis távolról sem állítható az, hogy valamennyi magyar hallgató felvettette magát a magyar bursába, vagy beiratkozott volna a magyar natio anyakönyvébe. Ha igen, ez ál-

32 *Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára...* Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano, Közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet, I-IV. Budapest, 1896–1907. (továbbiakban: *Mon. Vesp.*) II. 204–205. *magister in artibus, qui ut asseritur, in iure canonico studet*

33 VARGA 1975. 217. *Seraphinus de Segedino lector et canonicus Csanadiensis*

34 JACQUES LE GOFF: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 2000, 103.

35 KÖBLÖS 1994. 44.

talában később, az egyetemre való iratkozás után egy-két félév, sőt év múlva történt csak meg.”³⁶ Azok, akik esetében két éves tanulmányi időt mutathatunk ki, ezért már oly közel állhattak a baccalaureatushoz, hogy valószínűleg tekintélyes részük meg is szerezte azt. A 3–6 év (összesen 23%) a már említett legalacsonyabb akadémiai grádus, a baccalaureusi, a 6 év pedig a magiszteri fokozat megszerzését tette lehetővé. Általában 13 éves tanulmányi idő kellett a valamely jogi doktorátus megszerzéséig, az ezen felüli, nagy anyagi áldozatokkal követelő hosszú stúdiumok – az országos gyakorlatnak megfelelően – a csanádi kanonokokra sem volt jellemzőek, nem meglepő, hogy mindössze 2 személy vállalta.

Csanádon a 35 egyetemjárt kanonok közül 12 szerzett valamilyen akadémiai fokozatot, ami 34%-os fokozatszerzési aránynak felel meg. Ez az arány szorosan megközelítette a Köblös József által vizsgált négy dunántúli káptalan (Buda, Fehérvár, Győr és Pozsony) felsőfokú tanulmányokat végzett tagjainak összesítve 35%-os akadémiai grádus szerzési arányát, ám jelentősen elmaradt a pécsi székeskáptalan – európai viszonylatban is kiemelkedő – 66%-os, az esztergomiak 62,5%-os és a váradi kanonokok 58%-os fokozatszerzési arányaitól. A csanádiak közül öten értek el filozófiai fokozatot (3 *baccalaureus*, 2 *magister*). Egyikük később kánonjogot tanulván, a doctorátusig jutott el. A kánonjogi doktori fokozatot 2 fő szerezte meg, tehát csak ketten feleltek meg az 1279-es zsinat döntései értelmében a főesperesektől és a püspöki, préposti vicariusoktól elvárt végzettségi szintnek. További 2 fő szerezte meg a római jog doktorátusát, egy másik személy pedig a kánonjogi baccalaureátusig jutott. A fokozatot szerzettek név szerint: Csanádi/Újbécsi Fülöp prépostként *baccalaureus in artibus*,³⁷ Mohácsi Dénes *lectorként baccalaureus in artibus és doctor in iure canonico*,³⁸ Pankotai János temesi főesperesként *baccalaureus in decretis*,³⁹ Szegedi János későbbi temesi főesperes *baccalaureus in artibus*,⁴⁰ Rozvágyi Simon maroselvi főesperesként *decretorum doctor*,⁴¹ Mácsalakai Máté sebesi főesperesként *doctor in iure canonico*,⁴² Szegedi Zákány Balázs későbbi sebesi főesperes *baccalaureus in ?*,⁴³ Csanádi Ambrus későbbi krassói főesperes *magister in ?*,⁴⁴ Ónodi Czudar Imre későbbi kanonok *magister in artibus*,⁴⁵ Jánoki László kanonok *doctor in decretis*,⁴⁶ Szegedi Miklós későbbi kanonok *baccalaureus in ? + magister in ?*,⁴⁷ Nagysarlói Benedek kanokokként *magister in artibus*

36 KUBINYI 1971. 61–62.

37 SCHRAUF 1892, 193. és FRAKNÓI 1874, 48.

38 *Dionisius de Mohacz doctor in iure canonico 1439* – VERESS ENDRE: *A paduai egyetem magyarországi tanulójának anyakönyve és iratai 1264–1864*. Budapest, 1915. (továbbiakban: VERESS 1915.) 7.

39 *Magister Johannes de Pankota pro baccalariatu 1 flor. (dedi)* – SCHRAUF 1892, 144.

40 *Ad gradum bacc. promot. Johannes de Zegedino* – SCHRAUF 1893, 56.

41 VERESS 1915, 413.

42 *Dominus Matheus Maczalaka archidiaconus et canonicus ecclesie Chanadiensis, pro doctoratu...flore*n – SCHRAUF 1892, 142–143.

43 SCHRAUF 1893, 16, 81.

44 SCHRAUF 1892, 98, 193. ill. FRAKNÓI 1874, 49.

45 FEDELES 2005, 68.

46 JUHÁSZ 1941, 73.

47 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön IV. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1902. (továbbiakban: SCHRAUF 1902.) 119, 75, 44, 76. 1475-ben *baccalaureus*-ként, 1478-ban *magister*-ként említik,

Közülük is ki kell emelnünk Pankotai János temesi főesperest. Egyedül őt nevezhetjük a klasszikus értelemben vett tudós kanonoknak, aki nemcsak *baccalaureus in decretis* fokozatot szerzett tanuló volt, de neve szerepel a bécsi egyetem bölcsészeti karának magyar származású tanárai között is. Több előadást is tartott a bölcsészkaron: 1439-ben *Perspectiva Communis*-t, 1441-ben *Petrus Hispanus* második és harmadik tractatusát adta elő.⁴⁸ 26 éves bécsi tartózkodása idején végigjárta az egyetemi ranglétra alsó fokait, 1440 és 1447-ben a bölcsészeti kar vizsgálói között szerepel,⁴⁹ 1442 és 1450-ben ugyanazon kar tanácsosai között találjuk.⁵⁰ Hazatérve kimagasló tudását több egyházi előjárója is igénybe vette, a bácsi érsek és a csanádi püspök *vicarius*a lett. A vele kapcsolatos utolsó adat 1474-ből származik. Ekkor Csanádon intézkedett.⁵¹

A káptalani javadalomszintek és az egyetemlátogatás összefüggéseit vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. A nagyprépostok közül 4 személy végzett felsőfokú tanulmányokat, amely 17%-os aránynak felel meg. Közülük mindössze egy fő szerzett egyetemi grádust. A Szent Üdvözítőről nevezett csanádi társaskáptalan 12 prépostja (a kisprépostok és egyben székesegyházi főesperesek) közül 3 fő, azaz 25%-uk járt egyetemre, ám egyikük sem szerzett akadémiai fokozatot. Az olvasókanonokokat vizsgálva azt látjuk, hogy 16 személy közül négyen végeztek bizonyosan egyetemi tanulmányokat, tehát szintén 25%-uk járt egyetemre; közülük csupán egy szerzett akadémiai grádust. A 11 éneklőkanonokokból mindössze egy személy végzett egyetemi tanulmányokat. A csanádi örkanonokok egyikéről sem tudjuk, hogy járt volna valamely egyetemre, míg Pécssett pont a *custosok* között volt a legmagasabb az egyetemet járt személyek aránya. A főesperesek (a kisprépostok nélkül) és mesterkanonokok 16%-a járt egyetemre. Levonhatjuk a következtetést, miszerint az 1279. évi budai zsinat által a főespereseknek előírt minimum 3 éves kánonjogi tanulmányokat a valóságban csak 5%-uk teljesítette maradéktalanul, és egyetemre is csak 17,5%-uk járt. Ez pedig nemcsak csanádi, hanem országos tendencia volt. A csanádi egyházmegye 7 főesperességeket vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy egyedül az aradi főesperességben nem mutatható ki egyetemjárt főesperes. Az, hogy eme jelenségben milyen szerepet játszott az aradi társaskáptalan és kanonokjainak jelenléte, még tisztázatlan, de mindenféleképpen figyelmet érdemel.

Bizonyára az egyetemet nem látogató kanonokok műveltsége is megfelelő színvonalú lehetett. Ehelyütt mi is csak a veszprémi kanonokokra utalunk, ugyanis az ott fennmaradt középkorvégi (1482–1502) könyvtári kölcsönzésekről készült lajstrom e feltételezésünket támasztja alá. A könyvtárat a jelzett időszakban 15 személy használta, köztük 13 mesterkanonok. Közülük három személy rendelkezett akadémiai grádussal, további két fő, pedig kimutathatóan egyetemi tanulmányokat folytatott. A fennmaradó nyolc kanonok tehát csak székesegyházi, városi iskolai műveltséggel rendelkezett, amely úgy látszik elégségesnek bizonyult a kánonjogi munkák olvasásához.⁵² A csanádi székeskáptalan összesen 356 ismert tagja közül 44 főről tudjuk, hogy biztosan a

48 FRANKÓI 1874, 25.

49 FRANKÓI 1874, 30–31.

50 FRANKÓI 1874, 34.

51 BOROVSKY 1896, 406.

52 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban*. In: SZELESTEI N. LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai Új Sorozat 3.) Budapest, 1989, 85–86.

csanádi káptalani iskola tanulója volt.⁵³ Ez a káptalani iskola jó alapokat adhatott a felsőfokú tanulmányokhoz, hiszen 104 tanulója folytatott egyetemi stúdiumokat. A körükben is bécsi egyetem volt a legnépszerűbb, a 104 fő 81%-a tanult itt. A bécsit a krakkói követi 16 %-kal, de voltak olyan tanulni vágyók is, akik egészen Prágáig, Lipcséig vagy Wittenbergig mentek egyetemi tanulmányok végett.

ADATTÁR⁵⁴

1. Csanádi Ambrus

- a) krassói főesperes: 1466–1477⁵⁵
- a) Bécs: 1445–1453,⁵⁶ *magister* fokozatot szerzett,
- b) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

2. Csanádi Ágoston

- a) kanonok: 1444⁵⁷
- b) Bécs: 1419,⁵⁸ *artes* fakultás hallgatója, fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

3. Csanádi Balázs

- a) kisprépost: 1420–1423, nagyprépost: 1423⁵⁹
- b) Bécs: 1419⁶⁰ joghallgató, fokozat: ?
- c) nemes (erdélyi Szász-Csanád)

4. Csanádi vagy Újbécsi Fülöp, Tamás fia

- a) nagyprépost: 1439–1450⁶¹
- b) Bécs: 1446,⁶² a szabad művészetek borostyánkoszorúsa
- c) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

5. Csanádi Miklós, János fia

- a) kevei/torontáli főesperes: 1403–1429⁶³
- b) Bécs: 1415(?),⁶⁴ 1419,⁶⁵ fokozat: ?

53 BOROVSZKY 1897, 99–101.

54 Az egyes személyekről a következő információkat adjuk meg: **a**, = a csanádi javadalomviselés adatai; **b**, = egyetemi tanulmányok helye, ideje, fokozat; **c**, = származás.

55 BOROVSZKY 1896, 421; JUHÁSZ 1941, 70.

56 FRAKNÓI 1874, 49 és SCHRAUF 1892, 98, 193. ill. SCHRAUF 1902. 39. 1453: *Mag. Ambrosius de Sczanadino*

57 BOROVSZKY 1896, 426; JUHÁSZ 1941. 81.

58 SCHRAUF 1892, 49.

59 BOROVSZKY 1896, 390–391; JUHÁSZ 1941, 36.

60 SCHRAUF 1892, 122.

61 BOROVSZKY 1896, 391. 1450 nyarán hunyt el, JUHÁSZ 1941, 28.

62 SCHRAUF 1892, 194. *Philippus de Zanadino prepositus ibidem baccalaureus artium*,

63 BOROVSZKY 1896, 414–415; JUHÁSZ 1941, 66.

64 SCHRAUF 1892, 42.

- c) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

6. Csiktaplóczi Balázs

- a) olvasókanonok: 1477–1487⁶⁶
b) Padova: 1478,⁶⁷ fokozat: ?
c) nemes (helyesen Csik-Taploczai)

7. Gyulai Mihály

- a) kanonok: 1497,⁶⁸ főesperesnek is említik
b) Padova: ?,⁶⁹ fokozat: ?
c) nemes

8. Ilyei Tiborc, Demeter fia

- a) kanonok: 1517⁷⁰
b) Krakó: 1494,⁷¹ fokozat: ?
c) nemes (Hunyad megye)

9. Jánoki László⁷²

- a) kanonok: 1352⁷³
b) ismeretlen egyetemen végzett jogtudós⁷⁴
c) nemes (a Hunt-Pázmán nemzetség sarja, osztrák nemes)

10. János

- a) olvasókanonok: 1396–1402⁷⁵
b) Bécs: 1396–1397,⁷⁶ fokozat: ?
c) ismeretlen

65 SCHRAUF 1892, 49. *Nicolaus Johannis de Schanadino* gyulafehérvári és csanádi kanonok és küllői főesperes 1419-ben Bécsben tanult – Borovszky Samu szerint 1411 és 1445-ben is járt ilyen nevű tanuló Bécsben.

66 BOROVSZKY 1896, 397; JUHÁSZ 1941, 43–44.

67 VERESS 1915, 17. 1478.jan.16án a padovai püspöki palotában tanúként részt vesz Nádasdi Martin kalocsai kanonok jogidoktorrá avatásán *Blasius de Chiktaplóc / Chikephaz lector et canonicus ecclesiae Chanadiensis*

68 BOROVSZKY 1896, 427; JUHÁSZ 1941, 83.

69 VARGA 1975, 218. Valamikor 1491–1528 között folytatta tanulmányait Padovában *Michael de Giura* mint a csanádi egyház kanonokja és főesperese, sajnos nincs Mihály nevű Csanád egyházmegyei főesperes 1491–1528 között, akivel egyértelműen azonosítani lehetne, így csak a főesperesek sorában mutatkozó több időhözág valamelyikében lehetett helye, ha egyáltalán hosszabb ideig viselte méltóságát.

70 BOROVSZKY 1896, 427. JUHÁSZ 1941, 83;

71 SCHRAUF 1893, 6, 60. *Tiburcius Demetry de Illie*

72 Az esztergomi szentgyörgymezei társaskáptalan prépostja 1336 óta, továbbá esztergomi székeskáptalani kanonok. Ezért biztosan nem Csanádon tartózkodott.

73 BOROVSZKY 1896, 423; JUHÁSZ 1941, 73.

74 JUHÁSZ 1941, 73

75 BOROVSZKY 1896, 395; JUHÁSZ 1941, 41–42.

76 SCHRAUF 1892, 19.

11. Kecskeméti János

- a) kanonok: 1446⁷⁷
- b) Bécs: 1421,⁷⁸ fokozat: ?
- c) nemes (Arad megye)

12. Keresztúri János

- a) kanonok: 1476⁷⁹
- b) Bécs: 1447,⁸⁰ fokozat: ?
- c) nemes

13. Kerolti Albert

- a) temesi főesperes: 1423–1445⁸¹
- b) Bécs: 1419⁸² joghallgató, fokozat: ?
- c) nemes

14. Lippai Péter

- a) éneklőkanonok: 1400–1422⁸³
- b) Bécs: 1385–89 bölcsészeti tanulmányok,⁸⁴ 1401(?),⁸⁵ fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Lippa oppidum / civitas)

15. Lippai Tamás

- a) kanonok: 1516,⁸⁶ sebesi főesperes: 1521–1523⁸⁷
- b) Bécs: 1500,⁸⁸ fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Lippa oppidum / civitas)

16. Mácsalakai Máté, András fia

- a) sebesi főesperes: 1446–1471⁸⁹
- b) Bécs: 1436 – 1449: kánonjogi doktor⁹⁰
- c) jobbágy

77 BOROVSZKY 1896, 426; JUHÁSZ 1941, 81–82.

78 SCHRAUF 1892, 53. Mint szegény ember volt a bécsi egyetem hallgatója.

79 BOROVSZKY 1896, 426–427; JUHÁSZ 1941, 83.

80 SCHRAUF 1892, 101.

81 BOROVSZKY 1896, 405–406; JUHÁSZ 1941, 53–54.

82 SCHRAUF 1892, 122. 1419. áprilisában Marczali Lászlóval és Csanádi Balázssal iratkozott be a Bécsi egyetemre jogi fakultására.

83 BOROVSZKY 1896, 398–399; JUHÁSZ 1941, 45–47.

84 FRAKNÓI 1874, 39.

85 SCHRAUF 1892, 6. (1421-ben is említve)

86 BOROVSZKY 1896, 427; JUHÁSZ 1941, 83.

87 BOROVSZKY 1896, 418–419; JUHÁSZ 1941, 68.

88 SCHRAUF 1902, 151.

89 BOROVSZKY 1896, 418; JUHÁSZ 1941, 68.

90 SCHRAUF 1892, 81. 1436 ápr.14-én *Matheus Andree de Maczalaka 3 gross-t fizet, 142–143. 1449. ápr. a jogászok anyakönyvében: Dominus matheus Maczalaka, archidiaconus Chanadiensis pro licencia 1449.okt. Bécsben jogi doktorrá avatott fel: Dominus Matheus archidiaconus et canonicus ecclesie Chanadiensis, pro doctoratu...flore(n) (dedi)*

17. Marczali László, Péter fia

- a) nagyprépost 1417–1423⁹¹
- b) Bécs: 1417–1419⁹² joghallgató, fokozat: ?
- c) főnemes

18. Mohácsi Dénes, Mihály fia

- a) olvasókanonok: 1438⁹³
- b) Padova: 1440,⁹⁴ a szabad művészetek borostyánkoszorúsa, kánonjogi doktor
- c) nemes

19. Nagysarlói Benedek

- a) kanonok: 1524⁹⁵
- b) Bécs: 1512, 1513, 1524, Krakkó: 1524⁹⁶ fokozat: magister in artibus
- c) jobbágy

20. Ónodi Czudar Imre⁹⁷

- a) kanonok: 1369⁹⁸
- b) Prága: 1369 előtt,⁹⁹ bizonytalan itáliai egyetem: 1371,¹⁰⁰ a szabad művészetek mestere, kánonjogi tanulmányok¹⁰¹
- c) arisztokrata¹⁰²

21. Orosházi Tóbiás, Gellért fia

- a) kanonok: 1541¹⁰³
- b) Krakkó: 1517–1519,¹⁰⁴ fokozat: ?
- c) jobbágy

22. Pankotai János, Ágoston fia

- a) temesi főesperes: 1446–1474,¹⁰⁵ és a csanádi püspök vicarius

91 BOROVSKY 1896, 390; JUHÁSZ 1941, 27.

92 SCHRAUF 1892, 122. a jogi kar hallgatója, 1420ban már székhelyén van

93 JUHÁSZ 1941, 43.

94 VERESS 1915, 7. *Dionisius de Mohacz dr. iuris can.*

95 BOROVSKY 1896, 428; JUHÁSZ 1941, 84.

96 SCHRAUF 1893, 19, 88. és Schrauf 1902, 53, 168. Krakkóban lett baccalaureus, majd Bécsben magister

97 UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban.* (METEM Könyvek 3.) Budapest, 1992. 45. 1369-ben már kalocsai prépostként kapott csanádi kanonokságot, így valószínűleg Kalocsán tartózkodott ezután is. FEDELES 2005, 68. pécsi székeskáptalani kanonok: 1369–1371.

98 BOROVSKY 1896, 423; JUHÁSZ 1941, 75.

99 FEDELES 2005, 68.

100 VERESS 1941, 397. *Zudar Emericus de Ónod praep. Coloc. Magister artium*

101 *Mon. Vesp.* II. 204–205. *magister in artibus, qui ut asseritur, in iure canonico studet*

102 MÁLYUSZ 1971, 178. útját bátyja Ónodi Czudar Péter egyengette, ki országbíró (1372) majd szlavón bán (1374)

103 BOROVSKY 1896, 428–429; JUHÁSZ 1941, 84.

104 SCHRAUF 1983, 20, 90.

105 BOROVSKY 1896, 406; JUHÁSZ 1941, 54.

- b) Bécs: 1425–1451,¹⁰⁶ *magister*, jogtudomány borostyánkoszorúsa, egyetemi oktató
- c) nemes

23. Rozvágyi Simon

- a) maroselvi főesperes: 1475–1503¹⁰⁷
- b) Padova: 1478–1493,¹⁰⁸ kánonjogi doktor
- c) nemes (Rozvádi, valószínűleg a Zemplén megyei Rozvág/d-ról)

24. Szegedi Gergely

- a) kanonok: 1521–1536¹⁰⁹
 - b) Krakkó: 1511–1513,¹¹⁰ fokozat: ?
 - c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)
- 11.

25. Szegedi János

- a) temesi főesperes: 1521–1522¹¹¹
- b) Krakkó: 1494–1495¹¹² a szabad művészetek borostyánkoszorúsa
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

26. Szegedi Miklós

- a) kanonok: 1511¹¹³
- b) Bécs: 1472–1478(?),¹¹⁴ 1513.¹¹⁵ Krakkó: 1516,¹¹⁶ a szabadművészetek mestere
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

106 FRAKNÓI 1874, 25 1425-ben *Johannes Augustini de Pankota* Bécsben végezte tanulmányait, a bölcsészeti kar jegyzőkönyveiben 1435-ben fordul elő legelőször mint *Johannes de Bankota* ugyanott 1441-ben *Magister Johannes de Pankota*, 30 a bölcsészeti karon 1439-ben *Perspectiva Communis*-t, 1441-ben *Petrus Hispanus* második és harmadik tractatusát adta elő, 31. 1450-ban a bölcsészeti kar tanácsosai között, 34. 1440 és 1447-ben ugyanazon kar vizsgálói között találjuk, 46. a bölcsészeti kar Mo-i származású tanárainál, 1451-ben pedig jogi baccalariussá avatottat fel.

107 BOROVSZKY 1896, 412–413; JUHÁSZ 1941, 61–62.

108 VERESS 1941, 413. 1478.jan.16án a padovai püspöki palotában tanúként részt vesz Nadasdi Martin kalocsai kanonoki jogidoktorrá avatásán *Simon de Boziraph / Rozwagy archidiaconus Ultramarusiensis*, majd 1493-ban mint *Simon decretorum doctor, archidiaconus et canonicus ecclesie Chanadiensis et commendator abbatiæ Tihoniensis* szerepel.

109 BOROVSZKY 1896, 428; JUHÁSZ 1941, 84.

110 SCHRAUF 1893, 16, 81. Egy Szegedi Gergely, János fia, 1504ben, egy másik, Fülöp fia, 1511–1513. tanult a krakkói egyetemen. Hihetőleg az utóbbival van dolgunk.

111 BOROVSZKY 1896, 407; JUHÁSZ 1941, 54.

112 SCHRAUF 1893, 5, 56. 1494-György fiaként, 1495-bacc. in art., ill. még 1536-nál is szerepel Szegedi János, de az már András fia,

113 BOROVSZKY 1896, 427; JUHÁSZ 1941, 83.

114 SCHRAUF 1902, 119, 75, 44, 76. 1475-ben baccalaureus-ként, 1478-ban magister-ként említik,

115 SCHRAUF 1902, 44, 75, 76, 119, 168. bécsi hallgatók ilyen néven: 1472, 1475-bacc., 1478-mag.; 1513 (kanonoki mivoltát nem jelölik) szerepelnek a egyetem anyakönyvében.

116 SCHRAUF 1893, 19, 87. 1516-ban László fiaként

27. Szegedi Szerafin

- a) olvasókanonok: 1497–1499,¹¹⁷ kisprépost: 1501–1523¹¹⁸
- b) Bécs: 1486, 1513,¹¹⁹ Padova: 1493–1497,¹²⁰ fokozat: ?
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

28. Szegedi Zákány Balázs

- a) sebesi főesperes: 1527–1537¹²¹
- b) Bécs: 1509(?), Krakó: 1511–1513,¹²² Bologna: 1522–1524,¹²³ *baccalaureatus*át még Krakóban szerezte, majd Bolognában tanult jogot
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

29. Szegedi Zákány Gáspár

- a) kisprépost: 1540 k.¹²⁴/1543¹²⁵–1547
- b) Bécs: 1534,¹²⁶ Krakó: 1536,¹²⁷ fokozat: ?
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

30. Szegedi Zákány Imre

- a) nagyprépost: 1536–1539¹²⁸
- b) Krakó: 1527,¹²⁹ Bécs: 1529,¹³⁰ fokozat: ?
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

31. Szentmihályi Péter, Mihály fia

- a) kanonok: 1440¹³¹
- b) Bécs: 1444¹³² *artes* fakultás halgatója
- c) jobbágy

32. Temesvári István

- a) temesi alesperes 1435¹³³

117 BOROVSKY 1896, 397; JUHÁSZ 1941, 44.

118 BOROVSKY 1896, 403–404; JUHÁSZ 1941, 38.

119 SCHRAUF 1902, 168. *Zeraphinus de Zegedino* vagy *Seraphinus Ungarus de Segedino*

120 VARGA 1975, 217. *Seraphinus de Segedino lector et canonicus Csanadiensis*

121 BOROVSKY 1896, 419; JUHÁSZ 1941, 68.

122 SCHRAUF 1893, 16, 81.

123 VERESS 1941, 81 *Blasius Zakan Segedinus Pannonius* octostihonja szerepel egy mű hátán (1522.okt.4.), 86. *Blasius Zachan Seghalmus filius Ymerici dioecesis Bachiensis, canonicus Chanadiensis et scolarius Bononiae et solum studens in iure canonico* (1524.mart.10.)

124 BOROVSKY 1896, 404.

125 JUHÁSZ 1941, 38.

126 FRANKL VILMOS: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, 1873. 230. és SCHRAUF 1902, 190.

127 SCHRAUF 1983, 31, 103. 1536-ban mint Tamás fia szerepel, *Casper Thome de Syegyed*

128 BOROVSKY 1896, 392–393; JUHÁSZ 1941, 32.

129 SCHRAUF 1983, 26, 98.

130 SCHRAUF 1902, 190.

131 BOROVSKY 1896, 426; JUHÁSZ 1941, 81.

132 SCHRAUF 1892, 96. Bécs *Petrus Michaelis de Sancto Michaelis*

133 BOROVSKY 1896, 407; JUHÁSZ 1941, 53.

- b) Bécs: 1428,¹³⁴ 1449(?),¹³⁵ fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Temesvár királyi földesúri város)

33. Tóth János

- a) kanonok: 1523,¹³⁶ főesperesként is említik
- b) Bécs: 1505 ?,¹³⁷ fokozat: ?
- c) jobbágy (a Temes megyei Udvard-ról)

34. Valkói András

- a) kanonok: 1389¹³⁸
- b) Bécs: 1386,¹³⁹ fokozat: ?
- c) nemes

35. Zombor László

- a) kevei/torontáli főesperes: 1429–1451¹⁴⁰
- b) Bécs: 1422 ?,¹⁴¹ fokozat: ?
- c) jobbágy (a marosparti Zombor-ból)

134 SCHRAUF 1892, 67.

135 SCHRAUF 1892, 106.

136 BOROVSKY 1896, 428; JUHÁSZ 1941, 84.

137 SCHRAUF 1902, 159. *Johannes Thot de Wdwardt*

138 BOROVSKY 1896, 424; JUHÁSZ 1941, 76.

139 SCHRAUF 1892, 8. *Andreas de Walkwo*

140 BOROVSKY 1896, 414–415; JUHÁSZ 1941, 66.

141 SCHRAUF 1892, 54.

A középkori kanonokok egyetemi tanulmányai és grádusai¹⁴²

	Káptalan	Időszak	Egyetemet jártak %	Fokozattal rendelkezők %
magyar	Csanád	1364–1552	14	34
		1492–1552	24	35,7
	Pécs	1354–1526	20,5	66
	Esztergom	1183–1543	19,7	?
	Erdély	1381–1520	34,63	?
	Győr	1458–1526	40	?
	Várad	1440–1526	29	58
angol	Exeter	1300–1541	78	>40
	Lincoln	1300–1541	70	>40
német	Bamberg	1339–1556	80	<10
	Speyer	1350–1540	72	29,5
	Salzburg	1400–1550	60	19
	Brixen	1300–1500	40	20
	Breschlau	1341–1417	50	24
	Goslar	1049–1551	13	39
	Köln	középkor	35	?
	Trier	középkor	29	?
	Mainz	1306–1476	31	34
	Augsburg	1400–1500	64,5	?
francia	Laon	1272–1412	48	83
itáliai	Lucca	15–16. sz.	42,6	37
	Szt. Péter (Róma)	1376–1500	?	8,6
	Laterán (Róma)	14. sz.	16,4	?
	Szt. Mária Magdolna	14. sz.	7	?
	Párma	1450–1500	16	?
	Pavia	1450–1500	25	?
norvég	Bergen	1200–1537	26	32

142 A táblázat forrása, a csanádi adatok kivételével: FEDELES 2005, 80.

Egyetemjárás és káptalani javadalom

Javadalom	Személyek	Egyetemet járt	%
prépost	24	4	17
kisprépost	12	3	25
olvasókanonok	16	4	25
éneklőkanonok	11	1	9
őrkanonok	9	0	0
főesperes	85	14	16
mesterkanonokok	92	15	16

Az egyetemet járt kanonokok származás szerinti megoszlása

Származás	Személyek	Egyetemre járt	%
Báró	6	2	33
Köznemes	43	12	28
Polgár	8	7	87,5
Mezővárosi polgár	11	8	73
Jobbágy	36	6	17
Külföldi	5	?	?
kérdéses	134	-	-
Összesen	243	35	14

Összesítő táblázat a csanádi javadalmak egyetemjárásáról

Egyetem	Nagy Lajos alatt		Zsigmond alatt		1438-1457		Mátyás alatt		Jagellók alatt		1526-1552	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Járt	2	3	12	9	8	30	4	10	12	25,5	3	15
Nem járt	74	97	127	91	18	70	36	90	35	74,5	17	85
Összesen	76	100	139	100	26	100	40	100	47	100	20	100

A fokozatot szerzett kanonokok

Fokozat	Név	Fő	%
baccalaureus in ?	Szegedi Zákány Balázs	1	89
baccalaureus in artibus	Csanádi/Újbécsi Fülöp, Szegedi János	2	17
baccalaureus in artibus + doctor in iure canonico	Mohácsi Dénes	1	8
magister in ?	Csanádi Ambrus	1	8
magister in artibus	Ónodi Czudar Imre, Nagysarlói Benedek	2	17
baccalaureus in decretis	Pankotai János	1	8
doctor in decretis	Jánoki László, Rozványi Simon	2	17
doctor in iure canonico	Mácsalakai Máté	1	8
baccalaureus in ? + magister in ?	Szegedi Miklós	1	8
Összesen ez a 35 egyetemet járt kanonok 34%-a		12	100

Az egyetemen töltött évek száma

Évek	Személyek	%
1	13	37
2	7	20
3	2	5,7
4	1	2,8
5	2	5,7
6	3	8,5
8	2	5,7
13	3	8,5
15	1	2,8
26	1	2,8
Összesen	35	100

A csanádi székeséptalan tagjai által látogatott egyetemek

Egyetemek	Személyek	%
Bécs	25	71,5
Krakkó	8	23
Padova	5	14
Bologna	1	3
Prága	1	3
Ismeretlen itáliai egyetem	1	3
Ismeretlen egyetem	1	3

Főesperességek kimutathatóan egyetemjárt főesperesekkel

	Csanádi szé- kesegyházi	Temesi	Maroselvi	Kevei/ Torontáli	Aradi	Sebesi	Krassói
1370							
1380							
1390							
1400							
1410							
1420							
1430							
1440							
1450							
1460							
1470							
1480							
1490							
1500							
1510							
1520							
1530							
1540							
1550							

ZÁRSZÓ

Jelen tanulmányunkkal a csanádi székeskáptalan egyetemjárt kanonokjaira próbáltunk meg összpontosítani, a közép-európai egyetemek megalakulásának korszakától (Prága 1348, Krakkó 1364, Bécs 1365), Csanád püspöki mezőváros és vele együtt a káptalan 1552. évi pusztulásáig tartó periódusra nézve. Az eddig névszerint ismert 356 kanonok közül e periódusba esik 243, közülük kimutathatóan 35 folytatott egyetemi tanulmányokat, ami 14%-os egyetemjárást mutat. Az egyetemjártak 34%-a ért el fokozatot. A fokozatot szerzettek fele-fele arányban oszlottak meg a filozófiai és a jogi fakultás között. Filozófiai fokozatot értek el négyen (3 *baccalaureus*, 2 *magister*); 1 fő jutott a kánonjogi *baccalaureátus*ig, 2 személy a kánonjogi doktorátusig és másik 2 fő szerezte csak meg római jogi doktori fokozatot. A családi és szociális háttérre vonatkozóan úgy találtuk: az egyetemjárt kanonokok 6%-a báró, 43%-a köznemes, 8%-a polgári, 11%-a mezővárosi polgári és 36% jobbágyi származású volt. A csanádi kanonokok 6 egyetemen tanultak. Minthogy Magyarországon a középkor folyamán egyetem nem tudott hosszabb ideig működni, azoknak, akik egyetemen akartak tanulni külföldre kellett utazniuk. Közülük legtöbbször Bécsbe mentek, messze leszakadva követi Krakkó, Padova, Bologna és Prága.

Mint már említettük kutatási eredményeink megbízhatóságát nagyban csökkenti, hogy igen kedvezőtlen témánk forrásadottsága. Nem rendelkezünk adatokkal Krakkó esetében egyetemének megalapítását követő 130 esztendőről, Bécs egyetemének első 12 évéről, továbbá – egy személy kivételével – Prága egyeteméről. Még az ilyen körülmények között kapott eredmények sem példanélkülien alacsonyak, a fokozatszerzettek aránya is közel azonos a korabeli dunántúli káptalanok Kölös József által kapott arányaival.

PÉTER TÓTH

CANONS OF CSANÁD AT UNIVERSITIES IN LATE MIDDLE AGES (1364–1552)

In this study the author presents the Hungarian members of the chapter of Csanád who pursued studies in the Late Middle Ages, comparing the available Hungarian and European examples. During the above mentioned period, 35 out of the 243 members of the chapter continued university studies, which stand for 14%. 34% of the canons who studied at university obtained a degree, which may be considered as an average rate compared to both Hungarian and European practices. In the later period of the medieval history of Csanád (1492–1552) those rates changed. 24% of the canons studied at universities and 35.7% of those of them gained a degree. Most of them obtained a diploma in church-law or civil law, then the rate of those gaining a degree in arts follows. Sources available do not reveal if the canons of Csanád continued theology or medicinal studies at universities. In regard to the family and social background of the canons, we have the following results: 33% of those were from aristocratic families, 28% of those belonged to the smaller nobility, 87.5% to the bourgeois, 73% of those belonged to the burghers of market towns, 17% of those from villan families. The canons of Csanád studied at 6 universities. Since university education did not last for an extended period of time in Hungary during the Middle Ages, those who wished to study had to travel abroad. Most of them went to Vienna, then the number of those going to Krakow follows. Six canons of Csanád went to Northern Italy, mainly to Padova. Only one canon went to the University of Praga.

MIKLÓS PÉTER

A SZEGEDI ESPERESI KERÜLET 1848/49-ES TÖRTÉNETÉHEZ

Mint az a 19. századi magyar egyháztörténet és politikatörténet iránt érdeklődők előtt ismert, a csanádi püspöki címet 1848/49-ben a liberális politikai elithez és a reformer csoportokhoz kötődő és meghatározó közéleti aktivitást folytató főpapok viselték: előbb Lonovics József, majd Horváth Mihály.¹ Lonovics Józsefet 1848. június 25-én V. Ferdinánd császár és király egri érsekké nevezte ki, s helyébe Horváth Mihály prépostnak adományozta a csanádi püspöki méltóságot, aki később – már Magyarország függetlenségének kimondása és a Habsburg dinasztia trónfosztása után – 1849 májusától a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. IX. (Boldog) Pius pápa azonban egyik kinevezést sem erősítette meg.² Mindkét főpásztor sokat volt távol egyházmegyéjétől, ezért püspöki helynököket neveztek ki. Fábry Ignác címzetes püspök 1831 januárja és 1848 augusztusa között, Róka József kanonok 1848. augusztus 27-től látta el a vikáriusi teendőket. Később, a püspöki székhely oszták elfoglalása után (1848. november) a császáriak által megszállt területet Fábry Ignác irányította Temesvárról, a magyar kormány ellenőrizte részt pedig Róka József kormányozta Makóról, a püspök nyári rezidenciájáról. A szabadságharc bukása után a püspökség területi integritása helyreállt. A helynök Fábry Ignác – későbbi kassai püspök – lett.³

A szegedi esperesi kerület hét plébániából állt. Szeged szabad királyi város négy parókiáján (Palánk, Alsóváros, Felsőváros, Rókus) kívül a Csongrád vármegyéhez tartozó Kistelek, valamint két Torontál megyei község – Béba és Szőreg – plébániája alkotta az esperességet.⁴ Az esperes Kreminger Antal címzetes csöpőfői prépost, szeged-palánki plébános volt.

1 A csanádi egyházmegye 1848/49-es történetére vonatkozó fontosabb irodalom: SZENTKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plébániák története*. Temesvár, 1898, 92–100.; KOVÁTS SÁNDOR: *A csanádi papnevelde története*. Temesvár, 1908. 357–351.; JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi egyházmegye 1848/49-ben*. Sajtó alá rendezte Lotz Antal. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 21. köt. Szeged, 1994, 63–77; VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: „Szívük legtisztább sugallata szerint.” *Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből*. Szeged, 1998, 3. sz. 38–43.

2 HERMANN EGYED: *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*. Budapest, 1934.; KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929.; MÁRKI SÁNDOR: *Horváth Mihály*. Budapest, 1917.

3 MIKLÓS PÉTER: *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*. Szeged, 2004. 79–135.; MIKLÓS PÉTER: *Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok*. Szeged, 2006. 69–96.; „A jelen kor vészes napjaiban” *Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez*. Szerkesztette MIKLÓS PÉTER. Szeged, 2006, 8–86.

4 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1848. 90–93.

A szegedi esperesi kerület plébániái 1848-ban⁵

Plébánia	Alapítás éve	Patrocínium	Kegyúr	Plébános
Béba	1783	Szűz Mária Szentséges Neve	Gróf Batthyány család	Bíró Fülöp
Kistelek	1778	Szent István	Szeged város	Szűcs Antal
Szeged-Palánk	1711	Szent Dömötör	Szeged város	Kreminger Antal
Szeged- Alsóváros	1789	Havas Boldogasszony	Szeged város	Melicher Nepomuki János OFM
Szeged- Felsőváros	1789	Szent György	Szeged város	Gaál Damascen OFMConv
Szeged-Rókus	1805	Szent Rókus	Szeged város	Nyáry Ferenc
Szóreg	1743	Alexandriai Szent Katalin	Magyar Királyi Kamara	Követs Endre

A katolikus egyház híveinek nyelve Bébán és Szeged-Palánkban a német és a magyar, míg a többi településen kizárólag a magyar volt. Ugyanakkor a Torontál megyéhez tartozó két – sok filiával rendelkező – plébánia területén a szerb anyanyelvű, ortodox vallású populáció volt a domináns. Bébán, Oroszlámoson, Szőregen, Deszken, Újszentivánon és Ráckeresztúron a lakosság többségére való tekintettel ortodox – a forrásokban: görög rítusú nem egyesült (graeci non uniti) – templom állott és lelkészség működött. Ezt a sajátos etnikai és felekezeti összetételét a Szeged környéki katolikus plébániákból álló esperesi kerület a 18. századi Habsburg telepítési politikának köszönhette. Hiszen a rendi államigazgatás újjászervezése előtt Torontál vármegye területe a Temesi Bánság része volt, ahová nagy számmal érkeztek ortodox szerb és román, valamint katolikus bolgár, német, spanyol, olasz és francia telepesek. Ezen etnikai csoportok közül 1848 előtt a kiváltságolt – egyházi és bizonyos keretek között világi autonómiával bíró – szerb nemzet volt a legjobb pozícióban a Magyar Királyság területén.

A szegedi esperesi kerület lakosságának vallási megoszlása 1848-ban⁶

Felekezet	Lélekszám	Arány (százalékban)
Római katolikus	46 153	69,2
Ortodox	14 409	21,6
Evangélikus	79	0,2
Református	81	0,2
Zsidó	2332	3,5
Nincs adat	3582	5,3
Összesen	66 636	100

⁵ Uo.

⁶ Uo.

A szegedi esperesi kerület lakóinak többsége – csaknem hetven százaléka – a katolikus felekezethez tartozott, de nem volt elhanyagolható a húsz százalékos arányt meghaladó ortodox populáció sem. A lakosság konfesszionális megoszlása egyenlőtlen volt az esperességben. A görögkeleti szerbek – mint már említettük – a torontáli területen abszolút többségben voltak, sőt erős egyházi pozíciókkal (templom, parókia, iskola stb.) is rendelkeztek. Az esperesi kerület területén élő zsidóság nyolcvan százaléka egy tömbben élt Szegeden, a szeged-palánki plébánia területén. A protestánsok létszáma és arányszáma elhanyagolható volt 1848-ban, nem sokkal később – a 19. század második felében – azonban egyre gyarapodtak a szegedi evangélikus és református vallású polgárok, akik egyházközségeket szerveztek, majd templomokat építettek a városban, ezzel gyarapítva a modernizálódó Szeged vallási palettáját.

Kreminger Antal (1804–1885) 1849. június 7-én és Követs Endre (1800–1863) szőregi lelkész 1849. június 20-án írt a püspöki hivatal tájékoztatására írt levele beszámolt a szőregi plébánia és filiái állapotáról 1849 nyarán, a délvidéki szerb mozgalom elleni harc után, de még a szabadságharc történetében jelentős szőregi csata (1849. augusztus 5.) előtt. A dokumentumokból kiderül, hogy a legtöbb Szeged és Szőreg környéki falu leégett a harcok során, a lakosság nagy része pedig elmenekült. Megtudjuk, hogy Szőregen 1849 februárja és májusa között nem működött a katolikus plébánia. A templomot nagy kár érte (a tűz és a szerb felkelők fosztogatásának eredményeként), s az újjáépítéshez anyagi támogatást az egyházközség – Osztróvszky József szegedi kormánybiztos közreműködésére – a magyar kormánytól várt.⁷

Szőreg jellegzetes pont a szabadságharc történetében. A szeptemberi fordulat után kiéleződő nemzetiségi ellentétek fegyveres villongáshoz vezettek a faluban, a magyarországi politikai folyamatok, és a minden oldalon megjelenő nacionalista ideológiák felborították az ortodox szerbek és katolikus magyarok békés együttélését. A település jelentős állomása volt Perczel Mór bácskai hadjáratának, valamint a szabadságharc utolsó napjaiban egy döntő ütközet színhelye. Szőreg plébánosa, Követs Endre is részt vett a szabadságharcban. Lelkészként szolgált Szegeden és környékén a honvédek és nemzetőrök között, amiért néhány évre szolgálaton kívül helyezték.⁸

Szűcs Antal (1803–1863) kisteleki plébános ellen 1848 áprilisában törtek ki az indulatok. Az erőszakos, összeférhetetlen természetű papot régóta nem kedvelték hívei, de amikor a szószéken a forradalom és a szabadság eszméje, vívmányai ellen beszélt végleg meggyűlöltek. 1848. április 9-én, feketevasárnapon (két héttel húsvét előtt) elítélte a liberális eszméket és az átalakulást. A felbőszült hívek kivonultak a templomból, egy héttel később, virágvasárnap pedig nem engedték be a misét tartani akaró papot. Ezen megsértődve Szűcs lemondott plébánosi állásáról és Szegedre költözött. Kreminger Antal prépost, kerületi esperes Szegedről – Bartucz Antal bíró vezetésével – küldöttséget menesztett Kistelekre, hogy megismerje a konfliktus okát. A szakirodalomban elterjedt vélemény – Juhász Kálmánnak Lotz Antal közreadta tanulmánya alapján –, hogy Szűcsöt a forradalmat pártoló magatartásáért bebörtönözték.⁹ Az 1848. év nagyhetét lel-

7 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Egyházigazgatásra vonatkozó régi iratok. (a továbbiakban: SZCSPL EVRI) Szőreg, 30–31.

8 ZAKAR PÉTER: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848/49-ben*. Budapest, 1999, 83–115.

9 JUHÁSZ i. m., 75.

kész nélkül töltötték a kistelekiek, s húsvétra a szeged-alsóvárosi ferences kolostorból hívtak papot.

Kreminger esperes 1848. április 21-én Oltványi Pált (1823–1909), Lonovics József püspök egykori titkárát bízta meg a kisteleki plébánia adminisztrálásával, ideiglenes vezetésével.¹⁰ A fiatal Oltványit a kistelekiek annyira megkedvelték, hogy szerették volna, ha állandó plébánosként ott marad. Ezért levélben fordultak báró Eötvös József válás- és közoktatásügyi miniszterhez, illetve Lonovics József csanádi püspökhöz.

Oltványi Pál üres pénztárat talált, Szűcs Antal ugyanis – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a fölösleges pénzt kamatra kiadta a módosabb gazdáknak. Kreminger prépost 1848 júniusában fölszólította a helyettes plébánost, hogy kérje vissza az elődje által kiadott összeget, vagy – ha az adós nem tud fizetni – terheltesse ingatlanára az adósságot.¹¹ Rác Józsefet (1813–1894) 1849. augusztus 1-jei hatállyal nevezte ki a püspöki hatóság Kistelekre helyettes plébánosnak. Miután Oltványi Pál átadta a plébániát és távozott a községből, Kreminger esperes panaszt tett a püspöki hivatalnál. Azzal vádolta Oltványit, hogy saját belátása szerint az esperes és a püspök megkérdezése nélkül a plébánia pénzéről, amit ráadásul azoknak a helybeli gazdáknak adott ki, akik az előző plébánost elüldözték.¹² Oltványi Pál augusztus 3-án írt a csanádi egyházmegye vikáriusának. Tétélesen, szellemes hangnemben, határozottan igyekezett cáfolni az ellene fölhozott vádakot.¹³

A kisteleki plébános megválasztását 1848. július 3-ra írta ki a szegedi városi tanács, de végül csak augusztus 7-én került rá sor. A javadalomra nyolcan pályáztak: Bíró János, Vajda Mihály, Nyáry György, Oltványi Pál, Szabados József, Kovács János, Kaszta István és Bezdán Ferenc. Az új plébános végül a művelt és hívei körében népszerű Bezdán Ferenc (1817–1864) lett, akinek tevékenysége már a szabadságharc bukása és a Habsburg neoabszolutizmus idejére esett.

Nyáry Ferenc (1799–1849) lelkesedett a forradalmi és nemzeti függetlenségi eszmékért. Az egyházi előírások ellenére – bajuszt, szakállt növesztett, részt vett a nemzetőrség gyakorlatain, s Kossuth nevét minden nap a mise után nyilvános imába foglalta. Szeged város közgyűlése jegyzőkönyvében olvashatjuk: A konzervatív gondolkodású, népszerűtlen Kreminger Antal prépost, szeged-belvárosi plébános eltávolítására 1848 decembere és 1849 áprilisa között többször kísérletet tettek, végül 1849 májusában a plébániáját megürültnek nyilvánította a város liberális vezetése. Ekkor elhagyta Szegedet, de 1849 őszén az osztrákok bevonulása után visszatért.¹⁴ Kreminger az őt ért támadásokra Nyílt Válasz címmel reagált, felsorolva a magyar kormány és szabadság szolgálatában szerzett érdemeit. Erre azonban Nyáry Ferenc a Nyílt Felvilágosítás című röpirattal válaszolt, amelyben élesen bírálta és sértően támadta Kreminger prépostot. 1849 augusztusának első napjaiban – a magyar kormánnyal együtt – Nyáry és káplánja, Szűcs János is elhagyta Szegedet. Makón Róka József helynöknek jelentette, hogy állomáshelyét kénytelen volt elhagyni, s a szeged-rókusi hívek lelki ellátásával Magyar Ferenc egri egyházmegyéi papot bízta meg. Magyar Ferencnek

10 SZCSPL EVRI Kistelek, 26. B.

11 SZCSPL EVRI Kistelek, 28. A.

12 SZCSPL EVRI Kistelek, 26. A.

13 SZCSPL EVRI Kistelek, 26. B.

14 REIZNER JÁNOS: *Szeged története*. 2. köt. Szeged, 1899, 153–155.

a püspöki hivatal megadta a joghatóságot, s ezzel a plébániát ideiglenes betöltötte.¹⁵ Nyáry néhány nappal később, 1849. augusztus 18-án kolerában meghalt.

1849. augusztus 2-án délután megjelent Szegeden gróf Cziráky János, a IV. császári hadtest hadbiztosa, egy nappal később pedig báró Julius Jakob von Haynau tábornok, a magyarországi osztrák hadsereg parancsnoka. Cziráky a város polgármesterévé Wöber Györgyöt, Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává pedig Temesváry István volt csongrádi első alispánt nevezte ki. 1849. augusztus 5-én vívták a szőregi csatát, amelyben a magyar főerő döntő vereséget szenvedett a császáriaktól. Cziráky a hadsereggel együtt távozott a városból, s helyébe Haynau 1849. augusztus 13-án – a világi fegyverletétel napján – Gyulai Gaál Eduárdot nevezte ki a szegedi polgári kerület főbiztosává. A kerület Csanád, Csongrád és Békés vármegyékből, valamint Szeged városából állt.

Cziráky János 1849. augusztus 5-én Temesváry István javaslatára – Kistelekről elűzött konzervatív papot – Szűcs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki.¹⁶ A gond az volt, hogy Nyáry törvényesen megbízta maga helyett Magyar Ferencet a lelkészi szolgálat elvégzésével. Magyarról azonban nincs adatunk, valószínűleg elhagyta Szegedet, legkésőbb 1849 augusztusa közepén. Szűcsöt kinevezték ugyan – Szeged város patrónusi jogainál fogva –, de az egyházmegyei hatóság a rendeletet nem erősítette meg.¹⁷ Ezért Szűcs Antal augusztus 19-én, a városi tanács pedig augusztus 22-én kérte Fábry Ignác püspöki helynököt a hivatalos megbízás kiadására. Fábry már 1849. augusztus 18-án, 133. számú rendeletével megadta Szűcsnek a joghatóságot és az ideiglenes kinevezést, valamint megbízta szegedi esperesi teendők ellátásával, Kreminger Antal távollétében Nyáry Ferenc halálával azonban a szeged-rókusi plébánia – törvényesen is – megüresedett, s Fábry Ignác szeptember 6-án pályázatot hirdetett a lelkészi állás betöltésére, október 10-i határidővel. Pályázatot nyújtott be Szűcsön kívül Hubert József világi, Holczman Ignác nagylaki, Nyáry György mollyfalvi plénános, valamint Szűcs János pécskai segédlelkész.

Szeged város újjáalakult, az osztrákok nyomása alatt álló tanácsa és Temesváry István biztos Szűcs Antalt támogatta. A püspöki helynök 1849. október 31-én értesítette Szegedet, hogy Szűcsöt szeged-rókusi plébánossá nevezte ki és számára a jurisdikciót megadta. 1849. december 2-án iktatta be ünnepélyesen hivatalába Kreminger Antal esperes. A szakirodalomban, Juhász Kálmán és Varsányi Péter István¹⁸ tanulmányaiban is olvashatjuk, hogy Szűcs Antal ellen 1849-ben, a forradalom és szabadságharc alatti tevékenysége miatt eljárás indult, sőt be is börtönözték. Ez azonban nem igaz, s támogatói épp királyhűségéért jeltölték a rókusi plébániára.¹⁹

A márciusi forradalom eredményeként megalakult Batthyány-kormány 1848 májusában tízezer fős önkéntes reguláris hadsereg föllállítását határozta el. A korhatár tizenhét év volt, s vagyoni helyzetétől függetlenül mindenki beléphetett. Szeged a Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes, Torontál vármegyei, valamint az aradi,

15 JÁSZAI GÉZA: *A szegedi Szent Rókusához címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged, 1905, 94.

16 SZCSPL EVRI Szeged-Rókus, 13. Ezen jelzet alatt olyan levelek és jelentések találhatóak, amelyek Szűcs Antal plébánosi kinevezésével kapcsolatosak (1849 augusztusa és szeptembere).

17 JÁSZAI i. m., 97–98.

18 VARSÁNYI i. m., 43.; JUHÁSZ i. m., 75.

19 SZCSPL EVRI Szeged-Rókus, 13.

gyulai és nagyváradai újoncok gyülekezési helye volt. A toborzást Osztróvszky József és Rengey Ferdinánd országgyűlési követek vezették. Mészáros Lázár miniszter 1848. június 5-én értesítette a város vezetését, hogy az összeírást ezer fő összegyűltéig folytassák. A 3. zászlóalj 1018 – a Nagyváradról késve érkezőkkel együtt 1146 – főből állt, akik közül 150 fő volt szegedi.

Az összeírás után mindenki saját lakóhelyén maradt, de a gyülekezés idején a nagyszámú honvéd Szegedre érkezett. A város biztosította a honvédek felszerelését, fölkeszítését: élelmet, szállást, orvosokat, valamint ruházatot (ing, gaty, kalap, csizma), fegyvert (puska, kasza) és kiképzést. Az elhelyezés és az ellátás nagy anyagi megterhelést jelentett: a szeged-alsóvárosi ferences kolostorban, a szeged-felsővárosi minorita rendházban és magánlakásoknál szállásolták el őket. Az önkéntesek azonban hangoskodtak, dorbézoltak, viselkedésükkel zavarták a szerzeteseket.²⁰

Ezért Gaál Damascen házfőnök, a szeged-felsővárosi „minorita atyák elnöke” 1848. június 6-án megírta a városi tanácsnak: rendje ugyan támogassa a kormányt és a haza érdekében hajlandó is áldozatot hozni, de a honvédek állandó borivásukkal és hangoskodásukkal zavarják kolostorának lakóit, ezért javasolta, hogy a honvédek egy részét az alsóvárosi rendházban helyezték el. Így a zsúfoltság is megszűnne, és a másik szerzetesi közösség is kivenné részét a honvédség szervezésének háttér munkájából: A katonák egy része át is költözött Alsóvárosra, a ferencesek kolostorába.

Győrffy Eduárd (Ede) alsóvárosi gvardián 1848. június 26-én írt levelet Fábry Ignác címzetes püspöknek, a csanádi püspök általános helynökének. A szerzetesi előljáró – aki 1847 és 1853 között töltötte be tisztségét – arra kérte a helynököt, hogy a pappá szentelt, kápláni éveiket töltő ferencesek maradhassanak továbbra is segédlelkési állomáshelyükön, a kolostor nagyobb része ugyanis a honvédek számára (szálláshelyként, illetve kórház gyanánt) van fönntartva. A Bébán, Pádén és Csanádpalotán szolgáló ferenceseket a rendházban nem lehetne elhelyezni. Az iratból megtudjuk, hogy a szerzetesek számára nyolc szoba áll rendelkezésre.²¹ Az épület többi része ugyan üres – a honvédek már a délvidéki táborban voltak –, de a városi tanács a használat jogát fönntartja. A szegedi vezetőség előrelátó volt, mert később a sebesültek jelentős részét – csaknem felét – a ferencesek kolostorában helyezték el.

Az Óbecsére, a szerb fölkelők ellen induló katonák számára fontos volt az egészségügyi ellátás biztosítása. Ezért honvédorvosokat neveztek ki a 3. zászlóalj mellé. A délvidéki harcok azonban áldozatokat követeltek, így a sebesültek és járványtól szenvedők elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Az alsóvárosi kolostor 290 beteget tudott fogadni. 1848. június végére szegedi városi kórház, a minorita és a ferences zárda szűknek bizonyult, ezért a piaristák rendházát és iskolájának egy részét is kórházzá kellett alakítani.²²

A következőkben három Szegeden és környékén elmondott egyházi beszédet ismertetek, törekedve a papok politikai – elsősorban a közjogi és nemzeti-nemzetiségi kérdéshez kapcsolódó – meggyőződésének rekonstruálására. Szegeden – mint a délvidéki hadszíntér katonai centrumában – 1848/49-ben éreztette hatását a nemzetiségi kér-

20 Csongrád Megyei Levéltár. Szeged város tanácsának iratai. (a továbbiakban: CSML SZVTI) 2546/1848. június 6.

21 SZCSPL EVRI Szeged-Alsóváros, 15.

22 CSML SZVTI 2717/1848. június 23.

dés.²³ A nemzetiségek elleni (geopolitikai okok miatt érthetően szerbellenes) közhangulat a korabeli hírlapokban (Szegedi Hírlap, Tiszavidéki Újság), röpiratokban, plakátokon is tetten érhető. A korabeli egyházi beszédekben is értékelték a – helyi és országos – politikai és katonai helyzetet. A klerikusok kifejtették a magyarságról, a nemzetről, a nemzetiségről vallott nézeteiket is – természetesen vallási köntösben.

1849. március 15-én, a forradalom évfordulóján a szeged-rókusi templom mögött, a Mars téren volt ünnepi mise, amelyen Szabados József (1818–1892) mondott szentbeszédet. A beszéd Körösi József költségen, Grün János nyomdájában jelent meg.²⁴ Szabados a magyar nemzet nagyságát, a szabadság, a keresztény vallás fontosságát részletezte. A szónok a magyarok – pontosabban a történelmi magyar nemesség – ellenállási joga (az 1222-es Aranybulla záradéka) alapján buzdította híveit a polgári vívmányok védelmére. Hangsúlyozta az áprilisi törvények jelentőségét, az egyenlő, igazságosságon és köztelherviselésen alapuló magyar társadalom kiépítésének fontosságát. Hirdette a népfőlség elvét, és az állami vezetők céljául a köznép boldogságának elérését jelölte meg. Felismerte a bécsi udvar nemzetiségi politikáját, amely a magyar kormány ellen uszította az ország területén élő nemzetiségeket. Ennek előzményeként tudta be a Habsburgok 18. századi nemzetiségi és betelepítési intézkedéseit, amelyek privilégiumokkal bástyázták körül a szerb és román – a török elleni védekezést biztosító és katonai föladatokat ellátó – csoportokat, s ezzel a magyarság pozícióit és potenciálját fokozatosan gyöngítve. A korra igencsak jellemző, hogy beszédében Szabados csak a magyart nevezi nemzetnek, a többi népfajnak. A beszéd zárása a szegedi polgárok buzdítása volt, a szerb fölkelők elleni februári – Perczel Mór vezette – győzelmes hadjárat földézése.

1849. május 20-án Szabados József ismét beszédet mondott. A szeged-palánki Szent Dömötör templomban a nagysarlói ütközetben (1849. április 19.) elesett honvédek lelki üdvéért bemutatott gyászmise alkalmával hangzott el, s szövege megjelent nyomtatásban is Grün János nyomdájának termékeként.²⁵ A pap – aki ekkor a Szent Dömötör-templom helyettes plébánosa (adminisztrátora) volt – szerint a szabadságharc alatt a magyar nemzet bizonyította életképességét, életerejét. A magyar nemzet bizonyosságtétele szerinte egész Európa számára példaadó. Majd kifejtette, hogy a magyar honvédek és fiatalok vére azért volt szükség, mert a nemzet újjászületése vérkeresztséget kívánt. Ezzel párhuzamot vont a magyar nemzet és állam geneziséhez köthető – Anonymustól eredő – történelmi hagyománnyal, amely szerint a honfoglaló vezérek Álmost fejedelmüké választották, s szerződésüket, szövetségüket, paktumukat vérrel erősítették meg. A nagysarlói ütközet 300 magyar honvéd áldozatára mondta, hogy az áldozatok egy egész nemzet szívében fog majd élni. Az elmúlás (itt az egyén erőszakos halála) és a világrajövetel (itt a nemzet küzdelmes, áldozatokat követelő születése) oppozíciója végigkíséri a szónoklatot, amelyet végül azzal a toposszal próbált meg föl-

23 SZÁNTÓ IMRE: *Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején*. Szeged, 1987.

24 SZABADOS JÓZSEF: *Egyházi beszéd, melyet 1849-ik évi mártius 15-kén, midőn új alkotmányunk évünnepé tartaték, Szegeden a Marstéren mondott*. Szeged, 1849.

25 SZABADOS JÓZSEF: *Gyász-beszéd, melyet 1849-ik évi május 20-án a magyar nemzetnek Nagy-Sarlónál f. évi ápril hó 19-én nyert győzelemkor elesett hű fiaieért, a Szeged Szent-dömei egyházban tartott engesztelő-áldozat alkalmával mondott*. Szeged, 1849.

oldani Szabados, hogy a hősi halottak sírjaiból nő ki és táplálkozik a magyar szabadság fája.²⁶

Alig két héttel később a szeged-rókusai templomban is misét, körmenetet és könyörgést tartottak az orosz intervenció elleni harc sikeréért. Horváth Mihály választott csanádi püspök, a Szemere-kabinet frissen kinevezett vallás- és közoktatásügyi minisztere kezdeményezésére a magyar kormány és a püspöki kar keresztes háborút hirdetett ellenük. 1849. május 31-én Rókuson Korompay (Krum) Antal katolikus pap, a temesvári főgimnázium történelemtanára mondott beszédet, aki 1849 augusztusában, a fegyverletétel idején világosi plébános volt. Szövegét szintén Grün János betűivel nyomták.²⁷ Korompay kemény hangon bírálta a Habsburgokat, akiket a magyarság elnyomóinak, romlott erkölcsű zsarnokoknak nevezett. Áttekintette a magyar szabadságmozgalmak háromszáz évét. Különös a katolikus paptól, hogy az 1674-i pozsonyi vérbíróságot és Caraffa eperjesi mészárlását is sérelemként idézi. Ezek ugyanis a protestantizmus fölszámolását (és nem utolsósorban a protestánsok vagyonának megszerzését) célozták meg, a katolikus egyház tagadhatatlanul szolgalelkű támogatásával. A 17. századtól a magyar nemzeti – függetlenségi – mozgalom szorosan összekapcsolódott a protestáns emancipációs törekvésekkel. Elsősorban a református egyház állt ki a magyar nemzeti tudat, hagyományok mellett, mert az evangélikus hívek nagy rész német, illetve szlovák nemzetiségű volt. A katolikus felső klérus köztudottan aulikus beállítottságú volt.

Az osztrák önkényuralom elnyomásának példájaként a szónok II. Rákóczi Ferenc, Martinovics Ignác és a börtönt megjárt Kossuth Lajos sorsát említette. A dinasztia azonban a bécsi, itáliai, cseh és magyar forradalmakból, sőt a trónfosztásból sem tanult. Korompay a császári dinasztia teljes morális züllésének utolsó állomásaként szólt az orosz cárhoz való fordulásról. Szónoklatában hosszasan sorolta az ortodox orosz kormányzat vallási türelmetlenségének példáit: föllépésüket a lengyel római katolikusok, az ukrán és litván görög katolikusok, a balti – német – evangélikusok ellen. Az egyesült görög katolikus egyházakat ellehetetlenítették, vagyonuktól megfosztották, végül visszakényszerítették a moszkvai pátriárka juriszdikciója alá.

Az orosz beavatkozás ellen szerinte a kormány a leghathatósabb lehetőséghez nyúlt és keresztes háborút hirdetett. A cári csapatokról mint a hitszegő Habsburg család véreibeiről beszélt, amelyek a magyar nemzet, a magyar szabadság és a római katolikus vallás legyilkolására vonultak az országba. Korompay Antal is a szegediek buzdításával fejezte be beszédét. Előképként Kapisztrán Szent János és Hunyadi János csapatait említette, amelyek Szegeden gyülekeztek, mielőtt 1456-ban Nándorfehérvár védelmére vonultak volna.

Ezek az egyházi beszédek egy folyamat állomásai. Nyomon követhető, hogy a klerikusoknak – és velük együtt híveiknek, s legtöbb kortársuknak – hogyan módosult a véleménye a magyar kormány és a bécsi udvar politikájáról, a független Magyarország szerepéről és lehetőségeiről, a szabadságharc esélyeiről és a nemzetiségi kérdésről. A

26 MIKLÓS PÉTER: *Szabados József két beszéde 1849-ből*. In: *Szegedtől Szegedig Antológia 2007*. Szerkesztette KISS ERNŐ, MAJZIK ISTVÁN, TANDI LAJOS, VESZELKA ATTILA. Szeged, 2007, 377–382.

27 KOROMPAY (KRUM) ANTAL: *Alkalmi beszéd, melyet a Szeged Sz.-Rókusai egyházban a muszka beavatkozásból származható veszély elhárítása végett rendelt 1ső egyházi szentmenet alkalmával 1849-dik évi május 31-kén mondott*. Szeged, 1849.

szegedi egyházi szónokok 1848/49-ben a nemzet fogalma alatt mindig a politikai nemzetet értették, és nem a nyelvi, kulturális, vallási közösséget. Így egyedüli nemzetnek – a szeptemberi fordulat, de különösen a trónfosztás után – egyre harsányabban és radikálisabban az államalkotó, politikai önállósággal bíró magyart tekintették.

PÉTER MIKLÓS

TO THE HISTORY OF THE SZEGED DEANERY IN 1848-49

The Szeged Deanery consisted of seven parishes. Besides the four parishes within the city of Szeged (Palánk, Alsóváros, Felsőváros and Rókus), Kistelek belonging to Csongrád county, as well as two settlements in Torontál county – Béba and Szőreg – constituted the deanery. Antal Kreminger, titular provost, vicar of the parish in Szeged-Palánk was appointed as dean. The population of the deanery was ethnically heterogeneous: Orthodox Serbians (20%), as well as Roman Catholic Hungarians and Germans (70%) lived there. Present paper provides important information about the battle at Szőreg (5th August, 1849) so significant in due course of the Hungarian war of independence. The study also reveals the conflicts between ethnic groups and political parties, at the same time studying their social historical and ideological-historical reasons. Present paper uses as source documents preserved both in church and state archives, as well as printed sermons and statistical censuses of the time.

RÉVÉSZ ÉVA

MAGYAROK MISSZIÓBAN

A magyar verbita rendtartomány története

A verbiták a magyar egyháztörténetben fontos szerepet töltöttek be, mégis oly kevésbé ismertek. Utoljára 1936-ban jelent meg tanulmány, mely munkásságukat a nagyközönséggel megismertette. Ezen hiányt hivatott pótolni jelen tanulmányom.¹

Az újkor végi – modernkori alapítású rendek közt kiemelkedő szerepet töltött be a katolikus hitlejlesztésben az Arnold Janssen² és hozzá csatlakozó társai, – Joseph Freinademetz,³ Helena Stollenwerk,⁴ Hendrina Stenmanns⁵ – által a holland Steyl városban alapított steyli rendcsalád.⁶ A rendalapítást meghatározta az akkor Németor-

1 Jelen tanulmány 1996. és 2003. évi szakdolgozataim rövidített, átdolgozott változata.

2 Arnold Janssen: 1837. november 5., Goch – 1909. január 15., Steyl. Eredetileg német egyházmegyesi pap volt. (*Arnold Janssen. Seine Mission Unsere Mission.* Sadifa, Strassbourg-Lingolsheim (France) 1984., továbbiakban: JANSSEN) 1943-ban XII. Pius pápa elrendelte boldoggá avatási processzusának elindítását (*Kis Hitlejlesztő. Szent Gyermekség Lapja* XVIII/10. (1943. június) 157. p.), melyre 1975. év missziós vasárnapján (1975. október 19.) került sor, Joseph Freinademetz-cel együtt VI. Pál pápa boldoggá avatta. Mindketőjük szentté avatási pere folyamatban, melynek utolsó szakasza 2000-ben vette kezdetét (*SVD Verbita Baráti Kör, Isteni Ige Társasága. Szent Imre Missziós Szeminárium, Kőszeg* VI/3. (2000. szept.-nov.) 3. p.).

3 Joseph Freinademetz: 1852. április 15., Dél-Tirol – 1908. január 20., Kína. 1878-ban, elsők közt csatlakozott Arnold Janssenhez és részt vett a rend létrehozásában. A rend első Kína-misszionáriusa volt. (BORNEMANN, FRITZ: *Der selige P. J. Freinademetz 1852–1908. Ein steyler China-missionär.* Ein Lebensbild nach zeitgenössischen Quellen. Freinademetz-Haus, Bozen 1977., továbbiakban: BORNEMANN)

4 Helena Stollenwerk, Mutter Maria: 1852. november 28., Rollenbroisch – 1900. február 3., Steyl. 1882-ben csatlakozott P. Janssenhez és vett részt a rendcsalád alapításában. Előbb a missziós nővérekhez lépett be a rend megalakulásakor, majd az újonnan megalakított Örökimádás nővérek közé 1896-ban (*Geist und Auftrag. Zeitschrift der missionarischen Heilig-Geist Gemeinschaft.* Missionsdruckerei St. Gabriel, Mödling (Austria) 2/84 Sondernummer). Boldoggá avatási processzusa lezajlott, 1995. május 7-én II. János Pál pápa boldoggá avatta (*Verbita Baráti Kör* II/2. (1996. június) 8. p.).

5 Hendrina Stenmanns, Mutter Josepha: 1852. május 28., Issum – 1903. május 20. 1884-ben csatlakozott P. Janssenhez. Megalapításakor belépett a rend női ágába, a missziós nővérek közé. Mutter Mariát, annak Örökimádás nővérek közé lépése után, követte a rendfőnöknői tisztségben (*Geist und Auftrag* 2/85 Sondernummer). Boldoggá avatási pere folyamatban.

6 Societas Verbi Divini: SVD, más néven Isteni Ige Társasága, Gesellschaft des Göttlichen Wortes, verbiták. A rend ezen ágát elsőként, a steyli St. Michael Misszióházzal együtt 1875. szeptember 8-án hívták életre.

Congregatio Servarum Spiritus Sancti: SSpS, más néven Szentlélek Szolgálói, Dienerinnen des Heiligen Geistes. A rend női ágát 1889-ben alapították Steylben.

szágban zajló, Otto von Bismarck nevével fémjelezhető Kulturkampf, amely miatt német területen kívül lehetett csak a rendet életre hívni.

A rend Európa-szerte gyorsan elterjed még az alapító életében, az első szerzetesek 1879-ben, az első nővérek 1895-ben indultak el Európán kívüli missziós területre, 1909-ig hétszázharminc rendtag dolgozott kilenc missziós- és munkaterületen, mikor a rend tagjainak sorában négyszáz szerzetespapot, hatszázhatvan szerzetestestvért, kétszázharminchat klerikust, hatszáz nővért és harmincöt örökimadás nővért számlált.⁷ Napjainkban a rend mind az öt kontinensen jelen van és folytatja missziós tevékenységét.⁸

1. KEZDETEK: MÁRIAKÉMÉND (1916–1924) ÉS BUDATÉTÉNY (1924–1929)

Bár Ausztriában a már 1889-ben meglepedett rend önálló rendtartománnyá alakult, Magyarországon nem tudták egészen az I. világháborúig megvetni lábukat. A világháború okozta érzékeny személyi veszteségek, melyek a magyar egyház soraiban is erősen éreztették hatásukat, tették lehetővé, hogy a rend megkezdhesse működését.⁹ Az osztrák rendtartomány ekkor felajánlotta a segítségét a pécsi egyházmegye számára. A Baranyában élő nagyszámú sváb lakosság¹⁰ pasztorációja azonnali kezdést tett lehetővé és elegendő volt ennek során elsajátítani a magyar nyelvet, nem volt szükség már magyarul tudó szerzetesekre, vagy a munkát megelőző nyelvtanulásra.

A működés megkezdéséhez szükséges minisztériumi, letelepedési engedélyt Balog József a helyi esperes-plébános szerezte meg számukra és biztosította a máriakéméndi kegytemplom átengedésével az ehhez szükséges helyet, így 1916-ban az első hazánkba érkező verbiták, P. Paul Tschorn és P. Felix Drewek, majd az őket 1916. szeptember 12-én követő P. Hansen Hubert és P. Peter Wodarka megkezdheték munkájukat. A lelkipásztori feladatok ellátása mellett népmissziókat és triduumokat tartottak, a külföldi missziókat propagálták. A következő évben munkájuk eredményes és szükséges volta

Congregatio Servarum Spiritus Sancti de Adoratione Perpetua: SSpS AP, más néven Szentlélek Szolgáloi Örökimadás avagy rózsaszín nővérek. 1896-ban ugyancsak Steylben alapította a rend kontemplatív ágát, mely a missziós eszmét volt hivatott az ima erejével támogatni. (*A century of Mission Service Holy Spirit Missionary Sisters*. Techny (USA) 50–51. p., továbbiakban: A CENTURY)

7 A rendtagok Dél-Santungban, Japánban, Brazíliában, Argentínában, Chilében, USA-ban, Togóban És Új-Guineában folytattak missziós tevékenységet. (JANSSEN 26. p.)

8 A rendcsalád 1984-ben 5610 verbitát, 4098 nővért és 370 Örökimadás-nővért számlált soraiban, melyek közül a rendtagok több mint 60 %-a Európán kívüli területen működik. A verbiták közül 3888 rendtag (69,3 %), a nővérek közül 2578 rendtag (62,9 %). (JANSSEN 27. p.) A rendtagok neve előtt álló P. = Pater, azaz szerzetespapot, Br. = Bruder, azaz szerzetestestvért, Sr. = Schwester, azaz szerzetesnővért jelent.

9 Az Osztrák–Magyar Monarchia háborús embervesztesége az I. világháborúban 800.000 fő volt. (GERGELY ANDRÁS (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Korona Kiadó, Budapest 1998, 458. p.)

10 A hivatalos statisztikai adatok szerint 1910-ben az ország lakosságának 10,44 %-a volt német nemzetiségű, azaz 1 901 642 fő és a római katolikusok 14,07 %-a volt német nemzetiségű. (GYÁNI GÁBOR - KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 128., 134–135. p.)

miatt már öt kápláni állást is betöltöttek, végül egzisztenciateremtés céljából 1919-ben átvették a máriakémei plébániát is.¹¹

A hely azonban a rendtartomány megalapítására nem volt alkalmas, másutt kerestek és Koch Róbert budatétényi lelkész révén találtak megfelelő ingatlant. A plébánia közelében található kerttel is rendelkező villát 1924-ben vásárolták meg és az első magyar rendházukat Názáret Missziósház névre Csernoch János esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás szentelte fel 1924. október 6-án. A ház alapítója, majd első rektora P. Hansen lett.¹²

A Missziósház megnyitásával a rend egyik alaptevékenységét jelentő hivatásgondozás és a folyóirat-apostolat is kezdetét vette.

1925 szeptemberében kezdték meg első folyóiratuk, a Kis Hitterjesztő kiadását, mely egy gyermekeknek szóló missziós folyóirat volt.¹³ 1926-tól mellette útjára indult a Szent Mihály Missziós Naptár és a Názáreti Élet (utóbb SVD Missziós Hírnök néven), a rend időszaki értesítője.¹⁴ A folyóiratokat a mödlingi Sankt. Gabriel Missziósházban nyomtatták, míg a kiadóhivatal és szerkesztőség Budatétényben működött. A szerkesztői feladatokkal 1925-től kezdve P. Venzel Alajos lett megbízva, a rend első magyar tagja. A kiadásban és terjesztésben P. Venzel mellett a budatétényi testvérek, Máté, Generosus, Fridolin, Claudius, Protasius, Saturninus és Sebastianus vettek részt.

Missziós témájú könyvek magyarra fordításával és kiadásával is foglalkoztak. Így került az olvasóközönség kezébe „P. Hermann Fischer: Jézus végső akarata” című műve is.

A hivatásgondozást gyermekek nevelésével, oktatásával valósították meg. A missziós növendékek száma jelentős mértékben növekedett, így az első évek során több alkalommal is szükségessé vált a bővítés, hogy a feladat ellátásához elegendő térrel rendelkezzenek. Előbb 1926-ban, majd 1927. június-október 8. között egy-egy új épületrésszel bővült a missziósház, de rövidesen így is kicsinek bizonyult.¹⁵

11 *Az Isteni Ige Társasága – A verbita missziós szerzetesrend keletkezése és fejlődése napjainkig.* Szent Imre Missziós Szeminárium, Kőszeg 1937, 27–28. p., továbbiakban: AZ ISTENI IGE...; *Verbita Baráti Kör* II/1. (1996. márc.) 3. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.; Magyar Katolikus *Almanach* I. évfolyam (1927) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1927, 249. p.; *Almanach* II. évfolyam (1928) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1928, 236–237. p.; *Almanach* III. évfolyam (1929) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1929, 271–273. p.; *Almanach* IV-V. évfolyam (1930–31) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1931, 262–264. p.

12 *AZ ISTENI IGE...*28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.; *Almanach* I. 249. p.; *Almanach* II. 236–237. p.; *Almanach* III. 271–273. p.; *Almanach* IV–V. 262–264. p.

13 A folyóirat a Jézus Szent Gyermeksége Műve lapjaként került kiadásra, mely a Pápai Missziós Művek része. A Művek tevékenységében a magyar verbiták mindvégig aktív szerepet játszottak, részt vettek. A lapot havonta jelentették meg, tanítási időszakban, azaz évente 10 alkalommal. (AZ ISTENI IGE...30. p.; MAYER JÁNOS: *Az Isteni Ige Társaságának első évtizede hazánkban.* *Katolikus Szemle* 1934. október, 628. p.; továbbiakban: MAYER)

14 *Az Isteni Ige...*28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

15 *Az Isteni Ige...*28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

Mivel a budatétényi ház már nem volt elegendő feladataik ellátásához, új alapításra ösztönözte a rendet. Az új rendház számára a telket a város ajándékozta a rendnek. A terjeszkedéshez, az új alapításhoz az önálló magyar rendtartomány létrejötte is jelentős mértékben hozzájárult. P. Hansent 1926-ban keletnémet tartományfőnökké választották, melynek a magyar terület is részét képezte ekkor, majd 1927-től XI. Pius pápa a magyarországi férfikolostorok apostoli vizitátorává nevezte ki. Ennek következtében kapott P. Feikus József személyében új rektort a budatétényi ház.¹⁶ P. Feikus mellett P. Wodarka és P. Venczel Alajos látták el a növendékek nevelését és a pasztorációs munkát.¹⁷ 1926-ban a máriakéeméni plébánia pasztorációját a megnövekedett növendék-létszám és kiszélesedett tevékenységi kör következtében kénytelen volt átadni a rend.¹⁸

Miután 1929-ben P. Hansen keletnémet tartományfőnöki megbízatása lejárt, a rendi előljáróság a magyar területet önálló rendtartománnyá szervezte, melynek élére P. Hansent nevezték ki. Ekkor kapták meg az új ház alapítására is az engedélyt, melynek építkezése 1930-ban fejeződött be. Az ekkor zajló Szent Imre ünnepségekhez kapcsolódva 1930. június 9-én Serédi Jusztinián esztergomi érsek, bíboros-hercegeprimás szentelte fel és kapta az új ház a Szent Imre Missziós Szeminárium nevet. A ház rektora P. Seres Béla, prefektusa pedig P. Wachter István lett. Átköltözött az új házba a kiadóhivatal és szerkesztőség, és az eddigiek mellett elindították a Világposta, havonta megjelenő képes családi és missziós folyóirat kiadását is.¹⁹

A budatétényi ház rektorává P. Wodarkát nevezték ki, az addigi rektor, P. Feikus pedig a csehszlovák rendtartomány harmadik, 1929-ben Stavnikban megnyílt új rendházának a rektora lett.²⁰ Ez évben a rendtartomány 7 szerzetesapost, 8 testvért, 4 teológust és 84 növendéket számlált.²¹

P. Wodarkát 1933 végén Buenos Airesbe küldték az argentinai magyar közösség lekipásztori feladatait ellátni, viszonzásként az ottani magyar katolikus hívek támogatásáért. 1933. december 4-én érkezett meg és 8-án már P. Rohling mellett segédkezett a körmenetkor. Továbbiakban Arroyo Cortoban működött a dél-amerikai magyarok lelkipásztoraként.²²

1934-től kezdve lelkigyakorlatokat is tartottak Kőszegen,²³ és ugyancsak ez évben kapták meg az első magyarok missziós beosztásukat.²⁴

16 Feikus József 1922–1924-ben a pápai orosz segítőakció tagja volt.

17 *Almanach* I. 249. p.; *Almanach* II. 236–237. p.; *Almanach* III. 271–273. p.; *Almanach* IV-V. 262–264. p.

18 *Verbita Baráti Kör* II/1. (1996. márc.) 3. p.

19 *Az Isteni Ige...* 28. p.; MAYER 1934, 628. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

20 *Az Isteni Ige...* 31. p.

21 1929-ben Budatétényben: P. Wodarka Péter, P. Schmidt József, P. Feikus József, P. Zimits Mihály és P. Venczel Alajos, valamint Máté, Generosus, Fridolin, Borgias, Saturnin, Sebestyén és Maximus testvérek. Kőszegen: P. Hansen Hubert, P. Windolph Károly és Protazius testvér. (*Unio Cleri pro Missionibus* IV. évkönyve (1929) Budapest 1930, 78. p.)

1930-ban Kőszegen: P. Hansen, P. Windolph, P. Schmidt, míg Budatétényben P. Wodarka, P. Feikus, P. Ternay János, P. Zimits és kilenc testvér. (*Unio Cleri pro Missionibus* V. évkönyve (1930) Budapest 1931, 67–68. p.)

22 *Az Isteni Ige...* 35. p.; *Világposta*. Katolikus képes családi és missziós folyóirat V/3. (1934. márc.) 72. p.; MAYER, 628. p.

23 *Az Isteni Ige...* 29–30. p.

1932-ben újra tartományfőnöknek választották P. Hansent, de még a három év lejárta előtt, 1935. március 2-án meghalt Budatétényben.²⁵ A rendtartomány provinciális ideiglenesen P. Geretzky József lett, aki ekkor az osztrák provincia tartományfőnöki tisztségét is betöltötte. A rendtartományt sorozatos veszteségek érték, meghalt Kornél testvér, majd P. Scheuermann József. E veszteségek megakasztották a munkát a tartományban, minek következtében a két ház munkakörét ideiglenesen egyesítették 1936. január 20-án, mely így teret biztosított a tevékenységek – missziósnövendékek nevelése, népmissziók tartása, – folytatására.²⁶ A missziós növendékek képzése csak Kőszegen folyt a továbbiakban és ősztől újra lendületet vettek a népmissziók is.

1939 szeptemberében újra megnyitotta a missziósnövendékek előtt kapuit a Názáreth Missziósház, amit a növendékek számának emelkedése is indokolt.²⁷ Ez év május 31 – június 4. között az általános rendfőnök, P. Grendel látogatást tett a magyar tartományban. Május 31-én délben Kőszegre érkezett, tisztelegő látogatást tett dr Saly Arnulfnál, a bencés gimnázium igazgatójánál, dr Székely László plébánosnál és vitéz dr Nagy Miklós polgármesternél. Június 3-án Budatéténybe utazott, június 4-én pedig Lonsoncon át tovább a szlovák rendtartományba.²⁸ A tartomány élére P. Serest nevezte ki tartományfőnökké, a gondnok P. Zimits, az új kőszegi rektor P. Wachter lett. P. Seres egyúttal a Názáreth Missziósház rektori posztját is betöltötte. Működésüket 1939. július 10.-vel kezdték meg.²⁹

A kőszegi házon további építkezéseket eszközöltek, melyhez Apostoli áldást kértek és XII. Pius pápa sajátkezű aláírásával küldte meg az Apostoli Áldást.³⁰

3. KISKUNFÉLEGYHÁZA (1941–1950)

1941-ben, mivel mind a rendtagok, mind a növendékek száma indokolta, egy új házat vettek Kiskunfélegyházán, mely az Alföld déli részének pasztorációjába való bekapcsolódáshoz segítette hozzá a rendet. A rend Vedres Béla apát-plébános révén került Kiskunfélegyházára. Megkezdődött a ház átalakítása, melyet – miként az előző két ház esetében – most is adományokból finanszíroztak: a rendfőnökségtől kaptak támogatást, valamint kül- és belföldi adományokból. A ház nevét közvélemény kutatással választották ki, melyet olvasóik között folytattak. Így lett a ház neve Szent István Missziósház.³¹ 1942. november 22-én szentelte fel a ház kápolnáját Krywald Ottó pápai

24 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Világposta* V/9. (1934. szept.) 213–215. p.

25 P. Hansen Hubert (1872. november 3.–1935. március 2.) 14 évesen lépett be Steylben. 1896. május 1-én szentelték pappá, 1898-ban P. Janssen kinevezte St. Gabrielbe teológus tanárrá és a teológusok prefektusává. 1909–1914 között a St. Gabrieli ház rektora, majd onnan 1916-ban a magyarokhoz küldik. *Az Isteni Ige...* 29. p.; *Világposta* VI/4. (1935. ápr.) 75–77. p.; *Világposta* X/6. (1939. júni) 143. p.; *Almanach* II. 236–237. p.; *Almanach* III. 271–273. p.; *Almanach* IV-V. 262–264. p.

26 *Az Isteni Ige...* 29. p.; *Világposta* X/6. (1939. júni) 143. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 4. p.

27 *Hitterjesztő* XIV/I 1. (1939. júli) 340–341. p.

28 *Hitterjesztő* XIV/11. (1939. júli) 340–341. p.; *Világposta* X/8. (1939. aug.) 191. p.; *Világposta* X/9. (1939. szept.) 215. p.

29 A generális rendelkezéseit július 10-én kapták meg (*Világposta* X/9. (1939. szept.) 215. p.)

30 *Világposta* XI/9. (1940. okt.) 193–194. p.

31 A kőszegi házban a beérkezett szavazatok elbírálására az e célra létrehozott Névadási Bizottság összeült 1943. január 10-én. A beérkezett 43.205 szavazatból 14.028 „Szent István” elnevezés mellett foglalt

prelátus, a magyar misszióstanács országos elnöke.³² A ház átalakítása 1943. április 4-én fejeződött be, a szentelésére ekkor – a nagyböjt negyedik vasárnapján – került sor, melyet Dr Pétery József váci megyéspüspök végzett el.³³ A ház rektora P. Sorok János, a prefekusa P. Bittmann Zsigmond lett.

1943. február 2-án mindhárom ház három napos előkészület után ünnepélyesen felajánlotta magát – a Szentatya szándékai szerint – Szűz Mária Szepőlötelen Szívének.³⁴ A rend központja ettől kezdve a községi Szent Imre Misszióházba került. 1944-ben megkezdődött a növendékek tanítása.

4. 1950 UTÁN: MAGYARORSZÁGON A KOMMUNIZMUS ALATT

A háború utáni rendszerváltás az egyházak életében is gyökeres változásokat hozott. A hatalmat fokozatosan megszerző kommunista párt az egyházak állami felügyeletét biztosítandó, megállapodásokat kötött az egyes egyházakkal,³⁵ a katolikus egyházzal is megkezdte az állam a tárgyalásokat még 1948 folyamán, de Mindszenty esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás ellenzése miatt ez nem haladt előre.

A katolikus egyházzal történő megegyezés elősegítése érdekében nyomást gyakoroltak. Az egyházi iskolákat államosították (1948:33. tc. – 1948. június 16.), ezzel indokolatlanná vált a tanítórendek működése. Ugyancsak a szociális intézmények feletti teljes joghatóságot és felügyeletet biztosította magának az állam, ezzel a szociális és betegápoló rendek munkája is szükségtelessé vált. 1948. december 26-án a megegyezés legfőbb gátjának tartott Mindszenty József érseket letartóztatták. 1949-ben pedig megszüntették a kötelező iskolai hitoktatást, és fakultatívá tették azt (1949:5 tvr. – 1949. szeptember). További feszültséget jelentett, hogy az egyházi személyek megtagadták az állampolgári eskütételt, valamint az egyház békemozgalomban való részvételtől is elzárkóztak. Ezt tetézte, hogy a magyar püspöki kar és Róma közti kapcsolattartást ellehetetlenítette az állam. Ezen eseménysor hatására a katolikus püspöki kart tárgyalóasztalhoz kényszerítette az állam.

1950 folyamán – több hullámban – drasztikus módon az ÁVH irányításával internálták előbb a határsávból, majd az ország többi területeiről is a szerzeteseket és apácákat. Az eljárás során az állam részéről tanúsított durva, mondhatni embertelen bánásmód jelezte, hogy célja a megfélemlítés. Ezzel az egyház szerves részét képező szerzetesrendekre mért csapást, azok felszámolásával.

állást, de felmerült „Szentháromság”, az „Isteni Gondviselés”, a „Jézus Szíve”, a „Jézus Szíve engesztelése”, a „Krisztus Király”, a „Megváltó”, a „Kis Jézusról nevezett”, a „Jézus segíts!” és a „Jó Pásztor” elnevezések is. A szavazatok 1942. július 1. és december 31. között érkeztek. A Bizottság elnöke, Dr Saly Arnulf, a községi bencés gimnázium igazgatója beszédében gondviselésszerűnek nevezte, hogy az Alföldön megnyílt új misszióház Szent István apostoli királyunk nevét kapta. (*Világposta* XIV/2. (1943. febr.) 31–32. p.)

32 *Világposta* XIV/1. (1943. jan.) 11–12. p.

33 *Világposta* XIV/3. (1943. máj.) 76–77. p.; *Verbata Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 4. p.

34 *Világposta* XIV/4. (1943. ápr.) 62. p.

35 Református és unitárius egyházzal 1948. október 7-én, az evangélikus egyházzal és az izraelita felekezettel december 14-én. (GERGELY JENŐ: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon*. Dokumentumok. Vigília Kiadó 1990, 5–20. p., továbbiakban: GERGELY 1990)

Megegyezés jött létre, melyben megállapodtak a felszentelt szerzetespapok világi papi működéséről,³⁶ a szerzetesrendek feloszlásáról, az egyház működéséről. A megállapodás a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között 1950. augusztus 30-án született meg,³⁷ majd 1950. szeptember 7-én (1950:34. törvényerejű rendelet) pedig a szerzetesrendek működési engedélyéről rendelkeztek.³⁸

Az augusztusi megállapodáshoz tartozott egy 1950. szeptember 1-én kelt kísérőlevel, melyben engedélyezik meghatározott számú felszentelt szerzetespap világi papként való működését, vállalják tanítói, tanári, óvónői képesítésű szerzetesek alkalmazását állami óvodákban és iskolákban, ápoló végzettségűek kórházban alkalmazását, termelésben elhelyezkedni vágyó szerzetesek elhelyezkedésének elősegítését.³⁹

Az alábbi rendeletek következtében 2300 férfi és 8800 női szerzetes került szétszórásra,⁴⁰ mindössze négy rend – a bencések, a ciszterek, a piaristák és az iskolanővérek – számára engedélyezte a rendenként két-két iskolában való oktatási tevékenységet. A nyolc katolikus gimnázium 1950. szeptember 17-én nyitotta meg az új tanévet.

1950. július 11-én a kőszegi Szt. Imre Missziósházban lévő verbitákat és a missziós-nővéreket teherautóra rakták. Több napon keresztül voltak összezárva a tisztálkodás, étkezés vagy pihenés legcsekélyebb lehetősége nélkül. Előbb Nyírbátorba, majd Jászberénybe vitték őket. Itt egy táborba zárták őket, majd pár napos fogva tartás után, szabadon engedték mindnyájukat. Pár hónap múlva ugyanez történt a budatétényiekkel és a kiskunfélegyháziakkal is.⁴¹

A budatétényi Názáret Missziósházat, lévén a fővárosban, azonnal államosították. Az ott lakókat családjaikhoz hazaküldték.

36 GERGELY 1990, 312–313. p.

37 „...II. 1) A Magyar Népköztársaság Kormánya a Népköztársaság Alkotmányának értelmében biztosítja a katolikus hívők számára a teljes vallásszabadságot, ugyancsak biztosítja a katolikus egyház számára a működési szabadságot.

II. 2) A Magyar Népköztársaság Kormánya hozzájárul nyolc katolikus egyházi iskola (hat fiú és két leányiskola) visszaadásához, valamint ahhoz, hogy a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működjen...” (GERGELY 1990, 318. p.)

38 ... 1.§ A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek a hatálybalépésével megszűnik. Nem vonatkozik ez a rendelkezés a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátásához szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működési engedélyére. 2.§ Mindazok a szerzetesrendek, amelyek működési engedélyének hatálya az 1.§ értelmében megszűnik, kötelesek a működésüket a Magyar Népköztársaság területén ennek a törvényerejű rendeletnek a hatályba lépésekor megszüntetni. 3.§ Azt, hogy az 1.§ alapján mely tanítórendek folytathatják működésüket, a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben állapítja meg. 4.§ Ez a törvényerejű rendelet kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben gondoskodik annak figyelembevételével, hogy a megszűnt szerzetesrendek tagjai három hónapon belül kötelesek a volt rendházakat elhagyni.” (GERGELY 1990, 326. p.)

39 GERGELY 1990, 327–329. p. A rendeleteket elküldték minden rend előljárójának is, köztük a verbiták tartományfőnökének, P. Sziller Ádámnak [Budatétény, Szent Imre u. 5.] és a nővérek főnöknőjének, Pankrata nővérnek [Kőszeg, Szent Imre herceg u. 13.]. (GERGELY 1990, 212., 214. p.)

40 *Almanach* II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985. Szent István Társulat, Budapest 1988, 197. p.

41 *Almanach* 1988, 197. p.

A kiskunfélegyházi Szt. István Missziósház 1950-ben még nem lett államosítva. Kápolnája kezdetektől nyilvános kápolnaként működött, – ennek a ténynek köszönhetően ideiglenes megmenekülését. A házban maradt három verbita atya, P. Bittmann Zsigmond, P. Végvári János, egy segítőtestvér, Br. Bonaventura (Véger Rókus) és négy diák, akik nem tudtak hová hazamenni.

A rendek feloszlata után elég sokan maradtak az országban, tizenkét misszióspap és 20 testvér.⁴² A felszentelt papok egyházmegyes állományba kerültek, egy misszióspap állami iskolába került, tanárként.⁴³ Így került be a székesfehérvári egyházmegye állományába P. Farkas Antal és P. Szelei György, az egri egyházmegyébe P. Szántó János, a váci P. Sorok János. P. Sziller Ádám is maradt, de egészségi állapota miatt már ekkor betegállományban volt, és maradt is. A missziósházak államosítása után, 1951-ben vettek Budatétényben egy magánlakást, ahol P. Sziller Ádám és Seraphim testvér laktak, az utóbbi egy borgazdaságban helyezkedett el és dolgozott. A segítőtestvérek közül a már említett Br. Seraphimon (Varga Lajos) és a kiskunfélegyházi kápolnánál maradt Br. Bonaventurán kívül Br. Marcus (Kiss József) is Magyarországon maradt. Mivel a verbitáknál a segítőtestvérek mind rendelkeztek valamilyen végzettséggel, így el tudtak helyezkedni és tartva rendtársaikkal a kapcsolatot, dolgoztak. 1948–1963 közötti időszakban négy misszióspap és három missziótestvér szenvedett a rend tagjai közül 6–19 hónapos szabadságvesztést.⁴⁴

Az országban maradók közt voltak olyan rendtagok, akik már letették első fogadalmukat, az ideiglenes fogadalmas időszakban voltak. Ők felvételüket kérték valamely egyházmegyes szemináriumba, elhallgatva a Társasághoz tartozásukat. Miközben végezték teológiai tanulmányaikat, titokban újították meg fogadalmaikat, illetve tették le örökfogadalmukat. Pappá szentelésük után plébániára kerültek, és végezték lelkipásztori teendőiket. Így végezték teológiai tanulmányaikat P. Becherer András, P. Baán Lajos, P. Pálkás István, P. Ilosvai Gyula, P. Tóth István, P. Markó Gyula, P. Bencze József, P. Werner József, és P. Kalló József.

Azok, akik noviciátusból kerültek ki még az első fogadalomtétel előtt, nem tehettek le fogadalmukat illegálisan. Sokan a komoly hivatást érzők, egyházmegyesi szemináriumba jelentkeztek és itt lettek pappá szentelve. Egyházmegyes lelkipásztorként tevékenykedtek, tartották a kapcsolatot az országban maradt verbita atyákkal: Udvardi Elek, Kósa Ferenc, Rostás Sándor, Dinya Vince, Szabó Alajos, Terjék Ferenc, Horváth Imre, Horváth László és Balázs Tibor.

A rend feloszlata után is P. Sziller Ádám maradt a rendtartomány főnöke haláláig, 1969-ig. Ő és utódai e poszton sokat tettek azért, hogy a közösségi szellem éltsen megmaradjon a magyar tartományban az illegális éveik alatt.⁴⁵ Rendszeresen, évente többször is tartott tartományi gyűlést, tartották egymással a kapcsolatot. P. Sziller, állapota ellenére sokat tett a rendtartományért és az összejövetelek számára nagyon jó lehetőséget biztosított a budatétényi lakás.

42 *Almanach* 1988, 197. p.

43 *Almanach* 1988, 197. p.

44 *Almanach* 1988, 197. p.

45 1950–1989 között a magyar tartományfőnökök: P. Sziller Ádám 1939 – cca. 1969, P. Sorok János cca. 1969 – cca. 1978, P. Szelei György 1978 – 1989.

P. Bittmann 1955-ig, a kiskunfélegyházi kápolna államosításáig a kápolna lelkészeként tevékenykedett. A ház és kápolna állami tulajdonba kerülése után P. Bittmann a helybeli egyházmegyés kápolna lelkipásztorának lett kinevezve, így került egyházmegyés státusba.

A kiskunfélegyházi és a budatétényi házakat lerombolták, míg a kőszegi missziósházból előbb laktanya, majd szálloda lett.

Az itthon maradottak plébániákon látták el a lelkipásztori teendőket és az ő munkájuk, kitartásuk, valamint a provinciálisok áldásos közösségi szellemet ápoló, őrző tevékenysége következtében, ha szerény keretek között is az illegalitásban is fennmaradt a magyar rendtartomány és a verbita közösség. A plébániákon és egyéb helyeken működő atyák összefogtak és a még képzés alatt lévő rendtársaikat (teológus) anyagilag is támogatták.

Az 1960-as években lehetőség nyílt arra, hogy az illegalitás ellenére, a fogadalmat még nem tett, de belépni szándékozó és mindvégig az atyákkal kapcsolatot fenntartó egykori missziósnövendékek a rend tagjaivá válhassanak. A lehetőség az akkori generális, P. Schütte 1965-ben az országban tett látogatása alkalmával nyílt meg. A generális néprajzkutatóként tudományos gyűjtőmunkára kapott engedélyt a minisztériumtól az országba beutazáshoz. A P. Schütte azon céllal jött Magyarországra, hogy tájékozódjon, felmérje a magyar verbita rendtartomány helyzetét: hányan maradtak Magyarországon, hol tevékenykednek. A provinciális, P. Sziller Ádám egy tartományi gyűlést hívott össze titokban. A budatétényi lakásban került sor a találkozóra, melyen minden rendtag és a renddel kapcsolatot tartók részt vettek. Ekkor került szóba az illegalitásban, szűkített keretek között megszervezendő noviciátus a belépni szándékozók számára.

Az államvédelmisként utólag felfedezték a generális bejövételének valós célját, így államellenes összeesküvés vádjával az illegális találkozón résztvevők majdnem mindegyikét elfogták és kivallatták. A vádat ugyan nem tudták rájuk bizonyítani, de ezentúl igen szigorú megfigyelés alatt álltak a verbiták, így a noviciátust el kellett halasztani bizonytalan ideig. A '70-es évekre fokozatos enyhülés állt be a politikában, az Egyház is egy kicsivel nagyobb teret kapott. Elérkezettnek látták az időt a noviciátus kérdésével újra foglalkozni. Udvari Elek ösztönzésére felkérték P. Bittmann Zsigmondot egy római utazásra, aki harmadmagával, Udvari Elekkel és Kósa Ferencel el is utazott, eleget téve a kérésnek, hogy a generaliatuson megbeszéljék a noviciátus ügyét. A generális, P. Musinsky ekkor a bolsanoi hegyek közt a segítőtestvérek számára szervezett lelkigyakorlaton vett részt. Itt keresték őt fel, de a generális tovább irányította őket Rómába, beleegyezésével, és a további részletek megbeszélése végett. P. Müller, a generális helyettese előjegyezte őket a noviciátusra, azon feltétel kikötésével, a noviciátusnak legalább egy évig kell tartania, havonta két alkalommal előadások tartásával egybekötött találkozók keretében..

P. Szelei György, az akkori tartományfőnök noviciusmesterré P. Szántó Jánost, az akkori medgyesbodzási plébánost nevezte ki. A noviciátus megkezdésére 1984-ben került sor, melyet Udvari Elek már nem érhetett meg. A noviciátust négyen kezdték meg: Rostás Sándor, Dinya Vince, Szabó Alajos és Kósa Ferenc. A többi, eddig a renddel kapcsolatot tartó volt missziósnövendék kimaradt, nem kezdték el a noviciátust. A résztvevők plébániáin voltak felváltva a „baráti találkozók”. Az előadásokon tanulmányozták a rendtörténetet, a direktóriumról és a konstitúcióról a rend szellemiségét, va-

lamint gyakorolták a szerzetesi életet, a közösségi együttélést. Az első fogadalomtételre 1985-ben került sor, az örökfogadalmat, ünnepélyesen 1988-ban tették le.⁴⁶

1985-ben tizenkét misszióspap és nyolc testvér élt Magyarországon, három misszióspap és öt testvér hunyt el 1950 óta, európai országokban tíz magyar rendtag működött, míg tengerentúli missziókban huszonhárom magyar misszióspap és négy magyar testvér tevékenykedett.⁴⁷

1987-ben új hivatása volt a rendnek. Lányi Béla az ausztriai St. Gabriel Missziósházban belépett a rendbe és kezdte meg noviciátusát.

5. 1988: ÚJRAKEZDÉS, A RENDTARTOMÁNY ÚJJÁSZERVEZÉSE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás az egyházak cselekvési szabadságát hozta. Újra legálisan működhettek a szerzetesrendek. A verbita rendtartomány is megkezdte legális működését, újraszerveződését. 1950 óta először, 1988-ban a rendtartomány tagjai közös lelkigyakorlatra gyűltek össze a mátraszentimrei Stellában. Még ebben az évben, 1988-ban kétszer is ellátogatott a magyar rendtartományba a generális, P. Heekeren, megbeszélni a rend működésének újraindítását.

Az újraszerveződést megnehezítette, hogy a magyar verbita atyák egyházmegyei állományban voltak és a paphiány miatt nem tudták őket nélkülözni püspökeik. Így került sor magyar verbiták hazahívására.

A hazahívások alapjául a Szentatya németországi látogatása során Európa újrevangelizálásáért történt felszólalása szolgált, Európa missziós területté lett nyilvánítva.

1989-ben került sor az első két magyar verbita atya, P. Bellér Lajos és P. Gaál Jenő hazahívására. Ők P. Kósa Ferenc plébániáján, Ásotthalmon kapcsolódtak be először a plébániai pasztorációba, és szoktak hozzá az itthoni helyzethez. Ez évben új tartományfőnököt választottak P. Becherer András személyében, aki e tisztséget 1992-ig töltötte be.

Még ez évben, mivel lehetőség nyílt az egykor államosított egyházi ingatlanok visszaigénylésére, a kőszegi Szt. Imre Missziósházat visszaigényelték. A ház ekkor szalodaként működött, nem akarták visszaadni, ezért megajánlották helyette a helybeli volt bencés rendházat. A két rend megállapodása alapján a bencések visszaigényelték és egy jelképes összegért, évi 10,- Ft-ért bérbe adták a verbitáknak. A bencés ház igen leromlott állapotban volt, híján minden komfortnak.

A felújításhoz szükséges anyagiakat részben a rend generáliátusától, részben kül- és belföldi adományokból finanszírozták. A házat lelkigyakorlatok tartására alakították ki. Előbb rendbe hozták az első, majd a második emeletet, végül a földszintet. Bevezeték a villanyt, a vizet, a gázt. Kis cellákat alakítottak ki, mindben mosdási lehetőséggel.

A következő két magyar verbita hazahívására 1992-ben került sor, ekkor jött haza P. Hirth Vilmos és P. Gréger Mihály, és az ekkor soron lévő provinciális-választó gyűlé-

46 Visszaemlékezések: P. Kósa Ferenc, P. Rostás Sándor, P. Gaál Jenő, Sr. Ilona, Sr. Kárász Magolna, továbbiakban: *Visszemlékezés*

47 *Almanach* 1988, 197. p.

48 P. Hirth Vilmos tartományfőnöki tisztségét 2004. májusáig töltötte be, mikor e tisztségben őt P. Németh László felváltotta.

sen az éppen hazatért P. Hirthelet választották meg.⁴⁸ Még ugyanebben az évben Novajon berendezték a rendtartomány noviciátusát.

P. Rostás Sándor Spanyolországban elkezdte a missziós küldetéséhez szükséges spanyol nyelvtanulmányait, majd 1993. március 12-én kapta meg P. Rostás Argentínába öt évre missziós beosztását. Itt kapcsolódott be a helyi pasztorációs munkába 1998-as hazatéréséig, mikor P. Szabó Imrét felváltotta a Pápai Missziós Művek élén.

1993. január 10-én átvették Dankó László kalocsai érsek hívására a hajósi plébániát. Az okot a plébánia átvételére az adta, hogy a verbiták a hajósi lelkigyakorlatos házat visszaigényelték. A ház visszaadásáig vezetik a plébániát.

1993-ban Kárpáti Lászlót, aki egyházmegyes papként lépett a rend tagjai közé, Írországba küldték, ott kezdte meg noviciátusát, majd fogadalomtétele után, 1994-ben Brazíliába kapott missziós beosztást. Sao Paulóban egy plébánián tevékenykedik, melynek elsődleges feladata az utca népének (gyermekek, fiatalok, drogosok, prostituáltak, AIDS-esek) pasztorációja.

1994-ben kezdték meg a rendtartományban a folyóiratapostolátust, útjára indították a rend folyóiratát. Ugyancsak ebben évben a rend visszakapta a kőszegi missziósházat,⁴⁹ így a bencés ház kizárólag cursillo-s lelkigyakorlatok tartására lett átengedve. A Szent Imre Missziósház is felújításra szorult, a rendbehozatala folyamatban van. A rendtagok 1995-ben már beköltöztek a házba.

1994-ben a noviciátusban levők noviciátusi ideje lezárult, míg egyikőjük elhagyta a rendet, addig a másik fiatal fogadalomtétele után St. Gabrielbe ment teológiatanulmányokat folytatni. 1995-ben újabb két magyar verbita érkezett haza: P. Halász Lajos, aki a Fülöp-szigeteken volt és P. Szabó Imre, aki Új-Guineán volt misszióban.⁵⁰

P. Domonkos hazatért Argentínából aranymiséjét megünnepelni. A rend korára és egészségi állapotára való tekintettel felajánlotta számára a választási lehetőséget, hol szeretné tölteni idős éveit. Magyarországot választotta, hogy az újraalakuló rendtartomány építésében segítségére lehessen rendtársainak, így 1996. november 3-án, pappá szentelésének 50. évfordulóján búcsúzott argentinai magyarjaitól, akik közt 38 évet dolgozott. Aranymiséjét november 10-én már a kőszegi házban ünnepelte.⁵¹

Az államosítás után lebontott budatétényi ház helyén két iskola épült, melyet a rend visszaigényelt. 1996-ban az önkormányzat határozott az ingatlan visszaadásáról, két ütemben. Először az ingatlan 2/3 része a fából épült iskolával kerül átadásra folyó év július 12-én, majd a fennmaradó 1/3 rész 3 éven belül.⁵²

1998-ban P. Szabó Imrét a Pápai Missziós Művek élén felváltotta P. Rostás Sándor.

Az épülő és már harmadrészt álló Názáret Missziósház alapkövét P. Hirthelet Vilmos tartományfőnök 1999. november 19-én helyezte el az épület tövében. A missziósház Káldy Gyula tervei alapján épül, 25 ifjú befogadására alkalmas missziós szemináriumként fog működni.⁵³ A felépült Missziósház befejezett részét átvette a rend 2000. július 15-én, ahová a szeptember 8-i fogadalomtételek – első és második, valamint egy örökfogadalom – után az összes magyar fiatal, azaz a noviciátus és P. Szabó Imre a ház rek-

49 *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 4. p.

50 *Verbita Baráti Kör* I/2. (1995. dec.) 5. p.

51 *Verbita Baráti Kör* II/2. (1996. júni) 7. p.

52 *Verbita Baráti Kör* II/3. (1996. szept.) 8. p.

53 *Verbita Baráti Kör* VI/1. (2000. márc. -máj.) 4. p.

tora és prefektusaként fog beköltözni.⁵⁴ Az előjárók a ház megáldását 2000. október 7-re, Rózsafüzér Királynője ünnepére tervezték.⁵⁵

2000-ben két tagját veszítette el a rend: január 26-án Tarziciusz testvér halt meg agytrombózisban,⁵⁶ míg augusztus 23-án P. Németh Antal.⁵⁷

2001-ben hazatért Lányi Béla testvér, aki teológiatanulmányai végeztével, 1994-től Belorussziában tevékenykedett. A fehérorosz katolikus egyház építési igazgatói tisztsége mellett a verbiták ottani Hitoktatóképző intézetében filozófiát tanított, majd két évig az igazgatói tisztelet is betöltötte ott. Ezeken túl a központi rendház vicerektora és a missziótestvérek prefektusa is volt. P. Hirth Vilmos tartományfőnök állhatatos kérésének engedve tért haza, melyet megelőzőtt egy féléves nevelési tanfolyam az USA-ban, amivel új feladatkörére készült fel.⁵⁸

6. RENDI KÉPZÉS

A rendtagok képzése több lépcsős. Kezdődik a belépés után a postulátussal, majd két év noviciátussal folytatódik, melyet a fogadalmas időszak követ – a teológusképzéssel – az örökfogadalomig.⁵⁹

A belépésre volt lehetőség kezdetektől, de a rendi képzés egyes fokozatainak a rendtartományon belüli elvégzésére csak későbbi, eltérő időponttól nyílt lehetőség. A jelentkező fiatalok próbaidejüket (postulatus) a községi házban töltötték, majd a testvér- illetve kispap-noviciátusba kerültek többnyire a mödlingi St. Gabrielbe vagy néhány esetben a Siegburg melletti St. Augustin Misszióházba.

54 *Verbita Baráti Kör* VI/3. (2000. szept. – nov.) 9–10. p.

55 *Verbita Baráti Kör* VI/2. (2000.júni-aug.) 12. p.

56 Br. Tatziciusz, Kis József (1930. február 9., Ligetújfalu – 2000. január 26. Kőszeg) 1948-ban lépett a rendbe, 1950-ben letett első fogadalma után, a rendet feloszlatták, ezért hazatért szüleihez. Magyaróvári malomban dolgozott 22 évig, majd szülei halálát követően Budatéténybe költözött. A helyi múzeumban dolgozott nyugdíjig, 15 évet. 1995-ben visszatérhetett Kőszegre, ahol a házi munkában és a konyhán segédkezett. Agytrombózis okozta halálát. (*Verbita Baráti Kör* VI/1. (2000. márc. – máj.) 12. p.)

57 P. Farkas Antal (1916. március 8., Gyalóka–2000. augusztus 23., Kőszeg) 1931-től volt missziós növendék, majd belépése után 1941. április 12-én szentelték pappá St. Gabrielben. 1948-tól a testvérek lelki igazgatója (spirituális) Kőszegen. 1950. július 11-én innen internáltak a ház többi lakójával együtt Nyírbátorba. Előbb Győrvarra került káplánnak, majd 1964-től Vasszentmihályon plébános. Új plébánosi beosztását Zalaerdődre 1989-ben kapta, de mindössze egy évet tölthetett el ott, mivel 1990-től Kőszegre szolgáltatta a rend újraindításának feladata. Itt érte a halál. (*Verbita Baráti Kör* VI/4. (2000. dec. – 2001. febr.) 11. p.)

58 *Verbita Baráti Kör* VII/3. (2001. szept. – nov.) 12. p.

59 A postulatus és az aspirantus a jelölt időszak a rendben, 3–6 hónapos időszakot jelent. Ezt követi a noviciatus, mely az újonc-időszak, 2 éves időszak. A különböző képzési időszakok során megismerkednek a rend szellemiségével a konstitúció, szabályzat alapján, tanulmányozzák a Szentírást, a rendtörténetet, mellette nyelvtanulmányokat is folytattak és bekapcsolódtak a mindennapi életbe valamilyen munka révén, melyet rájuk osztottak (konyhai, mosodai, kerti, irodai, stb. szolgálat). Lehetőség, hogy „lakva” ismerkedhessen meg a belépő szerzetesi étellel és eldönthesse hivatását. Míg a férfiagnál csak postulatus van, addig a női ágnál az újonc-időt megelőzi a cca. 3 hónapos postulatus, majd azt követően egy cca. 6 hónapos aspiratus is. A teológiai tanulmányok két szakaszból tevődik össze, melyből az első két év az ún. philosophus időszak.

1937-ben engedélyezte a generális a magyar rendtartománynak egy testvér-noviciátus berendezését,⁶⁰ így ez év októberében hat testvérújonc öltötte fel a kőszegi házban a testvérek ruháját és kezdte meg a noviciátust. A noviciusmester P. Rácz János lett.⁶¹

1943 őszére rendezték be a kispap-noviciátust Kőszegen, noviciusmesterük P. Wachter István lett. Ugyanekkor a testvér-noviciátus is új noviciusmestert kapott P. Sziller Ádám személyében. Szeptember 8-án húsz kispapnovicius és öt testvérnovicius kezdte meg kétéves időszakát a kőszegi noviciátusban.⁶²

1943-ban a rend elvesztette a mödlingi házat, az addig ott nevelkedett tizenhárom magyar teológus a bécsi Pázmáneumba, míg a három magyar philosophus a lazaristák szobi rendházába nyert felvételt. Az Unio Cleri Tanácsa elvállalta neveltetési költségeiket, amihez az Unio Cleri elnöke személyesen is hozzájárult.⁶³

1992-ben Novajon lett berendezve a rendtartomány noviciátusa, ahol két fiatal kezdte el noviciátusi éveit. Noviciusmesterük P. Werner József lett kinevezve. 1998-tól P. Szabó Imre került noviciátus élére.⁶⁴ 1999. szeptember 8-án négy újabb novicius öltözött be a kőszegi rendházban.⁶⁵

2001-ben két fontos esemény is történt a noviciátus életében: június 24-én szentelték az első verbitát, Tóth Zoltánt Kőszegen,⁶⁶ valamint hazatért Lányi Béla testvér, hogy átvegye a noviciátusban a rendi ifjúság nevelését.⁶⁷

7. OKTATÁS, TANÍTÁS

A budatétényi ház megnyitásától kezdve foglalkoztak növendékek nevelésével.⁶⁸ A missziós növendékek közé olyan négy elemít végzett fiatal fiúk jelentkeztek, akik hivatást éreztek a misszió iránt. A növendékek bent a házban folytatták középiskolai tanulmányaikat két okleveles világi tanár és P. Schmidt József felügyelete mellett. Az évi vizsgáikat a közeli ciszterci rendi Szent Imre Gimnáziumban tették le.

A tanítást 1924-ben tizenkettő növendéssel kezdték el, a második tanévre harmincnégy, 1926-ra ötvennyolc, majd 1927-ben hetvenhat bennlakó és huszonkettő bejáró növendékük volt hat osztályban.⁶⁹

Kőszegen 1930-tól folyt növendékek oktatása, de itt a házban a növendékek rendi nevelése folyt csupán, gimnáziumi tanulmányaikat rendes tanulókként a közeli bencés

60 *Az Isteni Ige...* 72. p.; *Világposta* X/6. (1939. június) 143. p.

61 *Világposta* VIII/11. (1937. nov.) 263. p.; *Világposta* VIII/2. (1937. dec.) 287. p.

62 *Világposta* XIV/10. (1943. okt.) 153. p.

63 *Unio Cleri pro Missionibus* XVI. évkönyve (1941) Budapest 1942, 31. p.

64 *Verbita Baráti Kör* V/1. (1999. márc. – ápr. – máj.) 11. p.; *Verbita Baráti Kör* V/2. (1999. júni. – aug.) 12. p.

65 Biriki Máriusz erdélyi származású, 1980. február 25-én született, Puskás Tamás és Zabos Róbert 1981-ben születtek, az előbbi battonyai származású. (*Verbita Baráti Kör* V/4. (1999. dec. – 2000. febr.) 8. p.)

66 *Verbita Baráti Kör* VII/3. (2001. szept. – nov.) 8. p.

67 *Verbita Baráti Kör* VII/3. (2001. szept. – nov.) 12. p.

68 *Az Isteni Ige...* 28. p.

69 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

rendi gimnáziumban folytatták.⁷⁰ A félegyházi házban is megindult a képzés. 1944-ben már 70 növendéke volt a Szent István Missziósháznak,⁷¹ ahol két csoportban folyt az oktatás. A tanítás P. Végvári János és P. Domonkos László felügyelete alatt és közreműködésével zajlott. Az első csoportba négy elemi után lehetett jelentkezni, ők csak rendi képzést kaptak a házban, míg tanulmányaikat a helybeli gimnázium bejáró tanulóiként végezték. A másik csoportban a késői hivatások voltak, akik egyéb tanulmányok, végzettség megszerzése után jelentkeztek a rendbe. Ők gimnáziumi tanulmányukat is a házban folytatták.

Missziósnövendékeik ellátására és taníttatása céljára alapítványt is hoztak létre.⁷²

8. FOLYÓIRAT KIADÁS

Az első folyóiratot 1925. szeptemberében indította útjára a rend, melyet a következő években továbbiak követtek. A folyóiratok nyomtatása a St. Gabriel Missziósházban történt, a kiadóhivatal, a szerkesztőség előbb Budatétényben működött, majd 1930-tól Kőszegre, a Szent Imre Missziós Szemináriumba került.⁷³ A missziós iratok szerkesztője 1925-ben P. Venczel Alajos lett, aki 1933. június 21-én bekövetkezett halála állt a szerkesztőség élén. Őt P. Zimits Mihály követte,⁷⁴ majd P. Zimits 1941. március 16-án bekövetkezett halála miatt újból elvesztették „atyjukat” a folyóiratok.⁷⁵ Az új főszerkesztő P. Seres Béla lett, amivel elnyerte az Országos Magyar Sajtókamarai tagságot.⁷⁶ A felelős kiadó és szerkesztő Mayer János volt.

1994-ben kezdték meg a rendtartományban a folyóiratapostolátust, útjára indították a SVD Magyar Verbiták Tudósítóját, majd a Kőszegi Hírek, a Cursillo lapja, végül 1995. szeptemberétől a SVD Verbita Baráti Kör⁷⁷ indult útjára. A folyóiratok szerkesztője P. Halász Lajos lett.

A Tudósító fénymásolt alakban, a két lap nyomtatott formában jelenik meg. A kiadó és szerkesztőség Kőszegen van, nyomtatásuk a helyi nyomdában történik.

70 *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

71 *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

72 *Az Isteni Ige...* 71. p.

73 *Az Isteni Ige...* 28., 70. p.

74 Venczel Alajos (1874 – 1933. június 21.) a rendnek 1925. február 5-én az első magyar tagja lett. Ötven évesen lépett be a kalocsai egyházmegyébe. (*Az Isteni Ige...* 29. p.; MIKLÓSI LÁSZLÓ: *Magyar hősök öt világrészen*. Korda, Budapest 1936, 147. p., továbbiakban: MIKLÓSI 1936; *Unio Cleri pro Missionibus VIII*. évkönyve (1933) Budapest 1934, 75. p.)

75 Zimits Mihály (1886. február 28. – 1941. március 16.) 1928-ban lépett be a szombathelyi egyházmegyébe. Népmiszionáriusi tevékenységet folytatott: ötvenhárom népmisziót és negyvenhárom triduumot, valamint Kőszegen számos zárt lelkigyakorlatot tartott. Utóbb a rend prokurátora és szerkesztő lett. (*Unio XVI*. 106. p.; *Hitterjesztő XVI/8*. (1941. ápr.) 131. p.; *Hitterjesztő XVI/9*. (1941. máj.) 164. p.; *Világposta XII/4*. (1941. ápr.) 49. p.)

76 *Világposta XII/12*. (1941. dec.) 208. p.

77 *A Verbita Baráti Kör* ingyenes, önkéntes adományokból fenntartott missziós folyóirat.

A rendbehozatal után a házban cursillos lelkigyakorlatokat tartottak. A bencés ház lett a cursillo Magyarországi központja, de szerte az országban tartanak cursillokat: Székesfehérváron, Egerben, Pusztaszeren. A domaszéki zöldfás lelkigyakorlatos házban is tartottak kétszer, de végső otthonául egyházmegyékben az ásoththalmi Fatima-házat alakítják ki, az építkezés folyamatban van.

A cursillo hazánkban P. Gaál paraguayi tapasztalatai alapján lett meghonosítva, ahol igen jó eredményeket ért el vele.

1994-ben a rend visszakapta a kőszegi missziósházat, így a bencés ház kizárólag cursillo- s lelkigyakorlatok tartására lett átengedve.

A cursillokon 1992–1996 között 103 lelkigyakorlaton 3006 fő vett részt, melyeknek többsége Kőszegen, a központi házban került megszervezésre, de Kőszegen kívül még három másik egyházmegyében is megszervezésre kerültek. Ezen kívül három helyen Erdélyben is szerveznek cursillokat.⁷⁸

1992 óta folyamatosan megjelenik a cursillo lapja, a Kőszegi Hírek, a verbiták gondozásában.

10. PÁPAI MISSZIÓS MŰVEK

A Pápai Missziós Művek az emberekből a misszió iránti érdeklődés felébresztésére, a missziók anyagi támogatására szervezett gyűjtés folytatására alapították. XI. Pius Pápai Missziós Műveknek nyilváníttotta 1922. május 3-án kiadott *Romanorum Pontificum* kezdetű motu-propriojában az alábbi szervezeteket: 1.) Unio Cleri Pro Missionibus (Papi missziótársulat),⁷⁹ 2.) Hitterjesztés Műve,⁸⁰ 3.) Jézus Szent Gyermekség Műve,⁸¹ 4.) Szent Péter Apostol Műve.⁸² A Szentszék valamennyi egyházmegye és plébánia számára kötelezővé tette a támogatását.⁸³

A rend részt vett a Pápai Missziós Művek tevékenységében. A Kis Hitterjesztő a Művek keretén belül működő Jézus Szent Gyermeksége Művének lapjaként indult újtjára, melyet a rend terjesztett, szerkesztett.

1941-ben a magyarországi Unio Cleri tagjainak statisztikája szerint a rendből 11 felszentelt pap és 23 teológusnövendék volt a tagjai sorában,⁸⁴ ugyanekkor a Jézus Szent Gyermekségének országos igazgatója, Gábrriel Antal két SVD-patert titkárnak kért fel,

78 *Verbita Baráti Kör* III/1. (1997. márc.) 5. p.

79 Paolo Manna alapította 1916-ban azon céllal, hogy növelje a papságban a misszió szeretetét. Tagja lehet minden szerzetes, pap vagy papnövendék. (Dr. WAIGAND JÓZSEF: *Pápák a hitterjesztés szolgálatában XVI. Gergelytől XI. Piusig*. Budapest 1938, 212–225. p., továbbiakban: WAIGAND 1938)

80 1822-ben Paula Jarincot hozta létre valamennyi katolikus hívő számára a missziós szervezet támogatása érdekében. Feladatai: imaapostolság és rendszeres adomány. (WAIGAND 1938, 194–202. p.)

81 Alapítója Charles de Forbin-Janson, Nancy püspöke 1843-ban. Célja, hogy már kora gyermekkorban felkeltse az érdeklődést a missziók iránt. Tizenkét éven aluli gyermekek számára. (WAIGAND 1938, 203–207. p.)

82 A bennszülött papság nevelte tésére. Alapítója Stefania és Janka Bigard voltak (1880). A Missziós Művek részévé csak 1926-ban vált. (WAIGAND 1938, 208–212.p.)

83 *Missziós Hírek*. Pápai Missziós Művek. II/3. (1997. okt.) 6. p; WAIGAND 1938, 25. p.

84 *Unio XVI*. belső fedőlap

ezek feladata az elemi iskolákban országsszerte megszervezni a Szent Gyermekség Művét. P. Magyar József az erdélyi plébániákat látogatta.⁸⁵ Az Unio Cleri országos tanácsának tagjai közt volt 1943 végéig Seres Béla SVD tartományfőnök, a Jézus Szent Gyermekségének titkárai pedig P. Rácz János SVD és P. Magyar József SVD voltak.⁸⁶

1943–1946 közötti időszakra az Unio Cleri országos tanácsának tagjai között volt P. Seres Béla,⁸⁷ Jézus Szent Gyermeksége országos titkárai P. Rácz János és P. Magyar József.⁸⁸ Az Unio Cleri tagjainak sorában ekkor a rend tagjai közül 18 szerzetespap és 19 szerzetesapnövendék volt.⁸⁹

A Pápai Missziós Művek munkájába már kezdetektől bekapcsolódott a rend, ezért kézenfekvő volt, hogy az újrakezdés után is részt vállaljanak abból. Így lett P. Szabó Imre – 1995-ös hazatérése után – a Pápai Missziós Művek magyarországi igazgatója. A Missziós Művek központja a 1223 Budapest, Jókai Mór u. 14. címen található.

A Missziós Művek lapja Missziós Hírek néven indult el 1995-ben. Kiadóhivatala a Művek központjában van.

Az Argentínában végzett missziós munkából hazatérése után, 1998-tól P. Rostás Sándor követte a Pápai Missziós Művek igazgatói posztján P. Szabó Imrét.

ÉVA RÉVÉSZ

HUNGARIANS IN MISSION
HISTORY OF THE HUNGARIAN PROVINCE OF THE SOCIETY OF THE DIVINE WORD

In spite of the fact that members of the Society of the Divine Word (SVD) played an important role in Hungarian church history, their activity is less known. It was in 1936 that a study was published informing the public about the pastoral activity of the order. Present paper intends to compensate this absence. Dean József Balog, vicar of Máriakéménd played a significant role in settling the Society in Hungary in 1916. Balog provided the required place for pastoral activity by lending the order the pilgrimage church of Máriakéménd. P. Paul Tschorn, P. Felix Drewek, P. Hansen Hubert and P. PeterWodarka were the first members of the Society of the Divine Word arriving in Hungary. Besides doing pastoral work, they also held folk missions and Triduum prayers, as well as propagated the missions abroad. In 1929 the principals of the order made the Hungarian territories an independent province led by P. Hansen. At the same time they obtained a permission to build a new house, which was finished in 1930. On 9th June, 1930 Jusztinián Serédi, archbishop of Esztergom, cardinal, primate of Hungary consecrated the new house, connected to the Saint Emeric feast. The new house was named Saint Emeric Mission House. In 1950 the Society was dissolved by the state together with other Hungarian religious orders. Many of the monks continued active pastoral work as diocesan priests. The Society of the Divine Word restarted its activity in Hungary in 1989. As a remarkable result of their activity, the first monk joining the Society after the change of regime in Hungary was ordained a priest in Kőszeg in 2001.

85 *Unio* XVI. 38. p.; *Világposta* XII/I I. (1941. nov.) 191. p.

86 *Unio* XVI. 104–105. p.

87 *Unio Cleri pro Missionibus* XVIII. évkönyve (1943) Budapest 1944, 45. p., WAIGAND 1938, 226. p.

88 *Unio* XVIII. 46. p.; WAIGAND 1938, 228. p.

89 *Unio* XVIII. 53. p.

SZENDE ÁKOS

KERETEN KÍVÜLI PIARISTÁK ÁLLAMI ISKOLÁKBAN

1948. június 16-án a parlament megszavazta a nem állami iskolák (valamint azok vagyontárgyainak) államosítását, és az ott tanító tanárok állami szolgálatba vételét (1948:XXXIII. törvény). A szerzetesrendeket azonban – köztük tehát a tanítórendeket – (még) nem oszlatták fel. Az egyház a tiltakozáson túl nem tehetett semmit a döntés végrehajtása ellen, az iskolák átadása-átvétele békésen zajlott le. A püspöki kar azonban még június 7-én megtiltotta a szerzeteseknek és az egyházmegyes papoknak, hogy állást vállaljanak az államosított iskolákban, kivéve a hittanárokat. Ezen a tanácskozáson hangzott el a költői kérdés Mindszenty szájából: „...a családtalan szerzetesek (...) szolgáljanak Ortutaynak úgy, mint azelőtt az Anyaszentegyháznak?” Következésképp megszületett az utasítás: „A katolikus elnök-főigazgató közölje bizalmasan, hogy sem szerzetes, sem szerzetesnő ilyen megbízatást nem vállalhat”. Ugyanakkor „Az egri érsek megjegyzi, hogy egyelőre csak igazgatókról van szó, bár bizonyos, hogy a rendelkezést a többiekre is ki kell adni.”¹ A politikai, egyházi és hitéleti szempontból meglehetősen nehéz helyzet bonyolultságára utal ugyanakkor a püspöki kar júliusi tanácskozásán megtárgyalt probléma, mely szerint „Dr Sellye szalézi tartományfőnök kéri (nagy bajaik vannak a rákospalotai intézetükkel), hogy nem vállalhatná-e a nevelést (nem oktatást) továbbra olyan intézetekben, amelyek a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe tartoznak. A püspöki kar megállapítja, hogy ebben nincs nehézség, mert nem esik a tanításra vonatkozó tilalom alá”. A következő havi ülésükön meg kellett tárgyalni a sátoraljaújhelyi irgalmas nővérek kérdését is, mely szerint ők dolgozhatnak-e a Demokratikus Nők Szövetsége által vezetett bölcsődében és napközi otthonban. A határozat: „Nem. A mai rezsim kreatúráival együttműködni senkinek sem szabad. Ennek során papságunkat fel kell hívni, ne legyenek naivak. Egy plébánián szappanosztással csapták be a jámbor hölgyeket azzal, hogy ők nem politizálnak: az összes napi áldozók beléptek az MNDSZ-be”² De a püspököknek még augusztusban is foglalkozniuk kellett az egyházi személyek állásvállalási problémáival, megállapítva, hogy amennyiben községi tulajdonban lévő árvaházakat államosítanak, akkor „az apácák megmaradhatnak gondozásra továbbra is, de tanításra nem.”³

Közben a férfi tanítórendek főnökei (köztük a piarista Sík Sándor) sikertelenül tárgyaltak a kultuszminisztériumban annak érdekében, hogy az államosítás ne érintse az ő iskoláikat. Mindszenty elhatárolta magát és a püspöki kart az akciótól, már csak azért

1 A M. K. Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–48 között.

2 A M. K. Püspökkari tanácskozások, júl. 17.

3 A M. K. Püspökkari tanácskozások, aug. 27

is, mert felerősödtek az akár börtönbüntetéssel végződő támadások az Actio Catholica képviselői, illetve az államosítások elleni küzdelmet szervezők ellen. Beigazolódott Sík Sándornak a rendtagokhoz intézett körlevelében olvasható intelme: „... nehéz napok elé nézünk”, épp ezért arra buzdította rendtársait, hogy „a tényekkel bátor, keresztény realizmussal” nézzenek szembe.⁴ Sík e körlevélben jól látta, hogy „akármennyire is szükség van problémáink központi megoldására, az egyéni leleményességről s talpraesettségről nem szabad lemondanunk.” Ekkor még abban reménykedett, hogy társai gyakorlati lelkipásztorként fognak tovább működni, nemcsak egyházmegyei szolgálatban, hanem „más eleven rendek (jezsuiták, ferencesek, domonkosok)” bevált gyakorlatát követve a továbbiakra is megmaradó rendházaik, mint centrumok körül kialakuló/kialakítandó „egyházközösségféle” gyülekezetekben. Felhívja a figyelmet, hogy a nevelés – melyre fogadalmuk szól – „nincs mindenestül az iskola intézményéhez kötve, ezért a piarista hivatás sem áll vagy dől az iskolával.” Úgy gondolta, hogy a későbbiekben még szabadegyetemet, népszerűsítő tudományos előadásokat is tarthatnak majd, „esetleg a Mária-kongregáció vagy más alkalmas törvényes forma keretében.” De még mások is azt hitték, hogy a szerzetesek – különösen az apácák – új feladatot kaphatnak mondjuk a plébániák lelkipásztori-szociális feladatainak az ellátásában.

Történelmi tapasztalataink birtokában ma talán a naivitás jellemző példájának tekinthetjük azt az esetet, mikor a székesfehérvári egyházmegye egyik – több filiával is rendelkező – plébániáján néhány vincés nővér léphetett egyházi szolgálatba, akiknek a nagy távolságok miatt naponta kerékpárra kellett ülniük. Ez viszont újdonságnak számított – nem beszélve az esetleges megbotránkoztatástól –, ezért az apácák kerékpárron való közlekedésének az engedélyezését kérték az egyházi hatóságtól. A plébános, a rendfőnök és a püspök közt lezajlott többszörös levélváltás eredményeként megszületett a határozat: e modern jármű igen hasznos, s a hosszú szerzetesi ruhában a falu főutcáján végigkerékpározó apáca nem botránkoztat meg senkit.⁵

Az államosított egyházi iskolákban 1948 szeptemberében korántsem indult problémamentesen az új tanítás – elsősorban a tanerő-hiány miatt, de egyéb gondok is adódtak.

A Budapesti Piarista Gimnáziumból alakult Ady Endre Gimnáziumban 1948 júliusában még 9 oktató hiányzott, a megbízott igazgató (és Ohmacht Nándor hittanár) mellett csak négy egykori civil tanár (no meg az orvos) állása volt biztos (érdekesség, hogy először a zeneszerző Mathia Károlyt az éneken kívül több humán tárgy tanítására is szerződtették volna). Mivel a VMK 90.013/1948 IV. sz. rendelete értelmében azon tanárokat, akik 1948. júl. 10-ig nem fogadták el átminősítésüket (ill. arról nem nyilatkoztak), „állásukról minden jogigény nélkül lemondottnak” kellett tekinteni, ezért a 25 egykori piarista tanár (ill. egyéb alkalmazott) korábban már átutalt augusztus havi illetményét vissza kellett utalni.⁶ Budapest Tankerületi Főigazgatója az ősz (sőt, szinte az egész tanév) folyamán sorra küldte utasításait. Még a tanév megkezdése előtt, aug. 23-án, egy, a Szikra nyomdában sokszorosított több oldalas „sillabust” küldtek szét, hogy kötelezően ennek szellemében tartsák meg az első szülői értekezletet. A címe: A

4 Sík Sándor tartományfőnök levele a rendtagokhoz. 1948. aug. 10. lásd pl. A Budapesti Piarista Gimnázium Évkönyve az 1999/2000. iskolai tanévről, p. 178–182.

5 CSÍKY BALÁZS – MÓZESSY GERGELY: *Rendi hagyomány és a modernitás konfliktusa – diktatúrák szorításában*. Egyháztörténeti Szemle 2001/2

6 Budapest Főváros Levéltára, VII.72. Az Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai

szülői értekezletek vezérfonala. Ebben a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének a vezetősége kinyilvánítja, hogy nem igaz a reakció azon állítása, hogy „*az államosítás után meg fogják szüntetni a vallásoktatást*”, hiszen az az állami iskolákban eddig is kötelező volt, s „*természetes, hogy a hitoktatást a most államosított iskolákban is fenntartják. A mi iskolánkban is XY hitoktató urak fogják megtartani, az egyes osztályokban heti órában*” (s itt kéri az előadó kartársat, hogy az iskolájukra vonatkozó hiányzó adatokat ide helyettesítsék be). E sillabusz 3. oldalán áll a vastagon szedett fejezet-cím: „*Megmozdult a dolgozó nép iskolái rendbehozatalára*”. Ebben az áll, hogy „*A szerzetes tanárok túlnyomó része örömmel is folytatta volna a tanítást*”, s egy részük nem is engedett a reakciós főpapság „*megfélemlítésének, és inkább levette a reverendát, csakhogy hű maradhasson hivatásához, hogy továbbtaníthassa a magyar nép gyermekeit. Az egyház reakciós vezetőinek ezzel szemben az a tervük, hogy a szerzeteseket falusi plébániára küldik, más szóval kegyelemkenyérre kényszerítik, koldusbotra juttatják.*” A tanév elején aztán mindjárt azokról a tanulókról kellett kimutatást készíteni, akik nem a szüleiknél laktak (mert úgymond „*nem megfelelő, sőt egyes helyeken a tanulókra gyakorolt befolyás káros*”), később meg utasítás érkezett a múlt politikai rendszer képzőművészeti szimbólumainak osztálytermekből, folyosókról való eltávolítására, de jelenteni kellett az iskolán kívüli (nyelvi, zene, stb.) magánórákra járó tanulókat az őket fogadó személy nevével és lakcímével együtt. Az 1948. november 10-i szigorúan bizalmas leirat szerint (száma: 78.biz/1948-49) „*igen sok iskolaépületben, elkülönítve ugyan, de megmaradt a szerzetesi lakrész (klauzúra). Az ezekben lakó szerzetesek állandó kapcsolatot igyekeznek teremteni volt tanítványaikkal és az érintkezést továbbra is fenntartják.*” Utasítja az igazgatót, hogy „*vessen véget*” e gyakorlatnak, és intézkedjen, hogy a tanulók „*tilos helyen ne tartózkodjanak*”. Közben folyt a vita a renddel a létesítendő diákotthon jogi helyzetéről, ugyanis annak helyiségei a rendházban voltak, így az a törvény szerint nem esett az államosított ingatlanok közé. De még novemberben jelenteni kellett a tanárok magánóráit ill. azok tanítványait. A 4125/1948-49 sz. november végi leirat pedig felhívja a figyelmet, hogy „*a vallásos, hitbuzgalmi egyesületek (Szívárd, Mária Kongregáció, Biblia-kör) munkájában állandóan szolgálatban álló tanárok vesznek részt (gyakran mint vezetők)*” – s ez az állapot sürgősen megszüntetendő. Közben beállt a hideg, s mivel a fűtőrendszert a piaristák működtették, elszámolási viták voltak a felhasznált szén körül. A tanév folyamán egyébként havonta 2 alkalommal részletes jelentést kellett írni az iskola és a szülői munkaközösség ill. az iskola és az egyház kapcsolatáról. Még december 29-én jött a leirat, mely szerint „*tudomásomra jutott, hogy egyes iskolákban olyan diapozitív-sorozatok vannak, melyek még a felszabadulás előtt jutottak birtokba.*” Ezeket vizsgálják felül, és a fasiszta vagy irredenta jellegűeket selejtezzék ki. Januárban el is végezték a selejtezést, íme az eredmény: Történelmi szertár: „*Ferdinánd Főherceg, Miksa király, Rudolf király, II. Mátyás koronázása, II. Ferdinánd koronázása, III. Ferdinánd koronázása, I. Lipót császár, Mária Terézia*”. Földrajzi szertár: „*A kék gyémánt tulajdonosai, Az árvíz mentőangyala (allegorikus kép)*”. Természettani szertár: „*Csendélet (német nyelvű lappal), Cserkészkirándulás.*” De a biztonság kedvéért jelenteni kellett a megmaradt dia-képeket is! Januárban sor került kizárással ill. későbbi elbocsátással járó fegyelmi ügyekre is: dr. Gruber Miklós tanárt a Szabad Nép jan. 21-i számában megjelent cikk miatt hurcolták meg, 3 diákot meg az összes középiskolából kitiltották, mert Mindszenty mellett nyilatkoztak. Gruber esetében tanulságos a herce-hurca, először a tanfelügyeleti főigazgatósági főtanácsostól érkezett telefon (mely szerint „*Amennyiben tanításra jelentkezik,*

elutasítandó. Az iskolában lévő esetleges írásaiból, feljegyzéseiből semmit sem vihet el”), majd a beteg-állományok, nemcsak a megvádolt tanár, de az ügyet lebonyolítani köteles mb. igazgató részéről is! A következő, 1949. február 10-i utasítás kötelezi az igazgatót, hogy „a szerzetesjelölt-tanulók népi demokratikus szempontból való magatartását kísérje külön figyelemmel, és amennyiben az nem megfelelő, esetenként haladéktalanul jelentse nekem.” Márciusra megszületett a 306/1948–49 sz. határozat Gruber elbocsátásáról. Búnei: „G. M. Baranyai Jusztinnal, a közelmúltban elítélt egyetemi nyilvános rendes tanárral állandó és közeli kapcsolatban volt. Alaposan gyanúsítható azzal, hogy megbízás alapján vállalta a hercegprímás ideiglenes államfői megbízatásának történelmi precedensekkel való megindoklását. A magyar irodalomnak a tanításában nem volt sem elég nemzeti, sem haladó szellemű.” Az első tanév lényegében a következő diákszövetségi jelentéssel jellemezhető: „A tanulmányi év kezdetén igen nagy nehézségek mutatkoztak. Ebben, a volt egyházi iskolában ugyanis működött egy bizonyos diákönkormányzat, mely azonban (...) szélesebb alapon szervezett kongregáció volt. (...) ez a formailag megszűnt diákönkormányzati szerv a folyó tanévben még károsan érezte a hatását. Így, mivel az iskola tanulóállománya nem esett át a kívánatos felfrissítésen, a tanév elején a) nem álltak rendelkezésre kérdések a diákönkormányzat felépítéséhez, b) a meglévő tanulóállomány túlnyomó többsége passzív viselkedett. Súlyosbította a helyzetet, hogy a tanári kar egyáltalán nem ismerte a gondjaikra bízott ifjúságot, mivel a tanárok legkülönbözőbb iskolákból helyezkedtek ide.”⁷ A következő, az 1949–50-es tanévben a 276 tanulóból 270 (azaz 97,83 %) jelentkezett vallásoktatásra, s mivel ez a szám igen magas — így a szept. 29-i jelentés — „fel kell tételeznünk, hogy az egyház más úton férközött a szülőkhöz.” Az persze más kérdés, hogy a ténylegesen hittanra járók száma kevesebb volt, de azért tanulságos az a fegyelmi vizsgálatot is követelő eset, mikor az egyik diákot állítólag erőszakkal kényszerítették, hogy járjon hittanra, közben pedig csak annyi történt, hogy az egyik osztálytárs csupán figyelmeztette: „nem szép tőled, hogy elmész a hittanról, mikor jelentkezél”, s a diákverekedés ettől független ok miatt tört ki.⁸ 1949. dec. 6-án két fontos leírat is érkezett. Az egyik Sztálin generalisszimusz 70. születésnapjának méltó megünneplésével kapcsolatosan (az ünnepséghez „csak megfelelő, művészileg értékes kivitelű arckép” alkalmazható), a másik szerint jelenteni kellett, „hogy az iskola homlokzatán, épületen belül van-e feltűnő helyen kőből faragott, mozaikos, stb. beépített régi (angyalos, koronás vagy korona nélküli) címer, mely csak külön költséget jelentő munkálatokkal távolítható el.” A válasz: „a főemeleti aula mennyezetén, valamint a Piarista utcai front V. emeleti homlokzati részén van még egy-egy Piarista rendi címer. Ezek eltávolítása, főleg az utóbbi, az állványozás miatt költségesnek ígérkezik, becslésem szerint 1000 forint.”

1949. augusztus 20-án szavazta meg az Országgyűlés a Magyar Népköztársaság alkotmányát, amely minden állampolgár számára biztosította a vallásszabadságot, és elválasztotta az egyházat az államtól. Ennek következménye volt az is, hogy 1949. szeptember 5-én megvalósult a két évvel azelőtt már bejelentett, de az akkori ellenállás miatt meghiúsult cél: az állam fakultatívvá tette a hitoktatást az iskolákban. A szerze-

7 Budapest Főváros Levéltára, VII.72. Az Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai, Jelentés a diákönkormányzat működéséről (6791/1948–49)

8 Budapest Főváros Levéltára, VII.72. Az Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai, 1950 jan. 14. jegyzőkönyv a fegyelmi vizsgálatról

tes-tanárok egy része így hittanárként tovább tanított, a piaristák közül ekkor csak hárman vállaltak nem hittanári állást állami iskolában.⁹

A hittant tanító szerzetesek szinte kivétel nélkül állandó támadásnak voltak kitéve. Néhány példa: Mosonmagyaróváron a piarista Lengyel József (1914–1993) az egyik hittanórán az *Új Ember*ből olvasott fel egy cikket, amely elítélte a materialista tanokat és nem tartozott közvetlenül az anyaghoz. A népi kollégium három tanítóból álló vezetősége a Szakszervezet nevében megkereste Lengyel Józsefet a rendházban. Felelősségre vonták, hogy zavarja a haladó szellemű népi kollégisták gondolkodását, és támadja az MDP világnézetét. Lengyel azzal utasította vissza a vádakat, hogy ő fölhasználhatja, amit a kormány enged kinyomtatni. De adódtak már-már tragikomikus helyzetek is: Veszprémben Medvigy Mihály (1914–2004) volt az állami iskola hittanára. Meg is mondta a diákoknak: „*Gyermekeim, engem az ateista állam nevezett ki, hogy titeket hittanara tanítsalak!*”¹⁰ A fizika-matematika szakos Kovács Mihály (1916–2006) így emlékszik vissza ezekre az időkre: „*Nekünk piaristáknak az iskola volt szinte az egyetlen munkaterületünk. Az államosítás után az egyházi előjáróság a plébániákra osztott be bennünket kiegészítő lelképásztornak. Innen erőszakos állami intézkedésekkel hamarosan elbocsátottak bennünket, hogy az állami iskolákba való tanításra kényszerítsenek. A volt szerzetestanárok nagy része azonban inkább gyárakba ment dolgozni, minthogy az állami iskolákban tegye ki magát mindenféle zaklatásnak.*”¹¹ Fekete Antal (1911–1994) a felosztatáskor magyart és németet tanított a budapesti gimnáziumban, majd Rákoscsabára került segédlelkésznek. Az általános iskolában hittant is tanított, „*míg rá nem jött az államhatalom: hohó, hát ez így nem megy. November végén – nyilatkozta – engem is elbocsátottak, és ekkor (...) a plébánián (...) mint piarista nevelő sokat foglalkoztam a ministránsokkal. Kirándulni is vittem őket, de lelkére kötöttem a gyerekeknek, hogy nem tisztelendő úr, hanem Anti bácsi, mert ezek a gyerekek mindig körülrajongták az embert, és kiabálva beszéltek: így tisztelendő úr, úgy tisztelendő úr!*”¹² De a többi államosított felekezeti iskolában is hasonló volt a helyzet: például a Baár-Madas általános iskolában Waigand József volt a katolikus hittanár, akit a református kollégájával együtt – bár a diákok 90 %-a járt hittanra – még a tanáriba se engedtek be, így ők csak a folyóson tartózkodhattak (az más kérdés, hogy ily módon jól összeemelegedve akaratlanul is az ökumenizmus híveivé váltak).¹³

Az 1950. augusztus 30-án a kormány és püspöki kar között megkötött (a valóságban kikényszerített) ún. „egyezmény” nyomán szeptember 7-én született az Elnöki Tanács 34/1950 sz. törvényerejű rendelete, amely a nyolc iskola fenntartására meghagyott bencés, piarista és ferences rendek, valamint a szegedi iskolanővérek kivételével megszüntette az összes Magyarországon működő szerzetesrendet, és ennek megfelelően korlátozta az e rendekben maradó ill. a felveendő szerzetesek számát.

Az egyezményt megelőző 2 hónapos tárgyalás során a püspökök és a szerzetes-elöljárók nagy bátorságról, hitük melletti elkötelezettségről tettek tanúságot, s mindent megtettek a rájuk bízott nyáj érdekében. Czapik Gyula egri érsek végig egyértelmű ke-

9 BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: *A piarista rend története 1950-ben.* Szakdolgozat, Kézirat (a továbbiakban: BÖSZÖRMÉNYI)

10 BÖSZÖRMÉNYI

11 KOVÁCS MIHÁLY: *Öveges József. Magyar Pedagógusok.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 1993 (a továbbiakban: KOVÁCS)

12 KULICS ÁGNES – TÖLGYESI ÁGNES: *...Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások (1988–89).*

13 A Vigília beszélgetése Waigand Józseffel. Vigília 1991/3 p. 223–230.

ménységgel nyilatkozott meg. Például: „Egyik oldalon szétválasztanak, a másik oldalon azt akarják, hogy kapcsolódjunk össze. Mégis mi szabjuk meg, ha szét vagyunk választva, hogy hol fogunk összekapcsolódni. Azok ne legyenek szellemiek, mert akkor tessék a dialektikus materializmust, az istentelenségeknek és tanoknak, akcióknak ügyét félretenni, eltiltani, ami velünk nem egyezik. (...) én nem bántom az Önök dialektikus materializmusát, aki ezt elfogadja, arról megvan a véleményem.” Továbbá: „Nézzék, Uraim, mi katolikusok vagyunk szívvel lélekkel, de szívvel lélekkel magyarok is vagyunk, amikor némelykor fáj valami hazánkkal szemben, akkor sem akarunk neki (...) gyalázatot.” A szerzetesekről: „... ha ezek ki akartak volna lépni, már régen kiléptek volna. Ezeknél csak a halál a kilépés. Ezek (...) papok, apácák akarnak maradni. (...) ezek nagyszerűen alkalmazhatók a demokratikus iskolákban profán tárgyakra, előfeltétel azonban, az, hogy ezektől semmiféle ideológiai akciókat nem kívánnak, mert pap és apáca erre nem vállalkozhat. Ateizmus, darwinizmus tanítását ezektől kívánni nem lehet.” Sőt, nem félt a szerzeteseket elhurcolását végrehajtókat és az ingóságaik összeszedésében résztvevőket „alantasoknak” nevezni. Bár Rákosi előtt végig világos volt, hogy a püspökök – ahogy maga Rákosi fogalmazott – „nem adják el egyházukat”, a tárgyalások során mégis pimaszul erőszakos, gusztustalanul cinikus volt (például: „... helyesebb és okosabb egy intelligens papnak vagy apácának tanítani, mint súrolni egy paplakban vagy hímzéssel foglalkozni...”, így elkerülhetik azt, hogy a rendben maradva, semmit sem csinálva „ott lógnak”). Hol álnokul, hol fenyegetőzve rá akarja bírni a szerzeteseljárókat, hogy a leépítést maguk végezzék el, hiszen úgys „Le kell redukálni a szerzetesrendek számát. A legegyszerűbb volna, hogyha a Horthy által létrehozott szerzetesrendeket valamilyen módon azonnal megszüntetnék.” Ha erre az egyház vezetői nem hajlandók, akkor „mi rámehetünk arra is, hogy az állam tekintélyével, eszközeivel kezdjünk egy ilyen redukáló kúrát, fogyókúrát de az nagyon nehéz és kellemetlen állandóan ostromolni ezeket a szerzetesrendeket.” Egyébként a felozlatással kapcsolatban többször használja a „rámegyünk, megcsináljuk” szavakat.¹⁴

Ekkor a szerzetesek jelentős része az adott körülmények közt vállalható kompromisszumból adódó, s a tanítórendek egy-két éve már amúgy is követett „gyakorlatának” megfelelően az egyházmegyei pasztorációban helyezkedett el, az idősek közül sokan a felállítandó papi otthonokban kaptak helyet, a legtöbbben azonban új otthont és új állást kényszerültek keresni. A 8 gimnáziumban összesen 160, egyházmegyei szolgálatban kb. 400 szerzetes maradhatott. Mivel a piarista rendi vezetés sejtette, hogy küszöbön áll a feloszlatás, még 1950 júliusában kérdőíveket küldött ki az egyes rendházakba, hogy tájékozódjon a rendtagok szándékairól. Íme az eredmény:

„A Rend tagjainak összes száma: 237, rendházakban lakó rendtagok száma: 175, rendházon kívül lakó rendtagok száma: 76. A Rend tagjai közül: tanárok: 100 (?), középiskolai: 100, kereskedelmi: 2, számtan-fizika szakosok: 23, természetrajz-földrajz-kémia szakosok: 18, modern nyelvi szakosok: 20, görög-szakosok: 7, latin-szakosok: 60, magyar-szakosok: 28, történelem-szakosok: 21. Felszentelt papok: 207. Teológusok: 30. 60 éven felüliek: 41. Hittanárok: 16. Munkaképtelen beteg: 12. Hányan szeretnének külföldre menni: 13, hányan vállalnának állami állást: 27, hányan volna módja a családjába visszatérni: 18, hányan volna más munkalehetősége: 8, hányan tanulnának szaktanfolyamon munkát: 6, hányan hagyták el már a rendi közösséget: 1, hányan működnek rendi plébániá-

¹⁴ Az 1950-es egyezmény jegyzőkönyveit lásd például a Vigília 1990/2.,3. és 4. számaiban.

kon: 11, hányan működnek más plébániákon: 68, hányan szeretnének egyházi beosztást: 19. Hányat vittek el kénysertartózkodásra: 51.”

Sík Sándor előbbieken idézett reményei korántsem igazolódtak be, hiszen még az egyházmegyékbe sem vettek át mindenkit. A püspökök, a püspöki székhelyeken fekvő egykori rendházakból szívesen alkalmaztak piaristákat a háború után létrehozott püspöki kissemináriumok tanáraiként. A váci, a veszprémi és a szegedi kissemináriumok tanári karát eredetileg csaknem teljesen piaristák alkották. Az állam azonban 1951-ben megszüntette ezeket az iskolákat is, s az egy-két éve egyházmegyei szolgálatba átvett szerzeteseket el kellett bocsátani. Megdöbbentő dokumentumot szolgáltat erre Badalik Bertalan veszprémi püspök 77 gépírás-másolatban szétküldött alábbi körlevele, melyben kénytelen volt papjainak felmondani:

„Krisztusban Kedves Testvérem!

Szomorú szívvel kell közölnöm, hogy az egyházmegyei szolgálatban maradó, volt szerzetes létszámának a megállapítása után, csak bizonyos számú szerzetes-lelkészt tarthatok meg egyházmegyémben. Akiket el kell bocsátanom, azoknak száma 77.

A legnagyobb sajnálatomra Tisztelendőségedet nem áll módomban egyházmegyémben, a lelkipásztori munkában tovább alkalmazni.

Amikor megköszönöm az Evangélium hirdetése érdekében kifejtett eddigi munkásságát, jövőjére a jóságos Isten áldását kérem, magam pedig mindennapi imáimba zárom.

Ezzel az írással forduljon ahhoz az illetékes hatósághoz, amelynél új munkakörét megszerezni óhajlja.

Buzgó imába ajánlottan maradok

Veszprém, 1951. augusztus 20

Krisztusban atyja:

(aláírás)

püspök”

Szeptemberben a tartományfőnökség éjt nappallá téve dolgozott az iskolák újraindításán, valamint a rendtagok elhelyezésén, amelyet nagyrészt sikerült megoldani. Sík Sándor heroikus harcát a római generális, Tomek Vince e szavakkal ismerte el: *„Tudom, hogy itt Te teljesen józan vagy és sajnállok, hogy kénytelen vagy kuruckodni a kuruckodókkal”*¹⁵

Ugyanakkor máig sem tudható pontosan, hogyan zajlott az a folyamat, amelynek során eldöntötték, hogy ki maradhat a rendi keretben. Valószínűleg igyekeztek keretben hagyni azokat, akik 1950 előtt előjárók voltak (ezzel a rendi vezetés korábbi kinevezéseinek helyességét is bizonyította), illetve fiatal, de nem kezdő tanárokat kerestek a két iskola tantestületébe. A kezdők általában kereten kívülre kerültek. Az akkori asszisztens, Albert István (1901–1991, 1963–1979 között tartományfőnök) 1976-ban írt káptalani jelentése szerint a tanárok kiválasztásánál a szakmai szempontok mellett szerepet játszott, hogy az illető abban a helyzetben (1950 nyarán) könnyen elérhető és megkérdeszhető legyen, és igyekeztek azokat is befogadni az iskolákba, akiknek bizony-

¹⁵ Tomek Vince levele Sík Sándornak, Róma, 1950. febr. 12., Piarista Levéltár (a továbbiakban: PL), Sík Sándor hagyatéka.

talán volt a jövőbeli elhelyezkedésük.¹⁶ De tulajdonképpen fölösleges a rendi vezetőség részéről bármiféle koncepciót feltételezni, hiszen szinte hetek alatt kellett dönteni: a két visszaadott iskolában 1950. szept. 17-én indult meg az oktatás, miközben pl. a Vác-on internált 215 szerzetes (köztük tucatnyi piarista) még augusztus 24-én is éjjeli rendőrségi ill. BM-zaklatásnak volt kitéve, mikor is összehívták őket, s a BM nevében eljáró százados felhívta figyelmüket a „*rendi közösségből való eltávozás*» formulájára, melyből hozott egy csomót a válaszigazolvánnyal együtt, ajánlva, hogy most mindjárt töltsék ki. Főleg a fiatalabbaknak és öreg-betegeknek ajánlotta (elsősorban az apácáknak), amit későbbi szavaiból, kijelentéseiből arra lehet magyarázni, hogy a fiatalok munkájára szükség van a demokráciának, az öregeket, betegeket pedig sajnálnák az utána következő intézkedésektől. Úgy állította be ezt, mint egy kedvezményt, mellyel csak rövid ideig, pár napig lehet élni, utána már csak a rendből való kilépést fogadják el. Sőt ki minél előbb írja ezt alá, annál kedvezőbb elbírálásban részesül az elhelyezésnél. »A ferencrendieknek ez nem sürgős, mert ők kapnak iskolákat« – »Hát a piaristák?« – »Lehet, hogy azok is, de erre ne számítsanak, mert oda nagyon kevés kell s azokat, akiket a rend ajánl, a Kormány megrostálja megbízhatóság szempontjából. Lelkipásztorkodásra pedig nagyon kevés számíthat. Azért ajánlja ezt a lépést, ami kenyérhez juttatja őket.« – Még arra is figyelmeztetett, hogy a fiatalokat (kb. 40 évig) nem fogja a kormány iskolákban alkalmazni. – Egyébként ő visszajön pénteken, vagy szombaton, addig gondolják meg és értesítsék a szüleiket, rokonaikat, akikhez tartozni szándékoznak. – Akik itt maradnak, azok számíthatnak innen továbbvitelre, amit részükre nem tart kívánatosnak.»¹⁷

Bár a kereten kívül kerültek többsége a Gondviselésbe vetett megingathatatlan bizalommal, megértéssel, s a Rend iránti hűséggel fogadta sorsát, most is, mint a nagy történelmi sorsfordulók során mindig, többen elhagyták a rendet, s sokuk sorsa a rendház/iskola melegétől távol – a tudományos siker, elismerés ellenére – akár tragikussá is vált.

Szomorú párhuzam fedezhető fel például az akadémiai levelező tagságig, ill. bécsi egyetemi tanárságig eljutott matematika-professzor, *Arenstein József* (1816–1892) és a fordulat évében még Tatán hittant tanító *Erdélyi István* (1924–1976) sorsa között. Az előbbi Ausztriába távozván egy gyártulajdonos özvegyét vette el, sok kitüntetéssel a mellén, gazdagon élt, mégis azt írta haza egyik volt novícius-társának: „*Barátom! Mindenem megvan, csak lelkinyugalmam nincs ..*”¹⁸ Az utóbbi 1950-től kiegészítő lelkészként dolgozott, majd családi gyümölcsösébe vonult vissza, majd széleskörű humán műveltsége révén az MTA Nyelvtudományi Intézetébe került. Mint neves finnugor nyelvész Göttingenbe és Amerikába is kijutott. Akadémiai kollégája szerint „*Alaposság, megbízhatóság, igényesség, produktivitás és önfegyelem*” jellemezte, aki ugyanakkor „*segítőkéss, mélyen érző de önmagával és a világgal sokat vívódó*” volt.¹⁹ Külföldi megbízatásának letelte után nem tért haza, s bár Németországban még misézhetett is, „*testi-lelki nyugalma elveszett*” s „*keserűségét némi cinikusság kezdte áthatni.*” Végül teljesen magára ma-

16 BÖSZÖRMÉNYI.

17 Szűcs Imre fogalmazványa, Vác, 1950. aug. 24. (PL, N 615-ös doboz, idézi BÖSZÖRMÉNYI)

18 lásd az A. J. szócikket in: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997* (szerk.: KOLTAI ANDRÁS), Budapest, 1998.

19 ZAICZ GÁBOR: *Erdélyi István, a finnugor nyelvész*. In *Régi és új peregrináció, Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Budapest–Szeged, 1993, III, p.1478–1483. (a továbbiakban: ZAICZ)

radt, s hiába talált magának még társat is, gyötrődése nem szűnt. Részletek leveleiből: 1972 október: „...nehéz ám idegenben egy évnél tovább lenni (...), gyün a tél, s nincs (...) se magyar sonka, (...) se magyar szó. (...) Szeretlek benneteket (...) sokat gondolok Rátok. Egyedül vagyok, s ez nem jó. (...) Bár ne jöttem volna”. 1973 július: „Savanyú vagyok, kedvetlen, idegen, sokszor bolond, néha iszom is, mert az egyedüllétet elviselni (...) nagyon-nagyon nehéz.”²⁰

Ugyanakkor sokan külföldre (pl. az USA-ba) távozva szerzetesként tovább taníthatnak, mások idehaza véglegesen egyházmegyei szolgálatba kerültek, többen viszont csak segédmunkásként vagy jobb esetben kántorként helyezkedhettek el. Tudjuk persze, sokan börtönbe kerültek, s testi-szellemi kínok közepette voltak kénytelenek levetni magukról mindazt, ami életüknek és hivatásuknak célt és értelmet adott. Lénárd Ödön (1911–2003) a börtönben írt és cigaretta-papíron fennmaradt *Sztriptíz* c. versében erről így ír: „Ami először hullt le rólam: / a levéltár kutatóterme / (...) Majd az iskolát vetettem le / fájva, és lelkes-boldogan, / mikor plasztik-gyurmává züllött, mit én lélekként hordoztam. / Aztán röhögve tépdesték rólam / a szabadságot, a ruhát, az embert, / megszoktam póráz, a kalodát, / a napot, ha sütött, az esőt, ha vert / (...) Maholnap a testem sem érzem, / annyit rúgták, motozták, fogdosták, / annyira nem enyém a bőröm, / tán észre sem venném, ha lenyúznák?”

Öveges Józsefnek (1895–1979) más sorsot adott a Gondviselés: ő „Az ország katedróján” szerepelhetett, nemcsak főiskolai tanárként, hanem mint a rádió-televízió népszerű sztárja s nem utolsó sorban mint népszerűsítő tankönyvek és cikkek szerzője. Szinte egész élete közéleti tevékenység volt. 1945-ben a Köznevelési Tanács tagjává nevezték ki. Tagja volt a Magyar Értelmiségi Nemzeti Szövetségnek és az akkor szép eszmékkel megalakuló Úttörő Szövetség Országos Elnökségének, 1920-tól a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, 1925-ben alapító tagja volt a Magyar Meteorológia Társaságnak, stb. Kitüntetései-díjai szinte megszámlálhatatlanok (1948-ban, a díj legelső kiosztásakor, megkapta a Kossuth-díjat, melynek nagy részét falujabeli cigányoknak adta). Bár népszerűsége, szereplései szerzetesi voltát néha talán elhomályosították (az egyik szilveszteri tévékabaréban lenge öltözetű hölgyekkel együtt vett részt, amin néhány néző megbotránkozott),²¹ puritánságának, pedagógiai elkötelezettségének és tudásának köszönhetően még arra sem volt szüksége, hogy bárminemű kompromisszumot kössön, azaz nyilvános természettudományos ismeretterjesztő tevékenységét nem lehetett az adott politikai rendszer melletti állásfoglalásnak értelmezni. 1968-ban például, amikor a Hazafias Népfront küldöttének választották, így nyilatkozott: „Ha majd a természet megismerésének és az ismeretek alkalmazásának a kérdései állnak annyira az érdeklődés terében, mint a politikaiak, megérkezett a várt boldog kor.”²² S például mikor 1975-ben a tévé felkérte a KERAVILL szocialista brigádjainak rendezendő vidám irodalmi kívánságműsorban való részvételre, igent mondott, a hasznos ismereteket játékos kérdés-felet formában csempészve be a műsorba (itt világította meg egyébként egy ügyes példán a különbséget a felfedező és a feltaláló között). Mindennél beszédesebb a *Vigília* évenként immár hagyományosan feltett „Ki nekem Jézus” körkérdésre adott hosszabb válaszában alábbi két mondata: „*Dicsérjük Jézust, aki nem vetett gyilkos követ a*

20 idézi: ZAICZ.

21 KOVÁCS.

22 Magyar Nemzet 1968. ápr. 19. (idézi: KOVÁCS).

*házaságtörő asszonyra, hanem kimentette a törvényesen felhatalmazott, hóhéri kötelességük teljesítésére készülő embertestvérei közül. Dicsérik Jézust, aki az őt háromszor megtagadó Péterre bízta a mennyország kulcsait.*²³

A következőkben néhány olyan – eddig talán alig méltatott – piarista életútját mutatjuk be, akik a felosztatást követően „kereten kívül” kerülve a Sík Sándor-i keresztény realizmus szellemét követve állami iskolákban tanárként-tanítóként helyezkedtek el, miközben papi/pedagógusi voltukat a zaklatások és a hátrányos megkülönböztetések ellenére végig megőrizték.

Balogh Lajos (1914–1988), matematika-fizika szakos tanár, az 1948-as államosításkor a rend budapesti, ezt megelőzően – 1940–47 között – a rend nagykanizsai gimnáziumában. Balogh Ferenc (1908–1994) matematika-fizika szakos piarista tanárnak, a Bp.-i gimnázium 1958–1969 közötti igazgatójának testvére. Mivel 1938/39-ben a Zeneakadémián (Bárdosnál, Harmathnál, Wernernél, stb.) egyházenét is tanult, ő vezette az iskolai kórust; diákjai az ő betanításában ill. rendezésében 1946-ban ill. 1947-ben két színművet is előadtak (Emmet Lavery: *Az Úr katonái*, Hofmannsthal: *Jedermann*). 1949-től lelkipásztorként szolgált, de ő is egyike volt annak az előzőekben már említett 77 szerzetesnek, akinek a veszprémi püspök 1951 aug. 20-án kénytelen volt felmondani.²⁴ De már aug. 31-én kezében volt a budapesti „X. okt. osztály” előadója által aláírt ajánlás, mely szerint *„Szakmailag, mint mat.fiz. szakos tanár igen jó. Politikailag igyekszik alkalmazkodni, hiányos ismereteit bővíteni. Eddigi munkája során nem volt alkalma a marxizmus-leninizmus megismerésére. A napi politikai eseményeket ismeri, a nevelés területén szakjának odaadó tanításával kívánja a szocializmus építését elősegíteni. A vele személyesen történt beszélgetés alkalmával nem láttam olyan körülményt, mely indokoltá tenné, hogy alkalmazási kérelmét elutasítsuk. A K. M. szóbeli utasítására (...), az osztály hozzájárulása alapján, mivel mat.fiz. tanárokból igen nagy hiány van, kinevezését javaslom.*” Másfél évig a csepeli Állami Jedlik Ányos Gimnázium 1952/53-es tanévben végzett IV. B osztályának, 39 diáknak volt az osztályfőnöke. 1952 májusában gyönyörű (vörös csillaggal, no meg búzakalászkoszorú-övezte öntudatos munkás-paraszt-értelmiségi arcképekkel díszített) Emléklapot kapott az akkor harmadikos diákjaitól az alábbi köszönő szavakkal: *„Szeretett osztályfőnökünknek, osztálya érdekében végzett munkájáért”. Az osztályfőnöki naplóként funkcionáló pepita-füzet fedelén „A tudás fegyver az imperialisták elleni harcban” mottó állt, benne a diákjellemezések. A névsorban első diákról (B. J.) ez olvasható: „apa: acélhengermű, sm.; anya: htb. .Kötelességtudó (...) diák, idegileg kissé kimerültnak látszik a kevés alvás miatt (...) Beszéde, felelete nem mutatja a benne rejlő értékeket. Szűkös anyagi körülmények között élnek, ezért már az év elején állásba akart menni (...) nehéz lesz továbbtanulását biztosítani, pedig megérdemelné.”*

Rövid itteni munkáját igazgatója 1953 júniusában így értékelte: *„Kiváló szakmai képzettsége közismert. A szaktárgyi munkaközösségben sokat és jól dolgozott. Óráira buzgón készült, sokszor késő estig végezte előkészítéseit. (...) Helyes önbírálattal látja, hogy óráin általában sokáig foglalkozik egy-egy gyengébb tanulóval, e miatt órái néha vontatottá válnak. Az ideológiai konferenciákon aktív, érdekes problémákat vet fel; bár a materialista szellemű tanítása kifogástalan, mégis több politikai tárgyú könyv elolvasása fokozhatná*

23 Vigília, 1970/12.

24 PL., Badalik fentebb idézett levele B. L. hagyatékában.

ideológiai képzettségét.” Augusztusi távozásakor hivatalos jegyzőkönyv kíséretében tőle veszi át a 337 tételből álló fizikai szertárat Vermes Miklós, a kísérleti-gyakorlati fizika oktatásának későbbi Kossuth- és Apáczai Csere János-díjas, legendásan híres tanára. E néhány soros jegyzőkönyv is bizonyíték arra, hogy a korábbi magas színvonalú egyházi oktatás ebben az állami iskolában is folytatódott, hiszen a gimnáziumot eredetileg – igaz csak rövid ideig (azaz az 1945-ös alapítástól az 1948-as államosításig) – a bencések vezették, maga Vermes pedig 1952-ig a Fasori Gimnáziumban volt tanár.

Ezt követően az Apáczai Csere János (1954–55), majd a Bem József Gimnázium és Ipari Szakközépiskolában tanított (1956–66), ahol több mint 9 évig a fizikai szertárat is vezette. A kötelező 20 tanórán felül hetente több órát töltött a kísérletek előkészítésével, „szabad idejében” ő szerezte be (vásárolta meg) a szükséges eszközöket és fogyóanyagokat, sokszor a szakközépiskolai részleg számára is. Tény ugyanakkor, hogy az iskolai anyagbeszerzés és –felhasználás könyvelése, dokumentálása nem volt kellően le szabályozva, s a hiányosságokért (melyeket a VIII. ker. Tanács Oktatási Osztálya egy 1964-es ügyiratában kifogásolt) az igazgató méltánytalanul őt is felelőssé tette. (Máig tipikus helytelen vezetői eljárás: a főhatóság hibát észrevételez egy intézmény munkájában, az intézmény vezetője ekkor a felelősséget tovább hárítja beosztottjaira, s az ezzel kapcsolatos „intézkedéséről” – a „mosom kezeimet” szellemében – értesíti a főhatóságot.) Ekkor a társadalmi munkában elvállalt szertárőri munkájáról lemondott, melyet igazgatója – eddigi áldozatos munkáját elismerve – immár megértően fogadott.²⁵ 1967–70 között a Széchenyi Gimnáziumban működött, ahol egy kolleganó második osztályát vette át s vitte az érettségig. Minden diáknál volt családlátogatáson, így nemcsak jellemüket-képességeiket, de családi körülményeiket is jól ismerte. Az időközben elismertséget szerzett főorvosról, Kassai-Farkas Ákosról írt jellemzésben dicsőreően írja, hogy egész évben szorgalmasan készült az orvosegyetemi felvételire. Pelbárt Jenőben, az ismert festőművészen észrevette a diák különleges adottságait, pl. hogy „nagyon sok verse van, de ezeket eléggé titkolja, a szülőknek sem mutatja meg szívesen”. Ő tanárról így nyilatkozott: „Nagyon szerettük. Óráit kedveltük. Korrekt volt. Bármely problémával fordultunk hozzá, mindig meghallgatott. Vidám ember volt, szinte mindig mosolygott, értette a gyerekek nyelvét. Gusztáv volt a beceneve, hiszen az akkor a tévében ment kedves rajzfilm-figurához hasonlóan neki is kopasz feje és néhány szál haja volt.”²⁶ A Széchenyis öregdiákok lapjában, az Iterum Gaudeamusban pedig így emlékezik rá: „Nekünk a fizikát tanította. Próbálta szigorúan tartani a gyeplőt, de a zord tanár álarcá idegen volt az Ő egész alaptermészetétől. Szeretett mókázni. Inkább apáskodó, jószívű, jóhumorú ember volt. (...) A fel-fellobbanó kamasz-lázadásokkal szemben megpróbált barátságosan, de keményen küzdeni, reménytelenül. Mégis közösséget kovácsolt belőlünk. És sokat tanultunk tőle. Na, nem éppen fizikát, annál fontosabb dolgokat. Türelem, megértést és megbocsátást. Kellő időben ezekre nagyobb szükség van, mint a parancsszavakra. Ízes beszédét, elnéző vagy éppen huncutul összekacsintó biztató félmosolyait soha nem felejttem el. (...) Sokat köszönhetek neki. Emberségből mutatott lépten-nyomon példát.”²⁷ Igen, „huncutul mosolyog” azon az egyik óráján készült fényképen is, hátoldalán a következő szöveggel: „Kedves Tanárunknak, akivel mindég olyan jól el tudtunk disputálni – a hálás (már érett)

25 PL, B. L. hagyatéka.

26 Pelbárt Jenő szíves közlése telefonon, 2005 tavasza

27 Iterum Gaudeamus, 11. évf. 1.sz. 1998 márc.

szalmafejú IV/e oszt.²⁸ Kollégája, dr. Major Pál szerint: „Jó fizikus, jó felkészültségű tanár volt, aki mint szakfelügyelő is működött.”²⁹ Ez utóbbiról ő maga is ír önéletrajzában: „Több alkalommal tartottam bemutató órát a budapesti fizikatanárok részére a továbbképző napokon, egy alkalommal az országos szakmai gyűlésen a fizika szakfelügyelők számára.”³⁰ S hogy több volt, mint jó szaktanár és példás nevelő, azt az egykori diákjához, Spányi Antal jelenlegi székesfehérvári megyéspüspökhöz fűződő kapcsolata mutatja. Néhány részlet a diák Spányi Antal tanári jellemzéséből (az előző osztályfőnök bejegyzése az osztályfőnöki naplóban): „3 testvére van. Nehéz anyagi körülmények között él a nagy család a 2 szülő kis fizetéséből. (...) szorgalommal jó eredményeket ér el. Sokat segít otthon a háztartásban. Csendes szerény, jó magaviseletű diák.” Balogh Lajos: „Magatartása a tanáraiban megbecsülést keltett. (...) Szorgalmasan segített a fizikai eszközöknek az órákra szállításában.”³¹ Hogy a kísérleti eszközök szállítása közben egyéb dolgokról is szó eshetett, azt maga a püspök erősítette meg. Ugyanis már a gimnáziumban papnak készült, de ezt Balogh Lajos tanácsára, akinek feltárta szándékát, nem írta be a továbbtanulási jelentkező lapra, hanem ugyancsak tanára javaslatára, mintegy cinkostársként egy szegedi felsőfokú technikumot jelölt meg, ahol a felvételi vizsga az érettségi után volt, így oda már el sem kellett mennie.³² De álljon itt az a levél, melyet az egykori diák, mint a nagyatádi laktanya sorkatonája 1970-ben írt egykori osztályfőnökének: „Kedves Lajos bácsi! Névnapiján hálás szeretettel gondolok egykori tanáromra. Kívánom, hogy Isten áldása kísérje. (...) Adjon az Úr továbbra is erőt (...) a példamutatáshoz. Hiszen sajnos szinte csak a példaadást gyakorolhatjuk. De ez nem kis dolog, nem kevés: a példa megragadja az embereket. (...)”³³

1970–75 között a Dolgozók Gimnáziuma Esti és Levelező tagozatán tanított, mellyel szemben nyugdíjazásakor munkaügyi pert is nyert. Ugyanis utolsó munkaadója – az Oktatási Minisztérium állásfoglalása alapján – nem akarta kifizetni a 40 éves jubileumi jutalmat, arra hivatkozva, hogy az 1948–51 között egyházi szolgálatban töltött időt nem lehet beszámítani. A Fővárosi Munkaügyi Bíróság ítéletében ugyanakkor kimondta, hogy „Tény az, hogy az alperes az Állam és az Egyház közötti megállapodás értelmében azért, hogy a Piarista Rendi növendékeket tanította, majd a Veszprémi Papneveldeben matematika-fizika szakos tanárként működött, munkaviszonyban állt. A munkaviszony fennállását nem gyengíti az a körülmény sem, hogy párhuzamosan lelkészi tevékenységet is folytatott.”³⁴

Molnár István (1925–2004) történelem-latin-angol-földrajz szakos tanár. 1949-ben szentelték, így rendje iskoláiban már nem taníthatott. 1950 nyarán, mint a váci püspöki palotába internált sok szerzetes egyike még tanúja volt, hogy a rendőrség, miközben Pétery József püspöknél házkutatást tartott, feldúlta házi kápolnáját és levéltárát, az ablaka alá vonult pártiskolai tüntetők ezt skandálták: „Jelszavunk csak egy lehet,

28 PL, B. L. hagyatéka.

29 Major Pál szíves közlése telefonon, 2005 tavasza

30 PL, B. L. hagyatéka.

31 PL, B. L. hagyatéka.

32 Spányi Antal szíves közlése, 2006 febr.

33 PL, B. L. hagyatéka.

34 PL, B. L. hagyatéka.

Péterynek kötelet!”³⁵ Hittanár, segédlelkész ill. kántor, majd 1952–56 között tanár a zalaszentmihályi általános iskolában. Igazgatója 1953-ban írt értékelése szerint a Megyei Oktatási Osztály helyezte ebbe az iskolába, ahol „az év eleji tájékozatlanságot” követően „rövid időn belül határozottá lett.(...) Sok szakkönyvet olvasott, s azokat a tanításban felhasználta. (...) Különösen az alsó osztályok tanulói szerették meg nagyon.(...) Általában szívesen foglalkozik a tanulókkal, még iskolai időn kívül is. ”³⁶

Igen tanulságosak azonban „kaderlapjának” a kor személyzeti politikájára oly jellemző kifejezésekkel, szófordulatokkal teletűzdelt alábbi fejezetei:

„Ideológiai vonalon főiskolai anyagot végzett. Az anyagot ismeri. Sajtót olvas. A szovjet szépirodalmat nem igen ismeri. Az anyagot azonban csak elméletileg ismeri, minden gyakorlati alkalmazás nélkül. Azokat meggyőződésszerűen nem alkalmazza. Tanításában az ideológiai vonalat mellőzi. (...)

Úttörő vonalon a foglalkozásokat megtartotta. (...) Disz vonalon nem végzett munkát.

Szülőkkal való kapcsolata jó. Sok családlátogatást végzett. A szülők között igen sajtóságot helyeztet foglalt el. Sokan tekintették papi előéletét. Ez a klerikális beállítottságú szülők előtt személyét kedvesebbé tette. Ennek visszahatása tapasztalható az alsóbb osztályos tanulók szeretetén. Osztályának beiskolázása teljes.

Munkaviszonya jó. Iparkodik mindent pontosan megtenni. Munkájának külső alakját a csinosság jellemzi. Nem nézi az előírásokat, szívesen dolgozik. (...) Jó munkakészségével szinte ellensúlyozza a politikai fogyatékoságokat. Határidőket betartja, pontos. (...) Mindenkiel jóban van. (...) Magánéletében zárkózott. Véleményem szerint a kartársnőkre klerikális vonalon – propaganda kifejtése nélkül is – ráhatást gyakorolt. (...)

Munkafegyelme, munkakedve, elért eredményei – különösen sokat dolgozott társadalmi munkát a Községi Tanács begyűjtési és egyéb dekorációs feliratozásokkal kapcsolatban – jó kartárssá teszik. (...) Kár, hogy a fentebb említett kettősség tapasztalható munkájában, illetve inkább magatartásában. Ez viszont régebbi életéből következik. Minden bizonnyal erős klerikális hatás érvényesül nála. Ebből következik, hogy munkájának eredményei mellett is nincs meg az a szocialista nevelő hatása, mint amit elérhetne.”³⁷

Az 1956-os forradalom napjaiban – távollétében és tudta nélkül – az iskola igazgatójává választották, amit nem fogadott el. Mégis elhelyezték, először fél évre Beleznára, majd a zalaegerszegi Zrinyi Miklós Gimnáziumba, itt azonban már csak két hónapot tölthetett. Mondták is neki. „Ne kérdezd, hogy miért, de el kel tűnnöd Zalaegerszegről”. A következő – immár 5 éves állomás – a söjtöri általános iskola, majd az újonnan megnyílt pacsai gimnázium, ahol 3 tanévet töltött. Munkaviszonyát 1967. január 9-én a Zalaegerszegi Járási Tanács VB Művelődési Osztálya alkalmatlanság címén megszüntette, azzal az indokkal, hogy megállapítást nyert, hogy politikai és világnézeti szempontból nem felel meg az 1961. évi III. törvény 27.§ /1/ bekezdésében írtaknak. Panaszát mind a járási, mind a megyei területi munkaügyi döntőbizottság elutasította, azzal az indokkal, hogy „nem felelt meg azoknak a feladatoknak, melyek egy pedagógustól feltétlenül megkövetelendők.” A határozat szerint Molnár István „maga is elismerte és jegyzőkönyvbe mondta, hogy előfordult, hogy Pacsától távol Erdőkertes községben üres

35 idézi: BÖSZÖRMÉNYI.

36 PL, M. I. hagyatéka.

37 PL, M. I. hagyatéka.

templomban hívek jelenléte nélkül misézett. Mindezen körülmények is azt mutatják, hogy az egyházi ideológia meggyőződéses híve, tehát a marxista-leninista szellemben az ifjúság nevelésére nem alkalmas.³⁸ (Tudni kell, hogy ebben az időben a volt szerzetesek és a nyugdíjas papok amúgy is csak teljesen üres templomban mondhattak szentmisét.³⁹)

Ezután rövid ideig (1967. máj. 6-tól júl. 31-ig) a Budapesti Postaigazgatóságon dolgozott, de végül is 1967. szept. 1-jétől sikerült elhelyezkednie a kemencei általános iskolában, ahol földrajzot és történelmet tanított. Lakása itt nem volt, hiszen a mintegy 80 km-re fekvő Erdőkertesen lakott együtt édesanyjával, de hogy ne kelljen sokat utaznia már szept. 6-án kiigényelte az óvoda területén lévő szoba-konyhás nevelő lakást, melyből a szobát egy tanévre (1968 június végéig) meg is kapta, a konyha viszont továbbra is az óvoda használatában maradt, hiszen azt a gyermekek mosdatására használták.⁴⁰

Az 1969-es minősítés szerint „*Óráin a nevelési lehetőségeket kihasználja. A napi politikai és gazdasági eseményeket tanulóival az osztályfőnöki, történelmi és földrajzi órákon nyomon követi. Gondoskodni kíván ideológiai fejlődéséről úgy is, hogy jelentkezett a Marxista-leninista esti Egyetemre. Politikai és társadalmi magatartása ellen nem merül fel kifogás, a község vezetői és a szakfelügyelők részéről sem.*” Munkáját, a szülőkkel való kapcsolatát, szakköreit, az általa vezetett kirándulásokat, stb. a mostani igazgatója is lelkesen dicséri, s zalaszentmihályi igazgatóhoz hasonlóan ő is kiemeli, hogy Molnár „*szereti a rendet, a tisztaságot, a szép környezetet. Tantermét nagyon ízlésesen dekorálja.*” Mivel özvegy és beteges édesanyjával Erdőkertesen lakott, s rendszeresen onnan járt át Vácon és Szobon keresztül Kemencére, átkérte magát a szobi általános iskola és gimnáziumba, ahol 1969–75 között tanított. Az akkori minősítés szerint „*oktató-nevelő munkája során a tananyag lehetőségeit kihasználva a kommunista ember erkölcsi, érzelmi, esztétikai szemléletének fejlesztésével sokoldalú személyiséggé kívánja formálni tanítványait.*” Diákjaitól sokat követel, hiszen „*a felvételi vizsgákon tanítványai jobb eredményt érnek el, mint amilyen osztályzatot visznek.*” Továbbá: „*Kiforrott oktató-nevelő módszereit állandóan fejleszti. A tanulók ismereteinek ellenőrzésére kidolgozott kódos módszerére felfigyeltek, s meghívták a megye pedagógusainak alkotó közösségébe.*”

Osztályában legfejlettebb a közösségi élet. Az elmúlt évben járási Kisz. Bizottság által végzett felmérés során derült ki, hogy tanítványai benne látják a Kisz. munkát legintenzívebben támogató nevelőt.

Munkamorálja példás. Az iskola ügyét magáévá teszi.”

Elvállalja az angol rendkívüli tárgyként való oktatását, honismereti szakköre részt vesz a palóckutatásban, vezetésével írják meg a gimnázium 10 éves történetét. De ami a legfontosabb: „*A nevelőtestület minden tagja nagyra becsüli, szereti. Sokat tesz a nevelőtestület békéjéért. A szülők szeretettel övezik, tanácsait elfogadják, mindenben támogatják.*”⁴¹

Igen, hagyatéka közt megtalálható nemcsak a KISZ Bizottság által számára kiállított úttörővezető megbízás, de két igen kedves levél is „*Drága Pista Bácsi!*” megszólítással, melyben a 25 éves érettségi találkozó alkalmából zalaegerszegi diákjai fejezik ki őszinte hálájukat és köszönetüket. A Zala Megyei Önkormányzat 1992. november 13-án

38 PL, M. I. hagyatéka.

39 SZÁNTÓ KONRÁD: *Az Egyházügyi Hivatal titkai.* Mécses Kiadó, 1990 .

40 Pest Megyei Levéltár, XXIII-446c: A Szobi Járási Tanács Oktatási Osztály iratai, 1967/4476-2.

41 Valamennyi „Minősítés”: PL, M. I. hagyatéka.

rehabilitálta. Az erről szóló hivatalos okmányon mottóként a következő Keresztes Szent János-idézet áll: „*A tettek tanúságtétele sokkal nagyobb, mint a szavaké.*” A Zalai Hírlap másnap egy vele készült szép riporttal köszöntötte, melyben arra a kérdésre, hogy mit jelent számára a tanítás, így válaszolt: „*Ezért éltem, ezért élek, mert gyerekeket tanítani érdemes. Nem igaz, hogy a gyerek nem várja ezt. Alig tudom kielégíteni igényeiket.*”⁴²

1976-ban, édesanyja halála után visszakerült a rendbe. Kecskeméten, Budapesten majd Vácott tanított, nemcsak a gimnáziumokban, de a rendi főiskolán és a noviciátusban is. Közben tudományos ill. rendtörténeti munkát is végzett: az Akadémiai Kiadó megbízásából lefordította a pásztoi születésű *Tittel Péter Pál (1784–1831)* latin nyelvű csillagászati munkáját, valamint ApHo (= Apologetica Hodierna) cím alatt – egyfajta könyvajánlásként – olyan műveket gyűjtött egybe ill. elemzett, melyben „*minden olyan anyag számításba jöhet, amely a társadalomban Krisztus egyházának a szerepét, munkáját és megítélését érinti.*” Gyűjteménye célját, rendeltetését is megjelölte: „*A fiúkkal való foglalkozásban – akár iskolai foglalkozásokon kívül. Oktató-tanító, de nem szórakoztató céllal.*”⁴³ Rendtörténeti kutatásait saját ill. kortársai sorsával, élettapasztalatával megfelve arra a következtetésre jutott – s ez témánk szempontjából mértékadó megállapítás – , hogy az 1950-es megegyezés „*nem remélt jó fordulatként hatott (...), hiszen kaptunk két iskolát, élhetett a rend tovább, de a megvalósítás mégis fájdalmas: nem mindenki kerülhetett be a rendi keretbe. Gyakorlatilag ketté szakadt a rend. (...) Egyes rendtagok az egyes nehézségek súlya alatt leváltak a rendről, mégis volt bennük életerő.*”⁴⁴

Kőváry Károly (1923–2003) matematika-fizika szakos tanár. 1947-ben szentelték, így, mint piarista tanár, már ő sem működhetett. 1952-ig segédlelkész volt, ezt követően a XX. kerületi Kossuth Lajos Általános Iskolában, majd 1953–63 között a pesterzsébeti Bagi Ilona Gimnáziumban tanított. „*Hősi idők voltak a kezdeti évek a rendszer miatt is, – nyilatkozta – a fővárosból kiszuperálták a jobb tanárokat Pesterzsébetre, tehát az ot-tani munkáskerületekbe, hogy ott legyenek, ne a belvárosi iskolákban. Ilyen módon jó szellemű tanárokat (...) találtam ott, akik ténylegesen tanárok voltak.*” 1964-ben került a Fazekas Mihály Gimnáziumba, ahol, többek közt, a matematikus Fényi András és Reményi Gusztáv ill. a Sorbone-on végzett Lelkes István voltak a kollégái. Itt „*gyorsan kiderült, hogy a tanárok közül ki honnan jött, így az is, hogy közülünk soknak szerzetesi iskolai múltjuk volt, tehát eléggé biztonságban éreztem magam. S aztán szerencsémre rögtön sikeres lett a belépés, mert mindjárt mutatkoztak az eredmények. (...) A matematikusok egymás közt megtárgyalták, hogy te ezt hogy csinálod, én ezt hogy gondolom, meg így érthetőbb vagy amúgy jobb (...) ezáltal nagyon jó volt a kollegiális viszony.*”⁴⁵

A 70-es években döntő szerepe volt a speciális matematika-tagozat beindításában, a tagozatos tankönyvek megírásában és lektorálásában. Kedvence a geometria volt (lásd például a Mértani helyek c. könyvét), de nála a szaktárgy elsősorban a diák gondolkodás-fejlesztésének eszköze volt. Csak egy jellemző példa: elégedetlen, minthogy „*a*

42 *Főhajtás – huszonöt év után.* Zalai Hírlap, 1992. nov. 14.

43 PL, M. I. hagyatéka.

44 MOLNÁR ISTVÁN: *A válságok évtizede (1941 jan. 1–1950 dec. 31.)* – Vázlat “A magyar piarista rendtartomány története tanulmányhoz”. Kézirat, PL, M. I. hagyatéka.

45 NYESTE PÁL: *Riport Kőváry Károly atyával.* Vác, 2002. jún. 25.

gyerekek nem tudnak tanulni, túlterheltségük egyik oka is az, hogy aránytalanul sok időt fordítanak egyszerű rutin feladatokra, ami koncentráció képességüket nem fejleszti.”⁴⁶ Tanítványai sorra nyernek ill. jó helyezést érnek el a tanulmányi versenyeken, az OKTV-n és a nemzetközi diákolimpiákon. Közülük ma sokan akadémikusok, matematika-fizika tanárok, idehaza vagy a híres európai és amerikai egyetemeken. Fáradhatatlan a pedagógia közéletben is: vezetőségi tag, majd alelnök a Bolyai János Matematikai Társulatban, a Szegedi Tanárképző Főiskola levelező hallgatóinak konzultáció-vezetője, stb. Tulajdonosa a Beke Manó-díj második és első, ill. a Munka Érdemrend ezüst fokozatának. 1992-től a váci piarista gimnázium igazgatója, ahol az újraindítás sokszor hálátlan munkáját vállalta fel. Rendtársai ill. kollégái „hullámtörőnek” nevezték el, hiszen ő simította el mindig a fel-feltornyosuló hullámokat – nem egyszer csupán szelíd, atyai dorgálással. A tanáriban szanaszét hagyott holmik láttán elhangzott a figyelmeztetés: „Tarts rendet, a rend megtart téged!”

Mikor 1977-ben nyugdíjba ment, Keszthelyi Ferenc váci püspöktől megkapta a Pro Dioecesi Vacienzi kitüntetést. Íme a méltatás: „Piarista tanárként nemcsak rendi keretek között, hanem a nehéz időkben világi gimnáziumokban rejtetten is nagyszerű eredményeket ért el a matematika oktatásában, és lelkesítette a fiatalokat az emberibb életre.”⁴⁷ De minden hivatalos elismerésnél többet mondanak kollégái-diákjai hálattal visszaemlékezései, vagy a csaknem mindig „kedve Kavics!” megszólítással kezdődő baráti hangú levelei. „... végtelen jámborsága, szelídsége, szigorú komolysága mindannyiunkat megérintett” – emlékezett vissza egyik diákja a temetésén – „Nagyszerűen tanított. (...) Olyan feladatokat hozott, amelyekkel igyekezett fölkelteni érdeklődésünket egy téma iránt, ezáltal velünk próbálta fölfedeztetni az összefüggéseket. (...) Óriási matematikai tudásán kívül csak csodálkozni tudtunk hatalmas műveltségén (...) Sokszor különböző versekből idézeteket mondott némelyik példához.”⁴⁸ Tanártársa, Surányi László példákat is idézett a fentiekhez: „A Laricsev feladatait sokszor úgy adta fel: III. Béla uralkodásának második éve.” Vagy az a bizonyos Kölcsey-idézet, mikor valaki jó úton fogott hozzá a matek-példa megoldásához : *Gondolataidat nyom nélkül elröppenni ne hagy!*⁴⁹ Surányi a temetési emlékbeszédében azt hangsúlyozta, hogy „végre nyilvánosan ki kell mondani, hogy a Fazekas Gimnáziumból nélküle nem lett volna az, ami, hogy a Fazekas matematika tagozata azért képvisel ma is világszínvonalat, mert Kavics az alatt a majdnem 30 év alatt, amelyet ott tanított, iskolát teremtett.” Joggal lehetett tehát a Rátz Tanár Úr-díjjal elsőként kitüntetettek között, mert „ami Rátz tanár úr volt az egykori Fasori Gimnáziumnak, az Kavics volt a Fazekasnak.” A búcsúzáskor elhangzott szavak, hogy „...milyen jó volt tudni, hogy van egy biztos pont az életünkben, akit úgy hívnak: Kavics, akinek bátorító szavára, feszültségoldó mosolyára, tüzes vidámságára a legrosszabb pillanatokban is számíthatunk”, a világban civilként élő szerzetes tanár lényéből ab ovo adódó krisztusi szeretet bizonyítékai, hiszen ő „mindenkit elfogadott és mindenkinek erőt adott a növekedéshez.”

46 Év végi jelentés a matematikai munkaközösség 84/85 tanévi munkájáról, PL, K. K. hagyatéka.

47 PL, K. K. hagyatéka

48 Oroszi Balázs 12.B osztályos tanuló Búcsúbeszéde Kőváry Károly temetésén.

49 SURÁNYI LÁSZLÓ: *Kőváry Károly (1923–2003)*. Matematikai és Fizikai Lapok.

Egyed András (1913–1984) latin-francia szakos tanár a rend tatai, máramaros-szigeti, kecskeméti, ill. (1946–48 között) budapesti gimnáziumában. 1952-től 1973-as nyugdíjazásáig 3 budapesti általános iskola volt a munkahelye. (Soroksári út, XX. ker. Lázár u. ill. XX. ker. Csarnok tér). A 2. világháború alatt a svéd vöröskereszttel karöltve üldözötteket mentett, a Gestapo le is tartóztatta.⁵⁰ A nyelvpszichológia nemzetközi hírű tudósa, a Nemzetközi Pszichológiai Társaság tagja. Tanulmányait a Magyar Pszichológia Szemle és a Magyar Pedagógia közölte.

Bár iskolai-tanári munkásságával kapcsolatos hivatalos dokumentumot alig sikerült felkutatni, írásai és néhány feljegyzése alapján egyértelmű, hogy a kétségen kívül „szükségmegoldásként” vállalt általános iskolai tanársága szervesen beilleszkedett a „magasabb szintű” tudósi-kutatói tevékenységébe, ahhoz egyúttal mintegy gyakorlati terepet szolgáltatva. Annyit tudunk, hogy 1964-ben, tehát 12 évi állami szolgálat után heti egy szabadnapot, ill. óracsokkentést kért,⁵¹ s 1965 decemberében megkapta a 25 éves jubileumi jutalmat.⁵² Feljegyzései legtöbbször nevelési-pedagógia eset-ismertetések; az óravázlatok, útmutatók pedig a lelkiismeretes nevelői munkájának bizonyítékai. Gyakorlati pedagógiai munkájára egy 1971-ből fennmaradt, több, mint 30 – gondosan kijavított – dolgozattal álló gyűjtemény alapján lehet következtetni (a dolgozatban levél formában a barátságról kellett írni – szem előtt tartva az alábbi 3 szempontot: Szükségesnek tartod-e a barátságot? Hogyan viselkednek a jóbarátok egymással? Van-e barátod?). S egy másik feljegyzés egy VI. osztályos diákról: *„Halkítsd le a rádiót! – Megtörténik. Később ráteszi a kezét (tudatosan) és a rádió újra ugyanolyan erősen szól. Védekezés: Csak a kezemet tettem rá! – Az okát a tilalomnak nem látta.”*⁵³ De mindennél többet mond a *Magyar Pedagógiában* megjelent két cikke. Az egyik az iskolás tanulók szakszerű jellemzésének a fontosságáról ill. módszertanáról ír, megállapítva, hogy *„még mindig gyakori az elnagyolt jellemzés, belőle nem emelkedik ki a gyermek sajátos arca, a maga egyéni érdeklődésével, (...) érzelmi hátterével, (...) közösségi vagy szélső individualista törekvéseivel. Márpedig a közösségi nevelésben sem közömbös, hogy milyen egyénekből épül a közösség és milyenekre akar hatni.”* Felhívja a figyelmet a francia P. Mesnard *Education et caractère* c., 1953-ban megjelent könyvében részletezett módszerre, melynek *„feltétlen hasznosságát bizonyította a Bp. XX. Lázár utcai iskolában 1958-ban tartott nevelési értekezlet. Ott e sorok írója különböző típusú gyerekek jellemzését mutatta be a testület tagjainak. Érdekes módon itt a név nélkül felolvasott jellemzések alapján a pedagógusok rendkívül gyorsan ráismertek a különböző tanulókra, noha a jellemzett osztály növendékei már 1956-ban elhagyták az iskolát.”*⁵⁴ A másik cikkben az egyén és a közösség „dialektikus” kapcsolatát vizsgálva egy gyakorlati példán mutatott rá a személyiség ill. annak kibontakoztatását segítő pedagógiai módszerek fontosságára: A karácsonyi osztályünnep során mindenki kapott feladatot, mégpedig képességének megfelelően: a jó szavalótól kezdve a szervezést nyüzsgő természeténél fogva kitűnően ellátó diákon keresztül a legszerényebb képességű osztálytársig, akinek „csak” a gyertyagyújtás jutott. Hangsúlyozta, hogy *„érzelmileg igen hatásos, jól megrende-*

50 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Egyed András O.S.P.*, Vigília, 1982 p. 833.

51 Pest Megyei Levéltár, XXIII. 220b: a Bp. XX. ker. Tanács iratai; a 20730 ill. 21066 sz. alatt iktatott kérvényeket időközben kiselejtezték, így a válasz nem ismeretes

52 Pest Megyei Levéltár, XXIII. 220b: a Bp. XX. ker. Tanács iratai., a 23397 sz. alatt iktatott irat

53 PL, E. A. hagyatéka.

54 EGYED ANDRÁS: *Az iskolás tanulók jellemzése*. Magyar Pedagógia, 1962/2.

zett jelenet volt, amikor egymás után odavonultak a gyertyák gyújtásához ünnepélyes, komoly arccal olyanok, akiknek – tehetségihiány, stb. miatt – különben úgy kellett érezni magukat, hogy nem méltóak az ünnepély szertartás jellegű lefolyásában való részvételre.”⁵⁵ Fontosnak tartotta tehát, hogy a gyerekeknek lehetőleg a közösség szolgálatában szerzett sikerélménye legyen, így a közösségbe ő is könnyebben beilleszkedik, s a közösség is könnyebben befogadja. E cikk arról is tanúskodik, hogy Egyed az érzelmi nevelést – szinte suttymóban – összekapcsolta az ünnepelni tudásra való neveléssel, minek jelentőségét akkor érzékeljük igazán, ha írását összevetjük a folyóirat ugyanazon számában megjelent két cikkel. Az egyik Marx „Gazdaságpolitikai kéziratok „ c. művének pedagógiai hasznosíthatóságát elemzi, a másik pedig arról tudósít, hogy az NDK-ban akkor vezették be az állampolgári ismeretek tanítását, melynek „*Feladata az, hogy rendszeresen ismertesse meg a tanulókat a marxizmus-leninizmussal*” és olyan embereket neveljen, akik „*szocialista tudatukat a termelőeszközök közös tulajdonának és mind jobb megismerésének és felhasználásának a tudatából merítik.*”

Végül álljon itt Egyed nyelvfilozófiai hitvallása: „... a szorosabb emberi szolidaritás csak a mind szélesebb nyelvi szolidaritás révén valósulhat meg. Akkor, amikor az egyes nyelvi szigetek lakói – az Univerzum kihívásában és meghívásában (v. ö. Ratzinger: *Universum: abba, pater*) – megérik és megértik, hogy (...) a mai ember hűsége csak a teremtő hűség (fidelité créatrice – Gabriel Marcel) lehet.”⁵⁶

Vass Péter (1911–1982) magyar-latin szakos tanár. „*Egyéniségét legszembetűnőbben a mérsékeltlen haladó eszmék s főleg a szociális szempontok iránti fogékonyság jellemzi*” – írta róla ezüstmiséje alkalmából rendtársa, a tudós Balanyi György (1886–1963).⁵⁷ Mivel élete jól példázza sok-sok, a múlt század derekán a rendi hagyomány és a változások szorításában (immár nem a korábban idézett, „puhának” vélt,⁵⁸ hanem a maga könyörtelen valóságában megjelenő kommunista diktatúrában) élt szerzetes sorsát, Vass állami iskolákban tanárként eltöltött éveit is csak egész élete tükrében tudjuk megérteni ill. értékelni. Tatabányán született, apja bányász volt, gyermekkori élményei apja nehéz munkájáról egész életét végigkísérik.⁵⁹ 17 évesen tette le első szerzetesi fogadalmát, s a „Fájdalmas Szűz”-ről nevezte el magát. Hivatás-választására döntő mértékben tatai hittanára, Éder-Szászy László (1898–1983) hatott, hiszen egy ízben rendtársának, Hantzmán Lipótnak (1925-) így nyilatkozott: „*Ha Éder-Szászy nem lett volna, se pap, se piarista nem lettem volna.*”⁶⁰ Az egyetemen Horváth János és Gombocz Zoltán tanítványa, Horváth igen nagyra tartotta őt. 1936–1944 között a rend debreceni gimnáziumában tanított, ahol „*tanítványai egyéniségének hatása alá kerültek, és utóbb is lelkesen emlékeztek vissza rá.*”⁶¹ A debreceni fiatal piaristákat ezekben az

55 EGYED ANDRÁS: *Közösségi nevelés és a nevelési szint. A XX. Csarnok téri Általános Iskola VII. vegyes osztályának a magtartása.* Magyar Pedagógia 1965/2.

56 EGYED ANDRÁS: *Az emberi beszéd egysége felé.* Vigília 1981 p. 765–768.

57 Piarista Hírek, 1960/4

58 lásd az 5. sz. jegyzet szerinti tanulmány-címet

59 a Kozma utcai börtönből 1966. július 17-i édesanyjához írt levél, melyben édesapja nehéz iszapmesteri munkájáról emlékezik, P.L., V.P. hagyatéka

60 Hantzmán Lipót szíves közlése 2005 december

61 DÁVIDHÁZI TAMÁS [MEDVIGY MIHÁLY]: *Vass Péter (1911–1982).* Szolgálat, 1982/4 (a továbbiakban: MEDVIGY)

években „feltűnő szociális lendület” jellemezte, melynek „nem kis részben ő volt a szorgalmazója.”⁶² Minderről maga Vass több alkalommal is írt: először 1942-ben a „Magyar misszió a debreceni tanyavilágban” c. megemlékezésében, melynek mottójául egy Ady-idézetet választott: „S ahogy futok síkon, télen át / Úgy érzem, halottak vagyunk / És álom nélkül álmodunk / Én s a magyar tanyák.” (A téli Magyarország) Ebben megállapítja, hogy itt „Nagy üres foltok ásítanak a semmibe” s „a Debrecen-környéki nagy vacuum tele van hintve jeltelen házakkal, magukban óvakodó tanyákkal, bizalmatlan, maguknak élő gazdálkodókkal, vagy berogyott életű, testileg-lelkileg a minimumra igénytelenedett szolgánéppel. Életüknek hivatalosan alig van jele, élő sírok, bizonytalanságba fásult, becsapott emberek, akik megtanultak jót mit se várni.”⁶³ Nos, ezekhez az emberekhez, például „Csizmaszár nyomorúságos kunyhóiba vagy Átokháza sivár galibáiba” jártak ki a piaristák, akik „anyagilag a legszükségesebbel ellátták őket, a lelki élet legszükségesebb elemeit beléjük rakosgatták, kereszteltek, haldoklókat láttak el (...) sőt a piarista iskola diákjaival nem egyszer magyar ünnepélyeket, kalákákat rendeztettek számukra.” Érthető, hogy csaknem 2 évtized után, mint a sok-sok megpróbáltatásban edzett (s öngizolásra kényszerített) ember még élénkebben idézi fel a lelkes debreceni éveket: „kinyitottuk az iskolának az életre nyíló kapuját, és a városban, és a tanyavilágban regölés, előadás, hasznos kapcsolatok formájában hidat vertünk az iskola és a társadalmi valóság között. (...) Debrecenben komolyan pasztoráltunk. A tanyasi pásztormunkát történetesen én kezdtem meg és csináltam többedmagammal egészen addig, míg a ferencesek, ill. a domonkosok át nem vették tőlünk.”⁶⁴ Ebből az írásából az is egyértelművé válik, hogy az egyház földbirtokokhoz való ragaszkodását (konkrétan azt, hogy, „amikor az agrárproletárság dörömbölését a feudális kapukon csak a süket nem hallotta”, a rend mégis földbirtokot vásárolt Mádon), már akkor „történeti arányú holdvilágkanalazás”-nak tartotta.

1945-ben a tatai piarista gimnáziumba került, ahol nem mindennapi pedagógiai feladatnak válik részesévé: A háború vége felé ebben az iskolában is akadozott ill. szünetelt a tanítás, de ha volt is, a környékbeli diákok nem tudtak odautazni, hiszen még a békésebb időszakokban is bizonytalan volt a vonatközlekedés. Vass ekkor Tatabányán a szüleinél lakott, s a tanítási szünetben egy környékbeli malomban zsákoló molnár munkát végzett, ekkor a molnár-segédlevelet is megszerezte.⁶⁵ A piaristák Tatáról jártak ki tanítani Felsőgallára ill. Tatabányára – vagy kerékpáron, vagy gyalog, a hadi helyzetnek megfelelően hol az SS-órség, hol a szovjet katonaság által igazoltatva (e néhány tanár – nem kis humorérzékéről téve tanúságot – meg is alakította kis társaságukat, ahogy ők nevezték, az „Útszéli Pedagógusok Szabad Szakszervezetét”).⁶⁶ Kezdetben e fiókiskolákban minden „jogalap nélkül” tanítottak, először csak napi néhány órában, majd egyfajta „vasárnapi iskola”-féle rendszerben, hogy aztán végül is – a szülők kérésére, s a bánya néhány (akár kommunista) vezetőjének támogatását is élvezve – 1945. szept. 23-án Felsőgallán megkezdődjék a rendszeres tanítás. Ezt követően már

62 Balanyi megemlékezése, Piarista Hírek, 1960/4

63 A Magyar Kegyesitanítórend Debreceni Calasanzai Szent József Intézete Gimnáziumának és Kereskedelmi Középiskolájának az évkönyve az 1941–42. iskolai évről, p. 4–5.

64 Válaszlevél 1960. nov. 27-én Balanyi Györgynek a Piarista Hírek 1960/4 sz.-ban megjelent méltatására, PL, V. P. hagyatéka (a továbbiakban: Válaszlevél).

65 Válaszlevél; a mesterlevél V. P. hagyatéka között.

66 ETELE GYÖRGY: Piarista összefogás eredménye volt a tatabányai gimnáziumunk. Előd István aranykönyv. (a továbbiakban: ETELE).

csak a családos civil tanárok utaztak ki Tatárról, a szerzetes-tanárok (többek közt: Vass Péter, Hegyi Ferenc, Vígh Árpád, Etele György, Medvigy Mihály, Csányi László) kiköltöztek, néhányan szerzetesi magányukat megosztva kettesével laktak a Bergmann-féle mérnöki iroda ill. a 6. sz. telepi iskola használható szobáiban. Az ellátás szűkös volt: az élelmiszert jegyre adták, s szappant is csak az kapott, aki a bányamunkával megdolgozott érte. Így a tanárok is lementek a bányába, többször is, ráadásul a szappan ára fölötti keresetet felajánlották a bányászözvegyek javára. Kalauzuk, munkavezetőjük Vass Péter akkor már nyugdíjas bányász édesapja volt. A *Historia Domus* erről így ír: „*A tatabányai és a felsőgallai testvéreink így nemcsak közelebb férkőztek a bányászok szívéhez, (...) hanem maguk is igen sokféle tapasztalatot gyűjtöttek. A vājár-munkával több alkalommal termelt szemet a rászoruló szegényeknek juttatták. A többnyire kommunista bányászok eleinte bizalmatlansággal, később szeretettel és megbecsüléssel fogadták őket*”.⁶⁷ Többen abban reménykedtek, hogy a piaristák a kitartó szervezőmunka eredményeként e bányászvárosban is iskolát nyithatnak majd, s – mint ahogy Vass írta – az alapításra vonatkozó „*títkos gondolatunk megéri a prímásnak, rendfőnöknek és püspöknek való publikálásra*”.⁶⁸ Tudjuk, épp az ellenkezője történt. A liberális-kommunista sajtó megkezdte támadását: először Zimányi Gyula rendfőnököt rágalmazták, majd megjelentek a piarista-ellenes röplapok: „*Ki a reakciós, sovíniszta, áldemokrata és fasiszta tanárokkal az iskolákból!*”⁶⁹

1949-ben, az államosítást követően mint győri egyházmegyes Alsógallára került, ahol 1955-ig szolgált. Itt – ahogy maga írja – „*a Gondviselés jó humorérékkel a sváb paraszti és az ipari bányászvalóságot*” az ölébe tette: „*nesze neked, katedrán csenevészdedett filozopter, tanuld meg az életet!*”⁷⁰ Olyan világgal találkozott itt, mely kora bölcsészei ill. teológusai jelentős része számára ismeretlen volt, itt többet tanult, mint az egyetemen, „*és több életismeretet, mint amennyit a könyvben meg lehet írni*.” Itt kénytelen volt elsajátítani „*a pasztoráció modern nyelvét*”, hiszen „*A parasztnak a kövek, és a malterosláda többet mond, mint az ékes pasztoráció*.” Két templomot is renovált, harangot öntetett, kelyhet csináltatott, s Feszty Masával ő készítette el az időközben országos hírvé vált keresztutat. 1950 nyarán még visszatért az államosított tatai rendházukhoz, hogy a lezárt kápolnából kihozza az Oltáriszentséget, miután azt az állami hatóság nagylelkűen engedélyezte.⁷¹ Plébániáján gyerekekkel foglalkozott, híveinek állást szerzett, betegeket gondozott, lelki napokat szervezett, stb. Igyekezett felmutatni, hogy „*a kereszténység nem a sekrestyébe való, holt intézmény, hanem – ha lefűjjük róla a klerikalizmus porát – akkor az életben egyedül eligazító világnézet, versenyképes életberendezés*”.⁷² Öntudatos, megalkuvást nem ismerő szavak ezek, melyek nem igen nyerhették meg az amúgy is ezernyi gonddal (külső és belső problémákkal) küszködő felettesei tetszését. (Valószínűsíthető továbbá, hogy keserű tapasztalatai lehettek a békepapi mozgalomról, erre utal az 1966-os letartóztatásakor felvett kihallgatási jegyzőkönyv, minek értelmében az egyház helyzetével kapcsolatos véleményét firtató kérésre válaszáat így kezdte: „*tapasz-*

67 idézi: ETELE.

68 ETELE.

69 ETELE.

70 *Válaszlevél.*

71 BÖSZÖRMÉNYI.

72 *Válaszlevél.*

talataim az 1950-es évek első felére vonatkoznak, amikor egyházi beosztásom miatt közvetlen kapcsolatban voltam az ÁEH-val, a püspöki aulával és a papokkal”.⁷³ 1955-ben, 7 év önálló alsógallai lelkipásztorkodás után Tatára helyezték, káplánnak, e beosztásáról azonban rövidesen (1956. szept. 15-én) lemondott. Ekkor került vissza a pedagógusi pályára – ebben igen nagy valószínűséggel nagy szerepe lehetett az évfolyamtárs, Rónay György Szávai Nándornak még szept. 11-én írt támogatáskérő levelének.⁷⁴

1957–62 között Budapesten, a XX. kerületi Stromfeld Aurél általános iskolában, majd 1963–65 között a Kossuth Lajos Gimnáziumban tanított. Hasonlóan piarista kollégájához ill. sorstársához, Egyed Andrásához, ő is szíven viselte a gyermekek közösségi életre való nevelését, mint ahogy arra több dokumentum is utal. *„Nekünk itt a XX. kerületben, egy eminenter iparvidéken hatványozottan az a kötelességünk, hogy – kulturális forradalmat aprópénzre váltva – magát a gyermek közösségi valóságát közelítsük meg a lehető leghűségesebb módon”* – áll pedagógiai ars poeticája egyik publikálatlan írásában.⁷⁵ Ebben a különböző *„csoportosulási fokok (puszta együttlét, együttmozgás, egyforma cselekvés, együvértartozás ill. az együttműködés)”* bemutatása után kiemeli az együttműködés erkölcsi-társadalmi fontosságát, amikor már *„a szerepek szervezett formában vannak kiosztva.”* E tanulmányában az 1958/59-es tanév VII. osztályában szerzett tapasztalatait elemzi, ahol korábban aggodalomra okot adó háborúság dúlt a túlkorosok és a normálkorúak között. *„Az osztályban általában a normálkorúak képviselték a szorgalmat, az értelmességet, az erkölcsi fölényt, egyszóval ők alkották a társadalomformáló magot”,* míg *„a túlkorosok a nyers testi erőt és a lázadás szellemét.”* Mégis igyekszik a jó pedagógus bölcsességével nézni a gyermekeket, a következő Ady-idézetet alkalmazva rájuk: *„sokszor maguk sem akarják, s mégis csak összeverődnek.”* Ezt az osztályt a nyolcadikba is tovább viszi, s fejlődésüket nyomom követi: *„Nagy gazemberségeket nem követtek el, de (...)rendtelenséggel (...) közbeszólásokkal, röhögéssel annyi borsót törtek a tanárok orra alá, hogy az a szokásos kamasz mértéket is meghaladja.”* Mivel szerinte mindezekért az iskola, a szülő és a gyermek egyaránt felel, elsőnek pedagógus-társait figyelmezteti: *„Kezdjük a tanárokon! (...) nem egyszer mentünk be az órára olyan spannolt idegekkel, hogy abból ütközés, kisülés támadt. (...) Aztán nem is tudtunk a magyarázatokban mindig leszállni a gyermek konkrét világához.”*⁷⁶ Fennmaradt két olyan írása is, mely a nyelvtanítással foglalkozik: az egyik egy bemutató óra anyaga,⁷⁷ a másik egy didaktikai feljegyzés.⁷⁸

A Kossuth Lajos Gimnáziumban a pedagógiai munkájával kapcsolatban (amennyiben a rendelkezésünkre álló kevés adatból erre következtetni lehet) letartóztatásig ill. bebörtönözéséig semmi kifogás nem merült fel, sőt egy *„erősen pozitív hangú minősítés”* birtokosának mondhatta magát.⁷⁹ Kapcsolata diákjaival és azok szüleivel igen jó volt, mely tény azonban egyúttal bűnének is bizonyult: *„tevékenysége során maga köré tömörítette a környezetéből természetesen adódó értelmiségi személyeket és azokat általában ered-*

73 Kihallgatási jegyzőkönyv, PL, V. P. hagyatéka.

74 aláírás és a címzett megnevezése nélküli ajánlólevél, PL, V. P. hagyatéka; a valószínűsítés Rónay Lászlótól.

75 VASS PÉTER: *Egy általános iskolai VII. fiúosztály társas szerkezete.* Kézirat, PL, V. P. hagyatéka.

76 Beszámoló a VIII. fiúosztály 1959/60. évi munkájáról, PL, V. P. hagyatéka.

77 *A kérdő névmás. Magyar nyelvtani bemutató óra az általános iskola VI. osztályában.* Kézirat, PL, V. P. hagyatéka.

78 *Miért nem értik az általános iskolások a nyelvtant?* Kézirat, PL, V. P. hagyatéka.

79 Fellebbezés elbocsátása ellen a Kerületi Közös Munkaügyi Döntőbizottságnak, PL, V. P. hagyatéka.

ményes befolyással alakította a saját ellenséges, nacionalista, antiszemita, szovjet- és kommunista ellenes, klerikális politikai arculatára.⁸⁰ Egyértelmű, hogy az akkor szokásos vádak (az ország gazdasági, társadalmi és erkölcsi rendje, a szocializmus ideológiai alapjai elleni izgatás és devizagazdálkodást sértő bűntettek) alapján állították bíróság elé és ítélték 2 évre ill. bocsátották el állásából. Természetesen hiába fellebbezett, s a munkaügyi döntőbizottság is hiába állapította meg, hogy „hivatali munkahelyén nem fejtett ki terhére rótt ellenséges tevékenységet”, a pedagógus pályán többé nem dolgozhatott. A per megalázó volt nemcsak számára (házkutatáskor például olyan „súlyos bűnjeleket” foglaltak le, mint a „Szív” újság vagy a „Pacem in terris” pápai enciklika olasz nyelvű kiadása), de kollégái, barátai számára is. Kihallgatták néhány szerzetes (piarista és bencés) ill. civil (általános iskolai és gimnáziumi) tanártársát, tanítványainak szüleit, orvosát, stb. A hagyatékában megőrzött több tucatnyi levél tanúsága szerint börtönből idős édesanyjával végig levelezett, az egyikben például ezt írta: „A szokásos évi fejfájás egy év alatt egyszer sem vett elő. Az idegek olykor zsibongnak, de fájni nem fájnak.”⁸¹

Kiszabadulása után rövid ideig kántor volta Tömő utcai lelkészségen, majd a Tata-bányai Szénbányáknál dolgozott: először a Kereskedelmi Osztályon, majd a Komplex Szénfelhasználási és Kutatási Főosztályon, végül a Szézen Kívüli Tevékenységet vezető főmérnök irányítása alatt, ahol – nyelvtudása után – alapfizetésén felül még nyelvpótlékban is részesült. 1972. ápr. 29-én ment nyugdíjba: kollégái többsége nem egyszerűen kedves, de igen hálás hangú levélben búcsúzott tőle. De ő maga is megköszönte, hogy alkalmazták. Íme a vállalat egyik vezetőjének (vezérigazgatójának?) írt levél néhány részlete:

„Kedves Gál Elvtárs!

Gondolom, a vállalat nyugdíjba vonulói nem szokták szó nélkül venni kalapjukat. (...) Hátha még egy olyan rendhagyó esettel állunk szemben, mint amilyen az enyém volt! Amikor nemcsak hálát adni, hanem még hálát mondani is reménytelen vállalkozás. Mert velem itt a vállalatnál nem az történt csupán, hogy munkát, kenyeret kaptam, hanem ennél mérhetetlenül több: vállalták a sorsomat !!! (...) gyökereim, bányász őseim hűséges, hálás lelkületével nézek vissza itt töltött éveimre.” A bányánál „betekintettem alkotóműhelyekbe és emberi sorsokba, találkoztam (...) emberi segítőkészséggel és a műszaki nyelv filológiai örömeivel, rábámulhattam arra az értelmi-érzelmi-akarati kultúrára, amely nemcsak a test és lélek kenyerét teremti elő, hanem a csodálatos kenyérszaporítás munkáját készíti! (...) Nem egy embert ismerek, aki itt kapta vissza megcsúfolt szociális hitét! És sokan vagyunk, akik itt – nem mindennapi – leckét kaptunk az önzetlenség kultúrájából.

Ahogy a jótétemények a kisebb-nagyobb közösségek csatornáján folytak le hozzánk, úgy a hála szava is (...) egy összegben származzék vissza a vállalat gazdájához....

*Gál Elvtárs, mindent köszönök. Jó szerencsét!”*⁸²

Nyugdíjasként még intenzívebben folytatta azt a hatalmas szellemi munkát, amire roppant műveltsége, nagy teológiai és irodalmi tájékozottsága, s szívóssága tette alkal-

80 A Budapesti XX. ker. Tanács VB. Oktatási Osztály mellett működő Munkaügyi Döntőbizottság határozata (1966. ápr. 28), PL, V. P. hagyatéka.

81 PL, V. P. hagyatéka.

82 PL, V. P. hagyatéka.

massá. „Csalhatatlan ízlésű esztéta” volt – írta róla rendtársa, Medvigy Mihály.⁸³ A Vigília 1955. és 1956. évi számaiban léleklátó írásai jenetek meg a költő Gulyás Pálról valamint Tóth Árpádról, s az ő fordításában itt olvashatta a magyar olvasóközönség már 1957-ben Claudel „Földünk egysége a pünkösdi tükrében” c. írását, mely a kozmológiai-ökológiai világirodalom máig utolérhetetlen gyöngyszeme. Szellemi frissességét bizonyítja a nem sokkal a szabadulása után, 1968. július 29-től vezetett naplója, mely gondolatain kívül írásmásolatokat, újságcikk-kivágásokat, idegen nyelvű cikkeket és azok fordításait tartalmazza.⁸⁴ Íme néhány dokumentum: „Szabadidő és a házasság” – cikk-kivágat a Neue Züricher Zeitung egyik 1972-es számából; Gépelt írások „Az idő, mint költségvetési tétel”, „A jólét és következményei” ill. „Az egyház és a kommunizmus. A 99 eltévedt bárány” címmel; feljegyzés Heinrich Böll-ről; Suchard bíboros élete, pásztorlevelei és egyéb írásai; Godin abbé: Kovász a kenyérben; Miachel Horatzuk: Die Lahme gehen zu Gott (A bénák útja Istenhez). 1978-tól „nagy rokonérzéssel”⁸⁵ fordult a szentéletű szociális püspök, Prohászka Ottokár életműve felé, s Belon Gellérttel közösen fogott hozzá Prohászka ismeretlen műveinek felkutatásához, rendszerezéséhez és bemutatásához. Az így feltárt kéziratok, levelek, „szellemes dedikációk és zseniális improvizációk (...) nyomán a magyar kereszténységnek e mestere lelép arról a diadalmos piederasztárról, amit a kortársak emeltek neki, és emberközébe kerül” – írja az egyik napló-részletet ismertető tanulmánya elején.⁸⁶ Rátalált Kosztolányi egy, 1925-ben Prohászkanak írt levelére is, melyben a költő a kor neves személyeit (például Andrássy Gyulát, Bartók Bélát, Gombocz Zoltánt) bemutató portré-sorozata számára kért interjút tőle.⁸⁷

„Életútja nem volt mentes a megpróbáltatásoktól. Ifjúkora óta szenvedett hátgerincbántalmakat.(...) Végül rákbetegség jelentkezett. Fájdalmak nélkül, de táplálkozási és légzési nehézségek közt gyengülve, lelkét a szentségekkel erősítve, szelíden hanyatlott a halálba.”⁸⁸

Vígh Árpád (1918–2004) matematika-fizika szakos tanár, a piaristák nagykárolyi, tatai, majd 1947–48 között a váci gimnáziumában, 1951–60 között a szentendrei ill. az esztergomi ferenceseknél, 1961-ben a budapesti Alagi téri általános iskolában, majd 1962–81 között a pestújhelyi Petőfi Sándor Közgazdasági Szakközépiskolában. Nővérevel együtt lakott annak budai lakásában, akinek elmondása szerint „Mindenki szeretete, nemcsak a ferences tanárkollégák. A hozzá fordulóknak, még iskolán kívül is, segített a matematikában. Reggel 5-kor misézett, utána ment tanítani. Kölcsönt akart felvenni lakásépítésre, de a Nemzeti Bank akkori elnöke, Fekete János azt mondta: hogy képzeled egy pap, hogy az államtól kölcsönt kap?! Mint tanár mindvégig csöndben, szerényen dolgozott. Pap létére azért kaphatott állást, mert kellett a jó matematika tanár.”⁸⁹

83 MEDVIGY

84 Munkanapló, PL, V. P. hagyatéka.

85 MEDVIGY

86 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplórészletek 1892-ből*. Vigília. 1982. p. 249.

87 VASS PÉTER: *Prohászka Ottokár és Kosztolányi Dezső levélváltásának margójára*. Vigília, 1981. p. 391–395

88 MEDVIGY

89 V. Á. nővérenek szíves közlése, 2005 máj.

Összefoglalva egyértelműen megállapíthatjuk, hogy valamennyien azon tanárok közé tartoztak, akik mint *„a kommunista nevelési elvekkkel nem azonosuló, humánus gondolkodású pedagógusok tették emberivé egy nehéz korszak iskoláinak belső életét.”* Sokszor *„ők tanították – saját pedagógus-lelkiismeretük által vezérelve – a hivatalos tantervtől eltérő anyagot (...), ők beszélgettek osztályfőnöki órákon, tízpercekben, kirándulásokon (...) az értelmes, értékes emberi létről.”* S Ők azok, akik *„nem kaptak Munka érdemrendet (...) s utoljára kaptak fizetésemelést és prémiumot.”*⁹⁰

ÁKOS SZENDE

„OVER THE LIMIT” PIARIST FATHERS IN STATE SCHOOLS

After the measures of severe elimination of Churches, eight Catholic schools, among them two Piarist Secondary Schools, could be reopened in 1950 with limited number of teachers and students. Piarist fathers who got over the limits determined by the state worked as priests, choristers and physical workers; several of them were imprisoned or fled from the country. Later a number of them worked in state run schools of Marxist-Leninist spirit, where in spite of permanent persecution and negative discrimination they not only continued to be priests and teachers, but became eminent instructors, school-organizers or scholars. Among them one could find not only teachers of subjects ideologically considered relatively neutral (Mathematics, Physics) (Lajos Balogh, Károly Kőváry, Árpád Vigh), but teachers of humanities (István Molnár, András Egyed, Péter Vass) as well.

90 MÉSZÁROS ISTVÁN: *...Kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945–1956.*

FÜLEP KATALIN

„DOMINUS AC REDEMPTOR NOSTER...”, 1773.

Két magyar nyelvű jezsuita dokumentum

A fenti idézet a Jézus Társaságot eltörlő brévéből származik, melyet egy – történelmi forrásokot tartalmazó – kötet őrzött meg. Ehhez a pápai irathoz egy másik fontos kézirat is kapcsolódik, Lorenzo Ricci jezsuita generalis vallomása. Mindkét kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Tárgyuk szerint az egyetemes egyháztörténet darabjai közé sorolhatók, magyar nyelvűségük alapján azonban a hungaricumok között van a helyük. Ám valószínűleg nemcsak ezért kerültek a nemzeti bibliotéka állományába, hanem a neveltetés és az iskolai tanulmányok is közrejátszottak a megszerzésükben. Az alapító, gróf Széchényi Ferenc (1754–1820) kezdetben a soproni és a nagyszombati jezsuitáknál, utóbb a bécsi Collegium Theresianumban tanult, de már elődei is a rend valamelyik gimnáziumában sajátították el a bölcsészeti műveltséget. A Theresianum tantestületéhez a világi tanárok mellett számos tudós jezsuita tartozott, így pl. Schönwisner István (1738–1818) és Palma Károly (1735–1787) a történelmi segédtudományok művelői vagy Michael Denis (1729–1800) bibliológus. A magyar nemzeti könyvtár létrehozásában az e tanári kartól szerzett szakismeretek és műveltség jelentős szerepet játszottak. Széchényi harmadfél évet (1772–1774) töltött Bécsben, a Jézus Társasága feloszlata erre az időre esett, így nem csoda, hogy felfigyelt a sorsukat oly kedvezőtlenül érintő határozatra, és fontosnak tartotta az utolsó generalis vallomásának megszerzését.¹ A nemzeti könyvgyűjteményhez az egyéb, ún. járulékos részek szintén hozzátartoztak, melyek között értékét és egyediségét tekintve a kézirat-kollekció volt a legjelentősebb. Ezt gazdagította a Ricci-féle dokumentum² mint a 18. század egyháztörténetének egyik fontos forrása. A gyűjtés szempontja a fő- és járulékos gyűjteményeknél egyaránt az volt, hogy a dokumentum hazai eredetű vagy külföldi hungaricum legyen nyelve, tárgya, szerzője alapján. Ebben az esetben a kézirat *nyelve* volt a döntő, tárgya szerint a religionaria területét képviseli. A fordítottja az a kötet, amelynek viszont a nyelve *latin*, az előbbi tárgykörbe tartozik, de az 1096–1512 közötti *magyar vonatkozású* pápai bullákat, brévéket, valamint leveleket tartalmazza 18. századi másolatban és egyformán része mind a hazai, mind az egyetemes egyháztörténetnek.³ Eredetiben csak kevés művet lehetett megszerezni, ter-

1 BERLÁSZ JENŐ: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981, 12–16.

2 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 456. Egy 18. század végi Liber memoriales szintén tartalmazza Ricci vallomását latin nyelven, de dátumként november 18-t adja meg (OSZK Kézirattár Quart. Lat. 3858. 65^v–67^v).

3 OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2001.

mésztesen Ricci vallomása sem az, de a korabeli másolat szintén értékes, egyetemes történeti vonatkozásai miatt pedig tartalmilag is az.⁴ A belső segédletként használt repertóriumba a harmadik könyvtárőr, Mátray Gábor (1797–1875) vezette be az iratot és ő is a Széchényi-gyűjtemény darabjaként jelzi, azaz eredeti possessora gróf Széchényi Ferenc volt. A benne lévő pecsét szintén az övé. (A pecsét irata: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi”).

A félvászon kötésbe foglalt, fólió méretű dokumentum a 18. század végéről származik. Áthúzás és javítás nélküli, gondos kivitelű munka, jöllehet van benne egy olyan mondat, melyet az előtte és az utána állóból vont össze a készítője, de nem húzta át és a tévesztést sem jelezte. Nyilván nem akarta a szép másolatot javítással elrontani.

A másik kötetet nem Széchényi szerezte meg, utóbb került a gyűjteménybe. Teljes címe: „Külömb külömb alkalmatosságokban mondott Jeles Beszédek és irott Nevezetes Levelek, Mellyeket munkáson öszve-szerezvén, nagyobb részént más nyelvekből által-tévéen, akár példaképen, akár emlékezetre ki-botsátotta Bodó-Baari és Nagy Lutséi Mészáros Ignázt”.⁵ Ezt szintén Mátray Gábor írta be a repertóriumba. A címléírás végén zárójelben a „Museum” szó áll, s a kötetbe is a téglalap alakú „Ex Museo Hungarico”, azaz a „magyar gyűjteményből” feliratú pecsétet ütötte bele. Az igen terjedelmes, félbőr kötéses, kettedrét méretű, 473 fóliót számláló kézirat túlnyomó részben Mészáros Ignác autográf írása, de mástól származó levél (191–192. fólió) és egy nyomtatvány (431–432. fólió) is felfedezhető benne. A 214–231. fólión található, XIV. Kelemen pápától eredő brévén – ha másolat – látszik a sietség, a figyelmetlenség, mert Mészáros több helyen áthúzza a szöveget, vagy rögtön melléírva a helyes fordítást, vagy betoldás jelet helyezett el a mondatban és a lapszélre írta a kimaradt részt. Ha pedig ő fordította, – a kötet fenti címéből erre is lehet következtetni – akkor nem sietségről van szó, hanem a fordítás műhelymunkája áll a szemünk előtt. A kézirat papírján a csersavas tinta – különösen a bréve szövegének első oldalain – átütött, s ez az olvasást megnehezíti, zavarja. A kötet összeállítója és másolója, olykor fordítója, Mészáros Ignác (1729–1800) érseki titkár Felső-vagy Bodó-Baáron (Csallóköz, Pozsony megye) született. Középkorait Pozsonyban és Győrben végezte, jogi tanulmányait Bécsben. Egy ideig a gróf Batthyány-család kegyes alapítványainak kezelője volt, utóbb pedig gróf Batthyány József kalocsai érsek titkára. Később Budára költözött és 1778-tól irodalmi tanulmányainak élt. Több munkáját is kiadták, kézirateit nemzeti könyvtárunk Kézirattára őrzi.⁶ Széchényi Ferencnek tehát kortársa volt, s nyilván ő is – mint nemzedéke más tagjai – korszakos jelentőségű eseménynek tartotta a jezsuita rend általános feloszlását, olyan ügynek, amelynek dokumentumát feltétlenül érdemes megőrizni, sőt lefordítani

Nemcsak a fordítás korabeli, hanem a kéziratok helyesírása is a 18. század második felére jellemző írásmód, melyből az alábbi néhány példával adunk ízelítőt.

A fordító/másoló az igekötőket rendszerint kötőjellel fűzi a szóhoz vagy az igekötő és az ige közé iktatott szóhoz (pl. meg-nyerésére; meg-ajándékozva; meg-tartására; meg-tetézettett; meg-erősítés [!]; be-teljesítésére [!]; emlékezzenek-meg; jötenek-elő;

4 BERLÁSZ JENŐ: *Széchényi Ferenc kéziratgyűjteménye. A Miller-féle katalógus feltárása*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1978*. Bp. 1980, 177., 196–197.

5 OSZK Kézirattár Fol.Hung. 164.

6 *Magyar életrajzi lexikon L–Z*. Főszerk. KENYERES ÁGNES. 2. köt. Bp. 1969. 195.; SZINYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 8. köt. Bp. 1902, 1149–1150. hasáb

elő-segítette[!]; el-szentelve; rendelte-el; fel-ékesített [!]; fel-nem szentelt; meg-kell vizsgálni [!]; meg-fogunk fejteni; be-vannak véve; le-tsendesítése [!] stb. Az és előtt rendszeresen vesszőt tesz. Az is-t és a nem szót általában kötőjellel kapcsolja az előtte álló szóhoz (pl. pápák-is; kedvesek volnának-is; egészen-is; kik-is; levele-is; mint-is; maga-is; stb.; meg-nem érdemlették; el-nem múltattunk; ne-is; el-ne terjen [!] stb. A ból-, böl-; tól-, túl-; ról-, ról- ragot rendszerint, de nem mindig, rövid ékezzel írja vagy bul-, búl-; tul-, túl-; rul-, rúl- (pl. arrúl stb.) változatban. A hosszú mássalhangzókat nem a mai formában használja (pl. vissza-éltenek; hiszszük[!]; hoszszabb stb.). A rövid és a hosszú magánhangzókat szintén a 18. században szokásos módon alkalmazza (pl. közzúl; Püspökök [!]; különös; örökösen; nélkül [!]; el-törölte; el-törölt [!]; de: üdő és üdö; jóvá és jóvá forma is előfordul. Mint az előbbiekből láttuk, azonos szavakat is következtelenül ír (pl. módon/modon; kívül/kívül; Anya Sz. Egyház; Anya-Sz.Egyház; Anya-Szentegyház; AnyaSz:Egyház; Anyaszentegyház; tudni illik [!]; tudnia illik stb.). Korabeli, ma kissé szokatlan vagy szokatlan formájú szavakat is használ (pl.tekéntet = tekintély; színlés = színlelés; közönséges gyülekezet [!] = egyetemes zsinat; kételen = kénytelen; maid = majd; nyúitsunk = nyújtsunk; hibánosságok = hibák; innepes fogadás = ünnepélyes fogadalom; el-hirhedik = ismertté válik; aliglan = alig; hallaszatlanul = halaszthatatlanul; határatlan = határtalan; szepelkedünk [!] = igyekszünk, törekszünk, erőlködünk, sietünk, (a nyomtatott változatban: fut); egyetlenség = egyenetlenség; zürzavar = zürzavar stb.).

A latin nyomtatott példányokban a hónapnevek a szokásos formában szerepelnek (Februarius, Martius ect.), a német kiadásokban vegyesen (Christmonat = karácsony hava, december; Hornung = február; May [!], April, October [!], December [!]), a magyar nyelvű kéziratos és nyomtatott változatban pedig ezek régi magyar változatai állnak (Böjt elő hava, Böjt más hava, Szent Iván hava, Mind szent hava stb.) A pótlásokat, illetve az áthúzott szótagokat és szavakat dőlt betűkkel jeleztük a szövegben.

A brève, megjelenését követően, sok kiadást ért meg latinul és más nyelveken egyaránt. Az Országos Széchényi Könyvtár számosat őriz ezekből. A meglévő német nyelvű kiadások közül kettő hely és nyomda nélkül jelent meg, az egyiknek hiányzik a vége, a másik ép. Ez utóbbiról a címleírás megjegyzi, hogy feltehetően Magyarországon nyomtatták. Mindkettőt a váci piarista rendház bibliotékája őrizte meg, s valószínűleg a teljes szöveg miatt szereztek meg a második darabot. Az ép példányt tartalmazó kötetbe több, XIV. Kelemen pápával kapcsolatos nyomtatványt kötöttek. Van egy harmadik hely, év és nyomda nélküli kiadvány is, de a Széchényi Könyvtárat megelőző possessora nincs feltüntetve. A további német nyelvű kiadások közül egyet-egyet Kempenben nyomda nélkül, Pozsonyban (Pressburg, Johann Michael Landerer nyomdájában) és Pesten (Royer nyomdájában), kettőt Bécsben (Wien, Ghelen, illetve Johann Thomas Trattner nyomdájában) adtak ki 1773-ban. Az évszám sokszor csak a címleírásból derül ki. A Landerer-féle kiadás Széchényi Ferenc gyűjteményébe tartozott. A Trattner által kiadott példány pedig eredetileg nemzeti könyvtárunk második könyvtárórének, Horvát Istvánnak (1784–1846) a birtokában volt. A kempteni kiadást egy olyan kötet őrizte meg, amely egy Friedrich Sigmund [!] Keil által Luther szüleiről írott életrajzzal kezdődik (Leipzig, 1752.), közli a szülők képmását is. A német evangélikus teológustól és költőtől, Johann Andreas Cramertől (1723–1788) Lutherhez és Melancthonhoz írott egy-egy órával folytatódik, (Frankfurt und Leipzig, 1771; Lübeck, 1772.), ezt két prédikáció követi, s végül a brève. A kötet német possesszoroké volt, utóbb pedig a Jankovich-gyűjteménybe került a címlap verzóján található bejegy-

zés szerint. A gyűjtő és mecénás Jankovich Miklós (1773–1846) nyilván azért találta érdekesnek a kötetet, mert azon rend eltörlését tudatja az utolsó nyomtatvány, amely a Luther által elindított reformáció különféle ágai ellenében a leghatásosabban lépett föl. Így a kolligátum a kezdetektől a nagy ellenfélnek – az első német possessor által valószínűleg véglegesnek tartott – megszűntéig mutatja be a folyamatot. J. A. Moriz Brühl: *Geschichte der Gesellschaft Jesu*. (Würzburg, 1846.) című kötetében szintén közölte a bréve szövegének német fordítását.

A latin nyelvű példányok közül hétnél tüntetik fel a katalógusaink Rómát megjelenési helyként. Ezek közül az egyiknek a tulajdonosa – 1773-as possessor-bejegyzéssel – Csatáry János (1730–1782) debreceni városi tanácsos, majd 1873-ban Farkas Lajos, tőle került a nemzeti könyvtárba a kötet. Két másikban nincs possessor bejegyzés, kettőnek pedig szintén Horvát István volt az eredeti tulajdonosa. A hatodik példány kolligátum, melyben az első darab címlapján „Bentzúr Joseph” autográf beírás áll. Ő a mű (*Jurium Hungariae in Russiam minorem ... Vindobonae, 1772.*) szerzője, de nyomtatva nem szerepel a neve a címlapon. Benzur József (1728–1784) lutheránus vallású publicista és történetíró felsőbb iskoláit Magyarországon végezte, de Jénában és Halléban is tanult. Később késmárki és pozsonyi tanár, illetve liceumi igazgató, Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) bécsi tudós körének tagja. Kollár eredetileg jezsuita volt, de kilépett a rendből és van Swieten támogatásával hamarosan a bécsi udvari könyvtár öre, 1773-tól igazgatója és udvari tanácsos lett. A felvilágosult abszolutizmus híve, szlováknak vallotta magát, az összbirodalmi állampatriotizmust hirdette a magyar rendi felfogással szemben. A „*De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis*” (Bécs, 1764.) című művében és más munkájában – többek között – támadta a főpapság kiváltságait és a rendi előjogokat. Az államhatalom felsőbbségét hirdette az egyház felett. Ez a műve az udvar hallgatóságos támogatásával látott napvilágot, de az 1764–65-ös országgyűlésen a rendek a könyv betiltását, sőt elégetését követelték. Végül a király eltiltotta a mű magyarországi terjesztését. Benzur a felvilágosult abszolutizmus képviselőjeként szintén szemben állt a magyar rendi törekvésekkel és támogatta a dinasztia összbirodalmi elképzeléseit. Nyilván nem véletlen, hogy Kollár halála után II. József őt nevezte ki az udvari könyvtár élére, de kinevezése olvasása közben szélütés érte és meghalt.⁷ A tulajdonában lévő kötetbe belekötötték – a fent említett jogi munkán kívül – II. András magyar király levelét III. Ince pápához (1198–1216) és utolsóként Kelemen pápa döntését a Jézus Társaság megszüntetéséről. A bréve egy további kiadása Győrben jelent meg Streibig nyomdájában, három Pozsonyban Landerernél, melyekből kettőnél az évszám „1773 után”-ra van datálva. Az egyik ilyen példányt gróf Széchényi Ferenc szerezte meg, pecsétje tanúsítja ezt. Fölvette a kiegészítő kötetbe is egy Kolozsvárott megjelent kiadással együtt, magyar nyelvűnek tüntetve föl a kiadványt. Ez utóbbi valószínűleg tévedés, mert a hazai nyelvű darabokat a katalógusa is magyarul közli. A Landerer-féle kiadás, melyben a pecsétje szerepel, viszont latin szövegű. Ha tényleg magyar nyelvű lett volna, magyarul kellett volna szerepeltetnie a katalógusban is.⁸ A nyomtatott művekről ki-

7 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Bp. 1891, 813–815. hasáb; *Magyar életrajzi lexikon A–K*. Főszerk. KENYERES ÁGNES. 1. köt. Bp. 1967., 172., 952.

8 *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae*. Tomi I. *Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectentis supplementum I. A-Z*. Posonii, 1803.110.

adott első katalógusában szerepel továbbá egy Rómában megjelent és egy szintén magyar nyelvűnek jelzett kötet, az állományban azonban nincs olyan példány belőle, mely Széchényi pecsétjét őrizné.⁹ Nemzeti könyvtárunk nyomtatott állományában viszont van egy magyar nyelvű változata a brévének („XIV. Kelemen pápa: Örök emlékezetnek okáért”), de possessora „A Váci Kegyes Tanítórendi Társház házi könyvtára” volt, nem Széchényi Ferenc. A címleírás ugyan zárójelben megadja a helyet és évet (Roma, 1773), de ez csak a *brève keletkezési helye és éve*, nem a nyomtatványé, mert azt valószínűleg Magyarországon nyomtatták, a nyomdahely ismeretlen. Így valójában csak hat, ténylegesen Rómában kiadott példányunk van. A kéziratos fordítás teljesen eltér a nyomtatott változattól, nem arról másolta tehát a kötet possessora, s feltehetően nem is ismerte. A fentebb ismertetett Mészáros-féle verzió további jellemzője, hogy fordítója sokkal kevesebb latin kifejezést hagyott a szövegben, mint a nyomtatotté. Helyesírásában szintén eltér egymástól a két dokumentum, a nyomtatottra túlnyomó részben a rövid magánhangzók használata a jellemző, a másokra a hosszúaké. Nem alkalmaz kötőjeleket az igekötők és az igék között, a szavak nagy vagy kis betűvel írása viszont egyformán következetlen mindkettőben. De a nyomtatott példány jellegzetességei és szóhasználata sem tér el a 18. századra jellemző jegyeiktől, valószínű tehát, hogy korabeli fordítás és kiadás.

A másik két pozsonyi darab a csornai premontrei prépostság, illetve a váci piarista rendház könyvtáráé volt. (Az OSZK őrzi a pápának „Landerer Katalin Özvegyének betűivel” magyarul kiadott levelezéskötetét is, mely eredetileg szintén a csornai premontrei prépostság könyvtárának birtokában volt az ex libris szerint a 4062-es számon: Caraccioli [Louis-Antoine de]: XIV. Kelemen pápának ama’ nagy emlékezetű Ganganellinek levelei. Ford. Kónyi János. Buda, 1783. Mind a kötésén, mind az előzéklapjain több kéziratos possessor-bejegyzés, tollpróba, sőt egy magyar nyelvű vers is található.) Szintén a Széchényi-féle pecsétet láthatjuk egy Mannheimben [Manhemii, Sumptibus C. F. Schwan], 1773-ban megjelent kötetben, amely a brévén kívül az 1773. augusztus 13-i megerősítést és publikációs engedélyt is tartalmazza. A Lócsei Krónika egyik, az 1780-as években készült példánya is említi a Jézus Társasága felosztatását az adott évnél és közli a felosztás emlékét megörökítő érem elő- és hátlapjának képét XIV. Kelemen pápa, Krisztus, Szent Péter, egy másik apostol és három jezsuita rajzával, feliratozva (OSZK Kézirattár Quart. Germ. 1464. 359^v–360^v).

Mindezek azt bizonyítják, hogy mind a világiak, mind más szerzetesrendek nagy figyelemmel kísérték az eseményeket. Nyilván nemcsak azért szereztek meg könyvtáruk számára e kiadványokat, mert alapvető egyháztörténeti dokumentumnak tartották, – a 19. századi tulajdonosok még a Jézus Társasága visszaállítása (1814) után is –, hanem kíváncsiak voltak az indoklásra: vajon milyen okok alapján oszlat fel az egyházfő egy ilyen eredményes rendet, és milyen következményekkel jár ez a rendtagokra, illetve intézményeikre nézve. A jezsuiták széleskörű, a társadalmi élet számtalan területét átfogó tevékenységének pótlása a Curián kívül a helyi egyházak és szerzetesrendek számára is gondot jelentett. Az utóbbiaknak például, ahhoz, hogy legalább egy-egy területen át tudják vállalni az addigi feladataik mellé újonnan társult munkát (pl. oktatás-nevelés), megfelelő képzettségű rendtagokra és célirányos intézményekre lett volna szükség.

9 Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complexus. Pars I. A-L. Sopronii, 1799. 206.

gük már az 1773-as őszi iskolai évben, ám a bréve július végi megjelenése és a tanév kezdete közötti rövid idő alatt ez a legtöbb helyen lehetetlennek bizonyult. Az a gondolat szintén fölmerülhetett bennük, hogy akár az abszolutista államkormányzat is hozhat olyan politikai döntést, amelynek alapján – Rómát megkerülve – valamilyen ürüggyel megszünteti, kitiltja vagy számúzi őket. Hiszen ez a jezsuiták esetében már a bréve megjelenése előtt több európai országban megtörtént.

Európának a reformációt követő rekatolizálásában részt vettek mind a Jézus Társasága létrejöttét megelőző, megújult monasztikus- és koldulórendek, mind az utána alapítottak, de a legképzettebbek, legerendezettebbek és legeredményesebbek kétségtelesen a jezsuiták voltak. Első szabályzatukat III. Pál pápa (1534–1549) a „Regimini militantis Ecclesiae” kezdetű bullával hagyta jóvá 1540-ben – olyan megszorítással, hogy csak hatvan tagot vehet föl a rend – 1543-ban pedig feltételek nélkül megerősítette. Rendeltetése a keresztény hitélet minden ágára kiterjedt: lelki gondozás, gyóntatás, prédikálás, hitoktatás, jámbor társulatok és zarándoklatok vezetése, tanítás, tudományos élet, könyvkiadás, hitterjesztés és más, a kor igényeinek megfelelő feladatok. A rendbe jelentkezőket igen szigorú vizsgálatnak vetették alá, tanulmányi idejük egy évtizednél is hosszabb volt, de mindez elősegítette pozitív képességeik sokoldalú kibontakoztatását. A szokásos hármass fogadalm (engedelmesség, szegénység, tisztaság) mellett a professzusok arra is fogadalmat tettek, hogy a pápa az Egyház érdekében a kor szükségleteinek és az apostoli célnak megfelelően – a lelkek java és a hit terjesztése érdekében – bárhová küldheti őket. A Társaság tehát már kezdetétől missziós szerzetnek indult, s az egyház egyik legerősebb támaszává és missziós rendjévé vált.¹⁰ A rendet a generalis vezette, munkáját a generalis káptalan és egy öt asszisztensből, valamint egy admonitorból álló testület segítette.¹¹ Az alapos, tervszerű, tudományos és gyakorlati felkészülés, valamint az alkalmazkodó cselekvés a katolicizmus megújítása érdekében a leghatékonyabb lelkipásztori munkára tette őket alkalmassá a Tridenti Zsinat szellemében. A tanítás révén hatásuk kiterjedt a katolikus értelmiségre, amely viszont az állami hivatalokban és rendi intézményekben (törvényhozó és végrehajtó hatalom) jutott szerephez. Mint a katolikus udvarok (uralkodók, fejedelmek, arisztokrácia) gyóntatói – ugyancsak közvetett módon – befolyásolták a politikát is. Sikereik növelték ellenségeik számát, ellenérzést váltott ki eredményességük és befolyásuk, mert ez a katolikus egyház és a pápaság megerősödését jelentette.¹²

A katolicizmust több oldalról – kívülről és belülről egyaránt – támadták a 17–18. század folyamán. Immár az európai katolikus uralkodók is egyre kevesebb beleszólást engedtek meg Rómának saját országuk egyházi ügyeibe, és nemzetközi téren szintén igyekeztek mellőzni a Szentszék jogait.¹³ Az egyházat felkészületlenül érte az új kihívás, és vagy engedékenységgel, vagy szigorral, elzárkózással, ellenállással válaszolt, il-

10 RAPAICS RAYMUND: *Egyetemes egyháztörténelem*. 3. köt. Eger, 1886, 229–231.; BANGHA BÉLA: *A négy százéves Jézustársaság*. Bp. 1940. 207.

11 RAPAICS: *i. m.* 231–232.; TÖRÖK JÓZSEF: *Egyetemes egyháztörténelem*. 2. köt. Bp. 1999, 173–174.

12 BANGHA BÉLA szerint: „A bíráló és az ellenséges csatazaj nem mindig annak a jele, hogy a csapat rossz harcot harcol.” *i. m.* 38–39.

13 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. 2. köt. Bp. 1985, 261.

14 SZILAS LÁSZLÓ: *Konklave und Papstwahl Clemens' XIV (1769)*. *Vorspiel zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu am 21. Juli 1773*. Sonderabdruck aus der Zeitschrift für katholische Theologie. Bd. 96(1974), Heft 3. 287.; SZÁNTÓ *i. m.* 261.

letve konkordátumokkal kísérelte meg szabályozni a vitás kérdéseket.¹⁴ Megpróbálta megőrizni korábbi hatalmát és befolyását, jöllehet a korabeli vezető rétegek az állam és az egyház viszonyának újrafogalmazását és rendezését igényelték. Idővel már ezzel sem elégedtek meg: a megállapodásokat figyelmen kívül hagyták, a pápaságot minden világi hatalmától meg akarták fosztani, s a pápákat a saját akaratok kiszolgálójává kívánták tenni.¹⁵

A kegyelem és a szabad akarat egymáshoz való viszonyáról, azaz egy dogmatikai és erkölcsstani kérdésről folytatott teológiai vita, mely *janzenizmus* néven vált ismertté, és a *febronianizmus*, – mely a pápa és a zsinat kapcsolatáról szólva azt fejtegette, hogy Róma püspökét csak tiszteletbeli primátus illeti meg, az egyetemes zsinat azonban fölötte áll, továbbá, hogy sem az egyházfő, sem a Szentszék nem szólhat bele világi ügyekbe –, belülről terhelte meg az egyházat. Franciaország elkerülte a skizmát, a holland katolikus egyház nem. 1723-ban létrejött az utrechti janzenista püspökség, mely levált Rómáról. A holland protestáns kormány még két püspökséget hozott létre (Haarlem, 1742. és Deventer, 1758.), s ezáltal tovább szélesítette az elszakadtak körét.¹⁶ A *gallikanizmus* és a *jozefinizmus* – felhasználva az előbbi két, illetve a felvilágosodás néven ismert eszmerendszert is –, kívülről támatta az egyházat, s mindegyik szembe találta magát az egyetemes zsinat és az egyházfő elsőségét felvető vitákban az egyházbédő és a pápai tekintély elsődlegességét hirdető jezsuitákkal.¹⁷ Európa Bourbon-államainak kormánykörei a gallikanizmus, a Habsburg országokéi a jozefinizmus érveit használták föl az egyház világi uralom alá vonására, ezért mindkét elképzelés nemkívánatosnak tekintette az erős pápaságot. A világi hatalmak és a pápaság közötti erőviszonyok az utóbbi kárára a 18. században tehát alapvetően kedvezőtlenül alakultak. Már nem részleges, felszíni és időleges változásról vagy politikai fordulatról volt szó, hanem a legnagyobb katolikus országokban a fent említett eszmék hívévé szegődött rétegnek a gyökeres változtatási szándékáról, amely úgy vélte, hogy a jezsuiták miatt nem tud döntő politikai befolyást szerezni az államhatalomban.¹⁸ Ha őket megsemmisítik, akkor az egyik leghatékonyabb és legszilárdabb támaszától foszthatják meg az egyházat. Így az ellenerők legfőbb igyekezete – a felszínen – az ő tönkretételük volt, valójában – burkoltan – az egyház és a pápaság hatalmának és befolyásának korlátozására, illetve csökkentésére törekedtek. A folyamat gyakorlati hajtóerejét a főként szabadkőműves befolyás alatt álló kormányok képezték.¹⁹ A jezsuiták politikai üldözése már XIV. Benedek pápa alatt megindult Portugáliában,²⁰ ahol José de Carvalho e Melo (1699–1782), Pombal örgrófja, külügyminiszter (1750–1756), majd államminiszter (1756–1777) az ország pénzügyeinek rendbehozatala ürügyén szemet vetett a rend hazai és a missziók területén lévő birtokaira, és a király elleni merénylet koholt vádja alapján 1756–1777 között száznál több jezsuita atyát börtönbe záratott, volt akit kivégeztetett. 1759-ben felfüggesztette a Társaságot, javait elkobozta, néhány száz rendtagot börtönbe vettetett és sokukat

15 SZÁNTÓ *i. m.* 261.

16 SZÁNTÓ *i. m.* 229.

17 HANGAY ZOLTÁN: *A pápák könyve*. Bp. 1991. 177., 189–190., 196.; MONDIN, BATTISTA: *A pápák enciklopédiája*. Bp. 2001. 499–500., 505–506., 528–529., 534–536., 542–543., 546., 553.

18 RANKE, LEOPOLD VON: *A pápák története*. Ford. Horváth Zoltán. [Bp. 1936.] 682.

19 HANGAY: *i. m.* 198.; MONDIN: *i. m.* 560.

20 RAPAICS: *i. m.* 328–329.

az Egyházi Állam területére deportálta.²¹ A portugál királyné, Bourbon Mária Anna Viktória (1718–1781) bátyjával, III. Károly spanyol királlyal és miniszterekkel egyetértésben foglalt állást jezsuita ügyben. Spanyolországból (Bourbon) III. Károly (1716–1788, 1759-től spanyol király) alatt egy 1767-es dekrétum alapján tiltották ki a Jézus Társaságát, s tagjait még a gyarmatokról is kiűzték.²² Ugyanígy járt el Nápolyban Bernardo Tanucci (1698–1783) államminiszter tanácsára (Bourbon) IV. Ferdinánd, az előbb említett III. Károly fia. Országá összes jezsuita szerzetesét pápai területre tette át.²³ A pármái kormány is követte a példát: (Bourbon) Ferdinánd, pármái herceg, illetve tulajdonképpen nem ő, hanem a nagybátyja, III. Károly spanyol király által oda küldött Guillaume du Tillot államminiszter (1749/65–1771) 1768-ban szintén elűzte a jezsuitákat a hercegségből, sőt még abban az évben több pápai területet elfoglalt. Amikor végre őt eltávolították, III. Károly újabb megbízottja, Agustino de Llano miniszter (1771–1773) ugyanazt a politikát folytatta. A helyzet tehát mit sem változott, bár a hercegi pár szerette volna e politikai befolyástól függetleníteni a hercegséget, s amikor ez sikerült, Ferdinánd biztosította az egyház kiváltságait, a jezsuitákét is.²⁴ Franciaország ugyancsak a portugál minta szerint cselekedett. A gallikán eszmék népszerűségén túl az adott közvetlen alkalmat a jezsuiták üldözésére, hogy 1755-ben az Antillákon létrehozott missziójuk irányítója, Antoine Lavalette atya, rendi előjárói tudta nélkül kereskedelmi tevékenységet folytatott és hatalmas veszteségeket halmozott föl. S mivel a kár megtérítését a francia jezsuita rendtartományok megtagadták, minthogy a rend engedélye nélkül folytatta az ügyletet, 1762 áprilisában a párizsi parlament elrendelte a jezsuiták franciaországi javainak lefoglalását, augusztusban pedig megkezdték kiűzésüket. 1764. december 1-én Franciaországban örökre feloszlottnak nyilvánították őket, jöllehet XIII. Kelemen pápa (1758–1769) az „Apostolicum pascendi” kezdetű bullájával (1765 január 7-én tették közzé) újra megerősítette a Jézus Társaságát.²⁵

A Bourbon- és a Braganza-ház uralkodói és miniszterei tehát egyaránt a Jézus Társasága feloszlását akarták elérni az egyházfőnél, a másik tekintélyes katolikus hatalom irányítója, Mária Terézia ellenállása viszont megnehezíthette volna a céljuk elérését, ha tiltakozik ellene a pápánál. A királynő azonban, bár nem támogatta az említett államok jezsuita-ellenes intézkedéseit, ugyanakkor a rend érdekében való fellépést két okból is mellőzte.²⁶ Az egyik, a később a fiának a személyéhez és politikájához kapcsolt, jozefinizmusnak nevezett államvezetési rendszer, amely fő vonalaiban már Mária Terézia uralkodása idején kialakult, s az abszolutista kormányzásnak megfelelően hasonló egyházpolitikai és államelméleti irányt képviselt, mint a Bourbon-udvarok gyakorlata: az uralkodónak joga van beleszólni az egyház ügyeibe. A 18. század tízes éveitől az ál-

21 MONDIN: *i. m.* 553., 556.; GYENIS ANDRÁS: *A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok.* Bp. 1935. 48.

22 MONDIN: *i. m.* 557.

23 MONDIN: *i. m.* 557.; TÖRÖK: *i. m.* 203.

24 PANGELS, CHARLOTTE: *Die Kinder Maria Theresias. Leben und Schicksal in kaiserlichem Glanz.* München, 1980, 299., 304–306., 310–311., 319. A Jézus Társasága feloszlása után pedig szintén ő járt közben a pápaság érdekében a nápolyi és a francia udvarnál, hogy a Szentszék lefoglalt jóságait adják vissza. CARACCIOLI: *i. m.* 119.

25 MONDIN: *i. m.* 556–557.; GYENIS: *i. m.* 48–50.

26 TÖRÖK: *i. m.* 200.

lam nevezte ki a püspököket, apátokat, Magyarországon főként idegenek köréből. 1770-től Mária Terézia a kanonokok kinevezését is magának tartotta fenn. Az egyházi vagyon kezelésébe szintén beleavatkozott az állam, már 1716-tól adót vetett ki a várak megerősítése ürügyén a püspökökre, a káptalanokra és a monostorokra. 1765-től pedig a pápa előzetes engedélye nélkül Mária Terézia tette ugyanezt. Széküresedés esetén az állam szinte tetszése szerint rendelkezett a főpapi jövedelmekkel, s olyan nemzeti, autonóm egyház létrehozását kísérelte meg, mely a Szentszékkal ugyan közösségben van, de a világi uralkodó hatalmától függ. Az egyházzal kapcsolatos határozatok végrehajtását, az egyházi alapítványok felügyeletét 1724 óta a Helytartótanács intézte, nem az egyház. Mária Terézia a szerzetesrendek életébe is beleszólt. 1770-ben összeíratta a szerzeteseket, megtiltotta, hogy új tagokat vegyenek föl és maga szabta meg a fogadalmotétel korhatárát.²⁷ Mindezen törekvések elsősorban a voltaire-iánus Wenzel von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) kancelláron keresztül érvényesültek, aki a janzenista Gérard van Swieten udvari orvos – a fentebb említett Kollár támogatója, egyben Mária Terézia bizalmasa tudományos és nevelési kérdésekben – barátja volt.²⁸ Többé-kevésbé mindnyájan azonos politikai irányzatot képviseltek és a febronianus Ignaz Müllerrel, a császárnő gyóntatójával együtt nagy befolyással voltak Mária Teréziára. Együttal mindnyájan a jezsuiták ellenségei közé tartoztak.²⁹ Kaunitz már 1768-ban kiadott egy titkos rendeletet Lombardia tartomány osztrák uralom alatti része számára az állam és az egyház közötti ügyeket illetően. Két év múlva az udvari kancellárián belül külön hivatalt állítottak fel az államot és az egyházat közösen érintő kérdések intézésére. Ennek feladata volt az is, hogy a Lombardia számára kiadott rendeletet kiterjessze az osztrák örökös tartományokra.³⁰

A másik ok az a külső és belső államérdekre tekintő házassági politika volt, amelynek révén – békés eszközökkel – részben visszanyerhetőek voltak a korábban a spanyol Habsburgok által birtokolt, utóbb a Bourbonok kezére került területek, illetőleg részben legalább semlegesíteni lehetett az osztrák Habsburg birtokokra pályázó európai hatalmakat a birodalom külső békessége érdekében. Kaunitz a királyi házak közötti házassági kapcsolatok alakításában éppúgy meghatározó szerepet játszott, mint a birodalom külpolitikájában, illetőleg belső, abszolutista szellemű átalakításában és működtetésében. Mária Terézia pedig alattvalói „anyjának” is tekintette magát, aki felelős az állam polgáraiért és békéjének megőrzéséért,³¹ s a kancellárral egyetértésben gyermekei házasságkötésénél e szempontot érvényesítették. A trónörökös, József főherceg (1741–1790), a későbbi II. József magyar király Bourbon-Pármai Izabellát (1741–1763) vette feleségül, esküvőjük 1760-ban volt. Lipót főherceg, toszkánai nagyherceg (1747–1792), aki II. Lipót néven követte bátyját a trónon, Bourbon Mária Lujza/Ludovikával (1745–1792), Bourbon III. Károly spanyol király leányával 1765-ben kötött házasságot. Mária Karolina főhercegnő (1752–1814) Bourbon IV. Ferdinánd (1751–1825) nápolyi királyhoz, az előbb említett spanyol uralkodó fiához 1768-ban ment feleségül. Mária

27 KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Bp. 1985, 238–242., 301. Reprint.

28 TÖRÖK: *i. m.* 199.

29 PASTOR, LUDWIG VON: *Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Benedikts XIV. bis zum Tode Pius VI. (1740–1799)*. Bd. XVI/2. Freiburg im Breisgau, 1932, 192.

30 SZILAS LÁSZLÓ: *Kis magyar egyháztörténet*. Róma, 1982, 100.

31 PANGELS: *i. m.* 286.

Amália főhercegnő (1746–1804) esküvője 1769-ben volt (Bourbon-Pármai) Ferdinánd (1751–1802) herceggel, s végül Mária Antoinette főhercegnő (1755–1793) férjéül Bourbon XVI. Lajost (1754–1793) jelölte a politikai döntés. Esküvőjüket 1770-ben tartották.³² Tehát mindnyájan házasságot kötöttek még a Jézus Társasága feloszlása előtt, és Bourbon részről nem kérték a menyegzők előzetes feltételeként Mária Terézia hozzájárulását az eltörléshez. A Habsburg- és a Bourbon-ház e házasságok révén mintegy „szövetségre” lépett, s az így szövődött politikai kapcsolatokat az uralkodónó is megakarta őrizni. A Bourbon-udvarok ugyanerre törekedtek, de tartottak attól, hogy a királynő e kérdésben másként vélekedik és cselekszik, mint ők.

Említettük, hogy XIII. Kelemen pápa nem volt hajlandó föllépni a Jézus Társasága ellen, s mint Párma hűbérura 1769 elején egyházi büntetéssel sújtotta az ottani rendelkezések létrehozóit. A Bourbon-államok azt követelték, hogy vonja vissza a monitoriumot és ismerje el a herceg hatalmát Párma fölött. Egyúttal Franciaország megszállta Avignon-t és Venaissin-t, Nápoly pedig Benevento-t és Pontecorvo-t, vagyis pápai területeket. Majd a Bourbon-udvarok 1769 januárjában követek útján benyújtottak a pápának egy, a rend megszüntetését követelő kérvényt. XIII. Kelemen azonban február 2-án váratlanul elhunyt, így a kérdés megoldása utódjára maradt.³³ XIV. Kelemen pápa (1769–1774)³⁴ már megválasztása előtt, bíborosként is hajlott a világi fejedelmekkel való kiegyezésre, s ezért a kardinálisok nem kedvelték.³⁵ Míg a XIV. Kelemen megelőző és főként az őt követő pápák közül nem egy (pl. VI. és VII. Pius), ha összeütközésbe került a világi hatalmakkal, inkább a száműzetést, az önkéntes vagy kényszerű fogságot választotta, de ellenállt az egyházellenes követeléseknek vagy semmisnek nyilvánított kicsikart megállapodásoknak, ő a megegyezést választotta. Példaképe XIV. Benedek pápa (1740–1758) volt,³⁶ aki azt az elvet képviselte, hogy meg kell tartani, amit lehet, amit nem, arról le kell mondani, s ezt követve – a hit területét kivéve – engedékeny szellemű megállapodásokat kötött a katolikus hatalmakkal. Így V. János (1706–1750) portugál királynak 1740-ben országa összes püspökségére és apátságára kinevezési jogot engedélyezett, továbbá neki és utódainak 1748-ban „Rex fidelissimus” címet adományozott. Több európai katolikus ország kérésére csökkentette az ünnepek számát a kötelező misehallgatás fenntartásával. Engedményeket tett a spanyol, az osztrák, a szárd király, valamint a Velencei Köztársaság részére, és ő volt az első, aki elismerte a porosz királyságot.³⁷ Ganganelli is a békülékenység, a türelem és a diplomáciai megoldás híve volt.³⁸ A jezsuitákkal kapcsolatban először csak reformokra gondolt: a hibák megszüntetésére és a rendnek az egyes országok egyházi felügyelete alá helyezésére. Az ellentétek elsimitására haj-

32 PANGELS: *i. m.* 90, 94–95, 298–299, 414–416, 517–519.

33 MONDIN: *i. m.* 557–561.; RAPAICS: *i. m.* 330–331.; Szila:s: *Konklave i. m.* 290.

34 Giovanni Vincenzo Ganganelli (1705–1774) 1759-ben lett kardinális, 1769. május 19-én választották pápává. Szerzetesi neve: Francesco Lorenzo (Franciscus Laurentius). *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*. Vol. X. Roma 1931. 573–574.; CARACCIOLI, [LOUIS-ANTOINE DE]: *XIV-dik Kelemen pápának ama' nagy emlékezetű Ganganellinek levelei*. Ford. Kónyi János. Buda, 1783, 368.

35 CARACCIOLI, [LOUIS-ANTOINE DE]: *Ganganelli XIV. Kelemen római pápának életrajza*. Ford. Kováts Péter. Pozsony, 1835, 25–26.

36 RAPAICS: *i. m.* 331.

37 RAPAICS: *i. m.* 327–328.

38 Ld. tárgyalásait és megegyezési kísérleteit Portugáliával, Spanyolországgal, Franciaországgal, Nápolyal, PASTOR: *i. m.* 76–100, 119, 127.

ló egyéniség lévén, nagy körültekintéssel és gondossággal akart eljárni ebben a kényes és fontos ügyben. Aggódott ugyanis, hogy felfüggesztésük zavart okoz a többi katolikus (nem Bourbon), illetve protestáns és nem római katolikus hatalomnál.³⁹ Hivatkozott a Habsburg Birodalomra, a lengyelekre, Szardíniára, Genovára, Velencére, Porosz-, és Oroszországra.⁴⁰ Mindezzel azt akarta jelezni, hogy a pápaság nemzetek fölötti intézmény, nem sajtítható ki egyes hatalmi csoportosulások előnyére és kívánságainak teljesítésére tekintet nélkül az összes többire, mert az egyház minden keresztény hívőé: „Anyaszentegyház.” Az egyháztörténész Ludwig von Pastor a források alapján kimutatta, milyen következetesen halogatta a jezsuita rend végleges eltörlését. Nem mondott vagy ígért a Bourbon-udvarok követeinek határozott igent vagy nemet, hanem mindig időt kért, tekintettel akart lenni az egyházi jogszabályokra és elődeinek a hasonló esetekben alkalmazott eljárására is.⁴¹ Szerette volna megőrizni döntési szabadságát és alaposan tájékozódni, mielőtt véglegesen határoz. Mindezt alátámasztják azok a lépések, amelyeket tett: utána nézett a Congregatio de Propaganda Fide-hez beérkezett jezsuita missziós jelentéseknek⁴²; nem engedett a követelőző, olykor fenyegető követeknek; ugyanakkor nem kérte ki a bíborosi kollégium véleményét sem, mert befolyástól mentesen akarta kiismerni magát az ügyben, a kardinálisok jó része viszont kifejezetten jezsuitabarát volt; nem kért tájékoztatást a rend helyzetéről a generálistól sem⁴³, s ezzel nyilván a semlegességét akarta bizonyítani a Bourbon-országok előtt; szigorú intézkedéseket léptetett életbe a Társasággal szemben (pl. vizitátorokat küldött az intézményeikbe),⁴⁴ hátha ezzel leszerelheti az ellenséges udvarokat; igyekezett a kedvében járni a jezsuitákat támadó hatalmaknak, így például Pombal márki testvérét (Paulo Carvalho) bíborossá nevezte ki;⁴⁵ kitartóan imádkozott és a hívők támogató imádságát kérte a Szentlélek megvilágosító kegyelméért, hogy helyesen járjon el.⁴⁶ Mindhiába. Nem tudott kitérni a hajthatatlan követelések elől. Különösen nehéz helyzetbe került az új spanyol követ, José Moniño révén, aki 1772 márciusától töltötte be ezt a tisztséget, és aki a jezsuiták kérelmetlen ellensége volt. Portugália és Franciaország is támogatta III. Károlyt a kinevezésben, mert Moniño-t olyan embernek tartották, aki rá tudja *kényszeríteni* a pápát a Társaság felszámolására.⁴⁷ S valóban, Moniño nem tagadta meg a hírért, már az első audiencián megfenyegette a Szentatyát: állandó vonakodása azzal járhat, hogy Spanyolországban minden szerzetesrendet megsemmisítenek. A pápa azonban tőle is csak időt kért és nem adott határozott választ.⁴⁸ Moniño ezután a többi követet egységes fellépésre sarkallta, s ezzel párhuzamosan megvesztegette az egyházfő legszűkebb környezetét — mely pedig az általa kiválasztottakból állt —, hogy segítsék küldetése megvalósításában.⁴⁹

39 RANKE: *i. m.* 688.

40 PASTOR: *i. m.* 19., 110. 115., 156. lábjegyzete

41 CARACCIOLI: *i. m.* 75.; SZILAS: *Konklave i. m.* 299.; PASTOR: *i. m.* 110. 117. 139. 142. 156–158. PASTOR itt megemlíti a spanyol udvar véleményét is, hogy a pápa valójában nem jezsuita-ellenes, 169. 299.

42 CARACCIOLI: *i. m.* 75.

43 PASTOR: *i. m.* 157.

44 PASTOR: *i. m.* 110. 141–142. 153–154.

45 PASTOR: *i. m.* 80–81., 89–90.

46 CARACCIOLI: *i. m.* 92.

47 PASTOR: *i. m.* 159–162.

48 PASTOR: *i. m.* 169.

49 PASTOR: *i. m.* 170–171. 176.

A pápa belső emberei, így például titkára, Bontempi, hajlottak erre, s bizalmával visszaélve, a csengő spanyol aranyakért megtévesztették, befolyásolták a jezsuitákkal kapcsolatos lépéseiben.⁵⁰ Megindult a Társaság elleni rágalomhadjárat is röplapok, szatírák, gúnyrajzok és pápa-ellenes jóslatok formájában, melyeket a jezsuitáknak tulajdonítottak, és hiába derült ki az igazság, a hamis vádakat tovább terjesztették.⁵¹ A pápa, megválasztása után három és fél évig vonakodott teljesíteni a követeléseket és megkísérelte a teljes eltörlés elkerülését,⁵² de végül 1772 nyarán megbízta Moniño-t és Zelada-t, egy Rómában született spanyol prelátust, Petra címzetes püspökét, hogy készítsenek egy tervezetet.⁵³ A munka 1772 szeptemberére elkészült,⁵⁴ de csak 1773. februárjában küldette el az iratot a Bourbon-udvarokba, illetve a császárnőnek.⁵⁵ Reménykedett ugyanis Mária Terézia pártfogásában és tiltakozásában, hogy erre hivatkozva nem kell aláírnia és kibocsátania a már elkészült pápai iratot. A Bourbon-hatalmak viszont éppen ettől tartva „abszolút szükségesnek” nyilvánították a császárnő egyetértését, mert tisztában voltak azzal, hogy ha Bécs visszalép, a pápa nem hozza meg a végső döntést.⁵⁶ Több kisebb olasz és német fejedelemség ugyan kiállt a Társaság mellett, de Bontempi elhallgatta a tiltakozásukat a pápa elől, s így a döntésre semmilyen befolyásuk nem volt.⁵⁷ Mária Teréziának viszont a gyermekei házasságkötése révén létrejött „szövetségek” ellenére, szuverén uralkodóként volt mozgástere a rend melletti kiállásra. Nem így döntött. Feláldozta a Társaságot e családi kapcsolatoknak és a birodalmi politikának az oltárán. Khevenhüller főudvarmester azonban naplójában megemlíti: még a halálos ágyán is fájlalta, hogy nem lépett föl az eltörlés ellen.⁵⁸ Végül, amikor a pápát azzal is megfenyegették, hogy a Bourbon-monarchiák nem adják vissza az elfoglalt területeket addig, míg a kérésüket nem teljesíti, akkor július 21-én, – ezen országok nyomására, aláírta a „Dominus ac Redemptor noster” kezdetű brevét, amellyel feloszlatta a Társaságot.⁵⁹ A brève a bevezetés után három fő részre tagolódik. Az első kettő történeti rész, mely megalapozza és megindokolja a végrehajtásra vonatkozó határozatokat és rendelkezéseket. Időrendben tekinti át a pápák tevékenységét: a rendi reformokat és a rendek megszüntetését illetően. A Jézus Társasága történetét egyoldalúan, csak a hibákat, vádakat és panaszokat sorolva adja elő és minden, rájuk nézve kedvező tény elhallgat. Összegzi, hogy miért oszlatja fel a rendet, és a feloszlatast a fellebbezés és a védekezés engedélyezése nélkül rendeli el, az ésszerű belátásra, a pápai teljhatalomra és az egyház békéjére hivatkozva. Az okirat végül a végrehajtás mikéntjére vonatkozó rendelkezésekkel zárul.⁶⁰ Pastor szerint a brève a felvilágosodás és a fejedelmi abszolutizmus győzelme volt az egyház és az egyházfő fölött, s tulajdonképpen azonos volt – néhány, a pápa által hozzáfűzött rendelkezés kivételével –

50 PASTOR: *i. m.* 176. 182–184. 202–203. 217. 397.

51 PASTOR: *i. m.* 163–166.

52 PASTOR: *i. m.* 214. ld. Cordara és XIII. Kelemen pápa véleményét

53 PASTOR: *i. m.* 184–186.

54 PASTOR: *i. m.* 212.

55 PASTOR: *i. m.* 188–189.

56 PASTOR: *i. m.* 192–193.

57 PASTOR: *i. m.* 193.

58 PASTOR: *i. m.* 192–193.

59 HANGAY: *i. m.* 207–208.; MONDIN: *i. m.* 559–562.; PASTOR: *i. m.* 206–207.

60 PASTOR: *i. m.* 210–212.; SZÁNTÓ: *i. m.* 266.

azzal a tervszel, amit Moniño, Zelada-val közös munkájuk eredményeként 1772. szeptember 6-án adott át neki.⁶¹

Az egyház vesztesége igen nagy volt. S bár a pápa gondoskodni akart a rend széleskörű tevékenységének pótlásáról, erre sem ideje nem maradt – hiszen a következő évben elhunyt –, sem elegendő számú, megfelelő képzettségű és a speciális feladatokra felkészült, bárhol alkalmazható egyházi személy nem állt a rendelkezésére. Sem a missziókba, sem az oktatás-nevelés területére nem tudott bevonni a klérusból vagy más szerzetesrendekből annyi embert, amennyi a hiányt betölthette volna. S bár az eltörlés előtt ellenségeik a jezsuiták göggyének tulajdonították, hogy nélkülözhetetlenek tartották magukat, most éppen a feloszlatás bizonyította az igazukat. Akkor úgy látszott, ez csak átmeneti zavart okoz, ám a világi hatalmak egyre méltánytalanabb és jogtalanabb követelései igazolták, hogy valóban pótolhatatlanok hosszú távon is. A brève ugyanis kiiktatta azt, az egyházat a legsokoldalúbban védelmező erőt, melyet a rend képviselt, s melyet a hitvédelem különböző csatornáin át érvényesített a társadalom minden rétegében a diplomáciától az oktatáson, a lekipásztorkodáson, a könyvkiadáson, a lelki vezetésen, a prédikációkon és más tevékenységeken át a missziós munkáig. Az oktatásban olyan kiesést okozott a hiányuk, hogy sok helyütt vissza kellett őket hívni. Az alsóbb iskolákban még tragikusabb volt a helyzet, és ugyancsak őket kellett újra alkalmazni.⁶²

Az európai katolikus országok fogantatosították a döntést, a protestáns és nem római katolikus uralkodók viszont nem. Sőt, Poroszországban II. Frigyes, Oroszországban II. Katalin megtiltotta a brève kihirdetését, mert nem akartak lemondani e kiválóan képzett tanerőkről, s így e területeken a jezsuiták folytatták a működésüket.⁶³ A Jézus Társasága feloszlatásával a Bourbon-államok szabadelvű kormányai a pápaság leghatékonyabb erejét semmisítették meg. Nem a rend hibái miatt követelték a feloszlatást, hanem, mert felismerték, hogy a katolikus egyház legerősebb védőbástyájáról van szó.⁶⁴ Rómában minden jezsuita intézményben felolvasták a brevét, a levéltárakat, sekrestyéket és a gazdasági irodákat pedig lepecsételték.⁶⁵ Augusztus 17-én már egyetlen jezsuita sem misézhetett a rend templomaiban és nyolc napig el sem hagyhatták rendházait, melyeket katonák őriztek. Ennyi idő alatt kellett elkészülnie új, világi papi ruházatuknak, melyet a brève kötelezően előírt számukra.⁶⁶ A jezsuita vagyona a Szent-szék tartott igényt, s ez igen kellemetlenül érintette azon országokat, ahonnan már a pápai okirat előtt kiűzték a Társaságot, mert az állam rátette a kezét a rend javaira.⁶⁷

Lorenzo Ricci (1703–1775), a tizennyolcadik rendfőnök (1758–1773) és környezete megrendülten, de fegyelmetten és a fogadalom szerinti engedelmességgel vette tudomásul a határozatot.⁶⁸ Először az Angol Kollégiumba vitték, szeptember 23-án őt és társait átszállították az Angyalvárba és szigorú őrizet alatt fogva tartották.⁶⁹ A generá-

61 PASTOR: *i. m.* 212.

62 PASTOR: *i. m.* 237.

63 SZÁNTÓ: *i. m.* 266.

64 PASTOR: *i. m.* 213.

65 PASTOR: *i. m.* 210.

66 PASTOR: *i. m.* 228.

67 PASTOR: *i. m.* 229.

68 MONDIN: *i. m.* 562.

69 CARACCIOLI: *i. m.* 106., 110.

lisnak a rend minden ügyéről tudomása volt, ő nevezte ki az előljárókat, kijelölte minden rendtag helyét és működési területét, vizitátorokat küldhetett, bíraskodott, felmentéseket adott stb. Hatalmát azonban szigorú szabályok korlátozták, ellenőrizték az asszisztensek (számuk négy és hat között változott és a következő országokat képviselték: Itália, Spanyolország, Portugália, Franciaország, a német tartományok, Lengyelország) és az admonitor, valamint a professzusok összességét képviselő általános kongregáció, és mindkét csoport fontos ok esetén (pl. vagyonzárás; az egyház tanításától való elpártolás stb.) letehetett.⁷⁰ Mivel a jezsuiták célja az Isten nagyobb dicsősége és a közjó előmozdítása volt, ennek megfelelően törekedniük kellett a valódi életszentségre és a tudományos képzettségre. A szegénységi fogadalom szerint minden tulajdonról le kellett mondaniuk és életmódjukban csak a szükségesre szorítkozniuk. Bármilyen anyagi juttatás (misedíjak, lelki szolgálatért járó illetmények) szigorúan tilos volt. Tehát, ha Ricci részéről valamilyen túlkapas történt volna, vele szemben is fölléptek volna az asszisztensek és az általános kongregáció. Nemcsak a rendfőnök, hanem környezeté ellen is folyt a hajsza, például a jezsuita kánonjogász, Stefanucci és Rhomberg, a német asszisztens ellen. A rendtagok közül többeket bebörtönöztek.⁷¹ A háttérben Moniño és lekötelezettjei álltak, akik a hamis vádakkal a pápát még inkább a jezsuiták ellen akarták hangolni és az egyházzsukadás veszélyének felvetésével fokozták amúgy is meglévő aggodalmait.⁷² Tevékenységük másik célja a közvélemény meggyőzése volt, annak „bizonyítása”, hogy a Bourbon-udvarok kívánsága a rend feloszlatására igazságos és jogos volt a generalis súlyos vétkei miatt. Azzal vádolták, hogy nagy pénzüsszegeket és értéktárgyakat tulajdonított el.⁷³ Utóbb még más jezsuitákkal is gyarapodott a foglyok száma, körülményeik egyre nehezedtek: Ricci és Stefanucci nem írhatott, az ablakokat bedeszkázták, misére csak katonai kísérettel mehettek, étkezési kiadásukat a felére csökkentették, szenvedtek a hidegtől, mozgásszabadságukat korlátozták, egymáshoz nem szólhattak és teljesen elszigetelték őket a külvilágtól.⁷⁴ Ugyanakkor a rend értékei és festményei részint a Vatikán Museo Sacro-gyűjteményébe kerültek, részint a bíboros-kongregáció tagjaihoz. Ricci tokaji bora iránt – többek között – Zelada is erősen érdeklődött.⁷⁵ A kihallgatást végül 1774. január közepén lezárták, de eredményét elhallgatták, mert az nemcsak Riccit, hanem a Társaság becsületét is tisztázta, semmilyen terhelő vádat nem tudtak igazolni ellenük.⁷⁶ Mégsem engedték őket szabadon a pápa halála után sem, bár utóda, VI. Pius ezt szerette volna. Moniño azonban tiltakozott: ha kinyilvánítják, hogy a generalis vétlen és szabadon engedik, azzal megsemmisítő ítéletet mondanának az eltörlést kimondó brévéről. A generalis, miután a vádak alaptalansága bebizonyosodott és még mindig fogságban tartották, több beadványt írt, kérdezvén a további fogva tartás okát, illetve némi könnyítést kérve. VI. Pius megengedte, hogy az Angyalvár területén szabadon mozogjanak, de a teljes szabadon bocsátást Moniño újra megakadályozta, sőt a perújrafelvételt is elérte. Ennek befejezése előtt

70 RAPAICS: *i. m.* 231–232.

71 PASTOR: *i. m.* 231–232.

72 PASTOR: *i. m.* 232.

73 PASTOR: *i. m.* 233.

74 PASTOR: *i. m.* 234–236.

75 PASTOR: *i. m.* 234.

76 PASTOR: *i. m.* 241–242.

halt meg Ricci.⁷⁷ Végig kitartott a saját és a rendje ártatlansága mellett. Erről tanúskodik az 1775. november 24-én tanúk jelenlétében tett, esküvel megerősített nyilatkozata.⁷⁸ A „spanyol hóhérok” – jegyezte meg Pastor – az Angyalvárban akarták elföldelni, de a pápa méltó módon, a Szentszék költségén az il Gesù? kriptájában, elődei mellé helyezte örök nyugalomra.⁷⁹ Egy évvel élte túl XIV. Kelemen pápát, akinek az egészsége már a hetvenes évek elejétől igen változó volt. Állapotát tovább rontotta az a meggyőződése, hogy tévedés volt a Jézus Társasága feláldozása a katolikus államokkal létrehozandó béke érdekében – mely amúgy sem bizonyult tartósnak, legfeljebb csak fegyverszünetnek –, s hogy ezzel az intézkedésével a missziókra mérte a legnagyobb csapást. Nehezen haladt a pápai területek visszaadásának ügye is. Lehangozottságát és egészsége romlását fokozta az a nyugtalanság, amit a közeli haláláról szóló jóvendölések és a gúnyiratok okoztak, valamint, hogy a protestáns és nem római katolikus államok (Porosz- és Oroszország) védelmet nyújtottak a rendnek, a közvélemény pedig jórészt mellettük foglalt állást, s így számolni lehetett az esetleges zavargásokkal. A Bourbon-államok követői és megbízói is aggódtak a pápa egészségéért, de nem felebaráti, hanem politikai szempontból, hogy – lelkiismerete megnyugtatóására – esetleg mégis visszaállítják a jezsuita rendet. Halála, illetve az új pápa személye és majdani állásfoglalása pedig még inkább fokozta ez iránti félelmüket.⁸⁰ Koporsója sírjátán több érdemét is felsorolták, például a Museo Clementino alapítását, a Vatikáni Könyvtár gyarapítását, de nem emlékeztek meg a Jézus Társasága feloszlásáról.⁸¹

A Habsburg Birodalomban Mária Teréziának az említett tanácsosai által sugallt intézkedéseit fia folytatta. II. József önmagát tekintette az egyházi ügyek legfőbb adminisztrátorának,⁸² s természetesen nemcsak a jezsuita rend ellen lépett föl, hanem intézkedései minden területen érintették az egyház életét. Az eltörölt szerzetesrendek ingóságait részben begyűjtötte, részben elárvereztette. Az összegyűlt pénzből és a szerzetesi ingatlanból létesítette az ún. vallásalapot, ebből új plébániákat és templomokat építtetett, illetve innen egészítették ki a gyenge javadalmú plébánosok kongruáját. E plébánia-szervezési munka a hasznos intézkedései közé sorolható. A Szentszékkel való érintkezést állami ellenőrzés alá vonta. A megmaradt szerzetesrendek sem tarthatták külföldi előjáróikkal a kapcsolatot és ő is, akárcsak az uralkodónő, korlátozta a fölvehető újoncok számát. A búcsújárás és a zarándoklatokat részben betiltotta, részben megnehezítette, például megtagadta a Rómába, illetve a Szentföldre zarándoklólóktól az útlevelet. Előírta, hány gyertyát lehet gyújtani a szentmiséken, milyen zászlókat szabad használni a körmeneteken, beleszólt a papnevelésbe, s összességében mintegy hatezer intézkedést hozott egyházi ügyekben.⁸³ A bollandistákat, – akik a szentek életére vonatkozó okiratokat és történeti adatokat adták közre Acta Sanctorum címen – olyan lehetetlen feltétel elé állította, hogy évente jelentessenek meg egy kötetet, ami ennél az alapos kritikai kiadásnál eleve tudománytalan óhaj volt, hatalmi túlkapás, hiszen e tudós jezsuita kör tevékenységét a minőségi munka és nem a mennyiség bővölete jelle-

77 PASTOR: *i. m.* 243–244.

78 MONDIN: *i. m.* 562.; GYENIS: *i. m.* 51.

79 PASTOR: *i. m.* 244.; GYENIS: *i. m.* 52.

80 PASTOR: *i. m.* 374–385.

81 PASTOR: *i. m.* 392.

82 RANKE: *i. m.* 690. l.

83 SZILAS: *i. m.* 101–105.

mezte. 1788-ban aztán megtiltotta a munka folytatását, ürügyként az érdektelenségre és a teljesítés elmaradására hivatkozva.⁸⁴ A jozefinista politikai irányzat Itáliában is érvényesült. Testvére, Lipót toszkánai nagyherceg az ottani egyházat szintén a Szent-székre való tekintet nélkül „reformálta”, s ennek megfelelően az 1786-os pistoiai zsinat elfogadta a janzenista és a négy gallikán tételt. Továbbá elrendelte, hogy minden templomban csak egy oltár legyen, elvetette a Jézus Szíve tiszteletet – melynek fő terjesztői a jezsuiták voltak –, a lelkigyakorlatokat, beleszólt a szerzetesrendek életébe, s még számos más, egyházellenes határozatot hozott. VI. Pius pápa (1775–1799) az „Auctorem fidei” kezdetű bullájával ítélte el a zsinat 85 intézkedését.⁸⁵ Német–római császárként és magyar királyként hasonló szellemben tevékenykedett. Fia és utódja, I. Ferenc (1768–1835, 1792-től magyar király) szintén a jozefinizmus követője volt az egyházpolitika területén is, három szerzetesrendet azonban mégis visszaállított, részint a várme-gyék kérésére, részint a közerkölcs javítására, mely a francia háborúk hatására súlyosan megromlott. A bencéseket, cisztercieket és premonstreieket az ifjúság vallásos nevelésével bízta meg, továbbá gimnáziumok és plébániák vezetésével. A rendeket azonban ő is elzárta római központjaiktól és maga akarta őket megreformálni.⁸⁶ A nápolyi uralkodópár, Mária Karolina és férje teljesen megszüntette a Szentszékkal fennálló hűbéri viszonyt, s csak 1791-ben állt helyre a kapcsolat Róma és Nápoly között.⁸⁷ Portugáliában I. József (José Manuel) halála után (1777) Mária királynő (1777–1816) ismét visszaállította az összeköttetést a pápasággal és a Pombal alatti igazságtalanságokat megszüntette.⁸⁸ Említettük, hogy Porosz- és Oroszországban a rend továbbra is létezett. 1801-ben pedig VII. Pius pápa (1800–1823) ezen országokban hivatalosan elismerte a Társaság fennmaradását. Franciaországban a forradalom alatt elkobozták az egyházi birtokokat, a klérusnak a birtokok által biztosított függetlensége helyére a fizetés lépett, s a janzenisták hatására megszakították a kapcsolatot Rómával.⁸⁹ Egész Európa lángba borult,⁹⁰ VI. Pius pápát a francia csapatok fogságba hurcolták, Franciaországban halt meg 1799 augusztusában. Később francia részről már nem is elszakadásról volt szó, magát a pápaságot akarták megsemmisíteni.⁹¹ Napóleon ugyan – sok megkötéssel – kiegyezett az új (VII. Pius) pápával és Franciaországban helyreállították a katolicizmust, de a német és az olasz területeken érvényesítette az állam hatalmát az egyházzal szemben: az egyházi birtokokat eladták és a világi hatalom döntött az egyházi hivatalok betöltéséről.⁹² A bíborosok egyharmadát is a császár akarta kinevezni, s miután a pápa elutasította az ultimátumát, Ancona és Urbino elfoglalása után Róma felé vonultak csapatai. A Szentatyát eltávolították és egy szenátusi határozattal kimondták az Egyházi Állam egyesülését a francia birodalommal. Egyúttal arra akarták kötelezni a pápát, hogy fogadja el a gallikán egyház négy alaptételét, mire ő kiátkozta a

84 PASTOR: *i. m.* 274–275.

85 PASTOR: *i. m.* 340.; RAPAICS: *i. m.* 383–385.

86 SZILAS: *i. m.* 107–108.

87 RANKE: *i. m.* 690.; RAPAICS: *i. m.* 333.

88 RAPAICS: *i. m.* 334.

89 RANKE: *i. m.* 691–692.

90 RANKE: *i. m.* 692–693.

91 RANKE: *i. m.* 693.

92 RANKE: *i. m.* 695.

császárt.⁹³ Végül azonban engedett és 1813. januárjában megkötötte a fontainebleaui konkordátumot. Ám időközben Napóleon Oroszországban vereséget szenvedett, a pápa visszavonta a konkordátumot és 1814. május 24-én bevonult Rómába. Első cselekedete az volt, hogy ünnepélyesen újra engedélyezte a jezsuita rend működését ugyanazon év augusztus 7-én.⁹⁴ Visszaadta régi javaikat, az elveszettekért kárpótlást ígért és felszólította az egyházi és világi hatalmakat, hogy támogassák őket.⁹⁵ A korábban említett szellemi irányzatok hatása, a francia forradalom, majd a napóleoni háborúk és a hadvezér intézkedéseinek egyházi és világi kártétele hozzájárult a hitélet sorvadásához. Ez utóbbit enyhítette az a vallási újjáéledés – katolikus romantikának is nevezik e mozgalmat –, mely a következő század elején jelentkezett főként Németországban és Ausztriában. Bécsben Hofbauer Szent Kelemen (1751–1820) redemptorista szerzetes, kiváló hitszónok képviselte ezt az irányzatot, melyhez gróf Széchényi Ferenc is csatlakozott. Hofbauer főként a liberális katolicizmus és a szabadkőművesség ellen lépett föl. Főúri körökben is igen népszerű volt. Széchényi az ő hatására fordítottat le és nyomtatott ki több katolikus könyvet a hívek és a papság számára, Jordánszky Elek kanonokkal pedig kidolgoztatott egy tervezetet plébániai könyvtárak létrehozására. Megvásárolta a Káldy-féle Biblia 1782-es kiadásából megmaradt négyszáz példányt és névtelen mecénásként küldte el az egyházmegyékbe. A vallásos összejöveleteket sokszor a család bécsi palotájában tartották, támogatták Hofbauer jótékony adakozásait, betegségében is ők gondozták, majd temették el. Széchényi Ferenc a „Vom Zeitgeist” (A korszellemről) című munkájában megemlíti, hogy meggyőződése szerint a jezsuiták több jótettek, mint amennyi rosszal vádolták őket, s visszahívásuk feltétele lehetne méltányos viszonyulásuk az államhoz. Annál inkább figyelemre méltó Széchényinek ez az értékelése, mert birtokában volt az a kis kötet is, mely a generális halála utáni évben jelent meg először olaszul, valószínűleg Rómában, írja a német fordító a kötet előszavában, majd franciául és 1776-ban németül,⁹⁶ s amely egyáltalán nem mondható jezsuitabarát-nak. Ugyanakkor nem értett egyet azzal, hogy az állam beleszól az egyházi ügyekbe, sőt szerinte a papság ne legyen köteles jelentéseket bemutatni a világi hatóságoknak, az egyházi hivatalokat pedig a király az érsekek és a püspökök előterjesztésére, az állami hivatalok mellőzésével töltsse be. Néhány kolostor visszaállítását szintén hasznosnak ítélte.⁹⁷ Az egyes országokban jelentkező, említett vallási megújulás azután valóban újra életre hívta az uralkodók által korábban eltörölt szerzetesrendeket is. A jezsuiták 1853-ban tértek vissza Magyarországra Scitovszky János primás hívására.

Az Országos Széchényi Könyvtár két, Boroszlóban tartott, Ricci-t méltató gyászbeszédet is őriz. Mindkettő 1776-os nyomtatvány, a nyomdahely nincs feltüntetve. Az egyik kétnyelvű: olasz és német, a másik olasz szöveg, második kiadás és a címlap szerint németből fordították olaszra. Ez utóbbi első possessora egy domonkos rendi szerzetes:” P. Domenico Stratiro Dell’Ord. Dominicano Professore della S. Scrittura Siena”, később Potyondi Ráfael (1750 k.–1813) pálos rendi szerzetes tulajdonában volt

93 RANKE: *i. m.* 697.

94 PASTOR: *i. m.* 400.; HANGAY: *i. m.* 210.

95 RANKE: *i. m.* 698–700.

96 *Leben des Abbt Lorenz Ricci gewesenenen Generals der aufgehobenen Gesellschaft Jesu.* Frankfurt und Leipzig, 1776. 3–4.

97 *Katolikus lexikon.* Szerk. BANGHA BÉLA. Bp. 1932. 12.; FRAKNÓI VILMOS: *Gróf Széchényi Ferencz 1754–1820.* Bp. 1902, 347–353.; SZILAS: *i. m.* 106–107.

a kiadvány. Ő a rend eltörlése után világi papként az Ürményi család két fiának nevelőjeként működött. A kötet nyilván tőle került a fent már említett Horvát Istvánhoz, aki viszont az Ürményi fiúk jogi oktatója volt⁹⁸ A gyászbeszéd a Jézus Társasága boroszlói templomában hangzott el.⁹⁹

VII. Pius római bevonulása jelentette az első lépést afelé, hogy Róma újra a világ-egyház központjává váljék.¹⁰⁰ A pápaság világi hatalma, területei ugyan jórészt elvesztek a 18-19. századi küzdelmekben, de az egyes nemzeti egyházakat nem sikerült elszakítani Rómától, ráadásul a politikai-hatalmi játszmák és az Európát teljesen feldúló háborúk alatt és után immár a hatalom új urai is az egyházban látták a konszolidáló erőt, a rend és az erkölcs megszilárdításának egyik fontos eszközét. Így, jóllehet a politika célja az egyház gyengítése, befolyásának csökkentése volt, a folyamat éppen az ellenkezőjét érte el. A világi hatalomnélküliség (az Egyházi Állam területeinek fokozatos elvesztése) eredményeként a pápaság újra a legfőbb *hitbeli és morális* igazodási pont, *lelki hatalom* maradt, *nemzetközi politikai tekintélye*, valamint *világegyházi szerepe és befolyása* szintén megnőtt. Az újkorban a világegyház kormányzásához nem az itáliai területek birtoklása, hanem a pápa és az egyház központi kormányserveinek függetlensége – valamint maradék területének önállósága – volt a fontos. Az európai államokkal kötött konkordátumok elősegítették, hogy az egyház az államhatalommal egyetértésben folytathassa hitéleti tevékenységét.¹⁰¹ Ugyanakkor egyre inkább érvényesülő egyetemessége révén olyan nagyhatalommá vált, amelyet a politika sem hagyhatott figyelmen kívül.

FORRÁSKÖZLÉS

OSZK Kzt
Fol. Hung. 164.

„Levél, mellyel XIV. Kelemen Pápa a’ Iesus Társaságának vagy Iesuvitáknak Szerzetes Rendét az egész világon örökre eltörlötte. Romában 1773. eszt. Szent Jakab hav. 21. nap. diákból. XIV. Kelemen Papa.
A dolognak örök emlékezetére.

A mi Urunk, és meg-váltó Iesus Kristusunk, a’ Prófétától előre hirdettetett békeségnek fejedelme a’mit e’ világra jövéen, elsőben az Angyalok által a’ Pásztoroknak meg-jelentett, az után pedig maga-is, minek előtte Mennyekebe menne, azkor-is mászor-is a’ tanítványinak meg-hagyot, mihelyest mindenekke/1/ az atya-Istent meg-

98 SZINNYEI: *i. m.* 11. köt. Bp. 1906, 96–97. hasáb.

99 Orazione funebre in lode di Lorenzo Ricci, ultimo generale della Compagnia di Gesù, pubblicata come recitata in Breslavia nella Chiesa della medesima Compagnia. [Breslau], 1776., Leichenrede zum Lobe Lorenz Ricci, des letzten Generales der Gesellschaft Jesu, so wie sie in Breslau in der Kirche eben derselben Gesellschaft gehalten worden ist. [Breslau], 1776.; Orazione funebre recitata in Breslavia nei funerali di Lorenzo Ricci ultimo generale della Compagnia di Gesù, celebrati nella chiesa della stessa Compagnia. Tradotta in Italiana favella dall’ Originale Tedesco. Seconda edizione. Senza luogo. 1776.

100 SZILAS: *i. m.* 105.

101 SZÁNTÓ: *i. m.* 353–354.

engesztelte volna, az ő Keresztjének vére által békességet szerezvén mind e' földön, mind Mennyekben, az Apostoloknak-is ezen engeszteltetésnek hirdető hivatalját maga után hagyta, és igéiket fel-hatalmasította az engeszteltetésre, hogy ezek a' Kristusért, ki nem az egyetlenségnek, hanem az egyességnek, és egymás szeretetnek Istene, követségben járúlván, az egész világnak békességet hirdetnének, és azon kiváltképen igyekeznének, és munkálkodnának, hogy mindnyájan a' Kristusban születtettek iparkodnának a' békességnek kötele által a' lelki egyességet meg-tartani, és egy test, 's egy lélek lennének, mellyre egy hivatali reménység alatt hivatattak; mellyhez semmiképen nem lehet jutni (:a mint az nagy nevezetű Sz. Gergely mondja:)¹⁰² ha arra a' felebarátinkkal meg-egyezett elmével nem szepelkedünk.

Az Istentől kiváltképen való móddal reánk bizott ezen engeszteltetésnek ígéről, és hivatali tisztéről, mihelyest Szent Péternek¹⁰³ ezen székére érdemünk kívül választattunk, mindjárt meg-emlékeztünk 's azt éjjel nappal elménkben forgattuk, és szívünkben mélyen be-metnze hordozván, erőnk szerint be-teljesíteni iparkodtunk, az Istennek segítségét szüntelenül a' végett kérvén, hogy nekünk, és az Ur egész nyájának a' békességnek gondolatját, és tanácsát be-adja, és annak meg-nyerésére nekünk bátorságos, és bizonyos utat mutasson: sőt jól tudván, hogy mi az Isten tanácsából rendeltettünk legyen a' Nemzeteknek, és országoknak olyképen való gondviselésére, hogy az Isten szőlejeként mivélésében, és az igaz keresztjén hit épületének meg-tartásáért, mellynek szeglet köve a' Kristus, irtsunk, rontsunk, pusztítsunk, szelleszszünk, építsünk, és palántáljunk, mindenkor tehát azon szívvel, és állandó *szeretettel* akarattal voltunk, hogy a' Keresztjenségnek békességes, és tsendes meg-maradásáért valamint semmit olyast el-ne mulassunk, melly annak palántálására, és építésére akár mi módon alkalmas, úgy, ha az egymáshoz való szeretet kívánja, azoknak-is ki-irtására, és el-rontására készek és készülttek lennénk, mellyek arra végre nem alkalmasok, bátor azok nekünk olly kellemetesek, és kedvesek volnának-is, hogy azok nélkül nagy szívbeli fáidalmunk és kedvetlenségünk nélkül el nem lehetünk.

Kétségtelen az, hogy azok között, kik a' Catholika hitű Tartományoknak javára, és boldogságára legtöbb hasznot hajtanak, maid első helyet kell adni a' szerzetes Rendeknek, kik minden üdőben a' Kristus Anya Sz: Egyházának nagy ékességére, oltalmára, és hasznára voltak. Ezeket tehát ez az Apostoli Szék nem tsak jóvá hagyta, és kezdetkor elő-segitette, hanem sok jó téteményekkel-is, mentes szabadságokkal, Privilegyiomokkal, és gazdagságokkal meg-jutalmazta arra végre, hogy ők az istenes életnek, és igaz Religiónak gyakorlására, a' Népek erköltseinek szóval, és példával való formálására, a' hivek között meg-egyeztetendő igaz hitnek megtartására, és erősítésére jobban, és jobban fel-ébresztetnének, és buzdítatnának. De midőn arra jöve a' dolog, hogy valamelly szerzeteseknek Renditől azok a' terméken gyümölsők, és kívánt hasznok, mellyeknek el-terjesztésére voltak rendelve, a' Keresztjén népre vagy nem terjesztetnének, vagy ők károsoknak inkább magokat mutatnák, és inkább a' Nép tsendességének fel-zavarására, mintsem fenn-tartására magokat alkalmaztatnák, Ugyan ez az Apostoli Szék, melly az ő el-ágazásokra, és terjedésekre maga munkálkodását, és hatalmát fordította, őket vagy új regulába szedni, vagy egészen-is *őket* ki-irtani, és el-szélleszteni nem kételkedet.

102 Nagy Szent Gergely pápa (590–604).

103 Szent Péter (†64–67 k.)

Ezen okból előttünk lévelt III. Inocentius Pápa¹⁰⁴ midőn tapasztalta volna, hogy a szerzetes Rendeknek sok külömbisége az Isten AnyaSz:Egyházában terhes zír zavart hozna-be, a' IV. közönséges Lateranomi gyülekezetben¹⁰⁵ erősen meg-tiltotta, hogy senki ez után új szerzetet fel-ne állítson, hanem valaki szerzetes életet akar élni, egyet a' jóvá hagyatott szerzetek között válaszszon; e' felett pedig rendelte, hogy a' ki szerzetes Klastromat újonnan akarna fundálni, azoknak reguláit, életek rendit, 's rend-tartását a' már jóvá hagyatott szerzetesektől vedje. Honnan következett, hogy nem volt szabad új szerzetet fel-állítani a'Romai Pápának különös engedelme nélkül, és méltán, mert mivelhogy az új szerzetesi társaságok nagyobb tekkelteségnek okáért állítának-fel, előbb ennek az Apostoli Sz:Széknek illyeseknek im jóra válandó, és leendő életek módját meg-kell vizsgálni, és szorgalmatosan meg-hányni, vetni, hogy ne talám a' nagyobb jónak, és szentesebb életnek színe alatt az Isten Anya Sz:Egyházában több ártalmasságok, és rosszak támadjanak.

Noha ugyan mind ezek igen gondosan voltak a' III. Inocentius Elöl-járónktól rendelve, az után mindazáltal némely új szerzetes Rendek nagy, és szüntelen alkalmatlankodó kérésekkel ezen Apostoli Sz:Szék-től nem csak az ő jóvá hagyásokat ki-sajtolták, hanem külömb külömbféle Rendeknek, kiváltképen a' még jóvá nem hagyatott kolduló szerzeteknek vakmerősége csak nem zabolátlan sokaságra szaporította el magát. Mellyet ez előtt e' széken ülő Sz:Gergely Pápa tellyesen meg-értvén, hogy ezen rosszsznak mindjárt elejét venné, Lugdunomi közönséges gyülekezetben¹⁰⁶ meg-újítván III. Inocentiusnak rendelését, szoroson meg-tiltotta, hogy senki ez után új rendet, és szerzetet ne kezdjen, vagy új szerzeti ruhát magára ne vedjen: közönségesen pedig minden szerzeteket, új kolduló Rendeket, mellyek a'IV. Lateranomi gyülekezet után kezdődtek, 's az Apostoli Széknek jóvá hagyását 's meg-erősítését meg-nem érdemlették, örökösen el-tiltotta, a' mellyek pedig az Apostoli Szék-től jóvá hagyatva voltak, azoknak fenn-állását az itt következő mód szerént rendelte-el: hogy tudnia illik azon szerzetekben lévőknek úgy legyen szabad (:ha akarnak:) meg-maradniok, hogy senkit ez után azon szerzetbe be ne vedjenek, sem házat, vagy helyet újonnan magoknak ne szerezzenek, sem azon házaikat, és helyeiket, mellyeket birnának más, és idegen kézre ne bocsáthassák ez Apostoli Sz:Széknek különös engedelme nélkül, mert mind ezeket az Apostoli Szék maga rendelésére meg-tartotta, akarván a' Szent földnek, vagy szegényeknek segítségére, vagy más istenes dolgokra a' Püspökök által, vagy azok által, kiknek a' Sz:Szék parantsolni fogja, fordítani: egyszersmind azon szerzetbeli személyeknek meg-tiltotta, hogy külsőknek ne prédikálnának, ne gyóntatnának, és ne temetnének; világosan jelentette mindazáltal, hogy ezen rendelésében a' Dominicanusoknak, avagy Prédikátoroknak,¹⁰⁷ és Minoritáknak Rendek¹⁰⁸ nem foglaltatik, a' kiket tudnia

104 III. Ince pápa (1198–1216)

105 IV. Lateráni Zsinat, azaz a XII. Egyetemes Zsinat, 1215. III. Ince pápa (1198–1216) idején.

106 Concilium Lugd. = II. (XIV.) Egyetemes Zsinat, 1274. X. Gergely pápa (1271–1276) alatt volt.

107 Ordo Fratrum Praedicatorum; Prédikátor Testvérek Rendje; Domonkosok; Domonkos-rend – 1215-ben a toulouse-i püspök jóváhagyta Domonkos (1170–1221) és öt társa ígéhirdető tevékenységét, 1217-ben III. Honorius pápa (1216–1227) pedig a Fratres Praedicatorum nevet. (PUSKELY MÁRIA: *Kétezer év szerzetessége*. 1. köt. Bp. 1998, 288.; LANCZKOWSKI JOHANNA: *Szerzetesség lexikona*. Bp. 2000, 75.)

108 Ordo Fratrum Minorum Conventualium; Ordo Fratrum Minorum de observantia; Ordo Fratrum Minorum Reformatorum (de observantia); Congregatio Fratrum Minorum Conventualium Reformatorum (non Reformatorum); Konventbéli Református Barátok; Fratres Conventuales Reforma-

illik azon nyilvánosságos hasznokért, mellyek általok az Anya-Szent:Egyházra származnak, jóvá hagyná. És ezen kívül akarta, hogy a' Szent Agoston Remetéinek,¹⁰⁹ és Carmelitáknak Rendeik¹¹⁰ az ő állapotjokban meg-maradjanak azért, hogy ezeknek fel-állítása a' fellyebb nevezett Lateránomi közönséges gyülekezet előtt történt volna. Végre külön külön mind azoknak a' szerzetes személyeknek, kikre ez a' rendelés magát terjesztette, más jóvá hagyatott szerzetekbe által-menni közönségesen meg-engedte, úgy mindazáltal, hogy egy egész szerzet a' másikba, vagy egy Konvent más Konventbe magát, és ingatlan javait egészen által ne vihesse, minekelőtte erre az Apostoli Sz: Széknek engedelmet meg-nem nyerte.

Ezeknek a' nyomdokin jártanak az üdőknek környülállási szerént a' többi előttünk való Romai Pápák-is, kiknek mindnyájoknak végezéseit hosszú volna elő-számlálni. Többi között előttünk lévelt V. Kelemen Pápa¹¹¹ Pünköst hav. 2dik nap. Kristus születésének 1312.esztendőjében ki-adott ólmos petsétű levele által az úgy nevezetett Templaristáknak vitéz Rendét,¹¹² noha az méltán jóvá hagyatott vala, és a' Keresztjén birodalmoknak olly jelesen szolgált légyen, hogy ezért az Apostoli Széktől nyomos jó teteményekkel, privilegyiomokkal, gazdagságokkal, szabadságokkal, engedelmekkel meg-tétetett, közönségesen el-terjedett felőlők való rosszsz hírek miatt mindazáltal el-nyomta, és egészen el-oltotta, ámbátor a' közönséges Bétsi Gyülekezet Frantzia Or-

tos/non Reformatos – A konventuálisok ragaszkodtak a 13. századbeli pápától kapott kiváltságaikhoz, az obszervánsok pedig Szent Ferenc szabályának eredeti szigorúságához, a tökéletes szegénységhez. 1517-ig az egész rend generálisát a konventuálisok közül választották, az obszervánsoknak pedig két generális vikáriusuk volt, akiket a rend generálisa erősített meg. 1517-ben X. Leó pápa (1513–1521) elrendelte, hogy az egész rend minister generalis-át ezentúl az obszervánsok válasszák, a konventuálisok pedig magister generalis-t válasszanak, akit az előbbi erősít meg. A konventuálisok eleinte belenyugodtak ebbe, utóbb már nem kérték a megerősítést és őt is minister generalis-nak nevezték, s így végül két önálló renddé alakultak. (RAPAICS: *i. m.* 241–242.)

109 Ordo Fratrum S. Augustini; Ordo Fratrum Eremitarum S. Augustini – az Ágoston-rend 1244-ben jött létre, amikor IV. Ince pápa (1242–1254) a különféle remetecsoportokat egyetlen rendben egyesítette, de az igazi egyesülésről szóló „Licet Ecclesiae catholicae” kezdetű bullát csak 1256-ban bocsátotta ki IV. Sándor pápa (1254–1261). (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 30–31.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 26.)

110 Ordo Carmelitarum; Ordo Fratrum BMV de Monte Carmelo, A Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária Testvéreinek Rendje – kármeliták a 12. században a galileai Kármel-hegyen megtelepedett keresztsekre vezetik vissza eredetüket. Az Illés prófétáról elnevezett forrás körül kis cellákban remete-közöséget alkottak. Senkit nem neveznek alapítójuknak. VIII. Kelemen pápa (1592–1605) a reformált (sarutlan) kármelitákat (Ordo Fratrum Carmelitarum Discalceatorum, A Kármelhegyi Boldogasszony Sarutlan Testvéreinek Rendje, 1567.) 1593-ban „Pastoralis officii” kezdetű bullájával függetlenítette a nem-reformáltaktól. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 606–611.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 124.)

111 V. Kelemen pápa /1305–1314/

112 Fratres Militiae Templi; Templarii; Templariusok; Templomos Lovagok; Templomosok – egyházi lovagrend, melyet 1119-ben alapított Hugues de Payns (†1136/40). A szokásos hármas fogalom mellett letettek egy negyediket: a zarándokok védelmezését vállalták. Szabályzatukat az 1128-as troyes-i zsinat hagyta jóvá. 1139-ben II. Ince pápa (1130–1143) a rendet, 1189-ben III. Kelemen pápa (1187–1191) a kibővített konstitúcióikat erősítette meg. Szép Fülöp francia király (1285–1314) rágalmazással, üldözéssel és kínvallatásokkal a rend megsemmisítésére és vagyonának megszerzésére törekedett. 1312-ben a vienne-i zsinaton V. Kelemen pápa (1305–1314) a király nyomására „haszontalannak” és „eretneknek” nyilvánította a rendet és feloszlatta. Az utolsó nagymestert – aki mindvégig ártatlannak vallotta magát – egyik társával együtt máglyán elevenen elégették, a megmaradt templomosok egy hányada pedig részint a johannita, részint más lovagrendekbe lépett át. Szép Fülöp –eredeti szándéka szerint – a rend franciaországi vagyonára rátette a kezét. (PUSKELY: *i. m.* 2. köt. 1279–1281.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 214–215.)

szágban,¹¹³ kire a' dolognak meg-visgálását bizta, az ellenek hozandó formás végső sententiatol ítélte magát tartóztatni.

Ötödik Szent Pius Pápa,¹¹⁴ kinek jeles szentségét ajtatoson tiszteli a' Catholika Anya Szent-Egyház a' Homiliátus Barátok szerzetes Rendit,¹¹⁵ mely a' Lateranomi gyülekezethnél előbb való volt, és a' boldog emlékezetű III. Inocentius, III. Honorius,¹¹⁶ IX. Gergely,¹¹⁷ és V. Miklós¹¹⁸ előttünk való Romai Pápáktól jóvá hagyattattak, azon okbol, hogy az Apostoli Dekrétomok ellen engedetlenkedtek, mind magok, mind mások között egyenetlenségeket, és háborgásokat kezdetek, és, mivel némellyek közöttük Boromoeus Szent Károlynak, az Anya-Szentegyház Kardináljának, 's azon Rend Apostoli visitorának 's oltalmazójának halálára gonoszul össze eskütnének,¹¹⁹ el-oltotta, 's egészen el-törölte.

Jeles emlékezetben lévő, 's előttünk kormányozó VIII. Orbán Pápa¹²⁰ hasonló formában 1626. eszt. Bőjt elő-hav. 6. nap. ki-adott levele által a' Konventbéli Reformatus barátoknak társaságát, melyet boldog emlékezetű előttünk való V. Sixtus Pápa¹²¹ szokott tzeremoniákkal jóvá hagyot, és több jó teteményekkel, és kegyelmekkel öregbített, azért, hogy azon szerzetesektől az Isten Anya-Sz:Egyházában azok a' lelki gyümölcsök, mellyeket magokrol ígértek nem következtenek, sőt leg-több a visszálkodásokat magok között, úgy mint Reformatus, és nem reformatus Konventbéli társaik között támasztottak, örökösen el-nyomta, és el-oltotta; az házaikat, Konventjeiket, helyeiket, házi eszközeiket, jószágikat, jussaikat a' Szent Ferentz Konvetjebéli Minoritáknak¹²² adta, és tulaidonította, ki-véven egyedül a' Neápolyi házat, és a' városrol neveztetett Pádúai Szent Antal¹²³ házát, mellyek között az utolsót az Apostoli Kamarához kaptsolta, és foglalta, 's maga, és következendőinek rendelésére meg-tartotta, és az el-törölt szerzetnek szerzetesei, hogy Sz. Ferentznek Capucinusok nevezetű Szerzeté-be¹²⁴ által-mehessenek, meg-engedte.

113 Vienne-i (XV.) Egyetemes Zsinat, 1311. V. Kelemen /1305–1314/ hívta össze. Helytelenül fordította Bécsnek, de helyesen adta meg az országot, mert tisztában volt vele, hogy nem Vienna, Wien-nel azonos az említett város.

114 Szent V. Pius pápa (1566–1572)

115 Humiliátusok, Ordo Regularium Fratrum Humiliatorum (1201–1571) a 12. században keletkezett laikus mozgalom. 1178-ban alakultak az első testvéretek, melyeknek tagjai laza közösségben vagy családjukban szegénységre és evangéliumi életre törekedtek. III. Ince pápa (1198–1216) 1201-ben szerzetesrenddé alakította őket: az I. rendet a papok és apácák alkották, a II. renchez a szabályozott testvérek és nővérek tartoztak, a III. rendnek a világban vagy a családban szerzetesi módon élők voltak a tagjai. 1571-ben V. Pius pápa (1566–1572) szüntette meg az I. és a II. rendet. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 469–470.)

116 III. Honorius pápa (1216–1227)

117 IX. Gergely pápa (1227–1241)

118 V. Miklós pápa (1447–1455)

119 Borromeo Szent Károly (1538–1584) hitvalló, püspök, bíboros érsek. Valóban merényletet kísérelt meg ellene egy szerzetes. 1610-ben V. Pál pápa (1605–1621) avatta szentté. S. R. E. – Sancta Romana Ecclesia.

120 VIII. Orbán pápa (1623–1644)

121 V. Sixtus pápa (1585–1590)

122 Ordo Fratrum Minorum Conventualium S. Francisci. Assisi Szent Ferenc (1181/2–1226) rendalapító

123 Pádúai Szent Antal (1195–1231) ferences rendi szerzetes, hitszónok, tartományfőnök

124 Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum (de observatia) – reformált ferencesek, a 17. század eleje óta a franciskánusoktól függetlenedett, önálló rend. (RAPAICS: *i. m.* 242–243.)

Ugyan ezen VIII. Orbán Pápa más hasonló formában 1643. eszt. Karátson hav. 2-dik nap. ki-adott levele által az Szent Ambrus, és Barnabás remete szerzetét¹²⁵ örökre el-nyomta, el-oltotta, és el-törölte, és ezen el-törölt Rendnek Szerzeteseit a' helybéli Püspököknek hatalma, és jó szerrel való el-igazítása alá-adta és nekik szabadságot adott más az Apostoli Széktől jóvá hagyatott szerzetes Rendekbe által-menni. Melly Rendnek el-törölését előttünk való X. Inocentius Pápais¹²⁶ 1645. eszt. Sz: György hav. 1-dik nap. ólomban függő petsétes levele által meg-erősítette, és azon kívül jövedelmeiket, házaikat és Klastromikat, mellyek előbb szerzetesiek voltak, világiakká tette, és, hogy ez után világiak maradjanak, el-végezte.

Ezen előttünk lévelt X. Inocentius hasonló formában 1645. eszt. Bójt más hav. 16. nap. ki adott levele által az Isten Anyja Szegényeinek ajtatos Oskolabéli Rendét, avagy Piáristákat¹²⁷ (:noha ez a' Rend előbb helyesen meg-visgáltatván, előttünk való XV. Gergely Pápától¹²⁸ mindenképen jóvá hagyatott:) a' köztök indittatott zavarodások, és visszavonások miatt minden fogadás tétel nélkül való tsupa társasággá változtatott, olly formán, mint Nerius Sz: Fülöp városáról Vallicellának hivatott Szűz Maria Templománál lévő imádkozó üdös világi Papoknak társasága¹²⁹ vagyon. Ekképen meg-változ-

125 Ordo SS. Barnabae et Ambrosii ad Nemus; Ordo Regularium SS. Ambrosii et Barnabae ad Nemus – 1200 körül már van róla említés, 1256-ban IV. Sándor pápa (1254–1261) a „Licet Ecclesiae” kezdetű bullájában szintén szerepelnek, 1375-ben XI. Gergely pápa (1370–1378) ismerte el őket. A S. Ambrosius ad Nemus (Milánó) mellett tevékenykedtek. 1643-ban VIII. Orbán pápa (1623–1644) a „Suppressio Ordinis SS. Barnabae et Ambrosii ad Nemus” kezdetű bullával szüntette meg a rendet. 1645-ben X. Ince pápa (1644–1655) megerősítette az eltörölt.

126 X. Ince pápa (1644–1655)

127 Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum; Clerici Regulares Matris Dei Scholarum Piarum; Isten Anyja/Istenanya Kegyes Iskolái Szegény Szabályozott Papjainak Rendje; Kegyes Tanítórend; Piáristák – Rómában alapította meg a rendet 1597-ben Kalazanci Szent József (1557–1648). V. Pál pápa (1605–1621) 1614-ben a kegyes iskolákat az Istenanyáról nevezett Szabályozott Papok kongregációjában egyesítette. 1617-ben ugyanő „Kegyes iskolák Istenanyáról nevezett Szegényeinek Paulinus Kongregációja” néven ismerte el őket. XV. Gergely pápa (1621–1623) 1621-ben a kegyes iskolákat szerzetesrenddé nyilvánította, 1622-ben pedig jóváhagyta Konstitúcióikat. X. Ince pápa (1644–1655) 1646-ban a rendet visszaminősítette fogadalmak nélküli kongregációvá. VII. Sándor pápa (1655–1667) 1656-ban részben, IX. Kelemen (1667–1669) pápasága utolsó évében visszaállította a rendet. (PUSKELY: *i. m. 1. köt.* 575–576.; 2. köt. 985–988.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 179–181.)

128 XV. Gergely pápa (1621–1623)

129 Neri Szent Fülöp (1515–1595) Firenzében született, de Rómában működött. 1551-ben szentelték papá, s a San Girolamo della Carita templomhoz osztották be. Lelki gyermekeinek a templom előcsarnokában (oratórium) tartott közös imádságot, szentbeszédeket, fölolvasásokat, lelkigyakorlatokat. 1562-ben átvette a firenzeiek római Szent János templomát (San Giovanni dei Fiorentini) és megszervezte az oratórium papi közösségét. 1572-től a Santa Maria in Vallicella-templomban folytatta lelkipásztori munkáját. 1575-ben XIII. Gergely pápa (1572–1585) jóváhagyta az oratoriánusok papi társulatát (P. Oratorii; Institutum Congregationis Presbyterorum saecularium Oratorii in Ecclesia S. Mariae in Vallicella; Congregatio Presbyterorum Oratorii; Congregazione dell' Oratorio, Oratoriánus Kongregáció): igehirdetésre, nevelésre és a szentségekhez járulás terjesztésére. Kevés, de bölcs szabályt adott. Fogadalmat nem kellett tenniük, azt akarta, hogy a szeretet köteleke, a szabályok pontos megtartása és az engedelmesség fogja össze a kongregációt. A fordításban tévesen szerepel Vallicella Neri Szent Fülöp városaként. A város ugyanis Róma, a helyszín a Santa Maria in Vallicella templom oratóriuma. (*Magyar katolikus lexikon.* Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szerk. VICZIÁN JÁNOS. III. köt. Bp. 1997. 857–858.; PUSKELY: *i. m. 1. köt.* Bp. 1998. 407–408.; *Szentek élete.* Szerk. SCHÜTZ ANTAL. 2. kiad. Bp. 1995. 318., 322.; *Lexikon für Theologie und Kirche.* Hrsg. von MICHAEL BUCHBERGER. Bd. 7. Freiburg im Breisgau, 1935, 744–745., 756. hasábj; *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti.* Vol. XV. Roma, 1932.

tatott ezen Rend Szerzeteseinek akár melly más jóvá hagyatott szerzetbe szabad általmenetelt engedet, meg-tiltván, hogy újonnan senkit közikbe ne vedjenek, a'kik pedig még fogadást nem tettek, ne-is tedjenek. Az Elöl-járóikat pedig, és ezeknek hatalmit, tudnia illik, a' Generalis Ministert, visitorokat, és ezek után való Felsőbbeket közöttük egészen a' helybéli Püspököknek rendelése alá adta: kik-is egynehány eszterdők által így le-téve voltak, míg végezetre ez az Apostoli Szék meg-esmérvén ezen szerzet rend-tartásának hasznát, azt fogadás tételinek előbbi formájába vissza-helyeztette, és tekéletes szerzetes Renddé tette.

Ugyan előttünk való X. Inocentius 1650. eszt. Mind Szent hav. 29. nap. ki adatott hasonló mivoltú levele által a' sok visszálkodások, és egyenlenségek miatt egészen el-törölte az Armeniai Sz. Balás (: Basilius :) szerzetét.¹³⁰ ennek szerzeteseit mindenképen a' helybéli Püspököknek hatalma alá vetette, 's azoktól függni, 's világi Papok ruházatjában járni parantsolta, az el-töröltetett Konventjeiknek jövedelmeiből illendő táplálást nékik rendelvén, engedelmet-is adván, akár melly más jóvá hagyatott szerzetbe által-menni.

Hasonlóképen ezen előttünk e' széken ülő X. Inocentius észre vévén, hogy az Jó Iesus neve alatt fel-állított Szerzetes Papoknak társaságából¹³¹ az Isten Anya-Szentegyházában semmi lelki gyümölcsöket, és hasznokat nem lehetne reménleni, 1651. eszt. Szent Iván hav. 22. nap. ki-adatott levele által azon szerzetet végképen el-törölte, a' szerzeteseket a' helybéli Püspököknek hatalma alá vetette, az el-törölt szerzetnek jövedelmeiből illendő táplálást nékik rendelvén, 's engedelmet adván, ki akarna akár melly más az Apostoli Széktől jóvá hagyatott szerzetbe által-menni, a' szerzetnek javait, és jószágit fenn-tartván magának más istenes dolgokra fordítandó hasznokra.

Végre Boldog emlékezetű IX. Kelemen,¹³² előttünk való Pápa, midőn észre venné, hogy e' három szerzetes Rendek, úgymint az Algai Szent György Szerzetes Kanonoki;¹³³ a' Feszuli Hieronimitanusok,¹³⁴ és Iesusaták, kiket Columbanus Sz: János¹³⁵ szerzette vala, kevés, vagy éppen semmi hasznót se hoznának a' keresztjén népnek, de hogy valaha hozandanának, reménység se volna, ezeknek el-törlését és el-nyomását

316–317.; AK, ALFONS: *Österreichisches Klosterbuch. Statistik der Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in Österreich*. Wien–Leipzig, 1911. Bd. 1–2. 249.; RAPAICS RAYMUND: *Egyetemes egyháztörténelem*. 3. köt. Eger, 1886, 235–236.)

130 Baziliták; Ordo S. Basili de Armenis – X. Ince pápa (1644–1655) eltörölte a rendet 1650-ben.

131 Jó Jézus neve alatt felállított Szerzetes Papok társasága – Congregatio Presbyterorum Regularium Boni Jesus; [A Jó Jézusról nevezett Szabályozott Szerzetes Papok Kongregációja] – X. Ince pápa (1644–1655) 1651-ben eltörölte a rendet.

132 IX. Kelemen pápa (1667–1669)

133 Algai Szent György Szabályozott Szerzetes Kanonokok Kongregációja/Rendje; Ordo Canonicorum Regularium S. Georgii in Alga Venetiarum; Congregatio Sancti Georgii in Alga Venetiarum – 14. század végi szerzetesi irányzat, XII. Gergely (1406–1415), majd V. Pius pápa (1566–1572) jóváhagyta, IX. Kelemen pápa (1667–1669) pedig 1668-ban eltörölte a rendet.

134 Feszuli Hieronimitanusok (Fiesolei Jeromos-Remeték, Szent Jeromos Remetái; Hieronymianorum de Fesulis (Fiesole, Faesulae) – több remete-kongregáció vette föl Szt. Jeromos (Hieronymus) nevét. A Fiesolei Kongregációt Carlo da Montegranelli (†1417) alapította Fiesoleban, VII. Ince pápa (1404–1406) erősítette meg 1406-ban, 1441-ben átvette az ágostonos regulát, 1668-ban IX. Kelemen pápa (1667–1669) oszlatta föl. A feloszlítás után a közösség tagjai Pisai B. Péter remetái közé léptek át. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 458., LANCZKOWSKI: *i. m.* 99–100.)

el-tekélvén, hasonló formában 1668. eszt. Karátson hav. 6. nap. ki-adatott levele által őket el-törölte, és a' jószágait, 's jövedelmeiket, mellyek igen nevezetesek voltak, a' Velentzei Respublikának kérésére azokra a' költségekre adta, mellyek nekik a' Török ellen való Krétai háborura szükségképen kívántattanak.

Mind ezeknek a' rendeléseknek végbe vitelében azzal a' tanácsos móddal éltenek az előttünk valóink, mellyet a' szivek, és elmék versenkedéseinek meg-állítására, és az egyenlenségeknek, 's meg-hasonlásoknak el-távoztatására leg-jobbnak ítélték. Azért félre tévén azt az alkalmatlan, és nagy fáradsággal járó utat, mellyen a' világi törvény Birák szoknak járni, hanem egyedül az okosságának törvényéhez szabván magokat, azon tellyes hatalommal, mellyel mint Kristusnak e' földön helytartói, és a' Keresztjénségnek főigazgatói birtak, ilyen dolgokat magok akarták el-végezni úgy, hogy az el-töröltetésre el-tekéltt szerzetes Rendeknek hatalmat, és engedelmet sem adtanak vagy mentségeknek meg-megmutatására, 's innen következő pör-folyatásra, vagy azon súlyos vádlásoknak, és okozásoknak el-támasztására, mellyek miatt Eleink el-törléseknek tanácsára inditattanak.

Ezeket, és több más nagy mértékű, és tekintetű példákat tehát szemeink eleibe állítván, 's egyetemben tellyes buzgó kívánságunk oda járulván, hogy ezen végezésünkben, mellyet alább ki-fogunk nyilatkoztatni, biztos szívvvel, és bátorságos lépéssel járjunk, semmi szorgalmat, és előre való vizgálást el-nem múltattunk, hogy mindent, valami tsak ama szerzetes Rendnek mellyet közönségesen Iesus társaságának¹³⁶ hívnak, eredetét, nevékedését, és mái napi állapotját illeti, voltaképen megfontolnánk: és úgy találtuk, hogy az a' Lelkeknek üdvességére, az Eretnekeknek, és kiváltképen hitetleneknek meg-térítésére, az igaz ajtatosságnak, és isteni tisztületnek nagyobb nevékedésére vala az ő Szent Szerzőjétől rendelve, és ezen kívánatos tzélnak könnyebb, és szerentsébb meg-nyerésére nézve közönségesen, és különösen az Evangyeliomi szegénységnek szoros fogadásával, az Istennek volt el-szentelve, kivéven tsupán, és egyedül az ifjúság tanítására rendelt Collegiomokat, mellyekre való jövedelmeknek birására úgy adatott nekik hatalom, és szabadság, hogy azon jövedelmekből soha semmi a' társaságnak saját hasznára, szükségére, és segítségére ne fordithattasson, és teritethessen.

135 Jezuáták (Krisztus szegénykéi; Poverelli di Cristo; Ordre des Jésuates; Jesuatorum a S. Johanne Columbano) Alapítójuk B. Giovanni Colombini (1304–1367) hitvalló. A betegek, a haldoklók, a rabok, a halálraítéltek, valamint a szegények gondozását és szolgálatát vállalták. 1364-ben V. Orbán pápa (1362–1370) szóbeli engedélyt adott a működésükre, mert érvényben volt a IV. Lateráni Zsinat (1215) alapítást tiltó rendelkezése, így aszketikus testvérületként tevékenykedtek. A XVI. század elején a fraternitás szabályos szerzetesrenddé alakult, V. Pius pápa (1566–1572) besorolta őket a koldulórendek közé. Később az eredeti szegénység karizmája elhalványodott, egyes házak meggazdagodtak. V. Pál pápa (1605–1621) száz tagnak engedélyezte a pappá szentelést, 1611-ben ez a korlátozás is megszűnt. Azonban a rend eredeti szelleméhez (szegénység, alázat) ragaszkodók és a klerikusok között nőtt a feszültség, s IX. Kelemen pápa (1667–1669) a „Romanus Pontifex” kezdetű bullájával 1668. december 6-án feloszlatta őket. (PUSKELY: *i. m.* 538–539.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 114.; *Szentek élete. Az év minden napjára.* Szerk. SCHÜTZ ANTAL. Bp. 1995, 475–477.)

136 Loyolai Szent Ignác (1491–1556) a Jézus Társasága alapítója. 1540-ben hagyta jóvá a rendet III. Pál pápa (1534–1549). 1551-ben létrehozta a Collegium Romanumot, melyet IV. Pál pápa (1555–1559) 1556-ban egyetemi rangra emelt, s XIII. Gergelyről (1572–1585), az intézmény jötevőjéről nevezték el Università Gregoriana-nak. 1622-ben avatták szentté. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 472–475.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 104.; *Szentek élete, i. m.* 477–481.)

Illyen, és más istenes végre, és okokra nézve boldog emlékezetű III. Pál, ¹³⁷előttünk való Pápától 1540. eszt. Sz. Mihály hav. 27. nap. ki-adatott olmos petsétű levele által legelsőben hagyatott jóvá Iesusnak ezen társasága, és ugyan ezen Pápától adattatott néki egyetemben az a' szabadság-is, hogy magának törvényt, és rend-tartást szabhasson, mellyel a' társaság oltalmaztatnék, bátorságossá tétettnek, és igazgattatnék. Es noha ezen előttünk való III. Pál ezt a' társaságot kezdetekor tsupán tsak 60. tágokra meghatározta légyen, más 1543. eszt. Bójt más hav. 29. nap. ¹³⁸ki-adatott olmos petsétű levele által meg-engedte mind azáltal ismét annak Fő-Előljárójának, hogy a' társaságba annyiakat be-vehessen, 's vétethessen, mennyieket gondol szükségeseknek lenni. 1549. eszt. az után, Sz: András hav. 15. nap. hasonló formában ki-adatott Levele által ugyan ezen III. Pál sok, és nagy Privilegyiomokkal, szabadságokkal ezt a' társaságot meg-ajándékozta, és ezek között azt a' tsak a' társaság Fő-Prépostinak adatott engedelmet *szabadságot*, hogy 20. Lelki segítőket idősebb emberekből vehessenek-be, kiknek-is mind azokat a' szabadságokat, kegyelmeket, és hatalmat adhassák, mellyekkel magok a' fogadás tétel alatt való társok vannak meg-ajándékozva, többekre-is, sőt minden meghatározás, és szám nélkül annyiakra terjesztette, és terjeszteni parantsolta, mennyieket a' társaság Préposti alkalmazásoknak ítélnek; ezen kívül pedig magát a' társaságot, és annak minden társait, személyeit, javait, és jószágit minden fellejebb való uraságtól, hatalomtól, és Püspököknek fenyegetétől fel-szabadította, mentessé tette, és maga, 's az Apostoli Szék oltalma alá-vette.

Nem kisebb vala a' többi előttünk való Pápáknak ezen társasághoz való adakozósága, és bő-kezűsége; mert tudni való, hogy boldog emlékezetű III. Iulius, ¹³⁹IV. Pál, ¹⁴⁰IV. ¹⁴¹és V. Pius, XIII. Gergely, ¹⁴²V. Sixtus, XIV. Gergely, ¹⁴³VIII. Kelemen, ¹⁴⁴V. Pál, ¹⁴⁵XI. Leo, ¹⁴⁶XV. Gergely, ¹⁴⁷VIII. Orbán, és több más Romai Papák ezen társaságnak már ez előtt adatott Privilegyiomit vagy meg-erősítették, vagy újabb adományokkal meg-őregbitették, vagy nyilvánban meg-magyarázták. Az Apostoli végezéseknek mivoltiból mindaz által, és szavaiból nyilván ki tetszik, hogy ezen társaságban tsak nem kezdetétől fogva külömb és külömbféle viszázkodások, és versengések támadtanak nem tsak a' magok tagjaik között, hanem más szerzetes Rendekkel-is, a' világi Papsággal, az Akadémiákkal, a' tudományoknak Fő-oskoláival, és a' Fejedelmekkel-is, kiknek birodalmiban ez a' társaság be-fogadtatott, és ezek a' vetekedések, 's viszázkodások indittattanak maid a' fogadás-tételeknek szokásáru, minéműségérül, és *természetérül* mivoltáru, a' Társoknak fogadás tételre való eresztések üdejéről, a' Társokon vétség nélkül-is ki-adó szabad tehetségéről, és ezeknek Congrua, ¹⁴⁸avagy szo-

137 III. Pál pápa (1534–1549)

138 1543. Bójt más hav. 29 nap – helyesen Bójtelő hava (február) 28., mert 1543. közönséges év volt, nem szökőév.

139 III. Gyula pápa (1550–1555)

140 IV. Pál pápa (1555–1559)

141 IV. Pius pápa (1560–1565)

142 XIII. Gergely pápa (1572–1585)

143 XIV. Gergely pápa (1590–1591)

144 VIII. Kelemen pápa (1592–1605)

145 V. Pál pápa (1605–1621)

146 XI. Leó pápa (1605. április 1–27.)

147 XV. Gergely pápa (1621–1623)

148 A kongrua a római katolikus plébánosok, papok évi összes járandóságainak, jövedelmének minimuma.

kott fogadás tétel nélkül való fel-szenteltetésekről, 's Papi hivatalra való emeltetésekről, egyenesen a' Tridentumi gyülekezetnek,¹⁴⁹ és szentséges emlékezetű V. Pius előttünk való Pápanak rendelési ellen; majd pedig a' Fő-Prepostjoknak határatlan hatalmasságáról, mellyet magának tulaidonított, és egyéb a' társaság igazgatásához tartozó dolgokról, maid a' tanításbéli tudományoknak külömbféle tzikkelyeiről, oskoláiról, nagy mentességű szabadságirol, és Privilegyiomiról, mellyeket a' helybéli Püspökök, és egyéb Egyházi, és világi hivatalban lévő Uri, 's Méltóságos személyek magok törvényes hatalmoknak és igazságoknak rövidségeseznek érzettek, és tartottak; és végre igen sulyos vádolások jötteenek-elő ellenek közönségesen a' Társok ellen, hogy ők a' Keresztjén birodalmoknak békességét, és tsendességét nem kevésbé háborították, és zavarították-fel.

Ismét a' társaság ellen sok panaszok támadtanak, mellyek némelly Fejedelmeknek tekintetével-is meg-erősítve tudósításképen boldog emlékezetű IV. Pál, V. Pius, és V. Sixtus előttünk való Pápák eleibe terjesztettenek. Ezek között vala ditsőséges emlékezetű II. Fülöp, Spanyol Király,¹⁵⁰ ki mind azokat a' sulyos okokat, mellyektől ő maga felette igen indíttatott, mind pedig azokat a' kiáltásokat, és versengésbéli állapotokat, mellyeket Spanyol ország Inquisitori a' társaságnak mértékletlen Privilegyiomi, és igazgatások formája ellen a' Király eleibe hoztak, és magok némellyek a' társaságnak nagy tudományú, és buzgóságú férjfiái-is meg-bizonyítottak, ugyan V. Sixtus, előttünk való Pápanak voltaképen elő-állította, és a' dolgot arra intézve azon Pápanál nyomozta, hogy a' társaság ellen Apostoli visitatiót tekéllene, és rendelne-el. Ezen Fülöp Királynak kérésére, és jóságos igyekezetére, mellyeket igazságosoknak esmért vala, ugyan reá-is hajla V. Sixtus, és e' dologban el-járandó Apostoli visitatornak hivátaljára választá egy nagy böltsésségű, erköltsű, és tudományú Püspöket, és ezenkívül némelly Kardinálokból renделе egy őszve-ülő tanátsot, ki e' dolognak el-végezésében szorgalmatosan munkálkodna: de rőbbször jelentett előttünk való V. Sixtusnak üdő előtt történt halálával ez az üdvességes tanáts,és rendelés félbe-maradott, 's végbe nem vitett. Minekutánna pedig az Apostolságnak felső székére boldog emlékezetű XIV. Gergely Pápa emeltetett, ez 1591.eszt. Szent Iakab hav. 28. nap. ki-adatott olmos petsétű Levele által a' Társaságnak szerzetét, és rend-tartását ismét bövségesen jóvá hagyta, és helyben hagyni parantsolta, és az előtte valóitol a' társaságnak adatott minden Privilegyiomokat meg-erősítette, és azt-is kiváltképen a' többiekkel, mellyben nevezetesen foglatatott, hogy a' társaságból a' társok ki-vettethessenek a' törvénynek minden szokott rende, a' dolognak minden előre való meg-vissgálása, formás panasza, rendes meg-itélése, sőt a' dologhoz voltaképen tartozó igéknek minden szembe-mondása nélkül, tsupán tsak a' tselekedet, és vétség valóságára, vagy egyéb helyes okokra, a' személyek, és környül-állások minémúségeire tekintve. Mély halgatást parantsola e' felett, és az emberi gyülekezetből való ki-rekesztésnek büntetése alatt meg-tiltotta, hogy senki a' nevezett társaságnak szerzetét, rend-tartását, rendelésit, avagy végezésit egyenesen, vagy egyenetlenül vitatni ne mérészelje, vagy az okból akár mimódon valamit meg-változtatni ne hagyjon: szabadságot adot mindazáltal kinek kinek, hogy, ha azokhoz még valamit tenni, azokbul valamit el-venni, vagy azokban valamit változtatni jó-

149 Tridenti (XIX.) Egyetemes Zsinat, 1545–1563. III. Pál (1534–1549), III. Gyula (1550–1555), IV. Pius (1559–1565) alatt volt.

150 II. Fülöp (1527–1598) spanyol király, Hispaniarum Rex catholicus.

nak, és szükségesnek ítélne, az azt egyedül csak magának az említett Pápának, vagy utána údeig uralkodó Romai Papáknak vagy egyenesen, vagy az Apostoli Szék Kővetei által elő-terjeszthesse.

De távul vagon, hogy mind ezekkel a' társaság ellen való kiáltások, és panaszok le-tsendesítették volna, sőt inkább maíd az egész világon mind nagyobb, nagyobb, és leg-alkalmatlanabb vetekedések terjedtek-el a' társaságnak tanításáról, mellyet az igaz Katholika hittel, és a' jó erköltsőkkel ellenkezni igen sokan tartották, és azért gyalázták: ezen kívül mind magok között a' házaikban, mind külsőkkel-is újabb, 's újabb egyetlenségek fakadtanak-ki, és igen gyakor vádolások adattanak-be ellenek, arrúl, hogy telhetetlenül a' világi jószágok után kívánságaikat jártatnák: és ezekből vették eredeteket mind azok a' mindnyájoknak tudva lévő zírzavarok, mellyek ez Apostoli Széknek nagy szomorúságot, és alkalmatlanságot okoztanak, és mellyek okot adtanak, hogy némelly Fejedelmek-is a' társaság ellen más tanátsra vetemedtenek. Honnan történt, hogy ezen társaság arra nézve, hogy rend-tartásának, és Privilegyiominak újabb meg-erősítését nyerhetné, kételen vala Elöttünk való boldog emlékezetű V. Pál Pápat kérni, hogy ötödik közönséges gyülekezetben hozott némelly Dekretumaikat, mellyek szórul szóra 1606. eszt. Sz. Mihály hav. 4. nap. az ő ki-adott olmos petsétű Levelében le-vannak írva, jóvá hagyná, és felső hatalmával meg-erősitené: melly Dekretumokban magyarán olvastatik, hogy a' társaságnak magok között áskálódó titkos gyűlölségei, és zírzavarai, és külsőknek a' társaság ellen zörgő panaszai, és vádlási a' gyülekezetben össze-gyűlt szerzetes társokat arra kinszerítették, hogy a' következő meg-határozott Rend-szabást, 's Statutumát magoknak tedjék: mivel a' mi társaságunk, melly az igaz hitnek el-terjesztésére, és lelkeknek üdvezítésére az Istenőtől fel-támasztatott, valamint az fel-vett rend-tartásának saját szolgálatja által, melly néki lelki fegyvere, az Anya-Szentegyháznak hasznával, és felebarátinknak épülésével a' Keresztnek zászlója alatt arra a' tzelra, mellyre igyekszik, szerentsésen juthat, úgy ezen hasznós jót akadályoztatná, és magát leg-nagyobb veszedelemre tenné-ki, ha azokban foglalatoskodna, 's magát avatná, mellyek a' világi, és polgári dolgokat és ez országok igazgatásának állapotját illetik: azért az Eleinktől igen böltsen rendeltetett, hogy mi kik ez Istenért hartzolunk másba, melly a' mi hivatalunkkal ellenkezik, magunkat ne avassuk. Mivel pedig ezen kiváltképen veszedelmes üdőkben több helyeken és helyeken, és külömb külömb Fejedelmeknél (:kiknek pedig szeretetét, és kedgyelemét meg-tartani szentséges emlékezetű Ignázt atyánk az Isteni tisztelethez tartozandónak lenni ítélte:) valakiknek talán vétsége, és vagy nagyra vágyása, vagy helytelen buzgósága miatt a' mi szerzetünk rossz hírbe esett, és ezen kívül a' Kristusnak jó illatja szükséges legyen a' gyümöltés természetére, ítélte a' Gyülekezet, hogy a' rosszznak minden színlésétől-is magunkat tartóztatnánk, és a' hamis gyanúságbul származó panaszoknak-is, mennyire lehet, elejét vennénk. Arra nézve e' jelen lévő Dekretommal minden felekezetinknek erősen, és szorosan meg-tiltja, hogy efféle világi köz dolgokat illető állapotokban tanátsra hivatvatván-is, vagy kérettetvén, semmi módon senki közzülünk magát ne avassa, 's semmi kérésekkel, és javallásokkal a' szerzetnek törvényétől, rend-szabásától el-ne terjen: és ezen kívül minémű hathatós orvosságokkal ezt a' nyavalyát, hol a' szükség hozza magával, kellessen meg-orvosolni, a' Definitor atyáknak, hogy azokat szorgalmatosan el-rendeljük, és el-igazítsák, ajánlotta, 's gondjokra bízta.

Nagy szivbéli fájdalomunkkal valoba tapasztaljuk, hogy sem az itt elő-számlált, sem az után-is tett sok orvoslások nem valának hathatosok, és foganatosok a' többször neve-

zett társaság ellen támadott annyi, és olly nyomos zúrzaravoknak, vádlásoknak, és panaszkodásoknak ki-irtására, és le-tsendesítésére, és hogy haszontalanul munkálkodtanak azok végett a' mi Elöl-járóink VIII. Orban, IX. X. XI. és XII. Kelemen,¹⁵¹ VII. és VIII. Sándor,¹⁵² X. XI. XII. és XIII. Inocentius,¹⁵³ és XIV. Benedek¹⁵⁴ Papák, kik hogy az Anya Szentegyházban tellyes igyekezettel a' kívánt békességet, és tsendességet visszatérítenik, több üdvezséges rendeléseket tettek mind arról, hogy vagy a' szent missióknak alkalmatosságával, vagy azokon kívül a' világi dolgokba magokat semmiképen ne keverjék, mind azon gyűlölséges viszálykodásokról, és perlekedésekről, mellyeket a' helybéli Püspökök, szerzetes Rendek, istenes helyek, és Európában, Asiában, 's Americában lévő mindenféle rendű községek ellen a' Lelkeknek szörnyű veszedelmével, és a' Népeknek nagy tsudálkozásával indítottak; mind pedig némelly Eretneki tanításoknak, és szokásoknak magyarázásáru, és praktikálásáru, mellyet némelly helyeken széllel gyakoroltak, el-hagyván azokat a' szer-tartásokat, mellyeket a' közönséges Anya-Sz:Egyház jóvá hagyott; úgy az ollyan véleményeknek oktatásáru, és magyarázatjárul, mellyeket az Apostoli Szék mint botránkozatókat, és a' jó erköltsőknek nyilván ártalmasokat meg-tiltott, és végre más nagy mivoltú, és a' tiszta keresztjén hitnek megtartására kiváltképen szükséges dolgokról, mellyekkel hogy vissza-éltenek, nem tsak e' mostani, hanem előbbi üdőkben-is számtalan rövidségek, és alkalmatlanságok, tudnia illik némelly katholika hitű Birodalmakban sérelmes zenebonák, és háborodások, némelly Asiai, és Europai Tartományokban pedig vallásbéli üldözések-is támadtanak. Mind ezek olly szomorúságba hozták a' mi Elöl-járóinkat, és ezek között boldog emlékezetű XI. Inocentius Pápát, hogy ez kinszeritetett arra fakadni, hogy a' társaságnak meg-tiltotta Nevendékeket a' szerzetbe be-venni; nem külömben XIII. Inocentius¹⁵⁵ Pápát, ki hasonlóképen kinszeritetett, szintén azon büntetéssel őket fenyegetni; és végre fris emlékezetben lévő XIV. Benedek Pápát-is, ki a' mi Kristusban szerelmetes Fiunknak, a' hűséges Lusitaniai, és Algarbiai¹⁵⁶ Királynak birodalmiban lévő társaság házainak, és Kollegyiominak visitatioját ítélte szükségképen el-rendelni: sőt ezekre következett boldog emlékezetű XIII. Kelemen¹⁵⁷ *előttünk való* Pápának, kinek helyébe egyenesen léptünk, utolsó Apostoli Levele-is, mellyet (:hogy Előttünk való X. Gergely Pápának fellyebb említett Lugdunumi Közönséges gyülekezetben magyarán mondott szavaival éljünk:) a' Társok töle erővel inkább ki-sajtoltak, hogysem igazsággal nyertek, és mellyben a' Iesus társaságának szerzete ditsértetik, 's jóvá hagyatik, sem az Apostoli Széknek valami vigasztalására, sem a' társaságnak segítségére, sem a' Keresztjétségnek hasznára nem szolgálhatott.

Ennyi, és illy kemény fergetegek után minden jól gondolkodó lélek reméli vala, hogy végezetre fel-derülne az a' kívánatos nap, melly békességet, és tsendességet tetézne hozand. De ugyan ezen XIII. Kelemen előttünk való Pápának gubernálása alatt az előbbi-

151 IX. Kelemen pápa (1667–1669), X. Kelemen pápa (1670–1676), XI. Kelemen pápa (1700–1721), XII. Kelemen pápa (1730–1740).

152 VII. Sándor pápa (1655–1667), VIII: Sándor pápa (1689–1691).

153 Boldog XI. Ince pápa (1676–1689), XII. Ince pápa (1691–1700), XIII. Ince pápa (1721–1727).

154 XIV. Benedek pápa (1740–1758).

155 XIII. Ince pápa (1721–1724).

156 Lusitania – az ókori Hispania egyik része, kb. a mai Portugália. Algarbia = Algarve, Portugália legkisebb és legdélibb tartománya.

157 XIII. Kelemen pápa (1758–1769).

eknél még sokkal nehezebb, és zavarosabb üdők következtenek; mert naponkint jobban jobban szaporodtanak a' nevezett társaság ellen való kiáltások, és panaszok, sőt némely helyeken veszedelmes zöndülések-is, háborodások, visszálkodások, és botránkozások történtenek, mellyek a' keresztjéni szeretetnek kötőzetét meg-gyengítvén, és egészen el-szakasztván, a' hiveknek sziveiket hasonlásra, gyűlölségre, és ellenkezésekre annyira fel-gyűitották, hogy a' dolog abba a' veszedelembé hozattatott, hogy azok-is, kiknek régi buzgósága, és a' társasághoz Eleinktől örökségképen szokásba vett adakozósága minde-neknek nyelvél magasztaltatik, tudnia illik Kristusban Kedves Fiaink, a' Frantzia, Spanyol, Portugallia, és mind a' Két Sicilia országoknak Királyi magok birodalmikból, és Tartományikból kételenítették a' Társokat el-botsátani, és ki-űzni, ezt az egyetlen orvosságot gondolván még hátra lenni, melly tellyességgel szükséges annak meg-gátolására, hogy a' Keresztjén Népek az Anya-Sz:Egyháznak kebelében egymás közt magokat boszszú-tételekkel, és bajra-hivással ne rontsák, ne szaggassák.

Minden bizonynal pedig el-hitetvén magokkal a' most nevezett, Kristusban Kedves Fiaink, hogy ez az orvosság, és tanács erős, és álhatatos nem lehet, és az egész Keresztjén világ előbb egyességben nem élhet, ha tsak a' társaság maga egészen el-nem töröltetik, és tellyesen el-nem nyomattatik; erre nézve feljebb említett XIII. Kelemen, Elöttünk való Pápanak elő-terjesztették szándékjokat, és akaratjokat, és tekintetekhez kaptolt hatalmas kérelmekkel kívánák vala tőle, hogy ezen egy foganatos móddal jobbágyaiknak bátorságos meg-maradására, és a' Kristus Anya-Szentegyházának javára lenne gondja. Kinek mindazáltal mindeneknek várásán kívül esett halála e' dolognak folyamatját, és végbe-vitelét újonnan meg-gátolta. Ennek okáért mihelyest mi ő utánna az Istennek kegyelméből Szent Péternek székébe ültünk vala, nekünk-is mindjárt a' meg-nevezett országoknak fejedelmi szintén azon kerelmeiket, és kívánságikat elő-terjesztették, mellyekhez több Püspökök-is, és nagy méltóságú, tudományú, és Lelki esméretű férfiak magok voksaikat adták.

Hogy pediglen illy nyomos, és fontos dologban leg-bátorságosabb tanácsot választanánk, itéltük arra hosszabb üdőt szükségesnek lenni, hogy nem tsak azt szorgalmatosan meg-vizsgálhatnánk, velősebben meg-fontolhatnánk, 's leg-tanátsosobban el-végezhetnénk, hanem hogy sok sóhajtásinkkal, és álhatatos könyörgésinkkel a' Világosságnak attyától-is arra való segedelmet, és tehetséget kérnénk: melly dologban minden hiveknek gyakrabban az Istennél meg-tétetett könyörgéseikkel-is, és ajtatos jó tselekedeteikkel kívántuk magunkat meg-segítetni. Többi között meg-akartuk visgálni, *mitsoda fundamentoma* miben erősíti magát az a' sokaknál köz hitelbe ment vélekedés, hogy a' Iesus társaságának szerzete a' Tridentumi Gyülekezettől sok tzeremoniákkal jóvá hagyattatott, és meg-erősítettett légyen? és mi abban a' gyülekezetben azon szerzet jóvá hagyásának semmi más nyomát nem találtuk, hanem hogy ők azon közönséges Dekretomból ki-vétetenenek, mellyel a' többi szerzetes Rendeknek meg-hagyatott, hogy az el-végzett próba esztendőök után a' Nevendéke/k/nek, ha alkalmasoknak találtattnak, a' fogadás tételre eresztessenek, ha pedig nem, a' Klastromból ki-vetessenek. Melly okra nézve azon szent gyülekezet (:25. ülésének 16. tzikkelyében a' szerzetesekről:)¹⁵⁸ tsak annyira jelentette-ki magát, hogy abban semmitsem akar meg-újítani, vagy

158 Sess. 25. c. 16. de regular. — A tridentini zsinat (1545–1563) 25. ülésének első napján (december 3.) két dogmatikus határozatot és két reformrendeletet hirdettek ki. Az első reformrendelet 22 fejezetben intézkedett a szerzetesekről és szerzetesnőkről. (RAPAICS: i. m. 203.)

meg-tiltani, mért a' Iesus társaságának szerzeti az ő ajtatos, és ez Apostoli széktől jóvá hagyatott rend-szabások szerént az Urnak, és az ő Anyaszentegyházának ne szolgálhasanak.

Minek okáért ennyi, és olly szükséges orvosságoknak alkalmaztatása után, az Isten lelkének jelen-voltátul, a' mint hiszszük, és ihletésétől segítettvén, és hivatalunk tartozásátul kinszeritetvén, mellyek mind az egész Keresztjénségnek nyúgodalmát, és tsendességét keresni, táplálni, és meg-erősíteni, mind pedig mind azokat a' hibánosságokat, mellyek igazságos tzélunk ellen leg-kisebben rövidséget tehetnek, mennyire erőnk engedi, ki-irtani szoroson köteleztetünk: és e' közben észre vévén, hogy a' nevezett Iesus társasága azon böven termő, és tetemes gyümölcsöket, és hasznokat többé nem termeszteti, mellyekre nézve szereztetett, annyi előbbi Pápáktól jóvá hagyattott, és sok Privilegyiomokkal fel-ékesítettett, sőt aliglan, avagy éppen semmi-módon se lehet, hogy annak fenn-állásával az Anyaszentegyháznak igaz, és álhatatos békessége vissza-állittassék; Illyen, és más sulyos okoktol tehát, mellyeket nekünk az okosság-nak törvénye, és az egész Anyaszentegyháznak helyes igazgatása nyúitanak, és mellyeket mi igen elménkbe nyomva, magunkban tartunk, indittatván, és ösztönöz-tetvén, és ezekhez képest az Elöttünk-valóinknak kiváltképen pedig X. Gergely Pápá-nak a' Lugdunumi közönséges gyülekezetben elő-járt nyomdokit követvén, minthogy most-is szintén azon társaság forogjon kérdésben, melly mind belső rendtartására, mind Privilegyiomira nézve a' kolduló szerzetes Rendeknek számába vagyon számlál-va, mi tehát meg-gondolt tanátstsal, bizonyos tudománnyal, és tellyes Apostoli hatal-munkkal a' többször nevezett társaságot el-oltjuk, el-nyomjuk, el-töröljük, le-tiltjuk, és fel-bontjuk mindennemű hivatalikat, szolgálatikat, és tisztviseléseket, házaikat, Iskolái-kat, Collegyiomikat, szállásikat, majorikat, és mindennemű 's akár melly tartomány-ban, országban, és birodalomban lévő, és akár mi módon hozzájuk tartozó helyeiket; az ő rend-szabásikat, szertartásikat, szokásikat, törvényiket, és esküvéssel, 's Apostoli jóvá hagyással, vagy akár miképen meg-erősített rend-tartásikat; különösen, és közön-ségesen nyert minden Privilegyiomikat, és engedelmit, mellyeknek mivoltit, mintha akár melly formában, parantsolatban, és kötésben foglalva, szórúl szóra ide volnának írva, voltaképen való tekkéletességekben érteni, 's vétetni akarjuk; és azért jelentjük nyilván, hogy mi a' többször nevezett társaság minden Elöl-járóinak, úgymint Fő-Pré-postjának, Provincialisnak, visitátorinak, és más akár melly néven való főbbeinek min-den, és akár miben lévő hatalmikat örökre, és tellyesen semmivé teszszük, és el-oltjuk mind lelki, mind üdeig való dolgokban, és azt a' hatalmat, és tehetséget egészen, és mindenképen azon módokhoz, esetekhez, és személyekhez képest, és azon okok alatt, mellyeket alább meg-fogunk fejteni, a' helybéli Püspökökre által-viszünk, meg-tiltván, a' mint-is e' jelenlévővel meg-tiltjuk, hogy senki ez után a' nevezett társaságba be-ne vétetessenék, és az öltözetbe, 's próba esztendőre ne eresztessenék; a' kik pedig eddig be-vétetettek, és eresztettek, sem a' tsupán való, sem a' jelesebb szerzetesi fogadás-nak tételére semmi módon ne eresztessenek azon büntetés alatt, hogy azoknak mind be-vétele, mind fogadás-tétele már önnön magában foganatlan légyen, ezen kívül pedig tetszésünk szerint való más büntetés alatt – is: sőt inkább akarjuk, parantsoljuk, és rendeljük, hogy a' kik mostán próba esztendőkre be-vannak véve, azonnal, mindjárt, hallaszatlanúl, és voltaképen el-eresztessenek, és hasonlóképen meg-tiltjuk, hogy a' kik már egyszerű fogadás tételre eresztettek, de még semmi szentséget fel-nem vette-nek, azok semmi szín alatt sem a' társaságban már le-tett fogadásnak, sem azon

Privilegiumoknak, mellyek a társaságnak a Tridentumi gyülekezet végezése ellen adattanak, ürügyével nagyobb szentségre ne emeltessenek.

Mivelhogy pedig oda tzeloznak a' mi igyekezetink, hogy mind az Anyaszetegyháznak hasznot, és a népeknek tsendességet szerezzünk, mind azon szerzet tagjainak-is, avagy társainak közönségesen, kiknek személyeiket egyenkint atyai képen az Urban szeretjük, valami vigasztalást, és segedelmet nyúitsunk, melly által mind azon vetekedésektől, visszálkodásoktól, és gyötrelmekről, mellyekkel eddig búsitattanak, meg-mentetvén, gyümöltősebben az Istennek szölejét munkálhassák, és a' lelkek üdvességét elő-mozdithassák, arra nézve rendeljük, és végezzük, hogy az egyes fogadásra eresztett, de még rendi szerént fel-nem szentelt társok a' helybéli Püspököktől meghatározott üdő alatt, melly mindazáltal e' levelünk iratásának napjától fogva tovább egy esztendőnél ne terjesszessék, magoknak valami szolgálatot, hivatalt, vagy jó akarót szerezvén a' társaságnak házaiból, és collegyiomiból (: ez által az egyes fogadástól tellyesen fel-oldattatván:) okvetetlenül ki-menjenek és olly rendbéli életet újra választhassanak, mellyet kiki magának tulaidon indulatjához, esze-erejéhez, és lelki-esméretéhez képest leg-alkalmatosobbnak fog az Urban itélni, a' kiket tudnia illik a' társaságnak privilégiumi szerént a' szerzetből azon kívül is el-ereszthettek nem más okból, hanem a' mellyet az Elöl-járok az okosságnak, és környül-állásoknak mutatása szerént magoknak formáltak, minden előre való szemre hivatás, panasz-meg- vizsgálása, és törvény rende nélkül.

A szentségre emeltetett minden társoknak pedig szabad választást adunk, hogy a' társaságnak házaikat, és Collegyiomikat el-hagyván, vagy az Apostoli széktől jóvá hagyott más szerzetekbe menjenek, holott-is, ha a' társaságban az egyes fogadást le-tették, a' Tridentumi Gyülekezettől meg-parantsolt próba esztendőt kötelesek lesznek ki-állani, ha pedig teljes, és innepes fogadást tettenek, hat egész holnapot fognak a' proba üdőben tölteni, a' többiről őket kegyesen fel-szabadítjuk, vagy a' világon mint világi Papok és misések a helybéli Püspököknek, kiknek megyéjékben lakásokat helyeztetik, hatalmuk alá tellyes engedelmisséggel, és alázatossággal vettette éljenek: hanem e' felett rendeljük, hogy ezeknek, kik illy móddal a' világon maradandanak, addig-is, míg máshonnan való jövedelmeket nem nyernek, táplálásokra illendő zsoldjok rendeltessék azon házoknak, vagy Collegyiomoknak jövedelmeiből, mellyekben laktanak, tekéntetbe vétetvén mindazáltal ezeknek jövedelmeivel járó terhek-is.

Azok pedig, kik a' szentségre már fel-emeltetve lévén, vagy félelemtől viseltetnek, hogy az mindennapi szükségére való illendő zsoldnak fogyatkozásából betsületes táplálások nem jutand, vagy, hol lakásokat le-tedjék, helyet nem kapnak, vagy az nagy öregségekre, nyavajás *egészségekre* voltokra, és más méltó, és sulyos okokra nézve a' társaság házait, avagy Collegyiomit el-hagyni nem tartják tanátsosnak, ottan ugyan meg-maradhatnak, de olly okkal móddal, hogy azon házra, vagy Collegyiomra semmi némű gondviselések se légyen; hogy világi papi ruhában járjanak, és azon helybéli Püspöknek hatalma alá tellyesen vettette éljenek. Meg-tiltjuk pediglen, hogy azoknak helyébe, kik el-halandanak, másokat magokhoz ne vedjenek, a' Lugdunumi gyülekezetnek végezése szerént házat ujolag, vagy valamelly helyet magoknak ne szerezzenek, házaikat, abban lévő eszközöket, és helyeiket, mellyeket most birnak, el-ne adhassák, sött egy házba, vagy többbe-is azon szám szerént, a' mennyiek tudnia illik lesznek, kik most említett okokból el-maradandanak, öszve-gyülekezhettek úgy, hogy az üresen maradandó házok más istenes dolgokra, és hasznokra fordíthatassanak, a' mint tudni

illik azokat a Szent Kánonhoz, a' fundátorok akaratjához, és az Isteni tiszteletnek elő-menetelére, Lelkek üdvességére, és közönséges haszonra a' helynek, és üdőknek környül-állási szerént leg-jobban lehet alkalmaztatni: addig-is pedig a' világi Papságból egy okos, jámbor, és tekéletes férjfiú rendeltessék, ki a' nevezetett hazokra gondot, és úraságot viseljen, tellyesen el-töröltetvén, és el-nyomatattván a' társaságnak neve.

Jelentjük tovább, hogy ezen el-törülő közönséges Dekretomunkban a' társaságnak együl egyig minden papjait minden tartományokból, azokból-is, mellyekből már ki-üzettettek, be-foglaljuk, és arra nézve akarjuk, hogy azok-is, kik már ki-üzettettek, és a' nagyobb szentséget fel-vették, ha más szerzetes rendbe nem menendenek, mindjárt a' világi Papoknak állapotjára hozattassanak, és a' Megyebéli Püspökök alá tellyesen vettessenek.

Ha a' Megyebéli Püspökök azoknál, kik e' levelünknek értelme szerént a' Iesus társaságának szerzetéből a világi Papoknak rendibe által-mentek, azt az erköltsöt, tudományt, és tekéletességet tapasztalandják, mellyek benne meg-kivántatnak; tehát azoknak szabadságot adhatnak, vagy ezt nekik meg-tilthatják, hogy hiveket gyontathassanak, avagy a' Néphez predikálhassanak: de erről való írásbéli szabadság nélkül senki közzülök ne merészeljen ilyen egyházi hivatalt üzni. Ezt a' szabadságot pedig a' Püspökök, avagy a helybéli ordinariusok soha azoknak ne adják, kik ennek előtte a társasághoz tartozandó Collegyiomokban, vagy házakban élnek, kiknek tudni illik a' kívül valókra nézve örökre meg-tiltjuk a' gyontatást, és predikálást, valamint előttünk való X. Gergely Pápa¹⁵⁹ a' fellebb jelentett közönséges gyülekezetben hasonlóképen meg-tiltotta. Melly dolog végett külömben magoknak a' Püspököknek lelki esméretét terheljük-meg, és őket emlékeztetjük azon kemény számadásra, mellyet gondjokra bizott juhaikról az Istennek tartoznak adni, és azon rettenetes ítéletre, mellyel az élőknek, és holtaknak Felséges Bírája az Elöl-járókat fenyegeti.

Akarjuk ezen kívül, hogy, ha valaki azok közzül, kik a' társaságnak rend-tartását tartották, az ifjúságot a' tudományokban tanítja, avagy valamely Collegyiomban, vagy oskolában igazgatoi, 's gondviselői hivatalban áll, el-támasztatván mindnyájan az igazgatástól, gondviseléستól, és kormányozástól, tsak azoknak légyen helye, és engedelme a' tanító hivatalban meg-maradni, kik olly jelenséggel jelesítik magokat, hogy az ő munkáikhoz jó reménységgel lehet bizni: kiknek-is szűkség magokat minden olly vete-kedéseknek, és tzikelyeknek tanításától kiváltképen óni, mellyek vagy az ő tágas értel-mek, vagy haszontalanságok miatt nehéz visszálkodásokat, és alkalmatlanságokat szoknak szűlni, és szerezni.

A mi pedig a' Szent Missiokat illeti, mellyeknek szintén úgy, valamint a' társaságnak el-nyomatására ezen rendelésinket terjeszteni kívánjuk, magunknak azt fenn-tartjuk, hogy olly módokat rendelni fogunk, mellyekkel mind a' hitetleneknek meg-térése, mind a' visszálkodásoknak le-tsendesítése könnyebben, és bizonyosobban meg-szerezethessen.

Semmivé tétetvén pedig és tellyesen el-töröltetvén (: a' mint fellebb mondottuk:) a' társaságnak mindennemű Privilegyiomi, és rend-tartási, jelentjük tovább, hogy annak társai, mihelyest a' házaikból, és Collegyiomikból ki-mentenek, és világi Papokká lettenek, alkalmatosok, és méltok legyenek, a' Szent Canonnak, és Apostoli Rendeléseknek dekretomi szerént akármely Egyházi jövedelmekre mind a' Lelkeknek gondvi-

159 Boldog X. Gergely pápa (1271-1276)

selésével, mind a' nélkül; ismét akár mely hivatalokra, tisztségekre, és személyi méltóságra, és más effélékre, mellyeknek viselésétől általjában a fenn álló társaságban *fenn állásban* boldog emlékezetű XIII. Gergely Pápának 1584. eszt. Sz: Mihály hav. 10. nap. ki-adott levele-által, melly így kezdődik: Satis superque el-zárattattak. Ismét meg-engedjük nekik (:ami hasonlóképen meg vala nékik tiltva:) hogy a' Mise mondásért alamisnát vehessenek, és mind azon hasznokkal, és jó akaratokkal élhessenek, mellyekben mint Iesus társaságának szerzetesi sohase részesedhetnek volna. Ellenben el-bontjuk, és el-töröljük mind azon szabadságikat, mellyeket nékik a' Fő-Prépostjaik, és más Elöl-járóik a' Pápától nyert Privilegyiomiknak erejéhez képest adtanak, ugymint: hogy minden eretnek, és az Apostoli Széktől meg-tiltatott, és kárhöz-tatott könyveket olvashassák; hogy a bőjti napokat meg-tartani, vagy azokon bőjti étellekkel élni ne tartozzanak; hogy az órákra rendelt isteni könyörgéseket, 's Breviariomot előbb, vagy utóbb mondhassák és több efféléket, mellyeknek ez után való szabad gyakorlását keményen meg-tiltjuk, mivelhogy az légyen tellyes szándékunk, hogy ők mint világi Papok a' közönséges törvénynek ösvényéhez életüket alkalmaztassák.

Meg-tiltjuk, hogy, minekutánna e' jelen lévő levelünk el-hirhedik, és kinek kinek tudtára adatik, senki ne merje annak végbe-vitelét akár melly kérésnek, folyomodásnak, fellyebb való appellálásnak, magyarázásnak, támadható kétségek fejtegetésének színe, neve, avagy akár melly más előre látott, vagy nem látott fogása alatt hallasztani; mert akarjuk, hogy most, és mindjárt az egész társaságnak, és annak mindennemű szolgáltnak el-törlése, és semmivé tétele véghez menjen azon módon, és formán, a' mint fellyül meg-magyaráztuk, a' nagyobb egyházi számkivetésnek büntetése alatt, mellyet magunknak és utánunk következő Romai Pápáknak fenn-tartunk azok ellen, kik ezen rendelkezésünknek be-teljesítésében akadályt, gátot, vagy hátra-maradást tenni mérészelnek.

Parantsoljuk e' felett, és a' szent engedelmességnek erejével mindnyájoknak, és kinek kinek akar melly korban, méltóságban, tekintetben, és állapotban lévő Egyházi, szerzetesi, és világi személyeknek, kiváltképen azoknak, kik mind eddig a' társaságban voltak, és éltenek, meg-hagyjuk, hogy a' társaságnak ezen el-nyomattatását menteni, vitatni, és annak okairól, ösztöniről, nem külömben a' társaságnak rend-tartásáról, reguláiról, rend-szabásiról, igazgatása módjáról, és egyéb dolgokról, mellyek ide tartoznak, valamit írni, avagy beszélni-is ne merészeljének a' Romai Pápának nyilván való engedelme nélkül. Hasonlóképen az Egyházi számkivetésnek büntetése, és nekünk, és üdeig uralkodó utánunk való Pápáknak fenn-tartandó fel-olozása alatt mindeneknek, és kinek kinek tiltjuk, hogy ezen el-nyomattatásnak alkalmatosságával valakit, annyival-is inkább azokat, kik a' társaságnak tagjai voltak, boszszúsággal, szidalommal, méltatlansággal és egyéb gyalázzattal illetni ne bátorkodjanak.

Minden Keresztjén Fejedelmeket intjük, hogy azon hathatós erejekkel, tekintetekkel, és hatalmokkal, mellyet az Istentől az Anyaszentegyháznak oltalmazására, és pártfogására vettek, és azon kész, engedelmes, és tellyes buzgóságokkal, mellyel az Apostoli Székhez viseltettnék, önnön részekről igyekezzenek, és munkálkodjanak, hogy ezen levelünkben foglalt rendelkezésünk tekélttesen végre vitettség, sőt mind azokra, mellyeket e' levelünk magában tart *lesz* készen hajolván, ollyszerű rendelkezéseket tedjenek, és hirdessenek, mellyek által gondoson eleje vétessék, hogy ezen akaratunk végbe-vitelének alkalmatosságával a' hivek között morgolódások, villongások, és viszszálkodások ne támadjanak.

Intjük tovább minden Keresztjén hiveket, és a' mi Urunk, Iesus Kristusunk véréért kérjük, emlékezzenek-meg, hogy nekünk mindnyájunknak egy mesterünk vagyon, ki a' Mennyekben ül; hogy mindnyájunknak egy, és ugyan azon meg-váltonk légyen, ki minket igen drágán váltott-meg; és hogy mindnyájan a' Keresztségnak egy fördőjével ujon szület/közben egy áthúzott, olvashatatlan szótag/tűnk, és az Isten igéje által az *Is* Isten fiaivá, a' Kristusnak pedig örökös társaivá tétettünk; hogy egy keresztjén tudománnyal, és egy isteni ige eledelével táplátatunk; végre hogy mi mindnyájan a Kristusban egy test, egyenkint pedig másikunknak tsak tagjai vagyunk, és erre nézve tellyességgel szükséges, hogy mindnyájan a' hivek a' felebaráti szeretetnek közönséges kötötzetével egybe köttetve minden emberekkel békességet tartsanak, és senkihez nagyobb kötelességet ne esmérjenek, mint hogy egymást szeressék; mert ki a felebarátját szereti, a' törvényt be-töltötte; hogy tovább minden bántódásokat, haragokat, morgolódásokat, ólalkodásokat, visszálkodásokat, és más efféle, az emberi Nemzetnek örökös ellenségétől az Isten Anyaszentegyházának fel-háborítására, a' hivek örök boldogságának akadályoztatására az oskoláknak, tanításoknak, vélekedéseknek, és a Keresztjén tekéltességnek-is színe, és örve alatt ki gondolt, fel talált, és támasztott gonoszságokat gyűlöljék; végezetre hogy mindnyájan tellyes erővel igyekezzenek igaz, és valóságos böltsességet magoknak szerezni, mellyről Szent Jakabnál a' Canonnak 3. részében 13. versében¹⁶⁰ így vagyon írva: „Kitsoda bölts, és tanult közöttetek? mutassa-meg jó életben való maga-foglalásával a' tselekedetét a' böltsességnek szelédességében. Ha keserű irigységet, és haragot sziveitekben hordoztok, ne dítsekedjete, és az igazság ellen ne hazudjatok, mert ez nem a' Mennyből le-szálló böltsesség, hanem földi, testi, és ördögi érzékenség: mert a' hol a' buzgó irigység, és versengés a szivekbe szállot, ottan az álhatatlanság-is, és minden gonoszságok be-szállottak. Melly böltsesség pedig onnan fellyül vagyon, az szemérmetes, békességes, mértékletes, engedelmes, jóra hajlandó, és tellyes irgalmassággal, 's jó gyümölsőkkel, az nem ítél-meg senkit, nem irigykedik senkire, 's nem képmutató. Az igazságnak gyümöltse pedig békességben vettetik-el a' békességeknek.”

Akarjuk azt-is, hogy illy végezéssel ki-adott e' jelen lévő Levelünk, azért, hogy a' társaságnak Elöl-járói, és szerzetesi, és mások, akárkik, kik e' dologhoz, vagy közösök, vagy közösséget tartnak, sem erre nem hajlottanak, se szóra nem hivattnak, se-meg nem halgattattanak, soha semmi üdőben alattomban, és ravaszkepen be-tsúszott, haszontalan, és erőtelen tselekedetnek gántsával, avagy mintha más lett volna szándékunk, illyen, és más akármi egyéb, 's akár melly nagy, véletlen, és gyökeres fogyatkozással, vagy azon okkal-is, hogy fellyebb meg-irtt rendelésinkben, vagy azoknak valamellyikében a' szokott módot, és egyéb be-vett tzeremoniakat meg-nem tartottuk, avagy akár melly más törvénnyel, és szokással járó, 's a' törvényben-is foglalt okkal, nem külömben semmi súlyos, és leg-súlyosabb sérelemnek, 's akármi egyébnek bár melly méltó, igazságos, és szabadságos fogásával, ürügyével, és örvével legyenek azok olly szerűek-is, hogy az előbb jelentett rendeléseknek erősségére szükségképen meg-magyarázandók volnának, ne vádoltathasson, és változtathasson törvény, vagy per alá, avagy a törvénynek határos idézésére ne hozattathasson; vagy ez ellen valaki az előbbi jusba való vissza-helyeztetésre bővebb magyarázást, törvény útjára, és idejére való igazítást, avagy akár melly törvény szerént való igaz-tételt, kegyelmet, és segítséget ne

kereshessen, vagy akármi módon azzal se törvény előtt, se törvényen kívül ne élhessen, hanem hogy e' jelen lévő rendelésünk minden tzikelyeiben és mivoltiban az ő erejében, és foganatoságában meg-maradjon, tellyesen, és egészen végbe vitetődjön, és mindenektől, 's kitől kitől, valakiket illet, és akármi módon jövendőben illetni fog, szeghetetlenül meg-tartasson, és vigyáztasson.

Rendeljük végre, hogy így, és nem másképen minden e' dologhoz való fellyebb említett állapotokban minden közönséges Birák, 's az Apostoli Székünk előtt forgó perek el-választói, és az Anyaszentegyháznak Kardinálai, úgy képünket viselő minden követeink, és Apostoli Székünk Nunciusi, és mások akárkik, kik akár melly hatalommal, és tekintettel valami dolgot viselnek, és viselni fognak, az ő ítéleteket, és végezésiket szabják, nem lévén szabad nékik, és senkinek közzülők akár melly állapotban másképen itélni, vagy magyarázni, erőtelen, és haszontalan leendvén mind az, ha mit külömben ezek ellen valaki akár melly hatalmassággal birván, tudva, vagy nem tudva tselekedendik.

Akadályt se tehessenek semmi Apostoli végezesek, és rendelések, bátor azok a' közönséges gyülekezetekben adattattak-ki; sem az a' törvényes Regulánk, hogy mennyire szükséges, senkitől a' keresett jussa el-ne vonattasson; sem a' nevezett társaságnak, annak házainak, Collegiominak, templominak esküvéssel, Apostoli jóvá hagyással, és akár melly más erősséggel adatott törvények, Privilegyiomok, engedelmek; és azon társaságnak, annak Elöl-jároinak, szerzetesinek, és mindennémü személyeinek részére akár melly mivoltban, formában, és akár melly minémüségü Dekretumokban foglalt, és akár az Anyaszentegyház dolgaiban öszve-ülő Papi tanátsbol, akár azon kívül, és akármi módon ki-adott, meg-erősített, és meg-újított Apostoli levelek, mellyeknek mindnyájoknak, és mindenikének elégséges meg-rövidítésére ha-mindjárt különösen, nevezetesen, és el-oszolhatatlanul szórúl szóra ki tett, és nem közösleg egy értelemben vett emlékezet, jelentés, vagy más választott mód tartás kívántatnék-is, mind azokat, és azok közzül mindenikét, mintha szórúl szóra, semmi ki-nem hagyattatva az ő tellyes mivoltokban, és szokott formájokban, e' jelen lévő Levelünkben kimagyarázva, és egészen le-irva volnának, az itt tett rendelésinknek be-telleyesítésére nézve az ő erejekben nyilván, és nevezetesen meg-rövidítjük, és meg-másoljuk mind azt, valami ezen levelünkkel akár miképen ellenkezik.

Akarjuk pedig, hogy ezen levelünknek akár irott, akár nyomtatott másai ha valamely hiteles irotol alá-irva, és Egyházi hivatalban lévő személynek petsetjével meg-erősítve elő-mutattatnak, mind a' törvényben, mind a' törvényen kívül azoknak szintén azon hitele légyen, valaminéműhitele lenne e' jelen lévő levelünknek, ha elő-mutattatnék. Kólt Romában a' Szent Maria Maiornál,¹⁶¹ Halászpetsetje alatt, Szent Iakab hav. 21. nap. 1773. eszt. Pápaságunknak 5. eszt.

A. Kardinal Nigronus¹⁶²

161 Santa Maria Maggiore – nagyobbik, azaz a legrégebbi Mária templom.

162 Nigronus, Andreas (Negroni) (1710–1789) kardinális, a pápai kancellárián kiállított brevékkel, (oklevelekkel és iratokkal) foglalkozó titkár volt.

„Hálála előtt való egyik utolsó Nevezetes dolga A' volt Iesuiták Generalisoknak Apát Urságot viselő RICCI LŐRINTZNEK mellyet 24 Nov. 1775 Eszt. Romába, az Angyalok várában való fogságban meg halván, előbb írásban foglalt az után Mint egy 20 Uri, Egyházi, és Strását tartó Szemelyeknek jelen létebben, éppen akkor Midőn a' mennyei utra valót magához vette, különös jelességekkel el-mondott.

Bizonytalan orája, de igen bizonyos közelvolta halálomnak, engemet kit a régi idő, az igen sok gond, s az erőm felett való terhes dolgok majd meg-emésztettek, unszolva kiáltonak lelkemben, hogy végső kötelességemet tellyesitsem, ne talántán a' halállal való bajvivásomban, arra időt s erőt nem találhatnék.

Menvén hát már az minden igaz mondoságnak, és igaz tselekedeteknek felséges törvény helyére, a nagy Isten ítélő szeki eleibe, és ezen utamban-is a' mit mászszor tselekettem, mindent által meg által gondolván, és jól meg fontolván, az irgalmas meg váltót a Világ biráját pedig könyörögve kérvén, hogy leg kisebb heveskedést, vagy akár mi részre hajlandó indulatot se szenvedjen bennem, sótt még a szívnek el keseredésétül is oltalmazzon, hogy életemben ezen utolsó tselekedetem, tiszta s fegyhetetlen, és egyedül tsak az Ártatlanságnak s az igasságnak oltalmára szolgáljon; ezeket mondom illy ahétatosságok, között, kérvén.

Vallom s' lelkemre mondom, hogy a Iesus Tarsasságának már el töröltetett szerzete, ezen szörnyű veszedelmére okot nem adott. Ezt olly tiszta lelkűséggel vallom, s' hitemmel pötsétem, a mi nemüet egy elől járótul lehet kívánni, a ki a maga alatta valoinak minden tett s' végezett dolgaikat világossan ki tanulta.

Vallom 's hitemmel pötsétem továbbá, hogy az én rabságomra leg kisebb okot sem adtam. Ezt azon meg győzhetetlen igaz lelkűségből esküszöm, mellyet minden embernek a saját tette felől a maga lelke diktálhát. De még is ezen második erős pötsétlésemet nem más végből hozom elől, hanem egyedül azért, mivel az el töröltetett szerzetnek mellynek fejedelme valék, téstességére meg kívántatik.

Azonban éppen nem oda tzélzok ezen kettős erős vallás tételemmel, hogy valaki azokbul következtést tsénálván, valakit a szerzésnek esetéért, vagy az én saját esetemért Isten előtt vádoljon. A léleken titkon lakó gondolatok, a szívnek indulati Istennél vagynak tudva. Ő látja az ertelemnek el tévelyedését, s által is látja, miképpen kellesék azokat meg különböztetni, s mellyek legyenek azok között menthetők vagy menthetetlenek. Tsak ő tudja az ember szándékinak tzélozásait, és ő rostálja, a ki mi némű lélekekkel tselekeszik valamit. (A szívnek őstőnei, mellyek az ember szándékinak tzélozásait, és ő rostálja, a ki mi némű lélekkel tselekeszik valamit.)¹⁶³ A' szívnek őstőnei, mellyek az ember tselekedeteit nemzik, tudva vannak ő előtte, s mint hogy pedig ezektül függ valamelly tselekedetnek joságos vagy rosszszaságos mivolta: tehát az én lelkem is ezen egész ügynek meg-ítélését arra a felségre haddja, a ki a Böltsesség könyv. VI. Részének 4. verse szerént. Interrogabit opera et cogitationes scrutabitur.

Hogy tehát kereszteni kötelességemnek eleget tegyek, bizonyágot teszek, hogy Isten segítsége által mindenkor meg botsátottam, s mast- is bizonyal meg-botsátok, mindeneknek, a kik eleinten a szerzeten való boszuság tétellel a mi kegyetlenségekkel elle-

163 Eltévesztette a másolást, két mondatot összevont, de nem húzta át a tisztázatlanban.

ne bántak, s arra következett el-töröltetésével, s vigezetre az én rabságra tétetésemmel, s azzal együtt járni szokott keménységekkel, s' nevemnek héremnek kissebítésével, a mind ezek egész világ előtt tudva vannak, a kik mondom mind ezekkel engem meg bántottanak, mind azoknak meg-botsáttak az én Istenemet a maga nagy irgalmasságá-ért, és egyedül való kegyelmességéért kérvén, hogy Szent Fiának véghetetlen érdemé-ért, először az én bűneimet botsassa meg, azután azoknak, kik szerző okai, vagy segítő eszközei voltak, ama gonoszoknak 's veszedelmeknek, mellyre én szerzetemmel együtt jutottam vala. Es ilyen szivbéli indulatokkal, s Isten előtt való kérésekkel kivanak meg-halni.

Végtére kérem 's az elő Istenre is kénszerétem azokat, kik ezen ki-nyilatkozásaimat, s erős pötsetlő szavaimat halják ne terheltessenek azt az egész világ eleibe tőlők ki telhetőképpen kiterjeszteni, kivánam ezt mindentül azon fundamentomos okokbul, mellyekkel ez a három nagy szó emberséges sziv igazság szerelme, s a keresztényi sze- retet magokban foglalnak. Ezek instálnak mindeneknél érettem, s reménylem boldogu- lok is általok ezen szandékomban.

Subscribáltatott

Ricci Lórintz.”

KATALIN FÜLEP

“DOMINUS AC REDEMPTOR NOSTER...”, 1773.
TWO JESUIT DOCUMENTS IN HUNGARIAN

The title of present study is quoted from the papal briefs declaring the dissolution of the Society of Jesus. The text of the brief was translated to Hungarian at the time, and preserved in a volume containing historical sources. The other significant manuscript we publish here is Lorenzo Ricci's statement made before his death. Both manuscripts are Hungarian translations preserved in the Manuscript Collection of the National Széchenyi Library. The former is not part of the Széchenyi-collection, it came to the library later; while the latter was the founder, Count Ferenc Széchenyi's own copy with his seal on it. The founder of the Hungarian National Library, together with his several ancestors, continued their studies at Jesuit schools. This fact in itself could explain why the Earl was interested in this particular papal brief. Nonetheless, the collector circle of the national library found this valuable manuscript worthy of attention as well. An important criterion within his Hungarica-concept was the linguistic aspect. Moreover, the two documents are significant sources for both world history and for church historical research as well. In the Catholic states of 18th century Europe, absolutist state-governments subordinated religion and the local churches to state interests, then in accordance with the ideals of the state-church new provisions were introduced. The rulers of the Bourbon and Braganza dynasties, together with their liberal ministers expelled members of the Jesuit order from their countries and colonies. The attack was launched in Portugal in the second half of the 18th century, and continued in Spain and France, as well as in the Kingdom of Naples and in the Duchy of Parma. Moreover, Pope Benedict XIV (1740-1758), and later Pope Clement XIII (1758-1769) were urged to dissolve the Jesuit order. It was Pope Clement XIV (1769-1774) who finally signed the brief dissolving the Society of Jesus on 21st July, 1773 – three years after he was elected as pope. Through marriages the Bourbon and Braganza dynasties became allied with the other European Catholic world power, the Habsburg Empire. As a sovereign ruler, Maria Theresa could have the right to save the order, but she sacrificed the Society of Jesus for her children's successful marriages and for the interests of the empire.

The measures of the brief were executed in the above mentioned Catholic countries. However, the rulers of Protestant Prussia and Russia prohibited announcing the decree, thus the members of the Society of Jesus could continue their activity in these territories.

The then Superior General of the order, Lorenzo Ricci, together with his assistants and other Jesuits were imprisoned in the St Angel Castle in Rome. However, they were not found guilty during their interrogation, thus both the General and the order were acquitted of suspicion. Ricci lived a year longer than the unwholesome Pope Clement XIV suffering from guilty conscience. The General forgave his persecutors in a statement he made right before his death.

As effect of the social, religious and moral crisis the French revolution and the Napoleonic wars brought about, Pope Pius VII restored the Jesuit order on 7th August, 1814.

ADRIÁNYI GÁBOR

FRAKNÓI VILMOS JAVASLATA A SZENTSZÉK LEVÉLTÁRI
FORRÁSKIADÁSÁRA

Az itt felvetett témával eddig három történész foglalkozott. Az első maga Fraknói Vilmos volt, aki az Uj Magyar Sion 13 (1882) 441–453 és 509–525 oldalain számolt be a „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia” sorozat megindításáról. Meglehetősen részletesen tudósított az eseményekről és írásához néhány fontos iratot is mellékelte, mint megokolta: „A vállalkozás fontossága indokolja, hogy annak történetére is fény derüljön.”

A második történész, aki a témát érintette, a Vatikáni Levéltár munkatársa, Pásztor Lajos volt. Ő 1977-ben a Római Magyar Történeti Intézettel kapcsolatban azt is megemlítette, hogyan jött létre a „Monumenta Vaticana”.¹ Pásztor tanulmányát bőséges irodalmi és levéltári forrásokkal támasztotta alá, sőt, még azt a 325 levelet is kiértékelte, amelyet Fraknói Ipolyi Arnold beszercebányai püspökhöz intézett. De figyelmen kívül hagyta ugyanott az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található többi, számos és rendkívül informatív levelét, amelyeket Pesty Frigyeshez, Rómer Flórishoz, Tárkányi Bélához és másokhoz intézett. Sőt, érthetetlen módon ő, a Vatikán levéltárosa, még a Vatikáni Levéltárban található anyagot sem konzultálta, pedig még cikkében is említi, hogy a jelzett témával kapcsolatban Ipolyi püspök és Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek Ludovico Jacobini bíboros államtitkárral levelezést folytatott. A harmadik történész a jelen sorok írója volt.

E sorok írója 1996-ban egy budapesti Fraknói-konferencia keretében foglalkozott a „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia” egyháztörténeti aktapublikáció megindításával. Előadása a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum. 1996. 3–4. számában a 61–72 oldalakon jelent meg. Az akkor fellelhető teljes magyarországi anyag birtokában tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy Fraknói Vilmos 1881. június 10-én XIII. Leó pápának egy magánkihallgatáson azt a javaslatot tette, hogy ő, illetve a magyar katolikus egyház anyagi segítséget nyújt a pápának azon szándékához, hogy a Vatikáni Levéltár dokumentumait – hasonlóan, mint pl. Németország (Monumenta Germaniae) vagy Ausztria (Fontes rerum Austriacarum) teszi, egy nagy kiadásban publikálja.

A pápa Fraknói tervét örömmel fogadta, felkarolta és ennek értelmében Fraknói határozata után széleskörű akcióba kezdett. Megnyerte a tervnek saját káptalanját, a

1 L'Istituto Storico Ungehrese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói in: Archivio della Società Romana di Storia Patria, Vol. 100, 1. 43–165)

nagyváradi, amely azután felhívással fordult az összes magyarországi káptalanhoz és birtokos szerzetesrendhez a cél megvalósítása érdekében. Fraknói maga is széleskörű levelezést, valóságos korteshadjáratot indított. Informálta a primást, Simor János bíborost, barátait, püspököket, elsősorban nagy jóakaróját, Ipolyi Arnold besztercebányai püspököt, de megnyerte a tervnek már korábban Haynald Lajos bíboros, kalocsai érseket is. Sőt, Haynaldot most rávette arra is, hogy az ügy egyházi vezetését kézbe vegye és a tervezett konferencián elnököljön.

Az ügy előkészülete jól haladt. Október 20-án már 13 káptalan, egy érsek, négy püspök, két apát, egy apátság és hat kanonok szavazott meg a célra évenként 4 350 forintot. A felsoroltak között több káptalan és főpap jelezte ugyan készségét, de az összeget egyelőre még nem jelölte meg. Simor primás is csak 1882. március 19-én helyezte adományát, a kétszáz aranyat kilátásba.²

1882. október végéig úgy látszik, minden jól haladt, de ekkor nehézségek merültek fel. Bizonyos, hogy Fraknóiról valaki nem éppen hízelgően nyilatkozott Rómában, mivel második útja alkalmával 1882. május 4-én, amikor Ludovico Jacobini bíboros államtitkárral a tárgyalásokat folytatta, kénytelen volt magát védelmébe venni. Fraknói ugyanis másnap, május 5-én azt írta Haynaldnak: „És alkalmat vettem magamnak – tekintettel az azóta történetekre – bővebben hangsúlyozni, hogy személyem a discretio és katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi”.³

Bizonyos azonban, hogy a felmerült nehézségek nem Fraknói személyével kapcsolatban voltak áthidalhatatlanok. Mivel a magyarországi akták hiányosak,⁴ csak annyit lehet megállapítani, hogy Fraknói, illetve a magyar klérus 1882. elejére lemondott egy általános vatikáni forrásgyűjtemény kiadásának támogatásáról, és a továbbiakban csak a magyar egyházat érintő vatikáni okiratok kiadására szorítkozott.

Ennek mondott ellent Tusor Péter „Magyar Történeti Kutatások a Vatikánban „ (Collectanea Vaticana Hungariae. Vol. 1. Budapest-Roma 2004) c. könyvének XXVIII–XXIX. oldalain. Érveit hét pontban foglalta össze:

1.) Az első pontban avval érvel, hogy a koncepció gyökeres megváltoztatásáról sem Ipolyi, sem Fraknói nem szól. Ez azonban nem igaz. Ipolyinak ilyen irányú nyilatkozata ugyan nincs, de Fraknói Simor primáshoz 1881. július 7-én írt levelében világosan kifejti, milyen javaslatot tett XIII. Leó pápának: „Hogy Ő Szentsége rendeletéből méltó kiadásban napvilágot látandnak a katolikus egyház történelmi emlékei, melyeket a Szentszék levéltárai rejtenek”.⁵

2.) Tusor Péter úgy véli, a tervezett kiadás címe, a „Monumenta Vaticana” csak pongolaságból lett használva. Hivatkozik Ipolyi 1881. szeptember 1-én kelt levelére,

2 Primási Levéltár. (továbbiakban PL). Acta Simor. Cat. A. Nr. 1537/ 1882.

3 Kalocsai Érseki Levéltár. Haynald levelek. Természetesen már korábban is hangzott el kritika Fraknói személyét illetően. Így pl. őrzi a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára Szilády Áron iratai között (Ms. 4431-168-193 Nr. 26) 1870 májusában írt egy névtelen, „de betegsége miatt visszatartott vidéki akadémiai tag” levelét, amelyben nem tartja kívánatosnak Fraknói bevéltetését az Akadémiába, mivel „nemcsak ultramontán, de hazafiatlan irányt is követ” így pl. azt írja, „Illésházyiban és Bocskayban (sic!)nem volt hazafias érzés”... „Ilyesmiktől hemzsegnék munkái”...

4 Vö. PL. Acta Simor Cat. A. 1965-ben írt katalógusát, lásd alább megjegyzésem Tusor Péter hetedik pontjára.

5 PL. uo. Nr. 1805/1882. Függelék Nr. 1.

amelyben egy „hazai tudományos vállalat fontosságát és horderejét” emeli ki. Ez a kitétel azonban még korántsem bizonyíték arra, hogy kizárólag a magyar vonatkozású vatikáni dokumentumokat akarták már 1881 őszén kiadni. A magyar egyház tudományoságát és bőkezűségét, mint Fraknói több írásában is kifejtette,⁶ a tervezett nagy vatikáni edíció is elősegítette volna, annál is inkább, mivel ebben magyar egyházi szakemberek is résztvettek volna.

3.) Tusor Péter az általam idézett és Fraknói által három levélben is rögzített feljegyzését⁷ az 1881. június 10-i pápai magánkihallgatásról félremagyarázza. A második Ipolyi-levél lényeges kitétele így hangzik: „Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamiben közreműködhetnék a Szentszék auspiciumi alatt megindítandó nagyszabású forráspublikációval... Készséggel ajánlom fel tapasztalataim és jövedelmeimet is. A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakitva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részletre. Szabatosan, ékesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta Magyarország iránti szeretetét, hajlását, hogy minél többet tehessen érdekében...”⁸ Tehát XIII. Leó pápa kitétele, hogy szeretettel van Magyarország iránt, általánosságban mozgott és nyilatkozatának oka nyilvánvalóan az volt, hogy Fraknói a magyar katolikus klérus segítőkészségéről szólt. A pápai nyilatkozatból egy magyar „Monumenta Vaticana Hungarica”-t kihámozni nem lehet.

4.) Tusor szerint Haynald már az un. koncepcióváltás előtt ragaszkodott hozzá, hogy a szerkesztés és kiadás Magyarországon legyen, ez egy egyetemes jellegű szentszéki történeti kiadványsorozat esetében nyilvánvaló nonszensz lett volna. Ezzel szemben a valóság az, hogy Haynald kijelentéséről Fraknói 1881. október 26-án tájékoztatta Tárkányit⁹, míg maga is említett promemóriájában csak azt írja, hogy a magyarországi kiadás a „legcélszerűbb és a legmegfelelőbb” volna. Az eredeti koncepció október végére már több-kevesebb változtatáson mehetett át. Különbözik pedig egyáltalán nem nonszensz az, ha egy tudományos forráskiadvány külföldön jelenik meg. Erre, ti. német és francia kiadókra promemóriájában Fraknói is tett utalást.

5.) Haynald általam is idézett 1882. március 9-i (nem 8.-i) levele már egyértelműen a tervezet módosítása után íródott. Semmi sem mond a levélben annak ellent, hogy Fraknói előző római tárgyalásainál az egyetemes római forráskiadvány mellett a magyar vatikáni dokumentumok feltárását is, mint annak szerves részét, megemlíttette. Haynald levele és az eredeti koncepció között semmiféle ellentmondás nincs.

6.) Tusor érve, mintha a Vatikáni Levéltár mérhetetlen anyagát Fraknói szerint is lehetetlen lett volna egy forráskiadványban publikálni, megdől, ha figyelembe vesszük, mit írt Fraknói 1881. október 20-án kelt már említett promemóriájában:¹⁰ „Az anyag rendkívüli bősége miatt csak a legfontosabb darabok közöltetnek egész terjedelmükben, a többiek rövid kivonatokban.”¹¹

6 Lásd pl. idézett levelét Simorhoz, azonkívül 1881. október 20-án kelt promemóriáját, Függelék 3.

7 Rómer Flóriszhoz 1881. június 16, Ipolyihoz 1881. június 12 és június 14. Valamennyi az Országos Széchényi-Könyvtár Kéziratgyűjteményében (továbbiakban OKL).

8 OKL, uo.

9 OKL, uo.

10 PL. uo. Cat. A. Nr. 1850/1882. Függelék 3.

11 Uo.

7.) Tusor szerint a koncepcióváltást illető állításomat magam szerint sem tudom bizonyítani. Evvel kapcsolatban annyit: ő félremagyaráz. Nem azt állítottam, hogy nézetemet nem tudom bizonyítani – amire nézve számos forrást közöltem –, hanem csak azt, hogy az „említett (és fennmaradt) iratokból nem lehet megállapítani, pontosan mi történt”.¹²

Különben evvel kapcsolatban Tusor Péter elmellőzi azt az érveket, amelyet a 41-es lábjegyzetben hoztam, hogy ti. a Primási Levéltár 1965-ben elkészült jegyzete szerint a ma fel nem lelhető iratsomó része volt „A Vatikáni Okmánytár magyar részről megindított teljes kiadására vonatkozó levelek, javaslatok, jegyzőkönyvek, a tervek leszűkítése csak a magyarországi anyag gyűjtésére és kiadására 1881–1882.” Úgy gondolja Tusor, hogy az 1965-ös jegyzet készítője is alaposan tévedett az ügyben?

Sajnos legutóbbi kétszeri kutatás során sem sikerült a Primási Levéltárban az iratsomóra ráakadni. A kérdés azonban joggal merül fel: Mi is történt? Hogy bizonyos fenntartások voltak a „Monumenta Vaticana” ügyében, kitetszik a következőkből. Simor primás, aki azonban már 1881. július 7-én kapott részletes információt az ügyről Fraknóitól,¹³ és 1881. augusztus 16-án a nagyváradai káptalantól is,¹⁴ egészen 1882. március 19-ig nem válaszolt Fraknóinak¹⁵ és sehol sem nyilatkozott. Tehát egy döntésre várt. Milyenre? Kitetszik két püspök leveléből.

Dulánszky Nándor pécsi püspök 1881. november 27-én azt írta Fraknóinak: „A Monumenta Vaticana kiadási költségeinek fedezéséhez járulni fogok, mihelyt az ország herceg primása által *tartandó értekezleten* (kiemelés tőlem) a vállalat megindítása, az ajánlott összeg mennyisége és különösen aziránt lehetőleg tájékoztatva leszek, hogy e vállalat akadálytalan, megszakítás nélküli kivitelezéséhez lehet-e némileg jogosult remény?”¹⁶

Peitler Antal váci püspök is 1881. december 28-án azt írta Fraknóinak: „áldozni fogok, ha *Ő Eminenciája elnöklete alatt tartandó püspöki konferencián majdan* (kiemelés tőlem) a nagyméltóságú püspöki kar a szóbanlévő tervet magáévá teendi”.¹⁷

Tehát világos, hogy egyes püspökök támogatásukat, egyáltalán a vállalat kivitelezését a püspökkari konferencia döntésétől tették függővé.

No már most az a kérdés, mi történt a püspökkari konferencián, vagy megbeszélésen? Ennek a fenti iratok szerint 1881. december 28.-a és 1882. március 19-e között kellett történnie, mivel Simor primás a kétszáz arany adományát már evvel a megjegyzéssel hozta Fraknói tudomására: „A római könyv- és levéltárakban található *magyar történelmi emlékek kiadása ügyében* (kiemelés tőlem) hozzám intézett felszólításnak... szívesen engedek...”¹⁸ De már ebben az értelemben írt Haynald bíboros is Ludovico Jacobini bíboros államtitkárnak 1882. március 9-én.¹⁹

Egy 1882. év elején megtartott püspökkari konferencia, vagy megbeszélés feljegyzéseit, még inkább jegyzőkönyvét, eddig nem sikerült megtalálni. A Primási Levéltárban,

12 Említett cikkem, 68 oldal.

13 Lásd az 1. számú függelékét.

14 Lásd a 2. számú függelékét.

15 Lásd levelét in: Uj Magyar Sion, XIII. 1882. 445–446)

16 A levél in: Uj Magyar Sion, uo. 447–448.

17 Uj Magyar Sion, uo. 447–448.

18 Uj Magyar Sion, uo. 445–446.

19 Uj Magyar Sion, uo. 515–517.

amelynek püspökkari jegyzőkönyvei ebben a korban egyébként is hiányosak, nincs erre vonatkozóan semmiféle irat, és a megkérdezett váci, veszprémi, szombathelyi és szatmárnémeti püspöki és a kalocsai érseki levéltárak is negatív eredményről számoltak be, még az illető püspökök személyi írásos hagyatékát illetően is.

E sorok írója tehát konzultálta a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárának Fraknóira, Rómer Flórisra és Szilády Áronra vonatkozó anyagát, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának – levelestárának- Ipolyi Arnold (221 levél), Rómer Flóris (229 levél), Kruesz Krizosztom (31 levél), Hampfel József (22 levél) és Tárkányi Béla (több mint 50 levél) személyével foglalkozó teljes levélanyagát. Csak két, de sokat sejtető levelet lehetett az ügyre vonatkozóan találni.

Az elsőben Rómer Flóris 1882. február 22-én Fraknóinak panaszosan írta: „Mi történt légyen Budapesten, nem tudom, én Isten látja lelkemet, nem tudom mivel érdemlhettem azon bánásmódot, hogy eddig majdnem hetenkinti beces soraival megvigasztalt, egyszerre hetekig egy árva szót sem ír, sem élete jelét nem adja”²⁰ Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy Fraknói egy igen fontos dologgal volt elfoglalva, mind személyt, mind munkáját (a tervezett kiadást ?) illetően.

A második levél 1882. április 17-én íródott szintén Rómer Flóris tollából és ismét Fraknóinak szolt: „Litteras tuas accepi, quamvis eacula continentalia me satis afflixerit. Jól mondja, hogy azon ügy érdekel, de ha Ön annak substratumát sajnálja, én többszörösen sajnálom! Úgy hurcoltatni magát az egész ország színe előtt hasonló lehet ahhoz az állapothoz, mikor a szegény várfogyoknak havonként felszabadítási reményeket koholt a humánus fogdai tisztség... Baráti sajnálják, ellenségei, főleg az utolsó szavazás után, örömeikben tombolnak... Rómába megy? Éljen, de irigyelném, ha szabad volna irigyelni. Ha Jacobini Ő Eminentíája kegyesen veszi hódolatomat, kérem azt per tangentem említeni... Ceterum kívánok igen szerencsés utat és mind... visszajövelelt.”²¹

Ebből világosan következik, hogy Fraknóit és a tervet Budapesten megtámadták. Különben Fraknói sorai – levele Rómer hagyatékában nem található- Rómert nem töltötték volna el fájdalommal („me satis afflixerit”). Fraknói is sajnálta a vád alapját (szubsztrátumát) és az illetékesek szavazása kétségkívül egyben meghurcolását is jelentette. Ezek alapján már érthető Fraknói 1882. május 5-én Haynaldhoz írt levelének kitétele. „És alkalmat vettem magamnak tekintettel az azóta történetekre, bővebben hangsúlyozni hogy személyem a discretio és a katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi” (kiemelés tőlem)²².

Ezek után már röviden lehet állításom mellett az érveket összeállítani.

1.) Fraknói 1881. július 7-én azt írja Simor primásnak: „Midőn folyó évi június 13-án (helyesen 10-én) szerencsém volt Ő Szentsége által magánkihallgatáson fogadtatni, alkalmam nyílt arra, hogy megfelelő hódolatteljes szavakkal kifejezést adjak a tudományos körök azon reménységének, hogy Ő Szentsége rendeletéből méltó kiadásban napvilágot látandnak a katolikus egyház történeti emlékei, melyeket a Szentszék levéltárai rejtenek. Ő Szentsége arra méltatott, hogy ez ügyről behatóan szolt velem. Mondá, hogy teljesen belátja ily publikáció hasznosságát, időszerűségét, sőt szükséges

20 Országos Széchényi Könyvtár. Kéziratár. Levelestár. Fol. 392. Nr. 123.

21 Országos Széchényi Könyvtár, uo. Nr. 126.

22 Kalocsai Érseki Levéltár. Haynald levelek.

voltát, de ekkorig »sokféle nehézségek« akadályozták megindítását... Minél tovább gondolkoztam az ügy felől, annál inkább meggyőződtem, hogy nagy dicsőség és sokféle előny háromolnék a magyar katolikus egyházra, ha az tenné lehetővé egy nagyszabású »Monumenta Vaticana« megindítását.”²³

Ezek a sorok csak egyféle magyarázatot tesznek lehetővé: A pápa félreérthetetlenül a Szentszék aktapublikációjáról beszélt, míg Fraknoi biztosította őt a magyar egyház anyagi segítségéről.

2.) A nagyváradai káptalan felhívásában 1881. augusztus 16-án – amely nyilvánvalóan hűen tükrözi tagjának, Fraknoiinak beszámolóját és javaslatát – többek között így ír: „A nagyváradai székeskáptalan egyik tagjának jelentéséből biztos tudomást nyert afelől, hogy Ő Szentségének, a pápának szándéka a Szentszék levéltáraiban rejlő nagyrészt kiadatlan és még fel nem használt történelmi emlékeket közrebocsátani... A káptalan ennélfogva elhatározta, hogy Ő Szentségének a »Monumenta Vaticana« kiadási költsége fedezésére... évenként bizonyos összeget fog felajánlani.”²⁴ Tehát itt is nem egy, a magyar, hanem az egyetemes vatikáni forrásanyagot közlő kiadásról van szó.

3.) Fraknoi 1881. október 20-án kelt hétoldalas promemóriája²⁵ minden kétséget kizárólag arról ír, XIII. Leó pápa belátta a nagy nemzetközi publikációk mintájára, „hogyan az egyház fejének auspiciuma alatt a Szentszék állásához és levéltárainak gazdagságához méltó történelmi publikáció létesíthetők. Ennek szükségességét Ő Szentsége, mint a sorok írója előtt nyilatkozni méltóztatott, régtől fogva felismerte... Oly nagyszabású okmánytár, mely hivatva lesz a Szentszék levéltárait közkinccsé tenni, az egész művelt világ tudományos köreinek érdeklődését fogja magára vonni...”²⁶

Az emlékiratnak ama része, amelyik a „Monumenta Vaticana” felosztását több sorozatra tervezi, úgy mint 1. a pápák irataira, 2. a Szentszék diplomáciai dokumentumaira, és 3. a Szentszék számadási könyveire vonatkozólag is csak egy magyarázatot tesz lehetővé: a Szentszék általános levéltári állományának részleges publikálását, nem pedig csak a Magyarországot érintő anyag közlését.

Ha a figyelmes olvasó áttanulmányozza a függelékben közölt három dokumentumot, igazat fog adni a régi latin mondásnak: „contra facta non valent argumenta.”

FÜGGELÉK

1. Fraknoi Vilmos levele Simor János hercegprímáshoz 1881. július 7-én. Prímási Levéltár. Cat. A. Nr. 1805/1882.

Főmagasságú és főtisztelendő Bíbornok, Herceg Prímás, Kegyelmes Uram!

Midőn folyó évi június 13-án (helyesen 10-én) szerencsém volt Ő Szentsége által magánkihallgatáson fogadtatni, alkalmam nyílt arra, hogy megfelelő hódolatteljes szavakkal kifejezést adjak a tudományos körök azon reménységének, hogy Ő Szentsége rende-

23 PL. uo. Cat. A. Nr. 1805/1882. Függelék 3.

24 PL. uo. Függelék 1.

25 PL. uo. Függelék 3.

26 PL. uo.

letéből méltó kiadásban napvilágot látandnak a katolikus egyház történelmi emlékei, melyeket a Szentszék levéltárai rejtenek.

Ő Szentsége arra méltatott, hogy ez ügyről behatóan szolt velem. Mondá, hogy teljesen belátja ily publikáció hasznosságát, időszerűségét, sőt szükséges voltát, de ekkorig „sokféle nehézségek” akadályozták megindítását.

A bíbornok-államtitkár úr, ő eminenciája, midőn ez iránt vele beszéltem, nyíltan kimondá, hogy e nehézségek a Szentszék szomorú anyagi viszonyaiban rejlenek. Én kiemeltem erre, hogy anyagi áldozatokat a Szentszékől senki sem várhat. A magyar klérus- mondám- Istennek hála, elődeinek birtokaival megőrizte azoknak a Szentszék iránti hódolatát és tudományos szellemét, minélfogva bizonyosan örömmel nyújtana az aránylag csekély pénzüsszegeket. Minél tovább gondolkodtam ez ügy felöl, annál inkább meggyőződtem, hogy nagy dicsőség és sokféle előny háromolnék a magyar katolikus egyházra, ha az tenné lehetővé egy nagyszabású „Monumenta Vaticana” megindítását.

És ezt nézetem szerint nem a sokfelöl igénybe vett főpapok áldozatai, hanem a testületek ajánlatai által kellene biztosítani, annál inkább, mert a vállalat évtizedek során át folytattatnék.

Emiatt azon indítványt terjesztettem a váradi székeskáptalan elé, hogy:

- a) ajánljon meg Ő Szentségének a „Monumenta Vaticana” kiadására évenként fizetendő 500,- forintot,
- b) hívja fel Magyarország többi káptalanait, hogy e célra szintén szavazzanak meg bizonyos évi járulékokat.

Indítványom közhelyesséssel fogadtatott, és jogom van az eddigi tapasztalatok után remélni, hogy a legilletékesebb helyen pártolásra fog találni, főleg, ha az szerencsés lesz Eminentiad magas helyeslését és jóváhagyását kinyerni.

Azt hiszem, hogy a magyar káptalanok ezen kezdeményezése az egész művelt világ előtt hirdetné a magyar klérus tudományos szellemének dicsőségét.

A Szentszék előtt is nagy beccsel bírna az, mert lehetővé tenné egy rá nézve dicsőségteljes vállalat megindítását.

Végre, mivel nézetem szerint Ő Szentsége maga idején felkéretnék, hogy a vállalat szerkesztése körül működő erők sorában mindenkor egy-két magyar papnak adjon helyet, ezek széles látkörrel és emelkedett szellemmel térve vissza egyházmegyéikbe, itt új és élénk tudományos élet központjaivá válnának.

Mindezek után bátor vagyok ezen eszmét, amelynek megpendítésére a Gondviselés szerény személyemet jelölte ki, Eminentiad magas pártfogásába ajánlani.

Magam egyébként Eminentiad magas kegyeibe ajánlva, és kezeit csókolva, hódoló tisztelettel maradok Esztergomban, Dankó praelatus lakásánál 1881. július 7-én

Főmagasságnak legalázatosabb szolgálja Fraknoi Vilmos.

2. A nagyváradi székeskáptalan felhívása a magyarországi káptalanokhoz a „*Monumenta Vaticana*” ügyében, melyről Simor János hercegprimást is tájékoztatta. Primási Levéltár. *Acta Simor. Cat. A. Nr. 1805/1882. A váradi szám: 615/1881.*

Főmagasságu Bibornok, Hercegprimás Ur!

A nagyváradi székeskáptalan egyik tagjának jelentéséből biztos tudomást nyert afelől, hogy Ő Szentségének, a pápának szándéka a Szentszék levéltáraiban rejlő nagyrészt kiadatlan és még fel nem használt történelmi emlékeket közrebocsátani.

A káptalan át van hatva azon meggyőződéstől, hogy a magyarországi katolikus papság, ha a Szentszék jelen kedvezőtlen pénzügyi helyzetét és válságos állapotát tekintetbe véve, magára vállalná azon viszonylag jelentéktelen költségeket, melyeket ezen nagyfontosságú kiadvány igényel, nevezetesen szolgálatot tenne a Szentszéknek és az egyházi tudományosság ügyének, számot tarthatna az egész művelt világ elismerésére, egyttal lehetővé tenné a magyar egyháztörténelem római forrásainak teljes kimerítését. —

A káptalan ennél fogva elhatározta, hogy Ő Szentségének a „*Monumenta Vaticana*” kiadási költsége fedezésére a lehető körülmények tekintetbe vételével évenként bizonyos összeget fog felajánlani, melyet egyelőre a következő tíz esztendő tartamára évi 500,- forintban állapított meg, továbbá felkéri Magyarország összes káptalanait és birtokos szerezetes rendeit, hogy ugyanezen célra szintén szavazzanak meg bizonyos évi járulékot.

A káptalan ugyanis jól tudva, hogy úgy Eminentiád, mint a főmagasságu püspöki kar többi tagjai is mily jelentékeny áldozatokat hoznak az egyetemes egyház és a kormányukra bízott egyházmegyék javára, valamint tudva azt is, hogy a tervezett tudományos vállalat bizonyosan évtizedek során át fog folyni, legcélszerűbbnek véli az említett vállalat megindítását és keresztül vitelét első sorban örökké élő testületek ajánlatai által biztosítani, habár a más oldalról érkező adományok is hálásan elfogadtatnának, amint hogy ilyeneket káptalanunk több tagja és más egyházi dignitáriusok már is bejelentettek.

Egyébként hogy ezen ajánlat miként hozassék Ő Szentségének tudomására, továbbá a befolyó pénzösszeg miként kezeltessek, végre a magyarországi katolikus clérus áldozatkészségének ezen ténye miként örökíttessék meg a kézre bocsátandó munkában, és miként tétessék gyümölcsözővé a munka szerkesztésében érvényesítendő befolyás által a magyarországi katolikus clérus javára, mindezen részletek megállapítása az érdeklettek által később tartandó tanácskozmányra bíztnék.

A káptalan reményli, hogy fentebbi elhatározása és indítványa találkozni fog Eminentiád és a főmagasságu püspöki kar helyeslésével, minél fogva esedezik, hogy ezen ügyet Eminentiád a siker feltételét és biztosítékát képező hatalmas pártfogására méltatni kegyeskedjék.

Felszentelt bitorát csókolva hódoló tisztelettel maradunk Nagyváradon 1881 évi augusztus hó 16-án tartott törvényes ülésünkben Eminentiádnak alázatos szolgálói: Váradi káptalan.

3. *Fraknói Vilmos promemoriája a „Monumenta Vaticana” tárgyában. 1881. október 20. Primási Levéltár. Acta Simor. Cat. A. Nr. 49/1882.*

Újabb időben Europa művelt államai ugyyszólván kivétel nélkül belátták, hogy a történeti multjuk földterítésére szolgáló emlékek összegyűjtését és kiadását nem szabad egészen egyes tudósok vagy társulatok buzgóságától és áldozatkészségétől tenni függővé.

E célra az állami budgetekben rendszerint jelentékeny összegek szavaztatnak meg. És ily módon részint országos bizottságok által (mint Angliában a „Calendar of State papers and Manuscripts”, Franciaországban a „Collection des documents inédits relatifs à l’histoire de France”, Németországban a „Monumenta Germaniae”) részint tudományos akadémiák által (mint Budapesten a „Monumenta Hungariae Historica” és Bécsben „Fontes rerum Austriacarum”) nagy kiterjedésű forrásgyűjtemények indítottak meg és folynak napjainkban is, élénk tudományos munkásságnak nyitva tért és nyújtva anyagot.

Általánosan elismert tény, hogy egy állam története sem versenyezhet jelentőségére nézve a római Szentszék történetével, mely századokon át magában foglalja a művelt világ legfontosabb eseményeit és a civilisatio fejlődésének legérdekesebb momentumait.

És hasonlóan elismert tény, hogy egy állam sem dicsekedhetik a történeti emlékek oly dúsz és nagybecsű készletével, amilyent a Szentszék levéltárai rejtének.

E bő forrásból régebben csak az egyház némely történetirői merithettek, ezek is korlátozott mértékben.

Két évtized előtt Theiner volt az első, aki a vatikáni titkos levéltárból, melynek főnöke vala, az oklevéltárak egész sorozatát bocsáthatá közre. Külön kiadványban jelentek meg Francia, -Magyar, -Lengyel, -Oroszország, Irland, Skótia és a délszláv tartományok történetének forrásai.

Eljárása, a levéltári anyag illetén feldarabolása, jelentékeny előnyökkel birt, de sok tekintetben hátrányos is volt. Anélkül, hogy teljesen nyújthatta volna azt, ami az egyes országokat érdeklí, az ezeknek történetében közösen nyilvánuló irányok és eszmék összefüggő tanulmányozását lehetetlenné tette. E mellett a pápaság és az egyetemes egyház történetét (a trienti zsinatra és a Szentszék világi fejedelemségére vonatkozó kiadványaitól eltekintve) egészen figyelmen kívül hagyta.

Továbbá Theiner az anyag megválasztásában nem tanusította a kellő tapintatot és gondosságot. Sőt, e sorok írójának alkalmá volt (midőn a Monumenta Hungaricum Sacram illustrantia” című kiadványt a levéltári készlettel összeveté) példátlan felületességet konstatálni.

Végre a vatikáni levéltár két osztályát, a diplomáciai levelezéseket és a Szentszék számadási könyveit alig, a pápai kongregációk (Dataria, Rota stb.) gazdag levéltárait éppen nem vonta kutatásai körébe.

Ezek után el lehet mondani, hogy a Szentszék levéltáraiban a történeti emlékek legnagyobb és talán legfontosabb része még ismeretlenül lappang.

Ő Szentsége XIII. Leó pápa az egyházi tudományosság lelkes pártfogója, hatályon kívül helyezve azon megszorító intézkedéseket, melyek a vatikáni levéltárt ugyyszólván megközelíthetlenné tevék, megnyitotta azt a történetbuvároknak. Máris számosan használják fel a nagylelkű elhatározás előnyeit. Ő császári és apostoli királyi felsége

imént bizott meg egy innsbrucki tanárt, hogy ott a Habsburg-ház régibb történetére vonatkozó emlékeket gyűjtse egybe. A müncheni akadémia is két történetbuvárt küldött oda.

Azonban szomorú volna, ha a pápai levéltárak gazdag kincseit az egyes országok történetbuvárai kiaknáznák, az egyház pedig elmulasztaná azokat saját javára és dicsőségére értékesíteni.

Az egyházi tudományosság átöröklött jó hírnevének fenntartása követeli, egyuttal az egyház világtörténeti munkásságának felderítése is igényeli, hogy az egyház fejének auspiciuma alatt a Szentszék állásához és levéltárainak gazdagságához méltó történeti publikáció létesítessék.

Ennek szükségességét Ő Szentsége – amint e sorok írója előtt nyilatkozni méltóztott régtől fogva felismerte, és csak a „fennforgó körülmények” okozták, hogy ily publikáció megindítása érdekében a kellő intézkedéseket meg nem tehetette.

Ezen körülményeket kétségkívül a Szentszék pénzügyi helyzetében kell keresnünk. Pedig a pénzügyi nehézségek könnyen elháríthatók.

Oly nagyszabású okmánytár, mely hivatva lesz a Szentszék levéltárait közkinccsé tenni, az egész művelt világ tudományos köreinek érdeklődését fogja magára vonni és megszerzése minden nagyobb könyvtárra mellőzhetetlenné válik. Ennek következtében elárúsítása jelentékeny jövedelmet biztosítana. Sőt bármelyik francia vagy német nagy könyvkiadó-cég készséggel vállalkoznék kiadására, az ilyen mű publikációkra (Raynald, Bollandisták, Regesta Pontificum) mindig találtak kiadók.

Eszerint a vállalatnak csak segélyezése mutatkozik szükségesnek. E célra pedig tizenkét-tizenötezer franc évi járulék bőségesen elegendő volna.

Míg a Szentszék jelen helyzetében ezen aránylag csekély összeget is nehezen vonhatja el sürgősebb szükségleteitől, a magyarországi magasabb clérus, mely elődeinek birtokaival azok tudományos szellemét és nemes áldozatkészségét is megőrizé, könnyen biztosíthatja azt a mondott fontos célnak. – Hogy erre a készség nem hiányzik, mutatja a nagyváradi káptalan felszólításának eredménye. Ekkor a következő adományokról van tudomásom:

Az esztergomi káptalan tíz évre évenként	600, -forint	= 6000 forint
Az egri	500,	= 5000
A váradi	500,	= 5000
A nyitrai	200,	= 2000
A pozsonyi	100,	= 1000
A váci	50,	= 500
A szepesi	50,	= 500
A rozsnyói	50,	= 500
A zalavári apátság	50,	= 500
Ipolyi Arnold püspök	250,	= 2500
Tárkányi Béla kanonok	500,	= 5000
Fraknoi Vilmos kanonok	500,	= 5000
Bubics Zsigmond kanonok	200,	= 2000
Dankó József kanonok	150,	= 1500
Rímely Károly apát	100,	= 1000
Racsek János nagyprépost egyszer- mindenkorra		= 500

Sujánszky Antal kanonok egyszer-mindenkorra		= 500
(Utólag a lap oldalán:)		
Haynald Lajos bibornok Ő Eminentiaja	500,	= 5000
Kruesz Krizosztom főapát	300,	= 3000
Császka György szepesi püspök	300,	= 3000
Kalocsai káptalan egyszer-mindenkorra		= 150

Emellett a főmagasságu kalocsai bibornok-érsek, a nagyméltóságu nyitrai, szatmári és kassai püspökök, a zirci apát, a pécsi, a veszprémi, a szombathelyi, a szatmári káptalanok készségüket fejezték ki a vállalat támogatására, a felajánlandó összeg meghatározását későbbre halasztva. Nincs tehát kétség az iránt, hogy a magyarországi clérus ajánlatai el fogják érni a 6.000 forintnyi évi összeget, hogy a káptalanok a tiz év leteltével megújítandják ajánlataikat, hogy végre időnkint találkozni fognak tudománypártoló főpapok és egyéb egyházi dignitáriusok, akik ezen ügyért áldozni hajlandók lesznek.

A nagyváradi káptalan körlevelében foglalt nyilatkozása szerint az „érdeklettek által tartandó értekezlet” van hivatva annak eldöntésére: hogy a magyar clérus ajánlata mily módon hozassék a pápa Ő Szentségének tudomására, az ajánlatokból befolyó pénzösszeg miként kezeltessek, a közrebocsátandó munkában a magyar clérus áldozatkészségének ténye miképen örökítettessék meg stb.

Eszerint mindazon főpapok, dignitáriusok és testületek, akik ajánlatokat tettek vagy tenni fognak, a jelen év végén vagy a jövő év elején az ország primása, vagy a főmagasságu kalocsai bibornok-érsek által értekezletre hivatnának meg. Az értekezletnek mindenek előtt azt kell eldönteni, vajjon a megindítandó nagy okmánytári kiadvány részletes programjának kidolgozása itt Magyarországon történjék, vagy pedig egy, Ő Szentsége által kinevezendő bizottság számára tartassék fenn.

A Szentszék tevékenységének főirányai és a levéltári készlet természete kétségkívül azt fogják ajánlani, hogy a „Monumenta Vaticana” több sorozatra oszlojlanak.

Az első a pápák levelezését tartalmazná: a bullákat, brévéket, pápai rendeleteket és leveleket, a pápához intézett felterjesztéseket, kérvényeket, leveleket. Az anyag rendkívüli bősége miatt csak a legfontosabb darabok közöltetnének egész terjedelmökben, a többiek rövid kivonatokban. Az anyag rendezésénél a chronológiai sorrend volna a mérvadó.

A második sorozat a Szentszék diplomáciai irományait foglalná magában: a legátusok, nuntiusok jelentéseit és az államtitkárok utasításait, amelyek Európa ujabbkori történetének első rangú forrásait képezik.

A harmadik sorozatba a Szentszék számadási könyvei jutnának, és pedig azok, melyek a curia bevételeit és kiadásait tüntetik fel, mint azok is, melyek (a XIII–XIV. századból) az egyes országokban beszédett pápai tizedek felől adnak kimutatást. Ez utóbbiak a középkori topographiára és a közgazdasági állapotokra nagy fényt derítenek, az előbbieket főleg műveltség, -és művészettörténeti szempontból figyelemre méltók.

Az első és a harmadik sorozat megindítása hosszabb előkészületet igényelne. Ellenben a diplomáciai osztály közrebocsátását azonnal meg lehetne kezdeni. Már a legelső kötetekbe jönnének a VII. Kelemen pápasága alatt Magyarországra és a császári udvarhoz küldött nuntiusok jelentései, melyektől úgy az általános, mint a hazai történettudomány jelentékeny gyarapodást vár.

Az értekezlet továbbá meg fogná vitatni azt is, hogy a vállalat szerkesztése és kiadása tárgyában mily javaslat terjesztendő Ő Szentsége elé.

Legcélszerűbb és minden irányban legmegnyugtatóbb volna, ha a szerkesztés római és magyarországi szakférfiakra együttesen bíztnék, továbbá a másolatok és kivonatok készítésére elsősorban a pápai levéltár tisztviselői, megfelelő díjazással, használtatnának fel, akik mellé időnkint a magyarországi clérus hivatott és szakképzett tagjai közül is küldetnének munkatársak. Hazai egyházunkra nézve mindenek fölött dicsőséges és előnyös volna, ha a „Monumenta Vaticana” kötetei Magyarorszáiban bocsáttatnának sajtó alá, s innen kerülnének könyvárusi forgalomba.

Az értekezlet állandó bizottságot küldhetne ki, mely a megállapodások értelmében az ügy további intézését átvenné.

A pénzügyi kezelést legcélszerűbben a Szent István Társulatra lehetne bízni.

A magyarországi katolikus clérusra, ha ily módon a „Monumenta Vaticana” kiadását lehetővé teszi és kezeibe veszi, az áldozatot messze meghaladó előnyök háromolnának.

Kezdeményezése az egész művelt világ előtt hirdetni fogná tudományos szellemének dicsőségét. Jelentékeny szolgálatot tenne a Szentszéknek és az egyházi tudományosság ügyének. Végre jótékony éltető hatást gyakorolna szomorú viszonyok között tengő hazai egyházi irodalmunkra.

Budapest 1881. október 20-án. (aláírás nélkül).

GÁBOR ADRIÁNYI

VILMOS FRAKNÓI'S PROPOSAL TO PUBLISH SOURCES OF THE VATICAN ARCHIVES

In 1996 the author of present paper published a study on Vilmos Fraknói and the “Monumenta Vaticana” in the 3-4. issue of the *Essays in Church History in Hungary*. Péter Tusor contradicted the author's study (Hungarian Historical Research in the Vatican. BP. 2004.XXVIII-XXIX). In his opinion, from the very beginning the aim has been to publish solely Vatican documents related to Hungarian history. In contrast to this opinion, by attaching three documents as appendix, the author proves that on 10th June, 1881 Vilmos Fraknói offered Pope Leo XIII that he and the Hungarian Catholic Church would provide financial and spiritual aid for the Holy See, so that following other nations' example, Hungary would publish its own most important documents. However, in course of a bishopric conference the plan was changed and curtailed either in February or at the beginning of March in 1882. This time it aimed at publishing only the documents related to Hungarian history. Also the title of the series was changed from “Monumenta Vaticana” to “Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia”. Although the author has not succeeded in finding the documents of the conference mentioned also by the two bishops, he found in Flóris Rómer's correspondence two letters which undoubtedly insinuate the change, taken at the same time against Fraknói's person.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI BENCÉSEK APOSTOLI VIZITÁCIÓJÁHOZ ÉS REFORMJÁHOZ

„Adalékok Kelemen Krizosztom Pannonhalmi Főapát kinevezéséhez és lemondásaihoz” c. közléseiben¹ a források alapján rávilágíthattam, hogy a főapáti koadjutor személye és hivatala, majd – a választókáptalan szavazatának figyelembevételével – kinevezése csakúgy, mint lemondásá(ai)nak el nem fogadása, a magyarországi apostoli vizitáció szoros összefüggésében értelmezhető.

Az apostoli vizitátor P. Hubert Hansen SVD tartományfőnök volt,² az ő jelentéseit és az apostoli vizitáció hivatali okmánytárát a Szerzetesi Kongregáció levéltára ugyanazon, SR 5933 jelzet alatt őrzi. A magyarországi bencések, nevezetesen a Magyar Bencés Kongregáció, más nevén a Pannonhalmi Szent Benedek-rend vizitációs iratai és a Kelemen Krizosztom kinevezése körüli dokumentáció csak része annak a két vastag dossziénak, amelyben az egész ország területére kiterjedő apostoli vizitáció anyaga található.

Jelen közlésben nem vállalkozom az apostoli vizitáció teljeskörű feldolgozására, hiszen az anyag eléggé kiterjedt és ismételt pontosítása is szükséges. E helyen a magyar bencésekre vonatkozó anyagot vizsgálom, hozva a vonatkozó hivatali levelezést, amely kiegészíti a főapáti (koadjutor) kinevezés anyagát, ill. közlöm az apostoli vizitátor latin nyelvű jelentésének a bencésekre vonatkozó részét.

1 MEV-REGNUM 18 (2006/3-4) számban.

2 P. Hubert Hansen S.V.D. született 1872. nov. 3-án Wehrben (Németországban, Aachen mellett, Köln főegyházmegye területén), az Isteni Ige Társasága (Societas Verbi Divini) tagja, belépett 1886. márc. 6-án, fogadalmat tett 1894. ápr. 8-án, pappá szentelték Mödlingben, 1896. máj. 1-jén, prefektus, 1909-ben rektor Mödlingben, 1916-ban az első magyarországi alapítás, Máriakémet (pécsi egyházmegye) rektora, 1924-ben Budatétényben, 1926-ban Mödlingben tartományfőnök, 1929. szept. 28-tól Kőszegen a magyarországi régió főnöke (*Regional*), meghalt 1935. márc. 2-án Mödlingben. Temetését Breyer István győri püspök végezte. A budatétényi rekviemen Krywald Ottó méltatta az elhunytat. – *L. Zur ewigen Heimat* (verbita, belső használatú tájékoztató folyóirat, necrológium), 1935–1940. 234–242. Római generalicia személyi nyilvántartása, Regio Hungarica, N. 137. 156. lapon. – Ezúton fejezem ki köszönetemet P. Herbert Scholz, SVD és P. Franz Bosold, SVD atyáknak, a római verbita generalicia levéltárosainak, készséges segítségükért.

Mint látható, az alapító nemzedékhez tartozott, s Magyarországon épp ezen években – az ő személyén keresztül is – megjelent rend egyik kiváló tagja. Megvizsgálandó annak kiderítése, hogy a választás hogyan jutott éppen őrá, és tanulságos lenne megismerni fogadtatásának légkörét az általa vizitált 105 magyarországi férfi kolostorban – mindegyik régebbi alapítású, ez idő szerint, a verbitáknál. – Megjegyzendő, hogy kézirásos aláírásaiban Hanszen-nek írja a nevét, magyarosan.

A vizitációs levelezések között találtam rá négy olyan 1929. évi fontos dokumentumra, amelyek Kelemen Krizosztom főpáti koadjutor kinevezéséhez további értékes adalékkul szolgálnak. Időrendben az első Giuseppe M. Casari szervita tartományfőnök válaszevele,³ amely hivatkozva Alessio Enrico Lépiciér bíboros, a Szerzetesi Kongregáció prefektusa⁴ 1929. április 17-én kelt levelére, részletesen ismerteti a magyarországi benecések helyzetét, Serédi hercegprímással ellentétes véleményt fejt ki a kinevezendő koadjutor személyét illetően, a nagykáptalan összehívását nem tartja alkalmasnak, még Kelemen Krizosztom személyét sem ajánlja, ellenben más rendből keresne alkalmas jelöltet. E feltűnő önálló vélemény kifejtésének körülménye kapcsán arra lehet gondolni, hogy a koadjutor személyének keresését illetően a szervita rendi Lépiciér bíboros megkérdezte rendtársát, aki Magyarországon teljesített szolgálatot és így helyismerettel rendelkezett.

3 Giuseppe M. Casari O.S.M., született Budrióban (Bologna főegyházmegeye) 1879. febr. 15-én, Saluzzóban öltötte magára a szervita ruhát 1894. febr. 19-én, 1895-ben egyszerű fogadalmat, 1902-ben ünnepélyes fogadalmat tett. Rómában, a Pápai Orbán Egyetemen végezte filozófiai és teológiai tanulmányait, ahol filozófiából doktorált, teológiából licenciát szerzett. 1903. ápr. 15-én szentelték pappá. 1904 szeptemberében Magyarországra küldték, ahol 37 évet töltött. Noviciusmester Egerben (1904), majd növendékelöljáró és perjel (1908), 1912-től Langeggben (Ausztria) perjel, 1914–1918 majd 1928–1935 tartományfőnök. 1920-tól generális definitor, 1921–1938 budapesti perjel. Máriaremetét az ő idejében építik ki. Mivel németül is, magyarul is folyékonyan beszélt, az apostoli nunciusok húsz éven át, 1921 és 1942 között igénybe vették szolgálatait, naponta segítette őket munkájukban. 1941-ben Rómába hívták, a harmadrend valamint a Hétfájdalmú Testvérület generális delegátusa lett, a *L'Addolorata* havi folyóirat igazgatója. Számos éven át Öszentsége Államtitkárságán is szolgálatot tett. 1941-től a Szerzetesi Kongregáció, 1949-től pedig a Szent Rítuskongregáció konzultora. 1949. dec. 8-án, miközben a „Salus populi romani” kegyképnek a római S. Maria Maggiore Bazilikából a Szent Péter-bazilikába való ünnepélyes átvitelén vett részt, agyvérzést kapott, meghalt 1949. dec. 13-án. Eltemetve Rómában, a S. Maria in Via templomban, temetésén részt vett Angelo Rotta nuncius is. – L. L'Osservatore Romano, 1949. dec. 15; Acta Ordinis Servorum B.M.V., 34 (1949) 106. sz. 75–77; P.G.G., *In memoriam Giuseppe Casari*, in: *Il Servo di Maria* 63 (1950) 13; ROSCHINI, G. M. O.S.M.: *Galleria Servitana II. Religiosi illustri dell'Ordine dei Servi di Maria dal 1933 al 1976*, Roma 1976. 41. sz. 47. – Ezúton köszönöm meg Duka Árpád O.S.M. készséges segítségét.

4 Alexis-Henri-Marie Lépiciér O.S.M. bíboros, született Vaucouleurs-ben (Franciaország) 1863. febr. 28-án, itt ismerte meg a szervitákat, azoknak az iskolájába járva. Londonban öltötte magára a szervita ruhát 1878. márc. 1-jén, 1879-ben egyszerű fogadalmat tett, pappá szentelték 1885. szept. 18-án. Rómában, a Pápai Orbán Egyetemen fejezte be filozófiai és teológiai tanulmányait, ahol két doktorátust is szerzett. Két évig Londonban működött mint noviciusmester, 1892-ben meghívták római egyetemének dogmatika teológiai tanszékére, ahol 21 évig működött, sokat publikált, közülük legismertebb az *Institutiones Theologiae Dogmaticae ad textum S. Thomae*, 25 kötetben. X. Szent Pius pápa megbízásából Anglia és Skócia egyházmegyéinek apostoli vizitátora. Párhuzamosan rendjének fontosabb hivatalait is betöltötte. Alapítója és első rektora római tanulmányi központjuknak: „Collegio Internazionale di S. Alessio Falconieri”. Generális konzultor, majd generális prokurátor, végül, 1913-ben rendjének generális perjele (generálisa). 1920-ban meghívják a párizsi Institut Catholique mariológiai tanszékére, de inkább Rómában marad saját kollégiumában. 1923-ban XI. Pius pápa kinevezi a félbeszakadt I. Vatikáni Zsinat folytatására felállított bizottság elnökévé. 1924. máj. 22-én tarsusi c. érsekké szentelték, Kelet-India apostoli vizitátora, ahol 19 hónap alatt 40 egyházkormányzati egységet (egyházmegyét stb.) látogatott meg. 1927-ben Eritrea és Abesszília apostoli vizitátora. 1927. dec. 19. bíboros, 1928. dec. 17-től a Szerzetesi Kongregáció prefektusa, 1935. dec. 31-én benyújtotta lemondását, meghalt 1936. máj. 20-án. – L. ROSCHINI, G. M. OSM.: *Il Cardinale Lépiciér*, Roma 1937; UÓ.: *Galleria Servitana II. Religiosi illustri dell'Ordine dei Servi di Maria dal 1933 al 1976*, Roma 1976. 9. sz. 9–11; DEL RE, N.: *La Curia romana. Lineamenta storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 1998⁴. 182.

A második minket érdeklő dokumentum Orsenigo nunciushoz⁵ küldött 1929. június 20-én kelt okiratnak hivatalban maradó másolata (*minuta*), amelyben mandátumot kap, hogy megoldja a teljes jurisdikcióval rendelkező főapáti koadjutor kinevezését. Tehát, a megyéspüspökök és segédpüspökök kinevezéséhez hasonlóan a budapesti apostoli nuncius javaslata lesz mértékadó. Ebből érthetjük meg a június 29-i nunciaturai találkozó heves hangvételét, amelyben a nuncius letiltja őt a karmelita rendbe való átlépéstől, lévén, hogy őbenne van a remény, hogy a reformot be lehet vezetni Pannonhalmán, ill. a többi bencés házban.⁶ A harmadik Orsenigo nuncius ismételt jelentése, hivatkozva a pannonhalmi főapát július 31-i személyes látogatására, miszerint az apostoli vizitátor megtiltotta, hogy meghirdesse az őszi tanévkezdéshez szükséges tanári dispoziciókat, meg kell várnia az Apostoli Szentszék instrukcióit. Ebből arra lehet következtetni, hogy Bárdos Remig főapátnak⁷ még nem mondják meg, hogy folyamatban van a koadjutor kinevezése. Orsenigo tíznapos haladékot kér. Kelemen Krizosztom főapáti koadjutori kinevezésének dátuma (1929. augusztus 10.) innen érthető.⁸ A negyedik alighanem már későn érkezik, Mikes János szombathelyi püspöknek⁹ 1929. december 8-án kelt jelentése a tanítórendekről, kiemelt helyen a bencésekről.

Hansen jelentésének minket érdeklő első része június 8-án, ill. július 29-án készül el. Bizonyára személyesen adta át azt Orsenigónak, feltételezhetően nem korábban, mint augusztus első napjaiban, hiszen Orsenigo még július 31-én erről nem értesült, viszont augusztus 10-én már küldi Hansen első jelentéseit, a bencés, cisztercita, piarista, csor-

5 Cesare Orsenigo, szül. Olginátében, Milano mellett, 1873. december 13-án, 1922-től c. ptolemaisi (Libia) érsek, 1922. jún. 24-től apostoli internuncius Hollandiában, 1925. jún. 2-től apostoli nuncius Magyarországon, 1930. február 14-től apostoli nuncius Németországban, meghalt 1946. április 1-jén Eichstättben. – L. DE MARCHI, G.: *Le nunciature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma 1957. Új kiadás: Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 2006. Gergely Jenő eltérő időpontot nevez meg a magyarországi nunciusi kinevezéséhez: 1925. május 2-t, vö. GERGELY J.: *Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–1990)*, in: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*, szerk. ZOMBORI I., Budapest 2001. 48. 66. j.

6 L. előző közlésünket, amelyben hivatkozom Várszegi Asztrik disszertációjának megfelelő helyére, Kelemen Krizosztom följegyzésére, 5. sz. jegyzet.

7 Dr. Bárdos Remig Sándor, sz. Ipolyságon (ma Sahy, Szlovákia), 1868. febr. 25-én, beöltözött 1885. aug. 2-án, egyszerű fogadalmat tett 1888. jún. 29-én, ünnepélyes fogadalmat tett 1891. jún. 30-án, pappá szentelték 1892. július 3-án, 1892–1907 februárjáig gimnáziumi tanár Esztergomban, 1907. februártól 1920-ig házfőnök és igazgató Kőszegen, 1920–1932 között főapát. Meghalt Balatonfüreden, 1932. május 12-én. – L. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára, 1802–1986*. Összeállította: BERKÓ PÁL és LEGÁNYI NORBERT, h. n. [Pannonhalma] 1987. 129. Személyére vonatkozóan részletes leírást találunk – latinul – az itt közölt Hansen-jelentésben, I. Adattár 1929. 3.

8 L. előző közlésünkben Gasparri bíboros államtitkár átíratát La Puma érsekhez, a Szerzetesi Kongregáció Titkárához, 1929. aug. 12., ikt. sz. 1654/29, amelyben hivatkozik aug. 10-én kelt 4696/27 sz. átíratára, Kelemen Krizosztom koadjutori kinevezésére. (Somorjai, MEV-REGNUM 2006/3–4. Adattár, 1929. 5. sz.)

9 Mikes János gr. szül. 1876. jún. 27. Zabolán, pappá szentelték 1899. jún. 29-én, szombathelyi püspök 1911. dec. 11. püspökszentelés 1912. jan. 7, lemondott 1936. nov. 21, aznap dátummal helenopolisi (Palesztina) c. érsek, 1939. aug. 5. selymbriai c. érsek, meghalt Répceszentgyörgyön, 1945. márc. 28. – L. GÉFIN Gy.: *A szombathelyi egyházmegye története, II. Szombathely 1929. 453–457*; BAKÓ B., „*Non confundar*”. „*Nem szégyenülök meg*”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről, in: Vasi szemle 59 (2005/6) 745–756; ZSILLE G., *Az orosz bevonulás áldozata. Emlékezés Mikes János érsekre*, in: Új Ember 2005. ápr. 24. ?LXI. évf. 17. (2958.)

nai és jászói premontreiek rendjeire, valamint a minoritákra, ill. az ún. „tanítórendek”-re vonatkozóan.¹⁰

A vizitátor jelentésének értelmében a Szerzetesi Kongregáció úgy dönt, hogy minden rend küldjön apostoli delegátust, akit a Kongregáció, az apostoli vizitátorhoz hasonló, széleskörű jogokkal hatalmaz fel a vizitálandó rendi közösséget illetően különös tekintettel a rendalapító szabályzatának (Regulájának) szellemére és az érvényes, az Apostoli Szentszék által is jóváhagyott konstitúcióik (statútumaik) betartatására. Adott esetben javaslatot tehet előljáró letételére, új előljáró megválasztat/ására, kinevezésére. Az apostoli delegátus kinevezése olymódon történik, hogy a Szerzetesi Kongregáció köriratban kéri fel erre az egyes rendi generaliciákat. A pannonthalmi delegátusra vonatkozóan azt látjuk az új nuncius, Angelo Rotta¹¹ 1931. április 16-án kelt jelentéséből, hogy az 1930. december 11-én kelt, 4696/27 sz. körlevelet, amelyet a Szerzetesi Kongregáció a generalisoknak postáz szét, a nunciaturán keresztül küldték meg.¹² Kelemen koadjutor – a főmonostori konvent megkérdezésével – 1931. április 14-én tesz javaslatot a nunciának. Első körben, hivatkozva a nyolcvan évvel korábbi apostoli vizitációra, amikor Magyarország Prímása, Scitovszky János volt a vizitátor,¹³ továbbá a nyelv ismeretére, Kelemen koadjutor Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás személyét jelöli meg,¹⁴ aki a montecassinói alperjellel, Raffaele Azzopardival¹⁵

10 L. Adattár, 1929. 5. Szövegekzlés: Adattár, 1929. 3.

11 Angelo Rotta sz. 1872. aug. 9-én Milánóban, pappá szentelték 1895. február 10-én, 1922. október 16-án thébai c. érsek, apostoli internuncius Közép-Amerikában, püspökké szentelték 1922. nov. 1-jén, 1925. június 6-tól apostoli delegátus Törökországban, 1930. február 19-től apostoli nuncius Magyarországon, 1945. április 4-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiutasította, Bukaresten át Rómába érkezett, 1957-ben nyugalomba vonult, meghalt Rómában 1965. február 1-jén, eltemetve Vigevanóban, a milánói főegyházmege szemináriumában. – L. DE MARCHI, G.: *i. m.*, 255–256; GERGELY J.: *i. m.*, 60; továbbá: BEKE M., *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945)*, in: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994. 1. kötet 165–175.

12 L. Adattár, 1931. 1. sz. dokumentum.

13 CSÉFALVAY PÁL: *Scitovszky IX. János. 1849. július 21. – 1866. október 19.*, in: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Szerk. BEKE Margit, Szent István Társulat, Budapest 2003. 370–375. (irodalom). A vizitatori feladatról három sor a 373. oldalon. – Az 1927–1935 közötti, egész országra kiterjedő apostoli vizitációhoz mérhető, de annál nagyobb államterületet fogott át a Bach-korszakban tartott apostoli vizitáció, Ausztria birodalmi részén Friedrich Schwarzenberg herceg bíboros prágai érsek (1809–1885, salzburgi érsek 1835, bíboros 1842, prágai érsek 1850), a Magyar Korona országaiban Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek, 1853-tól bíboros, volt ezzel megbízva. A két főpap vizitatori kinevezésének pápai brevéje, 1852. június 25-i kelettel, azonos fogalmazásban készült. – Pannonthalmán fennmaradt a Scitovszky-féle apostoli vizitáció emléke, annál is inkább, mert ennek statútumait utána nemzedékek használták. L. ERDÉLYI L. – SÖRÖS P.: *A pannonthalmi Szent Benedek-rend története*, VI/A. *A Pannonthalmi Főapátság története*, VI. Budapest. 1916. 103–105. Az 1855. okt. 3-i statútum szövege: 550–572; A ciszterciak – így Zirc – apostoli vizitációjáról alapos monográfia készült, a Szent Anzelm Egyetemen benyújtott doktorátus formájában: KONRAD, N. [O.Cist.], *Die Entstehung der Osterreichisch-Ungarischen Zisterzienserkongregation (1849–1869)*, (Bibliotheca Cisterciensis 5.) Róma 1967. Ez a ciszterci vizitációról készült monográfia a Zakar Ferenc Polikárp O.Cist. által a Vatikáni Titkos Levéltárban megtalált vizitációs dokumentáció széleskörű elemzése. – Amúgy ennek a birodalmi méretű apostoli vizitáció anyagának átfogó feldolgozása még az elvégzendő feladatok közé sorolható.

14 ERDŐ P.: *Szerédi Jusztinián. 1927. november 29.–1945. március 29.*, in: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Szerk. BEKE MARGIT, Szent István Társulat, Budapest 2003. 389–395. (irodalom).

15 Cherubino Raffaele Azzopardi OSB szül. 1881. jan. 21-én Málta szigetén, Senglea helyiségben, 15. és utolsó gyermekként. Londonban orvosi diplomát szerzett 1902-ben, katonai orvos részt vett a búr háborúban. 1904 márc. 3-án öltözött be a montecassinói bencés apátság szerzetesi ruhájába. 1905. máj.

együtt végezhetné a delegátusi feladatokat.¹⁶ Ezt a Szerzetesi Kongregáció nem engedélyezi. Ezután Kelemen Krizosztom Hartmann Strohsacker göttweigi apátot jeleníti meg apostoli delegátusként.¹⁷ A hivatali levelezésnek ezek a főbb témái 1931. április–november folyamán.

A vizitáció eredményeiről szóló jelentések 1932. év őszén érkeznek. Szeptember 12-i kelettel készül el a delegátus javaslatának nyomtatott példánya, Október 27-i kelettel küldi meg Kelemen koadjutor mind a főmonostorra, mind az apátságokra, mind a székházakra érvényes új reformnapirendet.

Kutatásaim kiindulópontját Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát kinevezése és lemondása körülményeinek idáig megválaszolatlan kérdései képezték. A forrásokat részben a római Szent Anzelm Bencés Prímásapátság levéltára, részben pedig a Szerzetesi Kongregáció levéltára őrzi. További részletek a budapesti Apostoli Nunciatura fondóban tárulhatnak a kutató elé, a Vatikáni Titkos Levéltár állományában.

Az első közlésben fölsejtett, hogy a kérdéseket a magyarországi apostoli vizitáció összefüggésében tudjuk megválaszolni. Ez az apostoli vizitáció kiterjedt az összes férfi és női rendre. Miután fény derült Kelemen Krizosztom megválasztásának és kinevezésének körülményeire, az apostoli vizitációra vonatkozó dokumentumok ismertetésével szeretném folytatni a források közlését.

28-án egyszerű, 1907. szept. 8-án ünnepélyes fogadalmat tett. 1907. szept. 29-én szentelték pappá. 1914-től novíciusmester volt, majd alperjel és a Cassinói Kongregáció vizitátora. Mauro Caruana angol bencésből lett máltai érsek, XVI. Benedek pápához intézett kérelmében személyi titkárának hívja meg, de apátja, Gregorio Diamare, nem adta odaöt. 1931–1961 között Wight szigetén Quarr Abbey-ben élt, az ottani apát meghívására, de meghalni visszatért Montecassinóba. Lelkiséget és bibliikumot tanított a montecassinói teológián. Meghalt 1976. dec. 9-én. — L. LECCISOTTI, T.: *Ricordando... don Raffaele Azzopardi*. In: *Echi di Montecassino*, VI. évf. 12. sz. 1978. jan–jún. 68–74. — Ezúton köszönöm meg Faustino Avagliano OSB montecassinói perjel és levéltáros információját. Pannonhalmán bizonyára azért esett órá a választás, mert vizitátor volt.

16 L. Adattár, 1931. 2. sz. dokumentum.

17 Hartmann Strohsacker OSB született 1870. júl. 6-án. Ausztriai Göttweig apátságba lépett be, fogadalmat tett 1889. okt. 15-én, pappá szentelték 1893. júl. 16-án. Miután Innsbruckban megszerezte a teológiai doktorátust, 1899-ben került a római Szent Anzelm bencés főiskolára, ahol dogmatikát, patológiát és pasztorálist tanított. 1906-tól alperjel, 1908–1913 között rektor. 1913-ban pápai megbízásból összehívja és levezeti a Bencés Konföderáció első apátkongresszusát, amelyen az apátok Fidelis von Stotzingent választják meg koadjutor prímás apáttá. 1913-tól Göttweigben, 1930-tól monostorának apátja, 1946. dec. 3-án bekövetkezett haláláig. — L. ENGELBERT, PIUS OSB: *A Római Szent Anzelm Bencés Kollégium. Az első száz év rövid története (1888–1988)*, (Rendtörténeti Füzetek 8.) Pannonhalma 2004. 64. 66. 86; RENNER, F. OSB: *A Bencés Konföderáció alapításának története XIII. Leótól XII. Piusig*. Előkészületben az itt említett Rendtörténeti Füzetek sorozatban. Strohsacker pannonhalmi vizitációjához I. CSÓKA J. L. OSB: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra*, Budapest [1969] II. 885. 939; VÁRSZEGI IMRE Asztrik OSB: *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950)*, in: *Pannonhalmi Főapátok 1.* (METEM Könyvek 2.) Budapest 1990. 280.

ADATTÁR

A felsorolásban figyelembe vettük az őrzés helyén található teljes anyagot. A közlés dolgozatunk címadásának megfelelően válogatott, a szerzetesi reform kérdésére van tekintettel a bencések körében. A levelek számozása tőlem. A kurzivált szövegközlés kézírás jelez. Az anyag általában gépelt, de van kézzel írott dokumentum is.

TARTALOM

- 1929:** **1.** Giuseppe M. Casari szervita tartományfőnök 1929. ápr. 24-én kelt válaszlevele rendtársához, a Szerzetesi Kongregáció Prefektusához, Lépiciér Bíboroshoz, ikt. sz. 4696/27; – **2.** Minuta Orsenigo nunciushoz, 1929. jún. 20, ikt. sz. 4696/27; – **3.** Hansen apostoli vizitátor jelentése, 1929. júl. 31, ikt. sz. 4696/27; – **4.** Orsenigo nuncius Lépiciérhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. júl. 31, ikt. sz. 2626; – **5.** Orsenigo nuncius Lépiciérhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. aug. 10. ikt. sz. 2660; – **6.** Mikos János szombathelyi püspök 1929. dec. 8-án kelt levele a Szerzetesi Kongregációhoz.
- 1931:** **1.** Rotta nuncius Lépiciérhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1931. ápr. 16. ikt. sz. 5229/31; – **2.** Kelemen főapáti koadjutor Rotta nunciushoz, 1931. ápr. 14. ikt. sz. 5229/31; – **3.** Minuta, válasz Rotta nunciushoz 1931. máj. 9; – **4.** Kelemen főapáti koadjutor Lépiciérhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1931. nov. 4. ikt. sz. 780/1931.
- 1932:** **1.** Rotta nuncius jelentése a Szerzetesi Kongr. Bíboros Prefektusához, 1932. okt. 27. ikt. sz. 6413/32, két melléklet l. 2. sz.; – **2.** Kelemen koadjutor a Szentatyához, 1932. okt. 27-én, Nr. 944/1932. Ad Nr. 4969/1927. S. Congr. Relig. – **2a.** A Strohsacker-vizitáció eredménye. Mellékletek: reformnapirend; – **2b.** Propositiones Rev.mi D.ni Abbatis Dr. Hartmanni Strohsacker, Jaurinensis, 1932, szept. 12. – nyomtatott.

FORRÁSOK ISMERTETÉSE

1929

1. Giuseppe M. Casari szervita tartományfőnök 1929. ápr. 24-én kelt latin nyelvű válaszlevele rendtársához, a Szerzetesi Kongregáció Prefektusához, Lépiciér Bíboroshoz, ikt. sz. 4696/27.

Joseph M. Casari szervita tartományfőnök válaszlevele, amely hivatkozva Alessio Enrico Lépiciér bíboros, a Szerzetesi Kongregáció prefektusa 1929. április 17-én kelt levelére, részletesen ismerteti a magyarországi bencések helyzetét, Serédi hercegprímással ellentétes véleményt fejt ki a kinevezendő koadjutor személyét illetően, sőt még Kelemen Krizosztomot sem ajánlja. Másik rendből keresne alkalmas jelöltet.

AVE†MARIA

CÍMER
RECTOR PROVINCIALIS
HUNGARIAE
ORDINIS SERVORUM MARIAE

Ad N. 4696/27

BUDAPEST die 24 aprilis 1929.

Eminentissime ac Reverendissime Domine,

Acceptis omni obsequio dignis Eminentiae Tuae Reverendissimae Litteris, die 17. currentis mensis datis, omnibus, quae in adjectis documentis continentur, mature perpensis, super momentosissimo negotio in eisdem exposito, mentem meam aperire audeo.

Quae R. mus P. Hubertus Hansen, Visitator Apostolicus religiosorum per Hungariam, super statu regularis disciplinae penes RR. Patres Benedictinos Congregationis S. Martini Montis Pannoniae exposuit, fateor prorsus veritati respondere. Quam ipse in visitatione animorum discordiam, partiumque studium reperit, signa profecto haud dubia sunt praefatam Congregationem Benedictinorum a regulari disciplina aliquantulum defecisse et vigilantiore Superiore indigere. Hujus facti causa non modo in agenda ratione R. mi Archiabbatis, ejusque in gerendarum rerum imperitia quaerenda videtur, sed mea opinio est, hunc rerum statum jam a longiore tempore in Congregatione hungarica Benedictinorum, sicut etiam in aliquibus aliis Ordinibus, extare.

Methodus quam R. mus Visitator sequutus est, in percunctanto videlicet iterato omnes Patres vocales circa deligendum Administratorem in locum R. mi Archiabbatis substituendum, in seipsa haud probanda videtur, cum Visitator Apostolicus, tum ex peracta visitatione, tum ex colloquio habito cum E. mo Cardinali Serédi, qui utpote ejusdem

./.

Congregationis alumnus, sodales suos apprime cognoscit, sufficiens iudicium sibi comparare potuisset, quinam scilicet inter Patres aptior ad praefatam munus esset. Hic procedendi modus, praeter quam quod nullum felicem exitum sortitus est, totum negotium, quod penitus ad internum regimen Congregationis spectat, in propatulo misit, ita ut ad aures etiam Gubernii Hungarici pervenerit. Gubernium porro via officiosa etiam Nuntium Apostolicum interrogavit utrum verum sit S. Sedem intentionem habere deponendi Archiabbatem, ejusque in locum Administratorem sufficere velle etiam in temporalibus. Quo in casu, sic aiebat Minister Cultus, Gubernium jus habet ut in hoc negotio interpelletur, cum Ordinarii in Hungaria bona e manu Gubernii recipiant.

Tempus delectum ad designandum Administratorem forsitan tunc opportunum fuit, cum scilicet Archiabbas propter infirmam valetudinem in sanatorio detineretur. Hoc adminiculo nunc vix uti potest. Etenim R. mus Archiabbas his diebus a sanatorio in quo degebat Budapestinum advenit ut duorum peritorum professorum iudicio et examini se subiceret. Hi, peracto examine, comprobarunt illum plene sanitati restitutum esse. His peractis R. mus Archiabbas ad monasterium S. Martini Montis Pannoniae se contulit munus sum iterum suscepturus.

Quae cum ita se habeant, ex documentis mihi substratis et ex mutatis ex parte, post eorum redactione, circumstantiis, haec erui possunt:

- 1) Sententiam R.mi Visitatoris Apostolici, E.mi Cardinalis Serédi, necnon Patrum vocalium non convenisse ad determinandam personam aptam ad munus Administratoris.
- 2) Difficile esse talem invenire virum, qui morali influxu gaudeat super Patres duarum partium, in quas videntur Benedictini Patres divisi.
- 3) Inter Patres qui ad praefatum munus tamquam eligendi propositi sunt, haud facile invenire possumus talem, qui illis polleat qualitatibus, quibus certam reddet reformationem aut meliorationem regularis disciplinae, cum jam a multo tempore dictae Congregationis alumni laxiori educatione imbuti fuerint.
- 4) Supposito quod S. Sedes minime acceptet candidatum in quem propensior est voluntas R.mi Visitatoris Apostolici, nempe Chrysostomum Kelemen, superiorem jaurinensem, videtur mihi aptius concedi posse tale munus Patri ex altera Congregatione, qui zelo disciplinae, religiosoque spiritu praeditus, expectatum reformationis exitum facilius obtinebit. Sub istius dependentia in spiritualibus et in temporalibus, posset ulterius Archiabbas officiales relationes retinere cum Gubernio hungarico, quod ita nullum colorem quaerere valebit in negotiis internis Congregationis se immiscendi.

Haec, quae juxta tenue iudicium meum exponere ausus sum, in integrum sapienti trutinæ et deliberationi Eminentiæ Tuæ Reverendissimæ submitto, ut quod magis ad Dei gloriam conducere valet, constituat, praecipiatque.

Ad osculum Sacrae Purpuræ humillime provolutus, benedictionem petens, eo quo par est obsequio permanere gaudeo

Eminentiae tuæ Reverendissimæ
addictissimus, humillimus vere famulus

Fr. Joseph M. Casari osm. [s.k.]

a Sua Eminenza Reverendissima
il Signor Cardinale Alessio Enrico LÉPICIER
Prefetto della S. Congregazione dei Religiosi
R O M A

2. Minuta Orsenigo nunciushoz, 1929. jún. 20, ikt. sz. 4696/27, gépelt.

Mandátumot kap, hogy megoldja a teljes jurisdikcióval rendelkező főapáti koadjutor kinevezését.

Szöveghözlés:

La S.V. Revma conosce bene quanto questo Sacro Dicastero siasi finora pre-occupato della necessità che da parecchio tempo si risente di sollevare in qualche modo nell'Abbazia di S. Martino di Pannonhalma e in tutta la Congregazione benedettina ungherese lo scadente stato disciplinare ed economico.

Dopo avere esaminato le Relazioni del Visitatore Apostolico, assunto le più minute informazioni e maturamente considerata ogni circostanza, si crede opportuno, con l'approvazione esplicita del S. Padre affidare alla prudenza della S.V.Revma il mandato di risolvere l'intricata questione per mezzo della nomina di un Coadiutore, ad nutum S. Sedis, dell'Arciabate con completa giurisdizione e pieni poteri.

Pertanto Le si concedono con la presente tutte le facoltà opportune e necessarie circa la sopradetta Arciabazia e Congregazione benedettina ungherese, sia per quanto riguarda la parte economica che, come la S.V. ben sa, versa in condizioni gravissime, sia anche per far rifiorire l'osservanza regolare e la vita spirituale, il cui decadimento fu una delle principali cause dello stato economico che oggi si lamenta.

Ella Monsignore Revmo nella sua piena esperienza di luoghi e di persone, avrà cura speciale per l'ottima scelta della persona, la quale proporrà a questa S. Cong. E, che oltre a possedere le qualità richieste dall'ufficio delicato da affidarle, sia bene

./.

accetta al Governo, in modo che ci si possa ripromettere in tutta la Congregazione benedettina ungherese quel sollevamento disciplinare ed economico che è nel voto di tutti i buoni e della S. Sede.

Nel che Ella procederà d'accordo coll'Emo Signor Cardinale Primate d'Ungheria.

Nel comunicare quanto sopra, godo professarmi

Della S. V. Revma

devmo

3. Hansen apostoli vizitátor jelentése, 1929. júl. 31. — Bevezetés és a bencésekre vonatkozó rész

Jelzet: Szerzetesi Kongregáció, SR 5933.

Gyűjtő: Regulari Austria-Ungheria-Czeco-Slovacchia-Visita Apostolica,¹⁸ ikt. sz. 4696/27. Allegato A. N. 2660 (Ungh), (1567/21) A.S.

Az iratgyűjtő első lapja az egykori iratgyűjtő boríték hátsó lapjának fénymásolata. A döntés szövege kézírással: Ex Aud. SS.mi d. 19. Junii 192? Pro visitatione peragenda praesentetur idoneus Praelatus aut religiosus qui respectivas linguas callent.

Nell'Ud. del 25 Mart. 924 il S. Padre per la Ceco-Slovacchia ha fatto scrivere al Nunzio per proporre il nome di un Visitatore. Si pensi alle [két olvashatatlan szó].

Die 28 augusti 1924. In Archivo (jam provisum)

R 1936/19

Gépirás, kézzel aláírt példány.

Előbb hozzuk — amint az a levéltári anyagban is megtalálható — a tanítórendekre vonatkozó észrevételeket (annotationes), utána a bencésekre vo-

18 *Regulari Austria-Ungheria-Czeco-Slovacchia-Visita Apostolica* - A kutatás során arról győződhettünk meg, hogy ez a bejegyzés még nem jelenti azt, hogy Magyarországgal egy időben Ausztriában és Csehszlovákiában is előírta volna a Szerzetesi Kongregáció az apostoli vizitációt. Mivel azonban az első lap egy fénymásolat, amelyen a jobboldali lapszélén az évszám utolsó számjegye kimaradt: *Ex Aud. SS.mi d. 19. Junii 192?*, arra gondolhatunk, hogy meg kell találni az eredetit, azért is, mert két fontos Hansen-jelentés idáig még lappang. (L. Rotta nuncius 1933. jan. 19-én kelt, Lépicier bíboroshoz küldött jelentését - SOMORJAI, MEV 2006/3-4. sz. Adattár 1933. 1.)

natkozó jelentés szövegét. Majd hozzuk a Pannonhalmára vonatkozó nyomtatott részletezést. Ugyanilyen nyomtatott részletezés készült minden, a jelentésben is feltüntetett függő házra, tehát a következőkre: Pannonhalma, Gins=Kőszeg, (Cell)Dömölk, Bakonybél, Zalaapáti, Tihany, Jaurinensis-Győr, Buda-pest(inensi), Sopron(iensis), Strigonii=Esztergom, Pápa.

Annotationes ad relationes de Visitatione Apostolica – apud Ordines qui vulgo dicuntur “Ordines docentes” in Hungaria quas scripsit *Hanszen Hubertus SVD* [s. k.] visitator apostolicus

“Ordines docentes dicuntur illi ordines, qui exeunte saeculo XVIII. vel etiam initio saeculi XIX. per potestatem regiam apostolicam destinati sunt ad juventutem gymnasialem instruendam, quo munere adhuc impraesentiarum tamquam fine principali externo funguntur.

Tales sunt: ORDO BENEDICTINORUM
 ORDO CISTERCIENSIVM
 ORDO PIARISTARUM ET
 ORDO PRAEMONSTRATIENSIVM

Qui ad hunc finem, ab eadem potestate regia, quae tamen patronatum supremum sibi reservavit, praedia satis magna adepti sunt, ut ex fructibus eorum ordinem suum ac gymnasia ipsis commissa sustentarent.

Quapropter dictorum ordinum quodlibet membrum in aliqua universitate Hungarica “examen status” subire debet, unde “professor gymnasialis” de jure qualificetur, ita ut, qua talis, in viginti quattuor gymnasiis suis, quorum sex Ordini Sancti Benedicti, quinque Ordini Cisterciensium, decem Ordini Piarum Scholarum, et tria Ordini Praemonstratensium tradita sunt, instruere possint, tamquam in scholis publicis mediis,

./2

quas vulgo gymnasia appellantur.

Ordo Societatis Jesu sub iisdem condicionibus ac privilegiis docet in duobus gymnasiis, sed appellari non solet “ordo docens sicut supradicti, quia curam animarum tamquam finem principalem sibi retinuit, quamquam plurimi ordinis sodales in gymnasiis suis instruendo occupantur. Itaque, quae in sequentibus dicuntur in genere de ordinibus docentibus – Hungarice: “tanítórendek” – non pertinent ad Ordinem Societatis Jesu.

Pertinent autem etiam ad Ordinem Fratrum Minorum Conventualium S. Francisci, qui antea simili modo “ordo docens erat, quamquam tempore praesenti duo vel tres Minoritae tantum docent in gymnasio regio catholico Miskolciensi, ceteris in cura animarum accupatis.

Simul Ordines docentes etiam in cura animarum operari solent in suis parocciis, quarum

26 ab Ordine Benedictinorum,
15 ab Ordine Cisterciensium, et
2 ab Ordine Praemonstratensium

administrantur. Quae omnes sunt sub jurisdictione Episcopi Ordinarii, exceptis parochiis Ordinis Benedictinorum, quarum ordinarius Archiabbas archicoenobii S. Martini de S. Monte Pannoniae.

In his paroeciis administratores cum suis coadjutoribus ad modum cleri saecularis Hungarici vivere solent, id est, sine clausura atque cum famulatu femineo in sua domo parochiali. Simul omnibus beneficiorum suorum fructibus fruuntur, et quidem partim dependenter, partim independenter a superioribus suis, ad modum peculii in singulis ordinibus.

Status fratrum conversorum in his ordinibus omnino ignotus est et circumstantiis vigentibus etiam interim exclusus vel impossibilis

./3

esse videtur, quia valde difficulter inveniuntur, qui intrent et maneant.

In novitiatu clericorum novitii litterarum studiis nimis vacant (contra canonem 565.) plurimi enim erant adhuc “gymnasiastae” quia studia sua gymnasialia nondum usque ad requisitam maturitatem finiverunt ante introitum in novitiatum, et idcirco novitiatus tempore etiam talibus studiis incumbunt.

Nec Fratrum professorum scholasticorum studia philosophica et theologica respondent praescriptis Codicis Juris Canonici, quia vel abbreviantur, vel etiam quia fratres simul nimis occupantur disciplinis aliis, in quibus “examen status” subire debent, ut “professores gymnasiales” fiant.

Chorus solummodo in archicoenobio Benedictinorum Pannonhalmaensi, in abbazia Cisterciensium Zirziensi, et in Praelatura Praemonstratensium Csornaensi habetur, in quibus monasteriis etiam clausuram observant, sed non completam, quia praelati omnes extra clausuram habitant in suis cubiculis valde elegantibus.

In caeteris domibus clausuram non observant, imo in multis domibus mulieres non solum culinam curant, sed etiam in domus singulis partibus necnon in cellis sodalium, opera domestica faciunt.

Singuli religiosi habent peculium; quod est vel dependens, vel non dependens a superiore, in quantum tenentur de annuis redditibus et expensis suis superioribus praelatis suis rationem reddere, vel non. Sed in Ordine Cisterciensium fratres professi scholastici et etiam nonnulli sodales sacerdotes recenter ordinati non habent peculium, quia ante professionem se ad vitam communem obligaverunt, secundum Constitutiones novas, quae pro gratia approbationis Sanctae Sedi propositae sunt.

./4

In genere Domus eorum vix domus religiosae esse videntur, potius domus alicuius unionis sacerdotum doctorum atque proborum haberi possunt, qui illic habitant tamquam in aliqua domo “pension”, alii “Pension”, sicuti occasione visitationis aliquis eorum visitatori dicebat. Imo talis domus, vulgo dicta “Pension” – si bene instituta est – melior et aptior esse videtur, quam domus illae religiosae, in quam quilibet et quaelibet, quin advertatur, ingredi et egredi potest quando ipsi libuerit, necnon in ea manere, quamdiu placuerit, quae omnia in bona domo pensionali solummodo valde difficulter fieri possunt.

Nec ordo diurnus indigentis vitae religiosae respondens esse videtur. Unusquisque qua hora sibi placuerit surgere et cubitum ire potest; solummodo ante horam octavam ante meridiem, quando in gymnasiis instructio incipit, suam quisque missam

perfecisse id est, finisse tenetur. Tempus meditationis non est determinatum, neque silentii praescripti. Bis in die convenire solent ad breve orationis, conscientiae examinis et lectionis spiritualis tempus, et quidem immediate ante prandium et coenam, plerumque – exceptis domibus Benedictinorum – in ipso refectorio, in quo neque inter prandium, neque inter coenam generatim habetur lectio, sed post preces statim colloquuntur.

Recollectionem menstrualem non habent et exercitiis spiritualibus quotannis per tres dies integros tantum incumbunt.

Quoties sacramentalem faciant singuli sodales confessionem difficulter erruendum est, sed plurimi semel in hebdomade confiteri non videntur.

Cellae vel cubacula sodalium sacerdotum plerumque satis elegantes sunt. Item vestem gestant – exclusis Piaristis – quae jam non

./.5

respondet spiritui simplicitatis et paupertatis Ordinis vel vitae religiosae; imprimis Praemonstratensis; habent vestem temporum modernorum circumstantiis adaptatam, qua eo magis tamquam “domini professores” appareant, quamquam multi ex familiis pauperibus oriundi sunt.

Tempore feriarum, et etiam aliis temporibus, cum permissione saltam tacita superiorum, cognatos atque cognitos suos visitant. Habent enim peculium, propter quod plurimi eorum in ordinem ingressi esse videntur, ut etiam familias suas adjuvare possint, quo non raro fieri optet, ut cognati etiam ad studium literarum et ad sacerdotium perveniant, ad quod sine hoc adiutorio, deficientibus mediis necessariis, pervenire non possent.

Superiores domus solummodo mutantur, quando vel Superiori Praelato vel – apud Piaristas – capitulo provinciali bonum videtur, sed lex de mutandis superioribus – can. 505. – regulariter non observabatur.

Haec est, paucis lineis, ordinum docentium in Hungaria imago, qualis cursu visitationis apostolicae manifestabatur, et qualis decurso temporum, sub variis influxibus adversis facta est, qualis certissime ab initio non fuit.

Qui ordines inde a 150 circiter annis, id est, ex tempore Josephinismi, qui saeculi XVIII. in his regionibus grassabatur et quidem imprimis defectu necessariae et vividae (a gubernio prohibitae atque impeditae) communicationis cum Apostolica Sede, in hunc tristem statum exceptionalem se evolverunt. Quo deinde factum est, ut magis ac magis spiritus regularis evanesceret et eo loco spiritus saecularis in singulis communitatibus convalesceret. Imo saeculi XIX. altera parte, sub influxu liberalismi moderni ac religiosi, plurimi sodales

./.6

magis spiritu saeculari quam religioso duci videbantur et non raro scandalo erant populo christiano liberali suo modo vivendi atque docendi in gymnasiis, ex quibus propterea multi in fide infirmi prodierunt, qui non didicerunt re ac veritate sentire cum Ecclesia catholica.

Sed inchoato saeculo XX. inveniebantur plures in his ordinibus sodales boni ac zelosi, qui ordinis sui perniciosam decadentiam cognoscentes ac deplorantes, in eo esse contendebant, ut spiritus regularis magis atque magis coleretur et propagaretur. In Austriae universitate Oenipontina philosophiae ac theologiae studiis exquisitius vacaverunt et a patribus Societatis Jesu novo spiritu religioso imbuti sunt. Post

lauream doctrinalem acceptam in patriam suam reversi, paulatim laetabilis ac laudabilis actionis reformatoriae fautores ac propugnatores facti sunt. Et cum haec actio, auxiliante gratia divina, quasi ex internis viribus progressa initium tam prosperum jam ceperit, imprimis apud Cistercienses, sperandum est fore ut urgente et gratiose adjuvante Sancta Congregatione de Religiosis, in posterum eo majores et meliores progressus faciat.

Verum est et negari non potest, difficultates magnas et multas reformationi ulteriori obstare. Nihilominus, status actualis Ordinum, quamvis inde a viginti annis magnopere melioratus sit, valde clamat reformationem, ad quam multi sodales etiam parati esse videntur, et quam multi infra et extra ordinum praecinctorum, amore ordinum et Ecclesiae valde, magnopere desiderant. Itaque opus esse videtur ulteriore reformatione. Quae tamen non nisi sapienti prudentia, paterna charitate, firma voluntate ac patienti constantia perficienda est, ut ita ad beneplacitum Dei et salutem Ordinum Ecclesiaeque catholicae bonum effectum desideratum consequi possit.

./7

Optimum reformationis exemplum invenitur in Ordine Cisterciensium in quo inde a 5 annis, vi constitutionum novarum, Codici Juris Canonici accomodatarum, neo-professi se jam ad vitam communem observandam obligaverunt. Sed hoc solummodo reformationis initium est dicendum.

Ante omnia in singulis religiosorum domibus clausura introducenda atque observanda esse videtur. Si clausura observatur, optimum, sed et necessarium habetur fundamentum pro ulteriore reformatione. Si aedificia, in quibus nunc habitant, ad clausurae observationem non esse idonea, fiant quamprimum fieri possunt, necessariae adaptiones in eis.

Sed in modo reformationis valde caute procedendum esse videtur, ut quam plurimi, i. e. omnes, qui bonae voluntatis sunt ad eam adducantur et re vera reformentur, quin a reformatione deterreantur. Valde multum interest itaque, ne quis plus sapiat quam oportet, sicuti dicit Apostolus.

Nam negari non potest, impraesentiarum ordines docentes cum ordine Societatis Jesu in gymnasiis suis juventutem hodiernam optime instruere tam in literis (sic!) quam in virtutibus ad vitam practice catholicam ducendam. Qua de causa multum interest, ut gymnasia sua etiam in posterum sustinere et cum suis professoribus gymnasialibus religiosi providere possint.

Si autem per reformationem quam dicunt intrasigentem apud ordines docentes talis provocaretur saecularisationis motus atque agitatio, qualis in Hungaria locum habuisse dicitur, inde a triginta annis, occasione reformationis Ordinis Fratrum Minorum Observantium S. Francisci, tunc plurima gymnasia ordinum docentium, defectu sodalium docentium, jam non sub eorum directione manere possent, quod nonnisi in

./8

magnum rei catholicae detrimentum esse deberet, quod Deus avertat. Ex quo deplorabile scandalum publicum oriretur in universa civitate, ubi professores gymnasiales religiosi nunc temporis summa fruuntur aestimatione ac reverentia tam apud gubernium quam apud populum, cuius optimi duces et agitatores ordinum docentium discipulos gratissimos se fatentur. Nam loco religiosorum professores civiles et quidem partim acatholici venirent, qui juventutem catholicam multo pejus instruerent. Et tandem aliquando solummodo inimici Ecclesiae de tali effectu gauderent, imprimis

calvinistae, qui de die in diem semper plures positiones importantes in detrimentum rei catholicae sibi, connivente gubernio, arripiunt, eo magis ac facilius triumpharentur.

Solummodo apud Ordinem Fratrum Minorum Conventualium S. Francisci talis reformatio, deficientibus viribus reformatoriis aptis et necessariis impossibilis esse videtur, nisi sufficiens succursus ex alia provincia, in qua viget bona disciplina venerit, quorum positio autem propter magnam difficultatem linguae Hungaricae addiscendae valde difficilis esset.

Quamvis in unoquoque ordine docente sodales zelosi inveniantur, qui reformationis fautores et promotores erunt, tamen non expedit, reformationis opus iis committere, ut sicut oportet, perficiant. Non haberent sufficientem scientiam practicam de omnibus indigentibus vitae religiosae neque auctoritate necessaria pro tam gravi actione apud suos gauderent. Quapropter necessarium esse videtur, ut eligatur et nominetur reformator vel visitator ex ejusdem ordinis alia congregatione vel provincia, ubi theoretice et practice optima viget disciplina, ut ita habeat vividum, secundum quod hic et nunc reformatio fieri debet et potest, exemplum.

Visitator autem, qui ejusdem ordinis non est, potius in ordi-

./9

nis sui vel congregationis suae spiritu cogitare, judicare, loqui et agere solet, quam in spiritu ordinis reformandi, quantumvis bene noverit illius ordinis constitutiones et consuetudines. Difficultates satis magna semper erit lingua Hungarica addiscenda. Sed quia in omnibus his ordinibus docentibus solummodo de clericis agitur, etiam lingua Latina adhiberi potest.

Ut in fine dicam, quid visitationis apostolicae experientia faciendum esse doceat, ut sit atque remaneat ei satis efficax et etiam ad extra perceptibilis effectus, haec mihi liceat ut omnino pro omnibus ordinibus docentibus statim praescribendum esse senseam.

I. Introductionem et observationem clausurae pro omnibus domibus, in quibus habitant sodales tamquam in domo religiosa — et quidem abbatum cubiculis minime exceptis. Cum autem aedes parochiales non esse videantur domus religiosae, pro sodalibus in talibus commorantibus indultum apostolicum secundum C. 606. art. 2. concedatur.

II. Introductionem atque observationem vitae communis, saltem incipiendae ab iis, qui nondum vota perpetua vel solemnia fecerunt; nisi Sanctae Sedi opportunius videatur, ut, attentis circumstantiis peculiaribus in Hungaria vigentibus, necnon plurimorum dictorum Ordinum sodalium desideriis, peculiam dependens permittat.

III. Ut ad habitum seu novitiatum candidati solummodo post studia gymnasialia peracta admittantur, ita ut novitii sec. C. 565. melius instrui possint et instruantur in iis, quae ad vitam religiosam pertinent.

IV. Ut omnes fratres clerici professi philosophiae studiis saltem per duos annos et theologiae saltem per quattuor annos et quidem sec. C. 589. art. 1 et 2 incumbant, sicuti Jesuitae hoc faciunt.

V. Ut sodales, quando judicio ac permissu Superioris majoris, aut urgente necessitate etiam localis, ex gravi causa, habitu Ordinis deposito exeunt, quoad vestitum omnino se conformare debeant consuetudini sacerdotum saecularium ab Ordinario approbatae.

./10

Quae proponuntur ad meliorem ac perfectiorem
Reformationem apud ORDINES DOCENTES faciendam cum ad ejus
Susceptionem sufficienter fuerint praeparati.

- I. Determinetur tempus, secundum normas at consuetudines vitae religiosae probatas, quo sodales extra clausuram, apud cognatos vel cognitos suos commorari possint.
- II. Omnes et singuli religiosi faciant quotannis exercitia spiritualia, et quidem saltem per sex dies integros atque continuos.
- III. Initio cujuslibet mensis fiat recollectio spiritualis cum exhortatione a Superiore vel alio idoneo sacerdote ad communitatem habenda.
- IV. Cujuscumque domus Superior curam gerat, ut omnes semel in hebdomade confessionem suam sacramentalem facere possint ad faciendam.
- V. QUOTIDIE FIANTE:
 1. surgere et cubitum ire tempore determinato,
 2. preces matutinae cum meditatione saltem per mediam horam, ante missae celebrationem, vel auditionem,
 3. lectio spiritualis per horam quadrantem,
 4. lectio communis saltem initio prandii atque coenae,
 5. consuetae preces ante et post prandium ac coenam alternatim dicendae,
 6. saltem una visitatio Sanctissimi Sacramenti,
 7. examen conscientiae bis instituendum,
8. preces vespertinae statuto tempore, quibus dictis jam nemo loquatur,
9. silentium locis ac temporibus determinatis,
10. ordo diurnus communis pro qualibet domo obligatorius.

./11

Budatétény 1929. Julii die 31.

P. Hanszen Hubertus SVD [s. k.]
visitator apostolicus.

Bencésekre vonatkozó rész:

Relationes de Ordinis Benedictinorum Congregatione Hungarica quas occasione visitationis apostolicae composuit *P. Hanszen Hubertus SVD* visitator apostolicus.

Allegat. B cum 12 insertis

Pannonhalma, Gins, Domolk, Bakonybel, Zalaapati, Tihany,

9 lap. Budatétény, 1929. Julii d. 31.

Jaurinensis, Budapestinensi, Soproniensis, Strigonii, Papa

In Ordine Benedictinorum S. Martini de S. Monte Pannoniae, praeter alia mala quae de Ordinibus Docentibus in Hungaria – in “Annotationes etc.” exposita sunt inde a nonnullis annis valde tristes ac deplorabiles conditiones tam in spiritualibus quam in temporalibus inveniuntur.

Dicunt Ordinis mala spiritualia ex eiusdem malis temporalibus exorta esse. Quod nonnisi partim verum esse videtur. Negari quidem non potest, Reverendissimum D. D. Remigium Bardos Archiabbatem in regimini temporali – cui tamquam administratorem superiorem centram Rev. D. P. Hyacinthum Weber, qui ad hoc

munus importantissimum gerendum se omnino ineptum praestitit, praefecerat – imperitia, imprudentia nec non negligentia vel saltem inadvertentia sua Congregationi permagnam damnificationem intulisse. Quam omnes sodales eo magis in semetipsis sentiebant, quia omnes Congregationis domus ad Archicoenobium tamquam ad domum matriciam ac centralem pertinet, a qua reliquae sustentantur.

Ita factum est, ut haec damnificatio, licet involuta et omnino involuntaria facta sit fons adhuc maiorum malorum; sed etiam occasio quae deinde ostendit, qualis fuerit et qualis sit sodalium spiritus regularis ac religiosus.

./2

Praeter alias damnificationes, exempli gratia in civitatibus Balatonfured et Tihany, Congregatio a 1927. se jam 3.200.000 Pengenum aere alieno gravatam videbat. Quamquam tanta summa tam diviti Congregationi ruinae esse non potest, nihilominus magnopere perterriti esse et timere coeperunt.

Deficientibus enim redditibus necessaries Administrationi Centrali etiam deerant pecuniae, quibus opus erat tam ad domus solito modo sustentandas, quam ad solita peculia singulis sodalibus reddenda. In omnibus maiore parsimonia uti oportebat.

Quod multi graviter sentientes et aegre ferentes Archiabbatem accusare coeperunt, et quidem non solum in regimine temporali sed etiam in spirituali.

Quo evenit, ut tota Congregatio in duas partes sibi invicem acriter opposites divisa est: in partem Archiabbatiale et in Partem Gacserensem – sic nuncupatam a Rev. dom. P. Priore Gacser Calasancio Josepho, qui anno 1926. prior Archicoenobii Pannonhalmaensis electus et institutus est. Numerus sodalium sacerdotalium, qui adhaerent parti antiarchiabbatiali longe maior est alterius partis numero: 75% : 25% vel 80% : 20% circiter.

De quibus omnibus Sancta Congregatio jam iterates vicibus certior facta est, praesertim de malis temporalibus. Qua de causa Consilium Öcumenicum (sic!) iam etiam instituere dignata est, quod adhuc in praesentem diem munere suo

./3

fungitur, et quidem ultimo anno una cum Consilio Archiabbatiali, quod ad animos sodalium melius tranquilandos anno praeterito visitator instituendum esse censuit et cuius gratiosam approbationem e S. Congregatione petiit.

Exeunte anno praeterito Revmus. Archiabbas valde infirmabatur, ita ut de eiusdem sanitate recuperanda graviter dubitarent. Tunc temporis, sicuti videtur ex parte parties antiarchiabbatialis certior facta Sancta Congregatio (certior facta) infrascripto mandatum dedit, ut pro sua conscientia et iudicio, audito Eminentissimo Cardinale – Primate Hungariae D. D. Seredi Justiniano, ad nutum S. Sedis, Adm. Rev. D. P. Josephum Gacser Administratorem Apostolicum institueret.

Quae institutio cum pro iudicio visitoris in Ordinis maius detrimentum evadisset, votes secretis ab omnibus sodalibus sacerdotalibus petitis et fere ab omnibus etiam acceptis, quisnam dignus et idoneus ad hoc munus gerendum putaretur, a.c. Martii mensis die 27-mo de exitu scrutinii relationem faciens etiam proponere conatus est, quinam omnibus consideratis quae consideranda sunt revera idonei ac digni viderentur, ut Administratori Apostolici munere cum spe successus desiderabilis fungi possent.

./4

Ex quo tempore duc medici Budapestini celeberrimi universitatis Budapestinae professores Archiabbatem examinaverunt et testimonio declaraverunt ipsum intantum ab infirmitate sua sanatum fuisse, ut iterum munere suo fungi posset. Quod medicus, qui Archiabbatem in civitate Balatonfurediensi curavit eo sensu explicavit, ut gradatim ad munus suum exercentum accedere posset. Archiabbas in Archicoenobium Pannonhalmaense reversus est, ut iterum Congregationis regimini praesit.

Secundum testimonium medici domestici Pannonhalmaensis, qui medicus expertus et optimus – etiam ab Emo. Cardinali-Primate-probatur, ac fide dignus, – infirmitas Archiabbatis sanata non est, ita ut etiam in posterum tamquam infirmus curandus sit. Archiabbas ipse se satis bene se sentire scripsit. Imo paratus erat ad faciendam visitationem, quae quottannis in singulis Congregationis residentiis fieri solet circa anni scholaris finem per Archiabbatem. Quae anno currente aut me melius omittenda esse videbatur visitatori Sanctae Congregationis Decisionem de instituendo Administratore Apostolico expectanti. Quae decisio nunc eo melior esse videtur quo citius cum Congregatione universa Benedictinorum S. Martini de S. Monte Pannoniae communicari possit.

./5

Praeter infirmitatem Archiabbatis, quae propter relatam dissensionem inter opiniones medicorum iam non sufficiens causa esse videtur, ut Administrator Apostolicus instituat, non desunt – quod magnopere dolentum est – aliae graves rationes, quae talem institutionem omnino exposcere videntur.

Mala temporalia, quae super Ordinem in Hungaria venerunt, quae cum consequentiis suis abscondita remanere non poterant, etiam Archiabbatis culpa venisse dicuntur. Quae accusatione vel saltem suspicione tam Archiabbatis auctoritas, quam aliorum, imprimis subditorum confidentia in eiusdem personam magnopere concussa et diruta est, ita ut ipse jam non fructuose Congregationem regere quaet, imprimis post institutionem Consilii Öcumenici, in quo secundum ordinationem S. Congregationis Archiabbas praesidium quidem, sed hoc solummodo sine voto exercere potest.

Accedit quod etiam Eminentissimus Cardinali-Primas D. D. Sredi Justinianus nec non Excellentissimus Nuntius Apostolicus D. D. Cesare Orsenigo ac rerum cultus et scientiarum minister Dr. Cuno Klebelsberg comes omnes in eo convenire videntur, necessarium esse, ut Revmus D. D. Remigius Bardos desinat tamquam Archiabbas regere Congregationem Benedictinorum in Hungaria.

./6

Vita religiosa Archiabbatis eiusque quae videtur incuria de vita regulari atque religiosa sodalium ipsius ineptitudinem ad hoc munus debite gerendum, imprimis ad reformationem omnino necessariam prospere perficiendam satis evidentem ostendunt.

Archiabbas in genere sero – hora septima et dimidia ante meridiem – surgere solebat, ita ut hora octava circiter missam suam solus in aliquo oratorio legerit, quando fratres clerici et patres Archicoenobii ad laborem quotidianum ire solent.

In choro adesse non solebat, sicuti etiam ceteri sodales sacerdotes divinum officium solummodo privatim persolvunt, iis exceptis, qui alternatim cum alumnis in choro recitare debent.

Exhortationem vel praedicationem raro habet ad Communitatem, dicunt ter circiter in anno.

Occasione visitationis potius de rebus in differentibus ad profanis, quam de regularibus et officialibus cum sodalibus colloqui dicitur.

In disponendis sodalibus de una domo in aliam opinionibus praesumptis et partis studiosus esse dicitur.

Herbae Nicotianae fumum nimium ducere solebat per diem. Post preces vespertinas, post quas adhuc recreationis tempus habent, fere usque ad mediam noctem tabacco usus cum sodalibus, qui tam

./7

diu cum eo manere poterant ac volebant, colloquebatur.

In conversatione cum aliqua femina affini vel cognata, quae in concubinato vivebat, eo suis dedit scandalum, quod eam iteratis vicibus visitabat eique etiam permisit, ut occasione itineris in civitatem Budapestinam, ibi in domo Ordinis habitaret et cum sodalibus in refectorio ederet, qua occasione una vice Archiabbas, qui tunc temporis etiam in domo commoratus est, eam vel osculatus esse dicitur.

Archiabbas laboris amator non esse videtur; occasione visitationis apostolicae quidam Congregationis Abbas, vir jam senex, ipsum Archiabbatem “massam pigram esse” dixit.

Discordiae, indignationis, impietatis, nec non vitae saecularis spiritus modo deplorabili in Ordine vigere videtur; et Archiabbate Remigio regente in his reformatio vix sperari potest, imo adhuc maior decadentia timenda esse videtur.

Ex quibus sequitur Archiabbatem non esse virum. Quo opus est, ut in hisce deterrimis circumstantiis debito modo Congregationem regat, ut iterum in spiritu renovationis spiritualis internae et externae convalescat.

Revmus. D. D. Remigius Bardos Archiabbas ipse vir bonae voluntatis atque integrae vitae esse videtur; nihilominus ex supra relatis quae cursu visitationis apost. cum visitatore communicata sunt, sequi videtur, ipsum iam non esse idoneum, ut munus suum gravissimum

./8

praecibus nunc temporis gravibus laboribus atque curis plenum, tam in temporalibus quam in spiritualibus prospere gerat, et quidem eo minus, cum homo infirmus esse videatur, cuius viribus parcendum est.

Si forsitan non expedit, ut amoveatur a munere suo contra ipsius voluntatem – etiam propter scandalum publicum quod timeri possit – tamen omnibus consideratis quae consideranda videntur esse, infrascripto necessarium esse videtur, vel eum urgere, ut ipse voluntarie munere suo se abdicet, vel saltem administratorem apostolicum vel coadiutorem instituere, qui plena potestate regat universam Congregationem Benedictinorum Sancti Martini de Sancto Monte Pannoniae, tam in temporalibus quam in spiritualibus.

./9

Ad Congregationem Benedictinorum S. Martini de S. Monte Pannoniae etiam quattuor abbatiae pertinent:

Abbatia S. Mauritii M. in civitate Baconbeliensi, cuius Revmus. Abbas duarum paroeiarum est patronus,

Abbatia S. Anyonis (sic!) episcopi in civitate Tihanyensi, cuius Revmus Abbas sex parochiarum est patronus,

Abbatia Beatae Mariae Virginis in civitate Celldomolkiensi, cuius Revmus Abbas paroeeciae Celldomolkiensis est patronus, et

Abbatia S. Adorjani (sic!) Martiris in civitate Zalavariensi, cuius Revmus Abbas est patronus quattuor paroeciarum.

Quae Abbatiae omnes totaliter dependent ab Archiabbate Pannonhalmaensi, a quo etiam Abbates instituuntur. Qui sit finis principalis regularis singularum abbatiarum difficile dictu, cum in ulla ne chorum quidem observare soleant. Exceptis patribus qui in cura animarum occupantur, sodales qui generatim natu maiores vel infirmi sunt, quasi sine cura in abbatia vivere videntur, et quidem abbates ipsi tamquam domini magni cum multis expensis superfluis.

Etsi saeculis praeteritis abbatiae bene formatae fuerint, hisce temporibus solummodo meliorum temporum residua historica esse videntur, de quibus censere liceat melius esse futurum, si jam non manerent in posterum sed potius in prioratus simplices commutentur.

Názáret, dom. Missionum

Budateteny, 1929 Juliü m. d. 31

Hanszen Hubertus SVD [s. k.]

visit. apost.

P. Hubert Hansen SVD apostoli vizitátor 105 férfi kolostort keresett föl. Rendenként szöveges összefoglalást készített, házanként pedig előrenyomtatott kérdőívet töltött ki. Itt hozzuk az első, Pannonhalma főmonostorának kérdőívét. A kérdések nyomtatottak, a válaszok géppel írottak, itt-ott kézzel írt kiegészítéssel, amit kurziváltan jelzünk. A nyomtatott latin szöveg hiányosságait szögletes zárójelben igyekeztünk korrigálni.

A latin nyelvű vizitatori jelentés, a *Relatio* az első hét pontban bevezetést adnak, az első részben a személyekről (posztulánsok, novíciusok, fogadalmások bontásban), majd a „dolgokról” (*de rebus*), tehát az anyagi feltételekről. A harmadik részben a fegyelmi kérdésekről (a szerzetesi élet hétköznapijai, ill. a saját törvények megtartása, az érvényben lévő, 1917. évi Kánonjogi Kódex [CIC] szerint).

RELATIO

super Visitatione Apostolica

quam peregit de mandato S. Congreg. de
Religiosis dd. 28. Junii 1927, Nr. 4696/27

in Domo religiosa: Archicoenobio S. Martini de S. Monte Pannoniae
Provinciae: Congregationis Hungaricae
Religionis: O.S.Benedicti.
Civitatis (Vici): Györgyszentmárton (sic!)
Dioecesis: nullius, sed exemptus.
Anno Domini 192...

P. Hanszen Hubertus SVD [s. k.]

Visitor Apostolicus

./.

PRAEMITTENDA:

1. Annus erectionis:	anno 996; restituta anno 1802.
2. Quinam sit domus finis sive scopus peculiaris:	Est domus novitatus et scholasticatus necnon regiminis centralis Ordinis.
3. Quot sint in domo sodalium classes.	Una, clericorum tantum.
4. Quanam vota emittantur.	Sollemnia.
5. Num et quot fuerint fugitivi et apostatae ultimo decennio.	Sex ex tota congregatione.
6. Utrum constitutiones juxta cod. jur. can. reformatae fuerint.	Affirmative.
7. Qua auctoritate et quando fuerint hae approbatae.	Nondum sunt approbatae a S. Sede.

I. DE PERSONIS.

A) quoad Postulatum.

8. Quot postulantes inde a quinque annis admissi fuerint.	Non degunt postulantes in domo.
9. Quot postulantes tempore visitationis adsint.	—
10. Num pro singulis, saltem ante admissionem ad noviciatum habita sint testimonia a iure requisita, speciatim vero litterae testimoniales (Can. 544):	Omnia a iure requisita testimonia semper habita sunt.
a) pro fratribus conversis,	—
b) pro clericis,	—
c) pro illis, qui in seminario, collegio, vel alius religionis postulatu aut noviciatu fuerunt; et quidem iureiurando firmatae.	—
11. Num dispensatio necessaria super impedimentis forte existentibus semper petita et concessa fuerit, et a quonam superiore ecclesiastico.	Dispensationes necessariae petitae et obtentae sunt.
12. Num postulatum omnes et singuli conversi per sex saltem menses in domo, in qua regularis disciplina servetur, peregerint sub speciali cura probati religiosi (Can. 539 et 540).	—
13. Quot postulantes inde a quinque annis abierint.	—
14. Quot infra hoc tempus ad noviciatum admissi fuerint.	—

B) De Novitiis.

15. Quot novitii clerici inde a quinque annis habitum religiosum in domo susceperint 70.
16. Quot novitii clerici professionem emisierint inde a quinque annis 33.
17. Et quot fratres conversi. Non suscipiuntur fratres conversi. ./.
18. Quot novitii nunc habeantur
- a) clerici. 15.
- b) conversi. —
19. Quot novitii clerici ultimis quinque annis
- a) abierint et 21
- b) mortui sint 1.
10. Quot novitii conversi infra hoc tempus
- a) abierint et —
- b) mortui sint. —
21. Num professi a novitiis rite separati existant (Can. 564.) Affirmative.
22. Num omne habeant integrum exemplar constitutionum. Nondum approbatae sunt; sed regulam S. Patris Benedicti habent.
23. Num omnes per annum integrum et continuum ante professionem in domo novitiatus sub cura magistri degerint (Can. 555). Affirmative.
24. Num magister novitiorum ab omnibus oneribusque vacet, quae novitiorum curam et regimen impedire possint (Can. 559, § 3). Negative.
25. Utrum novitii primo novitiatus anno vacaverint tantummodo exercitiis pietatis, an aliis et quibus operibus addicti fuerint (Can. 565.) Vacant etiam studiis profanis, et quidem nimis.
26. Num professioni, quotius locus erat, peracta fuerint cessio administrationis bonorum, ac dispositio de eorum usu et usufructu (Can. 569, § 1 n. 2). Affirmative, ante professionem.
27. Num a novitiis ante professionem temporaneam testamentum de bonis praesentibus et forte obventuris libere conditum fuerit (Can. 569, § 3). Affirmative, ante professionem perpetuam.
28. Quonam anno et qua auctoritate novitiatus inst[it]utus fuerint (Can. 554). 1639, auctoritate Urbani VIII. Ac deinde iterum anno 1802.

C) De Professis.

29. Quot sint in domo professi clerici
a) votorum temperariorum (sic!), 32.
b) votorum perpetuorum. 51 + 14 in parochiis degentes
30. Quot sint in domo professi conversi —
a) votorum temperariorum (sic!), —
b) votorum perpetuorum —
31. Num vota semper tempore debito —
fuerint renovata (Can. 577).
32. Quot profesi inde a quinque annis E domo unus, ex tota Congregatione 14.
obierint.
33. Duot inde a quinque annis a domo sponte recesserint —
a) expleto tempore votorum Duo.
temporariorum, —
b) perdurantibus votis temporariis, —
c) post emissa vota perpetua, et —
d) quoad *b* ac *c*, a qua auctoritate —
dispensati,
e) quo abierint vel quo devenerint. Ad studia complenda ad universitatem
Budapestinam.
34. Quot inde a quinque annis dimissi fuerint professi —
a) expleto tempore votorum Duo.
temporalium, —
b) perdurantibus votis temporalibus, —
c) post emissa vota perpetua et —
d) quo abierint vel devenerint. Ad studia complenda ad universitatem
Budapestinam.
35. Utrum in dimittendis sodalibus semper observatae fuerint, pro diversitate, normae in ss. canonibus et in propriis constitutionibus praescriptae (Can. 646sqq). Affirmative.

II. DE REBUS.

36. Utrum singuli sodales proprias cellas habeant, an saltem in communi dormitorio suum quisque habeat cubile convenienter ab omnibus aliis separatum. Sacerdotes singuli propriam cellam habent; alumni, sive duo, sive tres, sive quattuor in una cella habitant.
37. Utrum in numero et qualitate respondeant cellae paupertati et simplicitati regulari. Partim. Alumnorum ita, Patrum non semper, imprimis R.mus Archiabbatis

38. Num infirmis curandis separatus locus undequaque aptus addictus sit.

39. Num etiam pro recipiendis hospitibus adsint in domo cubicula, sufficienter, ut decet, a communitate religiosa separata.

40. Quinam fuerint ultimis tribus annis reditus et expensae domus.

41. Num domus infra hoc tempus bona immobilia sive mobilia vel res pretiosas abalienaverit et qua facultate (Can. 534).

42. Num domus aere alieno gravetur et quanto.

43. Num domus inde a tribus annis nova debita contraxerit; quaenam et qua auctoritate (Can. 534)

44. Num bona temporalia domus per oeconomum rite deputatum administrantur ad normam ss. canonum et constitutionum.

45. Num oeconomi administrationis ratio praescriptis temporibus reddita et rite examinata fuerit.

46. Existantne in domo legata pia seu foundationes.

47. Num huiusmodi onera fideliter adimpleta fuerint.

48. Num Episcopo de huiusmodi foundationibus ratio reddita fuerit (Can. 535, § 3).

cubicula multa et quasi principalia, cum speciali formula extra clausuram.

Negative; graviter infirmi extra claustra curantur.

Affirmative.

Annui reditus et expensae archicoenobii c. 335 000 Pengö.

./.

Affirmative, sed non semper facultate legitima obtenta.

Tota Congregatio 3 200 000 Pengö debitum contraxit. Anno 1927 initio sine debita auctoritate Sedis Apostolicae.

—

Affirmative.

Annis praeteritis non semper, nunc autem rite redduntur et examinantur.

Affirmative.

Affirmative.

Archiabbati et Praelato nullius.

III. DE DISCIPLINA.

A. De vita religiosa.

49. Num exercitia pietatis pro singulis diebus, hebdomadibus, mensibus, annis vel aliis certis temporibus a constitutionibus vel ss. canonibus statuta accurate ab omnibus et singulis peragantur.

50. Num omnes sodales sacerdotes quotidie missae sacrificium offerant et alii eidem assistant (Can. 595, § 1 n. 2).

Peraguntur secundum consuetudinem vigentem. Cf. *gli annotationes*.

Affirmative generatim.

51. Utrum omnibus et singulis sodalibus qui pro negotiis domesticis vel aliis ab aliquo pietatis exercitio eximuntur, concedatur tempus privatim illis peragendi. Affirmative.
52. Num observentur canonica statuta
- a) quantum ad manifestationem conscientiae non exigendam (Can. 530). Affirmative.
 - b) quod sacramentalem confessionem, semel in hebdomada faciendam. (Can. 595, § 1 n. 3). Affirmative quoad alumnos.
 - c) quod exercitia spiritualia quotannis persolvenda. (Can. 595, § 1 n. 1). Affirmative.
53. Utrum adsint confessarii ad normam Juris designati (Can. 518, 566, § 2). Affirmative.
- ./.
54. Num et qui abusus irrepserint
- a) ex parte superiorum libertatem a lege concessam coarctantium, Negative.
 - b) ex parte subditorum permissa libertate abutentium. Negative.
55. Num praescriptiones de clausura servanda in parte domus Religiosis reservata fideliter observetur (Can. 597–599, 604) Clausura habetur, *sed* januis non clausis.
56. Num adsit locutorum et an constitutiones circa illud serventur. Adsunt cellae pro recipiendis hospitibus.
57. Num constitutiones sive circa egressum Religiosorum e claustris, sive circa excipiendos vel adeundos extraneos fideliter serventur (Can. 606) Affirmative generatim.
58. Num e quibus temporibus habeantur institutiones catecheticae et piae exhortationes (Can. 509, § 2. n. 2.):
- a) ad conversos, —
 - b) ad alumnos, Affirmative.
 - c) ad famulos et convictores Audiunt contiones in ecclesia.
59. Utrum observentur leges in libris edendis (Can. 1385–1394). Affirmative.

B. Observantia quadumdam legum specialium.

60. Num lex de mutandis Superioribus post statutum tempus fideliter observetur (Can. 505) Negative.
61. Num et a quo dispensatio super hac lege impetrata sit. Resp. S. Congr. de Rel. 17. Dec. 1922 ad I. N. 4961/21.

62. Num moderator generalis et Superior provincialis praescriptam visitationem rite peregerint; quandonam ultima vice (Can. 511). Archiabbas singulis annis solet visitare.
63. Num Superior localis agat de domus negotiis cum consiliaris suis praefinitis temporibus convocandis (Can. 516, § 1). Affirmative.
64. Num electiones in capitulo locali iuxta normas iuris factae sint (Can. 507). Affirmative.
65. Utrum vigeat vita communis (Can. 594, § 1). Negative.
66. Num omnibus sodalibus necessaria, praecipue quoad victum et vestitum a Superiore ea qua decet caritate suppeditentur. Affirmative.
67. An forte sint, qui haec sibi ab extraneis procurant. Negative. /.
68. Utrum bona, quae a religiosis acquiruntur, bonis domus admisceantur et pecunia quaelibet in capsula communi deponatur an habeatur forte peculium (Can. 594, § 2). Habent peculium dependens, de quo bis in anno ratio redenda est in scripto.
69. Num provideatur, ne quid desit infirmis sodalibus, ut in corporalibus et spiritualibus necessitatibus, qua par est caritate debite subleventur. Affirmative.
70. An operarii conducti honestam iustamque accipiant mercedem (Can. 1524). Affirmative.
71. Num fideliter ab omnibus servantur praescripta iuris
- a) circa alterius sexus personas (Can. 133), Affirmative, exceptis iis, qui sunt in parochiis.
 - b) circa obligationem recitandi horas canonicas, (Can. 610, 135), Affirmative.
 - c) circa habitum religiosum (Can. 596, 136), Affirmative.
 - d) circa venationem clamorosam (Can. 138), Affirmative.
 - e) circa visitationem tabernarum, spectaculorum et similium (Can. 138, 140), Affirmative generatim.
 - f) circa officia publica (139), Affirmative.
 - g) circa negotiationem (Can. 142). Affirmative.
72. An et quando legantur propriae constitutiones (Can. 509, § 2). Nondum approbatae.

73. Quot annos vacant clerici studiis (Can. 589, § 1).

- a) litterarum humaniorum
- b) philosophiae,
- c) theologiae.

74. Num alumni vel etiam magistris alia officia comittantur, quae eos a studiis avocant (Can. 589, § 2).

75. Utrum omnes alumni integrum studiorum, per leges canonicas praescriptum, ante promotionem ad Sacros Ordines rite perfecerint.

76. Num ante promotionem ad Ordines Majores observata fuerint caetera omnia quae a sacris canonibus pro admissione ad Majores Sacros Ordines requiruntur praesertim:

- a) quoad titulum ordinationis (Can. 982),
- b) quoad literas dimissoriales (Can. 964-967),
- c) quoad interstitia (Can. 978),
- d) quoad exercitia spiritualia (Can. 1001).

77. Utrum saltem semel in mense habeantur conferentiae theologicae a sodalibus, qui sunt sacerdotes (Can. 591).

78. An servata fuerit lex de examine a sacerdotibus post acceptum sacerdotium quotannis per quinquennium peragendo (Can. 590).

79. Utrum sodales sacerdotes occupentur in cura animarum, et utrum ad hanc data fuerint ab Ordinario Episcopo facultates requisitae (Can. 608).

80. Utrum confessiones mulierum non nisi in ecclesia vel oratorio audiantur (Can. 909, 910).

81. Utrum existant quaerelae et quales

- a) cum Episcopo Ordinario,
- b) cum clero parochiali,
- c) cum magistratur saeculari.

Octo.

Unum in cursu theologico.

Quinque.

Affirmative quoad alumnos, qui etiam profanis studiis pilologicis et philosophicis vacant, in schola Monasterii superiore, *ut se praeparent ad examen status subeundum quo magistri seu professoris qualificentur.*

Negative.

Affirmative.

Affirmative.

Dispensabantur.

Affirmative.

Affirmative.

Affirmative.

Affirmative.

Affirmative.

Negative.

Negative.

Negative.

./.

82. Quot sint in scholis, quae domui sunt annexae, discipuli. Scholae jam non sunt domui annexae.
83. Inter quos quot sint acatholici
 a) protestantes, —
 b) hebraici. —
84. Quot sint in sc[h]ola magistri.
 a) religiosi, —
 b) saeculares. —
85. Num una doceantur in sc[h]olis gymnasialibus pueri et puellae, et in quibus classibus. —
86. Num in colligendo stipe SS. Canonum praescripta et S. Sedis decreta hac de re edita in omnibus religiose observentur (Can. 621-624.) Non colliguntur.
87. Utrum Superiores permiserint sodalium commorationem in domibus saecularium, et per quantum tempus. Affirmative tempore feriarum.
88. Num sint sodales, qui sine venia Sedis Apostolicae, iam ultra sex menses extra domum commorantur, excepta studiorum causa (Can. 606, § 2). Negative.
89. Num in domum irrepserint abusus, et qui. —
90. Utrum sodales non solum quae nuncuparunt vota fideliter integreque observent, sed etiam secundum regulae et constitutiones religionis vitam component atque ita ad perfectionem sui status contendant (Can. 593). Contendunt suo quisque modo.

Addenda.

4. Orsenigo nuncius jelentése Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. júl. 31, ikt. sz. 2626.

A pannonhalmi főapát július 31-én személyesen sürgette a döntést, mert az őszi tanévkezdésre való tekintettel már disponálnia kell, de az apostoli vizitátor nem engedélyezte, amíg az Apostoli Szentszék rendelkezését meg nem kapta. Augusztus 10-ig kért tőle haladékot, remélve, hogy (a nuncius) tud erre vonatkozólag értekezni az apostoli vizitátorral. Kéri a Bíboros Prefektust, ha ez a tiltás érvényben marad, akkor augusztus 10-ig ezt közölje vele, ez esetben más úton-módon kell megoldani a tanári dispoziciókat. A konstitúciók értelmében lehetne a perjel kinevezésére gondolni.

Szövegközlés:

Facendo seguito al mio rispettoso Rapporto N. 2534 del 30 giu u. scorso, al quale non fu ancora dato risposta, mi faccio un dovere di comunicare a Vostra Eminenza Reverendissima quanto segue:

Ogi si è presentato alla N. A. l'Ill.mo Arciabbate dell'Arciabazia di Pannonhalma per dirmi che ormai si trova nella necessità, data l'imminenza del nuovo anno scolastico, che in Ungheria comincia ai primi di settembre, di prendere le disposizioni concernenti il trasferimento del personale insegnante nei vari Collegi dipendenti dall'Ordine. Avendo però ricevuto ordine dal Visitatore Apostolico, verso la fine di Giugno, di non prendere deliberazioni in proposito, senza prima aver avuto istruzioni dalla S. Sede, mi pregava di ottenergli schiarimenti in proposito.

./.

Io ho potuto indurlo ad attendere ancora fino al dieci Agosto, riserbandomi in questo tempo di conferire col Visitatore Apostolico. Qualora però Vostra Eminenza Reverendissima ritenesse opportuno mantenere questa proibizione, abbia la bontà di comunicarmelo entro il dieci Agosto. In tal caso però bisognerebbe incaricare altri di prendere le disposizioni concernenti il personale insegnante, non essendo più possibile protrarre queste deliberazioni.

Faccio poi rispettosamente presente a Vostra Eminenza che, in conformità alle Costituzioni, si dovrebbe in questi giorni procedere anche alla nomina del Priore.

Chino al bacio...

4696/27

5. Orsenigo nuncius jelentése Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. aug. 10. ikt. sz. 2660.

Megküdi Hansen apostoli vizitátor jelentéseinek első csoportját. Megjegyzéseiben sürgeti, hogy minél hamarabb intézkedjenek a vizitáció javaslatának megvalósítása érdekében (Adattár 1929. 2.).

In ossequio a quanto fu comunicato da cotesta S. C. con venerato Foglio N. 4696/27, in data 18 luglio 1927, mi faccio un dovere di inviare a V.Em.za Rev.ma una parte degli atti della visita ap.lica compiuta presso gli ordini e Congregazioni religiose maschili dal Rev. P. Prov. Umberto Hansen: il resto seguirà fra poco.

1. OSB, allegato B. con 12 inserti,
2. Cist, allegato C. con 10 inserti,
3. Scolopi o Piaristi, allegato D. con 12 inserti,
4. Praem. di Csorna, allegato E. con 6 inserti,
5. Praem. di Jasso, allegato F. con 3 inserti,
6. Min. Conv. allegato G con 5 inserti.

Annotazioni generali circa gli "Ordini docenti", all. A.

Io mi permetto, nel semplice intento di cavare da questo prezioso lavoro il maggior frutto possibile,

./.

di far presenta rispettosamente a V. Emza. quanto segue:

1/. — Sarebbe opportunissimo che cotesta S. C. inviasse il più presto possibile ai singoli ordini le ingiunzioni frutto di questa Visita, cercando di essere ben precisa anche nei dettagli, onde evitare il pericolo, che qui è grave, di vedere le nuove norme disciplinari eluse o applicate solo apparentemente.

2/. — La clausura, quasi universalmente ignorata (a eccezione di qualche casa dei Cisterciensi) fra gli ordini docenti, occorre sia instaurata regolarmente, sia in guisa che abbia vigore la sera, obbligando i religiosi a restare in convento dopo la cena.

3/. — L'abito religioso è purtroppo molto spesso abbandonato, specialmente dai Benedettini e dai Premonstratesi. Questo abuso ha una triste ripercossione anche sul clero secolare, e scoraggia i Vescovi nell'esigere dal proprio clero l'uso della talare. La S. C. può essere rigorosa su questo punto, esigendo dal religioso, quando non esce dall'Ungheria l'uso permanente dell'abito religioso o almeno della talare sacerdotale. Non vi è nessuna ragione, in nessuna città, di fare diversamente.

4/. — Il Visitatore Apostolico segnala fra i rimedi meno urgenti la pratica dei SS. Esercizi di almeno 6 giorni. Mi permetto esprimere il desiderio che questo punto di riforma venga considerato di urgente necessità.

Chino...

6. Mikes János szombathelyi püspök 1929. dec. 8-án kelt levele a Szerzetesi Kongregációhoz.

Mikes János kritikusan ismerteti a tanítórendek, közöttük is a bencések helyzetét. Vincenzo La Pumához, a Szerzetesi Kongregáció titkárához¹⁹ címzett kísérő levelében hivatkozik nemrég történt személyes találkozásukra Rómában. Most írásba foglalja az akkor elhangzottakat.

Ex Curia Episcopali Sabariensi

ad Nr. 2348 / 1929

4969/27

Illustrissime ac Reverendissime Domine!

Quum animadversiones, quas nuper in Urbe commoratus Illustritati Vestrae viva voce poteram referre et in causa visitationis religiosorum in Hungaria, docendi munere fungentium exponere, nunc litteris mandatas ad Illustritatis Vestrae consilium reverenter transmittó, par simul Illustrissimam Dominationem Vestram exoro veneratione, ut illas relationibus per Rev. P. Hubertum Hanssen, Visitatorem pro religiosis in Hungaria ordinibus virorum designatum exhibitis aut exhibendis adiectas Sacrae illi Congregationi de religiosis meo nomine substernere dignemini.

19 Vincenzo La Puma született Palermóban 1874. jan. 22-én, pappá szentelték: Róma, 1896. szeptember 13-án, Szerzetesi Kongregáció altitkára 1916, Szerzetesi Kongregáció titkára 1925. április 7-én, bíboros 1935. dec. 16-án, Szent Kozma és Damján titulussal, Szerzetesi Kongregáció pro-prefektusa 1935. dec. 20-án, prefektusa 1935. dec. 31-én, meghalt 1943. nov. 4-én. L. DEL RE, N., *La Curia romana. Lineamenta storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 1998⁴. 182. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/blapuma.html>

Pro qua benevolentia intimas ex animo grate rependo et aestimatissimis affectibus sincero venerati[o]nis sensu commendatus persisto Illustrissimae Dominationi Vestrae Reverendissimae

Szombathely (Sabaria) die 8-a Decembris 1929

CÍMER

addictissimus in Christo:

Joannes Mikes [s. k.]

episcopus Sabariensis.

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino

Domino Praelato Vincentio La Puma

Secretario S. Congregationis de Religiosis

R o m a e

Ex Curia Episcopali Sabariensi

ad Nr. 2348 / 1929

4969/27

Eminentissime Princeps!

Visum est Sacrae Congregationi de Religiosis bonum opportunumque, ut elapso iam post Codicem Juris Canonici promulgatum decennio singulae religiosorum ac religiosarum in regno Hungariae conventium familiae per Visitatores Apostolicos seu Generales iuxta mandatum eiusdem Congregationis dd. 28. Junii Nr. 4696/27. examinentur ac visitentur.

Compertum est optimeque notum Eminentiae Vestrae, gravissimum hoc visitandi religiosorum domos munus commissum demandatumque esse Rev. P. Huberto Hanssen, Congregationis Verbi Divini presbytero et provinciae ad S. Gabrielem in Austria, viro certe prudenti ac religioso.

Quum visitationes istas non solum in mea Diocesi, sed in caeteris etiam Hungariae domibus peractas esse noverim: certas in causa religiosorum, qui studiosae in scholis mediis iuventuti educandae ac instituendae incumbunt, animadversiones mihi, obsequentissimo Eminentiae Vestrae famulo, profundissima liceat reverentia parique humilitate ad altissimam proferre Eminentiae Vestrae notitiam.

Isti etenim ordines seu religiosi magisterio vacantes Benedictinorum, Cisterciensium, Scholarum Piarum et Praemonstratensium ob callidos suae conversationis et huiusmodi vocationis scopulos, cultum scilicet praeponderantem, immo fere exclusivum litterarum et quidem profanarum, cum neglectu scientiae sacrae atque asceticae coniunctum, porro ob docenti discendique in academiis et universitatibus methodum liberalismo saturatam, vel etiam atheismo antecedentium temporum imbutam

Ad. S. Congregationem de Religiosis

R o m a e .

./.

a primaevo sui instituti spiritu multis in rebus passim defecerunt et ex quotidiana cum saeculo saecularibusque consuetudine rectum sentiendi vivendique modum paullatim

exeuntes moresque saeculares induentes vel imitantes vitam religiosam mundanis operibus deformaverunt ac proinde ad miserandos haud raro excessus et abusus devenerunt.

Quas quidem religiosorum in Hungaria vicissitudines singulaque rationum momenta bene apprimeque nosse, necnon sedulo perpendere debet, si quis hodiernum illorum statum recte perspicere ac diiudicare velit.

Ad quod vero iterum requiritur, ut quis per diuturnum temporis spatium apud nos commoratus haec omnia per se videret et expertus sit. Secus enim primo visu captus in recte iudicando facile errat et fallitur.

Equidem minime dubito, quin supradictus religiosorum, de quibus hic agitur, Visitator generalis, Rev. P. Hansen – licet origine et natione non ex Hungaria oriundus praedictis absens fuerit temporibus, novissime tamen in diversis regni partibus multum temporis commoratus frequentem habuerit occasionem una cum lingua nostra etiam huius terrae mores cognoscendi, porro quamvis institutione ac religione uni ex recentissimis Ecclesiae Congregationibus: Verbi sc. Divini nuncupatae atque propagandae imprimis fidei operam danti et in Missionibus exteris magno cum animarum fructu laboranti sit addictus: attamen, postquam dictis religionibus plurimum fuerit conversatus eorumque speciales circumstantias et ad hodiernum usque statum evolutiones apprime nosse eaque diiudicare potuerit – in suis ad Sacram Congregationem relationibus eadem, ac nos, consilia seu remedia proponat. Cuncti etenim qui labentis in dictis ordinibus seu religiosi disciplinae testes fuimus dolentes aliquando, ultimis hisce decenniis eo maiores cum animi gaudio observamus in memoratis supra religionibus clara profectus ad meliora signa, necnon fructuosum sese regenerandi conatum. Et, quod optimae spei est, non extraneis ex causis, sed plane internis resurgentem, ex firmissima nempe optimorum persuasione et collata perito-

./.

rum cooperatione laborque assiduo proveniente, quae omnia, accedente omnium studio unanimi, pro certo sperari et in tuto collocata haberi possunt.

Quod praeprimis antiquissimi omnium Ordinis S. Benedicti monachos attinet, in quo salutaris istius reformationis indicia primo conspeximus, initiata et felici successu ad ultima usque tempora laudabiliter exsecuta: nunc demum hisce diebus ex inepta rerum temporalium administratione abortae difficultates superiorum auctoritates labefractabant, concordiam fratrum perturbabant, disciplinam regularem relaxabant et ulteriorem in vita monastica profectum ad tempus retinebant. At opportuna coadiutoris idonei nominatio cum oeconomicis etiam spiritualia damna brevi reparabit et impedimenta profectus regularis e medio tollet.

Cisterciensium bene coepta conamina, notabilis eximiorum chorus theologorum animusque recentium abbatem vere religiosus nova huic ordini incrementa dabit eumque ad finem optatum iuvabit.

Idipsum de religiosis etiam scholarum Piarum valebit, necnon de canonicis regularibus ordinis Praemonstratensis, qui in praeposito suo nuperrime electo optimum nacti sunt superiorem, omnia sperare licet pro disciplinas regularis incremento faustissima.

Quae cum ita sint, pro certo quidem habet, fore, ut Visitatoris Apostolici hac in re argumenta nostrae haud contradicant, imo convenient sententiae atque pro futuro etiam eadem, ac nos, commendent regulas observandas. Nimirum, ut, quod bonum est

retinendo prosequantur et in ea, quam ultro incedebant, quamque sibi ipsi elegerant aptissimam restituendae regulari disciplinae, via non turbentur, imo et ab Apostolica etiam Sede relinquuntur, donec ad optatum et ipsi, et Apostolicae Sedi finem: ad perfectum, quod feliciter coeperunt, vitae religiosae exemplar – Deo juvante – securi perveniant.

Cum ob supradicta benignam Eminentiae Vestrae veniam et hu-

./.

militer peto et notissimae fidens benevolentiae spero: aestimatissimis Eiusdem Eminentiae Vestrae affectibus demisse commendatus, summo cum venerationis et obsequii sensu persisto

Eminentiae Vestrae

Sabariae (Szombathely) die Immaculati Conceptus B. Mariae Virginis festo

CÍMER

In osculo s. Purpurae addictissimus in Christo

Joannes Mikes [s. k.]

episcopus Sabariensis.

hátoldalán kézírásos bejegyzés:

Die 20 Decembris 1929 advertatur et uniatur Positioni ut ratio haberi possit animadversionum Rev.mi E.pi scribentis

1931

1. Rotta nuncius jelentése a Szerzetesi Kongr. Bíboros Prefektusához, 1931. ápr. 16. ikt. sz. 5229/31. Mellékletben küldi Kelemen Krizosztom főapáti koadjutor kérelmét: Serédi és Azzopardi delegátusként.

Szövegközlés:

CÍMER

BUDAPEST, LI 16 Aprile 1931

NUNTIATURA APOSTOLICA

IN UNGHERIA

N. 5229/31

(con allegato)

Eminenza Reverendissima,

Mi pervenne regolarmente il venerato Ufficio dell'Eminenza Vostra Reverendissima, Nr. 4696/27, in data 11 dicembre 1930, riguardo al riordinamento della disciplina regolare negli Ordini ed Istituti religiosi di Ungheria.

Finora mi hanno scritto in proposito il Generale dei Gesuiti, dei Francescani, dei Cappuccini ed il Rettore Generale dei Salesiani.

Il Rev.mo P. Kelemen Crisostomo, che funge da Abbate dei Benedettini a Pannonhalma, ricevette egli pure la notificazione di codesta Sacra Congregazione a proposito delle riforme da introdursi per il buon andamento della vita religiosa in detta Congregazione.

Egli venne da me e mi presentò l'acclusa supplica, con cui mi domanda che sia incaricato della riforma richiesta l'E.mo Cardinal Serédi, e che venga nominato come socio-Delegato il Rev.mo Padre Raffaele Azzopardi di Monte Cassino.

Le ragioni di tale proposta sono indicate nella supplica. L'E.mo Cardinal Serédi, qualora vi fosse una nomina ufficiale, accetterebbe, a quanto mi assicura il Rev.mo Padre Kelemen, l'incarico.

Trattandosi di una nomina che non risponde, almeno alla

./.

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Alessio Enrico Lépicier
Prefetto della S. C. dei Religiosi

lettera alle Istruzioni di codesta Sacra Congregazione, egli la presentò a me, perché io la facessi avere a Vostra Eminenza per il nihil obstat.

Per mio conto credo si possa dare una risposta affermativa alla domanda, perché il Cardinal Serédi è persona che da serio affidamento.

Ad ogni modo nel prossimo Maggio il Padre Kelemen, ed alcuni giorni dopo, il Cardinal Serédi verranno a Roma. Così potrà l'Eminenza Vostra trattare direttamente la questione con gli interessati.

Chinato al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione mi onoro raffermarmi

dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo servo in S.
+ *Angelo Rotta*.....
Nunzio Ap.lico

hátoldalán kézírásos bejegyzés:

Ungheria – Visita Ap.lica Istituto Religios. 4696/27

5008/30

in Congressu diei 9 Maii 1931 Scribatur Excm. Nuntio Apl.o in Hungaria [iuxta]. .. min.

N.B. Consegnate alcuni fogli al Rev.mo P. Primate, perché dia un voto, dopo avere parlato con l'Em.mo Seg. di Stato Dopo l'udienza del 1 feb. 1933. V. La Puma Seg.

gir riassunte il 25 Aug. 30 al 3/3

6-6-31

2. Kelemen főapáti koadjutor Rotta nunciushoz, 1931. ápr. 14. ikt. sz. 5229/31

*Excellentissime et Reverendissime
Domine Nuntius Apostolice!*

*Mense Martio rescriptum accepi a S. Congregatione Religiosorum relate ad
restaurationem disciplinae regularis. Quod rescriptum me obligat ad eligendum*

Delegatum, in disciplina beneversatum et probatum, qui Delegatus munus restaurandi impleat.

Excellentissime Domine, ante octogintas annos apud nos huiusmodi munere fungebatur Cardinalis Scitovsky, archiepiscopus Strigoniensis. Humillime peto Excellentiam Vestram, ut benevolentissime concedere dignetur mihi, qui ad munus restorationis suscipiendum Eminentissimum Dominum Cardinalem Justinianum Serédi rogare possim. Eminentissimus Princeps Primas enim viginti quattuor annos in Collegio S. Anselmi commorabatur, in quo claustrum disciplinae regularis in pleno vigore est. Eminentissimus dominus conscripsit Statuta Congregationis nostrae iuxta Canones C.J.C. Optime novit omnes sodales, conditiones et omnes circumstantias vitae nostrae. Erga Dominum Eminentissimum summa cum fiducia sentiunt confratres mei, qui plerumque sola lingua Hungarica possunt loqui.

./.

Si Excellentiae Vestrae placuerit, quasi revisorem seu socium Delegatum — iuxta punctum q. Instructionem — rogabo P. Raphaellem Azzopardi, subpriorem Cassinensem, qui vir magnae eruditionis et experientiae est. Cum Protocoenobio Cassinensi iam a temporibus S. Stephani regis, fundatoris et patroni Archicoenobii nostri, in communicatione privilegiorum et in amicitia per mille annos saepius renovata sumus, in quo protocoenobio etiam nunc regularis disciplina viget.

Speramus hac modo optatam a S. Sede Apostolica restorationem nos — Deo adiuvante — optime inducturos esse et fare (sic!); ut eam stabilire possimus ita, ut omnes sodales acquiescant.

Summa cum reverentia rogo benignum consensum Excellentissimi Domini Nuntii Apostolici ad petitiones nostras Principi Primati haud ignotas.

BÉLYEGZŐ

*Excellentiae Vestrae Reverendissimae
servus humillimus*

In Sto Monte Pannoniae, die 14. IV. 1931.

*Chrysostomus Kelemen [s. k.]
coadjutor.*

3. Minuta, válasz Rotta nunciushoz 1931. máj. 9;

Kézírásos.

A Kongregáció nem engedélyezi Serédi bíboros hercegprimás jelölését delegátusnak.

4696

9 Maggio 1931

/27

Ecc.mo Mons. Nunzio Ap. lo d'Ungheria

In risposta all'Ufficio di V. E. Rma. circa la domanda del R.mo Arciab. P. Kelemen per poter nominare, quale Delegato per la riforma nella Congreg. Ungherese O.S.B., l'E.mo Card. Serédi, questa S. Congreg. à. considerato ponderatamente, che tale nomina, quantunque molto gradita per l'eccellenti qualità di quell'E.mo Porporato, tuttavia nel complesso di circostanze potrebbe recare non lieve peso alle sue tante cure di Vescovo e Primate di Ungheria. — Perciò questa med. S. Congregazione non credendo

opportuno, pur con rincrescimento, annuire alla domanda del su lodato Arciabbate P. Kelemen, prega l'E.V. di voler procedere d'accordo col medesimo, alla nomina di un altro Delegato a norma della lettera di questo S. Dicastero, in data 10 Dic. 1930.

Con sensi....

4. Kelemen koadjutor a Szerzetesi Kongr. Bíboros Prefektusához, 1931. nov. 4. ikt. sz. 780/1931, a főmonostori konvent egyhangú jóváhagyásával Hartmann Strohsacker göttweigi apátot javasolja delegátusnak.

PANNONHALMI FŐAPÁT

koadjutora.

nr. 780/1931.

Eminentissime Princeps,

Huius initio anni accepi a Sacra Congregatione Religiosum litteras die 18. Decembris 1930, sub Nr. 4696/27 datas, in quibus mihi praescribitur, ut aliquem religiosum pium ac prudentem ex nostro Ordine pro restauratione disciplinae regularis "d'accordo col mio Consiglio e d'intesa col Rev.mo Nunzio Apostolico di Ungheria" Delegatum nominem et de nominatione facta S. Congregationem Religiosorum certiozem faciem (si compiacia la medesima P.V. informare questa S. Congregazione della nomina di cui sopra.)

Primum, ex causis S. Congregationi Religiosorum notis, Eminentissimum Cardinalem Serédi desideravimus uti Delegatum a Sacra Congregatione impetrare. Sacra autem Congregatio Religiosorum, sicut Excellentissimus Dominus Nuntius Apostolicus de Budapest mihi notum fecit, considerata mole laborum qui Eminentissimo Cardinali Serédi aliunde incumbunt, non vult illum ulterius aggravare, proinde disponit, ut novum Delegatum nominem.

Cum consensu unanimo Conventus Archicoenobii de Sacro Monte Pannoniae reverendissimum Dominum Dr. Hartmannum Strohsacker, Abbatem de Göttweig (in Austria), ad Delegatum officium elegi. Cui electioni Excellentissimus Dominus Nuntius Apostolicus de Budapest benigne ac libenter

Eminentissimo ac Reverendissimo Domino

Domino Alexio Henrico Cardinali L é p i c i e r

Praefecto Sacrae Congregationis Religiosorum

R o m a e .

./.

accessit.

Reverendissimus Dominus Hartmannus Strohsacker nominationem ad munus Delegati libenti animo accepit.

Quam nominationem Eminentiae Vestrae secundum praescriptum S. Congregationis Religiosorum supra memoratum pro officio meo humillime communico.

Purpuram Sacram humiliter osculans omni qua par est devotione ac reverentia me profiteor

Eminentiae Vestrae
addictissimum servum in Domino
In Sacro Monte Pannoniae, die 4. Novembris a.D. 1931.
(Pannonhalma, Hungaria)

Chrysostomus Kelemen [s. k.]
Coadiutor Archiabbeatis.

1932

1. Rotta nuncius jelentése Lépiciérhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1932. okt. 27. ikt. sz. 6413/32,

A választás és kinevezés egyesítése, két melléklet, l. 2. sz.: Kelemen koadjutor levele a Szentatyához és a Strohsacker-vizitáció eredményei: Kelemen-levél a reformnapirenddel, ill. nyomtatott füzet: Propositiones Rev.mi D.ni Abbatis Dr. Hartmanni Strohsacker, Jaurinensis, 1932. szept. 12.

CÍMER	N. 6413/32
Nunciature Apostolique	BUDAPEST, 27 Ottobre 1932.
En Hongrie	DISZ.TÉR 5.
(con 2 Allegati)	

Eminenza Reverendissima,

Giorni sono venne da me il Reverendissimo P. Crisostomo Kelemen O.S.B., Coadjutore nell'Abbazia di Pannonhalma, e mi raccomandò che si provvedesse ad una sistemazione definitiva dell'Abbazia colla nomina dell'Arciabbe in sostituzione del defunto P. Bárdos. Le ragioni sono parecchie. Dovendosi trattare cause importanti davanti ai tribunali civili per la difesa dei diritti dell'Abbazia è molto conveniente, per non dire necessario, che vi figurì come Rappresentante l'Abate e per la maggior autorità di cui godrebbe e per toglier l'occasione e cavilli giuridici da parte degli avversari. Di più un semplice coadjutore, appunto per il carattere di temporaneità dell'ufficio, non gode nemmeno di quel prestigio davanti alla Comunità che si richiede, specie se si vuol promuovere seriamente la riforma. S'aggiunga poi che per il pubblico può essere ragione di meraviglia che, mentre gli altri Ordini qui in Ungheria hanno regolarmente il loro Abbate, i Benedettini invece abbiano a trovarsi in una condizione di inferiorità, con questo stato precario, qualora dovesse prolungarsi

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Alessio Enrico Lépiciér
Prefetto della Sacra Congregazione dei Religiosi
CITTÀ del VATICANO.

ulteriormente. /.

Egli però è di opinione che si possa procedere alla nomina secondo le norme delle Costituzioni; ed avendogli io accennato in via accademica a quella soluzione media,

che pare meglio risponda alla mente di codesta S. Congregazione, che cioè si rispetti il diritto di voto, ma che i voti siano inviati direttamente o indirettamente alla Santa Sede nel caso che si riservi per questa volta di procedere alla nomina; egli mi rispose non vedere inconveniente che si procedat alla nomina in tal modo.

Può essere che egli stesso inviando a codesta S. Congregazione le proposte di modificazione alle Costituzioni presentate dal Visitatore R.mo P. Abate Strohsacker, per conformarle secondo i desideri della S. Sede ai punti proposti da codesta S. Congregazione per la riforma degli Ordini Religiosi, abbia ad entrare in argomento della futura nomina.

Chinato al bacio della Sacra Porpora coi sensi della pù profonda venerazione mi pregio raffermarmi

Dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo ed ubbidientissimo in J.C.
(firmato) +Angelo Rotta
Nunzio Apostolico

2. Kelemen koadjutor levele a Szentatyához és a Strohsacker-vizitáció eredményei.

2a. Kelemen-levél a reformnapirenddel, 1932. okt. 27. ikt. sz. 944/1932. Ad Nr. 4969/1927.

PANNONHALMI FŐAPÁT

koadjutora.

Nr. 944/1932.

Ad Nr. 4969/1927.

S. Congr. Relig.

Beatissime Pater !

Chrysostomus Kelemen, coadjutor Archiabbatiae nullius Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae (Pannonhalma) Praesesque Congregationis Hungaricae O.S.B., ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus, humillime praesentat „Propositiones” quas Reverendissimus dominus Hartmannus Strohsacker Delegatus pro restauranda disciplina regulari in Congregatione Hungarica O.S.B. exaravit, quibus Propositionibus adiungitur Ordo diurnus Archicoenobii S. Martini de S. Monte Pannoniae necnon et Abbatiarum Residentiarum. Praefatus Chrysostomus Kelemen humillime implorat Sanctitatem Vestram ut has „Propositiones” praesentatas clementissime approbare dignetur.

Et Deus...

In Sacro Monte Pannoniae, die 27. Octobris a. D. 1932.

Chrysostomus Kelemen [s. k.]

Bélyegző

Coadjutor.

./.

Ordo diurnus
in Archicoenobio S. Martini de Sacro Monte Pannoniae.

Mane hora 5. surgunt novitii qui hora 5 ½ excitant ceteros.
Hora 6. Horae minores. Missa conventualis et meditatio. — Tempus ultimum ad complendum sacrificum Missae pro Patribus hora 7 ½, diebus vacationum hora 8. 7 ½ — 8. tempus liberum.
Ab hora 8 usque ad horam 12 ½ praelectiones et studium.
12 ¾ Vesperae.
Hora 1 post meridiem prandium.
Post prandium tempus liberum, mox per horam 1 ½ deambulatio.
3 ½ — 5. studium
5 — 5 ¼ tempus liberum, deinde studium.
6 ½ — 7. Lectio spiritualis.
Hora 7. Officium divinum. (Nocturni et Laudes)
Hora 8. Cena. Post cenam tempus liberum.
Hora 9 ¼. Completorium, examen conscientiae.
Hora 9 ½ quies nocturna.
Intra hunc ordinem diurnum commendata privata exercitia pietatis: adoratio, rosarium, stationes viae crucis, mense Maio devotio Maialis.
Secundum Constitutiones singulis feriis sextis per Quadragesimam devotioni „Miserere”, die 2. Novembris et 31. Decembris simul cum populo participamus. Die 1 Januarii et diebus tribus ultimis bachanalibus Adorationi publicae assistimus. Denique omnes processiones comitamur.
Festis non publicis Sanctorum Benedictinorum et Hungaricorum mane hora 8. Missae sollemni assistitur.
Diebus Dominicis et festis haec modificatio ordinis diurni:
Mane hora 9. Missa sollemnis et praedicatio.
12 ¼–12 ¾ exhortatio. Postea adoratio.
Post prandium per dimidiam horam tempus liberum, deinde lectio.
Hora 3. Vesperae sollemnes, postea deambulatio.

In Sacro Monte Pannoniae, die 27 Octobris a.D. 1932.

Bélyegző

Chrysostomus Kelemen [s. k.]

Coadjutor.

./.

Ordo diurnus
in domibus Abbatialibus.

hora 5 1/2 surgunt sodales.
6–7 ½ Missae.
7 ½ Prima, Tertia, Missa conventualis.
Ante prandium Sexta, Nona, Vesperae.

Hora 8. Post meridiem cena.
9 Completorium.

Ordo diurnus
in Residentiis.

Hora 5 1/2 surgunt sodales. Celebratio Missae.

Usque ad horam 7. Ss. Missae finiuntur. Deinde tempus liberum vel studium.

7 1/2 Missa iuventutis et Horae minores

8 — 1. Praelectiones vel studium.

Hora 1 post meridiem adoratio dein prandium.

Post prandium tempus liberum, deambulatio usque ad horam 4.

Ab hora 4 studium, emendatio pensorum, praelectiones extraordinariae (cantus, musica, stenographia, delineationes, Congregationis Marianae conventus, exploratorum sessiones, sport, etc.). Lectio spiritualis.

8. Cena.

Post cenam usque ad 9 1/4 tempus liberum.

9 1/4 Completorium.

In Sacro Monte Pannoniae, die 27 Octobris a.D. 1932.

Chrysostomus Kelemen [s. k.]

Bélyegző

Coadjutor.

2b. Hartmann Strohsacker göttweigi apát, delegátus javaslatai latin nyelven készültek, a konstitúciók vonatkozó pontjainak megváltoztatását tartalmazzák, 19 oldalon, füzet formában, a győri egyházmegyei nyomdában készültek. Példányai számos helyen könnyen megtalálhatók.

Propositiones Rev.mi Dom.ni Abbatis dr. Hartmanni Strohsacker delegati de instauranda disciplina regulari. Ad manuscripti instar. Typographia diocesana Jaurinensis, (12) Sept. 1932. 19 pp.

ÁDÁM SOMORJAI OSB

CONTRIBUTIONS TO THE APOSTOLIC VISITATION AND REFORM OF THE BENEDICTINES
IN HUNGARY (1929–1932)

In his earlier study entitled “Further Data on the Nominations and Resignations of Krizosztom Kelemen, Archabbot of Pannonhalma” (Essays in Church History in Hungary, 2006/3–4. pp. 105–142.) the author revealed that both the person and the office of the Coadjutor Archabbot, as well as his nomination and refusal of his resignations can only be interpreted strictly in the context of the Apostolic Visitation in Hungary.

Unanswered questions regarding the context of the nomination and resignations of Krizosztom Kelemen, Archabbot of Pannonhalma motivated the author’s researches. Present study uses sources partly from the archives of the S. Anselmo Benedictine Abbey (Rome) and that of the Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life (CIVCSVA). Further details can be found in the archives of the Apostolic Nunciature to Hungary among the files of the Vatican Secret Archives.

Provincial P. Hubert Hansen S.V.D. served as Apostolic Visitor. His reports and archives of the visitation are preserved in the Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life (CIVCSVA) under the reference No. SR 5933. Visitation records of the Hungarian Benedictine Congregation, also known as the Benedictines of Pannonhalma, together with the documentation on Krizosztom Kelemen’s nomination are only a part of the two thick folders where records on the Apostolic Visitation of whole Hungary can be found.

FÜGGELÉK:

HUBERT HANSEN SVD APOSTOLI VIZITÁTOR FORMANYOMTATVÁNYÁNAK ELSŐ KÉT LAPJA
FÉNYMÁSOLATBAN: A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG.

RELATIO

super Visitatione Apostolica

quam peregit de mandato S. Congreg. de
Religiosis dd. 28. Junii 1927, Nr. 4696/27

in Domo religiosa Archicoenobio S. Martini de S. Monte Pannoniae
Provinciae Congregationis Hungaricae
Religionis O.S. Benedicti.
Civitatis (Vici) Györgyszentmárton
Dioecesis nullius, sed exemptus.

Anno Domini 192.....

P. Hannu

Visitor Apostolicus

PRAEMITTENDA:

1. Annus erectionis:
2. Quinam sit Domus finis sive scopus peculiaris.
3. Quot sint in domo sodalium classes.
4. Quanam vota emittantur.
5. Num et quot fuerint fugitivi et apostatae ultimo decennio.
6. Utrum constitutiones iuxta cod. jur. can. reformatae fuerint.
7. Qua auctoritate et quando fuerint hae approbatae.

I. DE PERSONIS.

A) Quoad Postulatum.

8. Quot postulantes inde a quinque annis admissi fuerint.
9. Quot postulantes tempore visitationis adsint.
10. Num pro singulis, saltem ante admissionem ad novitiatum habita sint testimonia a iure requisita, specialim vero litterae testimoniales (Can. 544):
 - a) pro fratribus conversis,
 - b) pro clericis,
 - c) pro illis, qui in seminario, collegio, vel alius religionis postulatu aut noviciatu fuerunt; et quidem iureiurando firmatae.
11. Num dispensatio necessaria super impedimentis forte existentibus semper petita et concessa fuerit, et a quonam superiore ecclesiastico.
12. Num postulatum omnes et singuli conversi per sex saltem menses in domo, in qua regularis disciplina servetur, peregerint sub speciali cura probati religiosi (Can. 539 et 540).
13. Quot postulantes inde a quinque annis abierint.
14. Quot infra hoc tempus ad novitiatum admissi fuerint.

B. De Novitiis.

15. Quot novitii clerici inde a quinque annis habitum religiosum in domo susceperint.
16. Quot novitii clerici professionem emisissent inde a quinque annis.
17. Et quot fratres conversi.

Anno 996; restituta anno 1802.

Est domus novitiatu et scholasticatus
necnon regiminis centralis Ordinis.
Una, clericorum tantum.

Sollemnia.

Sex ex tota congregatione.

Affirmative.

Nondum sunt approbatae a S. Sede.

Non degunt postulantes in domo.

Omnia a iure requisita testimonia
semper habita sunt.

Dispensationes necessariae petitae
et obtentae sunt.

70.

33.

Non suscipiuntur fratres conversi.

HORVÁTH TIBOR SJ. 80 ÉVES

A magyar egyháztörténeti kutatás az 1980-as évek közepén kapott új lendületet. Ebben meghatározó szerepe volt **Prof. Horváth Tibor** jezsuitának, a Regis College, Federate College of the University of Toronto teológia tanárának. Figyelembe véve a magyarországi politikai viszonyokat, azt kezdeményezte, hogy egy nagyszabású egyháztörténeti vállalkozás keretében a szakemberek próbálják elkészíteni a mai és a történelmi Magyarország, valamint az emigrációban létrejött magyar plébániák történetét. Ennek anyagát a **Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia** köteteiben kívánta megjelentetni.

A jelzett nagy vállalkozás szerzőinek összefogására életre hívta a **Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösséget**, METEM-et. Torontóban pedig létrehozták a **Metem International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary**-t. E két szervezet, a METEM és a METEM International azóta is teljes egyetértésben dolgozik, és jelenteti meg a Horváth Tibor által alapítóként jegyzett **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok** folyóiratot (Essays in Church History in Hungary), továbbá a **METEM Könyvek** sorozatot, amely eddig több mint 60 kötetet foglal magába.

Ez az óriási munka elképzelhetetlen lenne Horváth Tibor professzor áldozatkész, lankadatlan munkája és támogatása nélkül. A jeles nap, tudós **2007. július 28-án** töltötte be **80. életévét**.

Kívánunk Neki jó egészséget és további erőt papi és tudományos tevékenységéhez. Továbbra is számítunk támogatására.

Ad multos annos!

Budapest – Pannonhalma Szeged, August 2007.

A Szerkesztőség

TIBOR HORVÁTH SJ IS 80 YEARS OLD

Hungarian Church historical research gained new impetus in the middle 1980s. *Professor Tibor Horváth*, teacher of Regis College, Federate College of the University of Toronto played a determining role in this progression. Considering political conditions in Hungary, he initiated the idea of a large-scale church historical project in the framework of which scholars should reveal the history of Hungarian parishes of present day and from the period before 1920, together with that of the parishes formulated in communities of Hungarian emigration. He planned to publish the outcome of the project in the volumes of the *Encyclopaedia of Church History in Hungary*.

In order to co-ordinate the scholars of the mentioned project, he founded **the Society for Encyclopaedia of Church History in Hungary**, so called METEM. Parallel to this, **METEM International Society for Encyclopaedia of Church History in Hungary** was founded in Toronto. Since then the two organizations, METEM and METEM International have been working together in perfect agreement, publishing the periodical entitled **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Essays in Church History in Hungary)** founded by Tibor Horváth. The society also publishes the METEM Books series, so far having over 60 volumes.

All these achievements could not be realized without Professor Tibor Horváth's generous and unflagging work and support. The outstanding priest and scholar celebrated his **80th birthday** anniversary on **28th July 2007**.

We wish him good health and further strength to continue both his pastoral and scholarly work. We reckon on his support also in the future.

Ad multos annos!

Budapest – Pannonhalma – Szeged, August 2007.

The Board of Editors

JÁVOR EGON OSB

50 ÉVES A MAGYAR BENCÉSEK ALAPÍTÁSA, WOODSIDE PERJELSÉGE KALIFORNIÁBAN

Alapítva 1957-ben, 1958. március 10-től konventuális perjelség, 1976. augusztus 23-tól a Manchesteri (New Hampshire) Szent Anzelm apátságtól függő perjelség. A jeles évforduló alkalmából az alapító perjel, Jávor Jenő Egon OSB¹ írásával emlékezünk.

Kelemen Krizosztom főapát úr szándékából indult. Ő maga mesélte Egon atyának már Amerikában, hogy Kodály Zoltán egyik amerikai útja után fölhívta a figyelmét, hogy Ohio állam Cleveland városában látott egy nagy szlovák bencés templomot, kolostort és iskolát. Ugyanannak a városnak hetvenezer lakosa magyar, számos katolikus és protestáns templommal, de magyar bencések nélkül. A nagy magyar zeneszerzőnek ez a szemrehányó nyilatkozata sugalmazta az amerikai bencés alapítást.

Kelemen Krizosztom főapát úr, miután elhagyta hazáját, rövid római és brazíliai tartózkodás után, 1947-ben az Egyesült Államokba költözött. Itt ismerte föl az új világ nyújtotta lehetőségeket, itt látott új életteret az iskolákat elvesztett rendtársainak és innen szorgalmazta a magyar bencések amerikai letelepedését.

Sárközi Pál apát úr fölhívására Hoffer Lipót és Olajos Elred indult elsőnek ezzel a céllal külföldre és érkezett 1948-ban az Egyesült Államokba. Ugyanezen év végén előbb Jávor Egonnak, majd Brunner Emődnek sikerült elhagyni a magyar hazát. Őket a külföldön élő bencések főnöke, Békés Gellért irányította az USA-ba.

Római tanulmányaik befejezése után Jáki Szaniszló 1950-ben, Horváth Achilles pedig 1952-ben amerikai kolostorok meghívására került az Újvilágba. Hites Kristóf és Barát Benignus, akiket Szalay Jeromos Kanadába küldött, 1953-ban csatlakoztak a már az USA-ban élő rendtársaikhoz. Bár szétszórtságban, különböző államokban és munkakörökben éltek és dolgoztak, páran nem bencés kolostorokban, de levelezéssel és találkozásokkal tartották egymással a kapcsolatot és ápolták a közös alapítás gondolatát. Ez

1 Jávor Jenő Egon OSB, teológiai doktor, született Budapesten, 1916. október 18-án, beöltözött 1935. augusztus 6-án, egyszerű fogadalmat tett 1937. jún. 28-án, ünnepélyes fogadalmat tett 1940. június 28-án, 1940-1942 között teológiát hallgat Budapesten, pappá szentelés 1941. június 22-én, 1942-1944 között gimnáziumi tanár Kőszegen, közben tábori lelkész, 1944-1948 között gimnáziumi tanár Sopronban, 1948-tól Amerikában, 1957-1976 Woodside Szent István perjelség tagja, 1976 óta ugyanitt él mint a Magyar Bencés Kongregáció tagja. L. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára, 1802-1986*. Összeállította: BERKÓ PÁL és LEGÁNYI NORBERT, h. n. [Pannonhalma] 1987. 208.

azonban távoli és ködös bizonytalanságban maradt, 1954 tavaszáig határozott lépések nem történtek.

Ekkor Sárközy Pál főapát úr komoly fölszólítása döntésre kényszerítette őket: vagy összeköltöznek közös életre egy rendi házban az Egyesült Államokban, vagy pedig csatlakozniuk kell a brazíliai rendtársak sikeres alapításához São Paulóban.

A főapát úr rendelete komoly megfontolást igényelt a rendtársaktól. Legtöbbjük már megszerezte az USA állampolgárságot, beszélték az angol nyelvet, beletanultak az amerikai gondolkodásba, megszerették új befogadó hazájukban az életet. A brazíliai éghajlat, új nyelv elsajátítása, tanítás-prédikálás portugál nyelven, új haza új szokásai nem mutatkoztak vonzónak. Így újabb gyökeres változás helyett a maradás mellett döntöttek. Megpróbálják az összeköltözést, a kolostoralapítást az Egyesült Államokban. Két váratlan esemény is erősítette a szándékukat. Az egyik Olajos Elréd távozása. Kilépett a rendből, elhagyta papi hivatását. Az ő szomorú példája fölhívta a többiek figyelmét a nagyobb szabadság és anyagi függetlenség veszélyeire s a közös élet áldásos előnyeire. A másik Sarlós Engelbert látogatása São Paulóból. Egy közös találkozáson oly lelkesedéssel beszélt brazíliai életükről, főleg iskolájukról, hogy lelkesedése átragadt az USA-beli rendtársakra s erősítette vágyukat itteni alapításra. 1955 nyarán Békés Gellért a brazíliai alapítást vizitálta. Rómába New Yorkon keresztül repült vissza, s ott gyülesezett az elérhető, közelben lakó társaival. Elismeréssel méltatta a são paulóiak munkáját és iskoláját, de elfogadta az USA-ban maradás próbálkozás tervét.

Közös elhatározás alapján Kristóf és Egon szabadságot kértek munkakörükből. Tanulmányozták az egyes államokban lévő katolikus egyházmegyék lakosságát, iskoláit, a bencések jelenlétét vagy hiányát, s körútra indultak: Kristóf a középállamokba, a magyaroktól nagyobb számban lakott városokba, Egon nyugatra. A régebben kivándorolt magyarok túlnyomóan a szegényebb réteghez tartoztak, gyári, ipari, mezőgazdasági munkákban dolgozva keresték kenyerüket, s nem igényeltek magyar középiskolát gyermekeiknek. Az újabb, műveltebb 56-os menekültek pedig a kezdet nehézségeivel küszködtek és anyagiak hiányában kénytelenek voltak az ingyenes állami iskolákba járatni gyermekeiket. Egon próbálkozása sikert aratott nyugaton, a Csendes-óceán mellett Kaliforniában. San Franciscóba ment, mert ebben az egyházmegyében még nem voltak bencések.

A második világháború alatt a japánok ellen a katonákat kaliforniai kikötőkből indították a távol-keleti harcterekre. Sokan akkor fedezték föl ennek az államnak a szépségét, remek éghajlatát, életlehetőségeit, és ideköltöztek a háború után. Milliókkal gyarapodott a lakosság: a katolikus püspökségeknek különös szüksége lett papokra, tanárookra. Így San Francisco érseke, John J. Mitty szívesen fogadta a menekült magyar bencések jelentkezését. A – bár kis létszámú – de fiatal korú, több doktorátussal rendelkező művelt bencések megtelepedése újabb szerzetesrendet jelentett egyházmegyének, újabb iskolát jó tanítást és nevelést igénylő híveinek. Engedélyezte a kolostoralapítást és az iskola megnyitását.

Az egyházmegyei tárgyalások folyamán Egon atya örömmel tapasztalta az érsek személyes jóindulatát és a katolikus iskolák felügyelőjének barátságát. A szükszavúinak ismert érsek – titkárainak csodálatára – mindig szívesen fogadta és hosszan beszélgetett a magyar bencések képviselőjével. Mikor megtudta, hogy Egon atya 14 hónapot töltött az orosz fronton mint tábori lelkész, élénken érdeklődött a háború és az oroszok felől, mivel fiatal korában ő is szolgált mint tábori lelkész. Egon atya fölhasználta az al-

kalmat, hogy bővebben ismertesse a bencés rend helyzetét a kommunista rendszer előtt és után, a tanító és lelkipásztori munkákat, és azt is, hogy a közelmúltban két pannonhalmi bencést: Vaszary Kolost és Serédi Jusztiniánt emelt a Szentszék bíborosi rangra. Az egyházmegye tanulmányi felügyelője, egy fiatal monsignor, a bencés rend nagy barátja, örömmel fogadta és erősen támogatta a bencés iskola megnyitását. Az érsek plébániai munkába helyezte Egon atyát azzal a megbízással, hogy nézzen körül s találjon alkalmas helyet a kolostor és iskola számára.

Ez 1955 októberében történt. 1956 júniusában már komoly tervvel térhetett vissza, nem egyedül, hanem az amerikai magyar bencések főnökének, Brunner Emőd atyának társaságában. Jól felkészülve térképen mutatták a választott helyet, tisztos távolságban a katolikus középiskoláktól, városokon kívül kinn a vidéken, és végigtárgyalták a feltételeket. Egy délelőtt folyamán készült el ott az érseki irodában a magyar bencések hivatalos kérvénye és az érsek engedélye.

Kikötései voltak:

- a kolostornál, hogy a bencés templom nem lehet nyilvános, nehogy elvonja a plébániatemplomtól a híveket, és a bencések vállalják a környező plébániákon a lelkipásztori kisegítést.
- az iskolánál, hogy, mint magániskola, legyen kicsiny, tágabb tantervvel és drágább tandíjjal, nehogy elvonja az egyházmegyei iskolákból a tanulókat. Az iskola megnyitásának ideje 1957 szeptembere.

Az ősi bencés szerzetesrendnek az egész világon nyilvánosak voltak a templomai. Ennek a tilalmát nem volt könnyű elfogadni. De amennyiben a diákokra s szüleikre, a tanárookra, szűkebb baráti körre ez nem vonatkozott, elfogadták a feltételeket, s Emőd atya 1956. június 25-én aláírta a szerződést. – Azt is kérték, hogy Egon atya folytassa a plébániai munkát, amíg föl nem tudják váltani.

PORTOLA VALLEY

A San Francisco Peninsula néven ismert öbölkörnyék éghajlati és földrajzi szempontból nemcsak Kalifornia, de Észak-Amerika egyik legsodálatosabb része. Lakói közt szinte a világ minden népe és vallása megtalálható. Kulturális színvonaláról fogalmat adhat a világhírű magánegyetem: Stanford, és az állami University of Californián kívül a Silicon Valley hírneve is. Itt fekszik Portola Valley, ahol a magyar bencések ott-hont találtak kolostoruk és iskolájuk számára. A szép fekvésű völgy a spanyol kapitányról: Gaspar de Portoláról kapta nevét, aki 1775-ben itt haladt észak felé, amikor felfedezte a hatalmas San Franciscó-i öblöt.

Itteni letelepedésük csupán azon múlt, hogy Egon atya sok keresgélés után itt találta a szándékaiknak megfelelő legolcsóbb birtokot. Kalifornia lakott részein igen magasak a telekárak. Míg más államokban holdanként 50–100 dollárért lehetett földet vásárolni, itt ugyanazért 6–8 ezret kellett fizetni. A magas árak ijesztően hatottak a vagyontalan magyar atyákra. Az érsek engedélyén kívül csupán az vette rá őket a kaliforniai letelepedésre, hogy kolostorukat, iskolájukat úgysem sajátjukból, hanem adományokból remélik fölépíteni, tehát érdemes vállalni a kockázatot és kölcsönből vásárolni területet.

1956-ban sem Portola Valley, sem Woodside nem voltak még önálló városok, csak később lettek azzá. Woodside előbb, de szűkebb területtel s Portola Valley nélkül, ami-

kor már Woodside Priory néven működött az iskola. Az elnevezés komoly megfontolásból történt. A Szent Benedek név kínálkozott volna ajánlatosnak, de a szentekről nevezett plébániai iskolák általában csak elemi nívón működtek és csak a plébánia gyerekeit fogadták be. Szükséges volt, hogy már a név is megvilágítsa, hogy nem elemi, hanem magasabb műveltséget nyújt az iskola, és tágabb területről toborozza diákjait.

Woodside a San Franciscó-iak kedvelt nyaralóhelyének számított évek óta. Így az iskola neve egyben földrajzi fekvését is megjelölte. Azonkívül a legjobb (angol alapítású) bencés középiskolák akkor a Priory nevet viselték, így ez a név is jelentett valamit a hozzáértők számára.

A kiszemelt terület 18 US holdat tett ki egy domboldalon, a völgy főútvonala mellett, egy kicsi házzal és istállókkal, kb. 10–15 kilométerre a közeli városkától, postai szolgálat, vasút, autóbuszjárat nélkül. Igen jó vételnek számított akkor, de még értékeőbb lett az évek folyamán, mikor Portola Valley hirtelen divatossá vált és a szomszédos területek megvásárlásával 40 holdra, évekkel később örökléssel 60-ra gyarapodott a bencés birtok. A kezdetben messze kinn fekvő kolostort és iskolát teljesen körülépítették gazdag szép otthonokkal. Az iskola szempontjából is előnyösnek bizonyult a helyválasztás. Tucatnyi jó egyetem működött az öböl környéken, ahová különleges előadásokra vihették diákjaikat, s ahonnan előadókat kaphattak. Félórai autózással elérték a tengerpartot, négy óra alatt pedig a Sierra Nevada kirándulásra vagy téli sízésre alkalmas magaslatát.

A földvásárlást kölcsönökből sikerült megoldani. Ezeket két amerikai bencés kolostortól kapták. St. Vincent főapátságtól és St. John apátságtól 10–10 ezer dollárt, majd Rómából Gellért főapáthelyettestől Pannonhalma pénzéből szintén tízezret, magánbaráti ismerőseiktől is több ezret... Ezeket az összegeket pontosan a kikötött időben és kamatokkal együtt sikerült visszafizetniük.

Egon atya hamarosan fölszabadult a plébániai munkától, és beköltözhetett saját otthonukba. Pannonhalma védőszentjének, Szent Mártonnak ünnepén, november 11-én mondta itt az első szentmisét. A közeli plébánia kisegítése mellett a kolostor és iskola jogi helyzetének tisztázása és az építési tervek kötötték le idejét.

Mivel nem városban, hanem vidéken történt a település, a vármegyétől kellett beszerezni a terület használatának (*use permit*) és a kolostor és iskola építésének az engedélyét (*building permit*), valamint a Kalifornia állam szabályzata szerinti jogi bekebelezését (*incorporation*). Postafiók és bankbetétszám is szükséges volt az induláshoz, de ennél is fontosabb volt a bencés iskola meghirdetése, ismertetése újságokban, társadalmi körökben jóbarátok, támogatók, diákok és anyagiak szerzése érdekében.

Az 56-os budapesti forradalom éppen az alapítás idején az érdeklődés központjába helyezte a magyarságot. Így kedvezően hatott, hogy a bencések magyar menekültek köréből kerültek ide, jóindulattal fogadta őket Kalifornia lakossága.

Pénzadományok iránti kérelmükre viszont több ízben kapták a választ: „Későn érkeztek, mert éppen most adtunk nagyobb összeget a magyar menekülteknek...”

A benedictine = bencés szó varázsa

Európa nyugati államaiban sokszor tapasztalhattuk a bencés szó bámulatos varázsát, s kellemes meglepetésként az USA-ban is ugyanezt a fogadtatást találtuk. Az

USA-beli bencés iskolák növendékei közül sokan költöztek át Kaliforniába, többek között San Franciscóba és környékére, ők örömmel fogadták és szívesen támogatták a magyar atyákat.

Legnagyobb pártfogójuk egy fiatal bankigazgató, R. P. Cooley lett. Nemcsak iskolája kötötte a bencésekhez, hanem személyes élménye is. A második világháború alatt – egyetemista korában – került Európába, mint pilóta. Belgium felett ejtőernyővel kellett kiugrania sérült gépéből, jobb karját elveszítve egy híres bencés kolostor, Maredsous területén ért földet. Gyógyulása alatt még jobban megismerte és megkedvelte rendünket. Háláját a Gondviselésnek a magyar bencések támogatásával fejezte ki. Számtalan *business-lunch*re hívta meg San Franciscóban fontos állásokban működő befolyásos barátait, ahol Egon atya ismertethette rendtársai kiváló szakvégzettségét, doktorátusaikat, az iskola helyét és terveiket. Bár szerényen, de azt sem hallgatta el, hogy pénz nélküli menekültek. Az ebédeket magáncsaládoknál tartott cocktail-partikra, vacsorákra szóló meghívások követték, ugyanebből a célból az öböl környéken.

Az 56-os forradalom továbbra is érdekes téma maradt. Így Egon atyát a tévé meghívta, kérdésekre kellett válaszolnia, az egyházmegyein egyedül, a Stanford egyetemi tévéen lengyel és cseh professzorokkal együtt, majd a Stanford egyetemi diákesten is nagy létszámú hallgatók előtt, mindenhol a bencés kolostort és iskolát ismertette. A közeli városkák újságai is hírül adták, de inkább azt, hogy katolikus, mintsem hogy bencés kolostori iskola nyílik Portola Valleyben. A legnagyobb San Franciscó-i napilap tulajdonosa bencés diák volt a keleti parton. Bár nem barátságatlanul, de nem is lelkesedéssel fogadta a rend letelepülésének hírért. Tanárai ugyanis elkövezték azt, az amerikai diákok előtt halálosnak számító bünt, hogy Angliából nemcsak áthozták, de alkalmazták is a nádpálcát, rajta is. Ennek ellenére lapja jó cikkekkkel mozdította elő a bencés ügyet.

A katolikus női társadalmat is megérintette a bencés szó varázsa. A fiatalabb, főképpen fiúgyermekes édesanyák is élénken érdeklődtek a bencés iskola után és klubjaikban ismertető előadásokat sürgettek. Az egyik Country Club tagjaiban merült föl a gondolat, hogy anyagi támogatásunkra divatbemutatót rendezzenek. Maguk vállalták a modellállítást, a leghíresebb női divatüzlet adta a ruhákat, s a társadalmilag legtekintélyesebb hölgy nyitotta meg kastélya parkját Woodside-on erre az alkalomra. A szeptemberben nyíló iskola javára már június 4-én megrendezték ezt az eseményt, mely nagy sikerrel és szép bevétellel járt. Nemcsak a hírnevüket gyarapították vele, de az ajándékokat is.

Egon atya továbbra is elfogadott minden meghívást, amely előadásokra, templomi beszédekre, lelkigyakorlatokra szólított. Tanulmányozta Kalifornia gazdag múltját az indián, spanyol, mexikói, majd USA korszakokban, végiglátogatta a missziókat és az aranyásó telepeket, hogy otthonos legyen új hazájában. Ám idejét főleg az építési tervek és ezek anyagi fedezete kötötte le, hogy készen állhassanak a rendtársak érkezésére a kolostor, az iskola megnyitására az osztálytermek.

Az iskolával a diákok édesanyját is bevonták a hölgyek jótékonyági működésükbe. Kopár területük szépítésére megalakították a Gardening Committee-t a kertészegyletet. Minden héten összejöttek egy napra, és különféle, szép vagy hasznos tárgyakat készítettek, amelyekkel a karácsonyi időben a fákat, lakásokat lehetett díszíteni. Ezeket azután december elején az iskolában rendezett, ebéddel összekötött nagy vásáron értékesítették. A bevételből vették a virágokat, fákat, bokrokat, amelyekkel épületeink

környékét szépítették. Az épületek egyszerűsége miatt nagy szükség volt erre. A dísnövények, fák, bokrok ültetéséhez ingyen megkapták tanácsadónak San Francisco leg-híresebb landscape architect-jét, kertészmérnökét. Érdekes látványnak számított, hogy a nemegyszer sofőrös luxuskocsin érkező gazdag hölgyek munkaruhában ástak, öntöztek, dolgoztak a bencés iskola területének díszítésén.

A három évtizeden át folytatódó, újságokban, rádión televízión ismertetett vásárok parkosító díszítő munkájuk mellett a bencés iskola hírnevét is öregbítették.

Vita communis – közös élet

1956 júniusára készen lett a kolostor egyszerű faépülete. Brunner Emőd és Hoffer Lipót atyák gépkocsin vezettek át az Atlanti-óceán partjáról a Csendes-óceánig. Jáki Szaniszló rövidesen követte őket, majd augusztus derekán Hites Kristóf és Barát Benignusz tették teljessé a létszámot. Horváth Achilles engedéllyel még egy évig a St. John apátságban maradt.

A hosszú éveken át viszonylagos szabadságban mozgó rendtársaknak nem kis áldozatot jelentett visszatérni a közös életbe. Megszokták, hogy önállóan rendelkezhetnek idejükkel, bevételükkel, munkakörükkel, vakációikkal. A közös élet komoly fegyelme, a kolostori napirend, kórusima, valamint az iskola fönntartásával járó felelősség várta őket, szerény anyagi körülmények között. Többeknek az egyetemi katedráról kellett leszállniuk elevebb, fegyelmezetlenebb középiskolások tanítására, de az *Ora et Labora* szellemében szívesen vállalták újból a közös életet.

Komoly megfontolással közösen dolgozták ki a napirendet. A kolostor védőszentjéül Szent Istvánt választották, így az ő neve is őrizni fogja az alapítás magyar kezdetét. Kápolna hiányában a kolostor egyik szobáját rendezték be imateremnek, ahol (akkoriban a latin egyházban nem volt lehetőség koncelebrációra) miséztek és zsolozsmáztak. A magukkal hozott maurinus breviáriummal folytatták a kórusimát. Csak évek múltán, mikor több más kolostori bencés is tanított velük az iskolában, tértek át a monasztikus breviárium használatára. A munka beosztásában a tanításon kívül a fizikai munkákkal is számolniuk kellett. A házon belül és kívül, a konyhától a tantermekig, a főzés, takarítás, mosás stb. sok munkája várt rájuk, munkások alkalmazására pedig nem volt pénzük.

Megegyeztek, hogy a kolostor területét csak engedéllyel hagyhatják el, minden bevétel a közös kasszába kerül, szükségleteikért az előljáró felelős; valamint minden további részletben, ami vele járt a közös élettel. Nem voltak igényesek: szinte minden használati tárgyat másoktól kaptak: használt bútorokat, konyhafelszerelést, edényeket, evőeszközöket, miseruhákat egyaránt. Valóban életre váltották a szegénység fogalmát.

AZ ISKOLA

1957 szeptemberében nyílt meg az első osztálya 13 tanulóval. Négyosztályos középiskolára, *US high school*ra, vagyis 200 diákra kapták az engedélyt. Ennek előkészítésére nyitották később a közbeeső *middle school*t 3 osztállyal. A tanulók létszámának emelését ez tette lehetővé. (2006-ban: 350.)

Tiszta fiúiskolának indult, s az is maradt 1991-ig, amikor megnyílt lányok számára is. Mivel eredetileg teljesen bennlakásosra tervezték, de a pénz és az internátus-épület hiánya ezt megakadályozta, bevezették – a Kaliforniában ismertetlen – szombatnapit tanítást. Ez viszont annyi nehézséget okozott, annyira megbontotta a családok közös hétvégi terveit és együttlétét, hogy a szülők kérésére 6 év után megszüntették.

Bár a magyar bencések elosztották maguk között a munkaköröket és a tantárgyak tanítását, az iskola mégis két világi tanárral indult. Az angol nyelv és az amerikai történelem tanítását, józan megfontolással, mindig bennszülött egyesült államokbeli állampolgárookra bízták.

Az első évkezdetre elkészült egy kéttermes iskolai épület. Az első *dormitoryt*, a bennlakók hálótermét szükségből, egy öreg katonai barakkból alakították ki. Minden évben tovább folytatták az építést:

1958-ban az első épület készült el bennlakóknak

1959-ben ideiglenes könyvtár, egy ajándékozott régi irodaépületben

1959-ben 3 újabb osztályterem

1960-ban a kápolna

1961-ben fizikai laboratórium

1962-ben utak, víz-, villanyvezetékek, sport- és teniszpályák

1962-ben tágas emeletes ebédlőépület, osztálytermekkel

1964-ben második *dormitory*, épület bennlakóknak

1970-ben végleges kolostorépület, könyvtár, laboratóriumok

1971 tornaterem

Ezekkel az épületekkel és sportpályákkal rendszeresen működhetett az iskola. Csak a tornaterem hiányzott még, de ezt csupán a diákok sürgették. A kellemes kaliforniai éghajlat alatt a szabadban, a sport- és teniszpályákon folytatódhatott a testnevelés.

Woodside Priory Foundation – anyagi helyzet

Az építés sok pénzbe került. Nemcsak a telekárak emelkedtek évről évre, hanem az építészeti költségek is. Amint a meginduláshoz is kölcsönök voltak szükségesek, úgy kölcsönökből történt a kolostor és az iskola további fejlesztése is, de már nem magánszemélyektől kapott, hanem banki kölcsönökből.

A tanulók toborzása és a szülők pénztárcájának kímélése céljából az első két évben alacsony volt a tandíj. A bencés atyák csodálkozva fogadták a szülők kérését, hogy emeljék a tandíjat, de szívesen teljesítették. Indoklásul az az amerikai érvelés szolgált: „amíg ily olcsó itt a tanítás, senki sem hiszi el, hogy ez jó iskola”.

A tandíj mellett a helyi szokásoknak megfelelően a diákok szüleinek segítségével apróbb bevételekhez jutottak, pl.: vacsorákat rendeztek híresebb éttermekben, színházi előadásra, hangversenyekre, lóversenyekre magasabb áron adták el a jegyeket, s a különbözetet az iskola kapta. Éveken át ingyen vagy alacsonyabb áron kapott autótartásokat ki. De így – a diákok alacsony létszáma miatt – mindig ugyanazokat az ismerősöket szólították meg a gyakori pénzgyűjtési kérések, s aránylag kicsi volt a bevétel. A Woodside Priory Foundation alapítását – bekebelezését – inkorporálását – a kaliforniai állam törvényei szerint, bankos jötevőik szervezték meg: saját szabályzatuk, választott igazgatóik, gyűléseik stb. lettek, akik így hivatalosan fordulhattak is-

merőseikhez, más adakozó alapítványokhoz, nagypénzű cégekhez stb. A Foundation tervezte a szükséges építéseket, az újabb és újabb földvásárlásokat, vette fel és törlesztette a kölcsönöket. Jó eredménnyel működött, ám csupán az anyagiakat intézte; az iskola tanulmányi és egyéb életébe nem szólt bele, ezt a diákok szüleiből kikerült Szülők Klubja intézte. A Szülők Klubja terjesztette az iskola anyagi szükségleteit a Foundation elé. A Foundation nemcsak komoly pénzüsszegekkel, de remek összeköttetésekkel, tágabb baráti körrel is gazdagította iskolánk életét.

Szent István király kolostorának egyházi helyzete

Békés Gellért, a külföldi magyar bencések főnöke Rómában elintézte, hogy mivel az anyamonostorral a kommunista uralom alatt nem tudták tartani a rendes kapcsolatot, a kaliforniai alapítás is önálló perjelség – *sui iuris* – legyen a Magyar Bencés Kongregáció szabályai szerint, éppen úgy, mint a brazíliai Szent Gellért kolostor. Csak később lepleződött le az ellentmondás: a Magyar Bencés Kongregáció szabályai ugyanis csak függő perjelségeket ismernek, függetlent nem. Ez a nehézség a kaliforniai alapítás esetében ugyanolyan megoldást talált, mint a brazíliai Szent Gellért kolostornál.

Lelkipásztori tevékenység

Az alapítás engedélyében a San Franciscó-i érsek feltételül szabta a magyar bencés atyák részvételét az egyházmegyei lekipásztori munkában. Ezt a feltételt készséggel teljesítették a magyar atyák. Jávor Egon, amint átköltözött saját otthonukba, azonnal kiegészítette a helyi plébánost, vasárnaponként, vagy – kívánalom szerint – bármikor. A közös élet kezdetén minden kérést teljesítettek, akármire szólt a meghívás. Iskolai munkájuk gyarapodásával azonban már csak négy közeli plébániára korlátozták a kiegészítést: a vasárnapi miséket tartották meg. Részt vettek a gyóntatásban is, plébániákon, iskoláknál, szerzetesnővéreknél. Elfogadtak beszédekre, lelkigyakorlatokra és hasonló alkalmakra szóló meghívásokat. Általuk is népszerűsítették a bencések jelenlétét az egyházmegyében.

A magyarság szolgálata

Szent Benedek kaliforniai fiai többféle módon vettek részt a magyarság szolgálatában:

1. Meghívólevelet küldtek, jótállásokat vállaltak az USA-ba igyekvő honfitársaik, különösen magányos fiatal diákok számára. Sokan a Priory-ban kezdték amerikai életüket és a bencés atyák segítségével folytatták tanulmányaikat vagy jutottak munkához, önálló megélhetéshez.

2. Vállalták a katolikus magyarok lelki gondozását. A San Franciscó-i egyházmegye évekként a bencések jövetele előtt befogadott egy magyar világi papot, aki plébániai munkája mellett látogatta a magyarokat, és próbálta összetartani őket. Vasárnaponként különböző templomokban, kápolnáknál misézett is nekik. A bencések kápolnáját

is fölhasználta erre, s alkalmanként a bencés atyákat kérte fel prédikációra. Amikor az Egyház hivatalosan is törődni kezdett a kisebbségek és menekültek lelki gondozásával, megalakult a Katolikus Magyar Misszió, saját törvényeivel, választott tisztikarával. Ennek a vezetését, az egyházmegyei magyar pap nyugdíjazása után, 1983-ban Hites Krisztof atya vette át. Mikor ő került nyugalomba, 1993-ban Németh Maurusz bencés atya lett, s ma is ő a magyar misszió lelkésze.

A bencés perjelség kápolnájában jönnek össze vasárnapi misékre, ünnepnapokra szép számmal a katolikus és több nem katolikus magyar is. Itt fogadták Mindszenty bíborost, majd a külföldi magyarok püspökét, Miklósházy Attilát. Jó viszonyt tartanak a magyar protestánsokkal. Mikor azok egyik nyáron lelkész nélkül maradtak, a bencés atyák tartották számukra templomukban a vasárnapi igehirdetést.

Az egyházmegye területén kívül is vállaltak magyar lelkipásztori munkát. Az 1956-os forradalom után sok menekült érkezett a Csendes-óceán partján fekvő nagyobb városokba. Egyik-másikban tudtak magyar plébániát alapítani, mások magyar lelkipásztorok nélkül voltak. A bencés perjelségből éveken át jártak a magyar atyák karácsonykor és húsvétkor a kaliforniai San Diego városán kívül Portlandbe – Oregon államban, valamint Vancouverbe – Kanadában. Adventi-nagyböjti lelkigyakorlatokat is tartottak nemcsak saját kápolnájukban, de távoli városokban is: a Los Angeles-i Szent István-templomban például 20 éven át.

A Woodside Priory School is szolgálta a magyarságot. Mivel a tanulókat vallási vagy nemzeti megkülönböztetés nélkül vették fel, iskolájuk kezdettől fogva nemzetközi lett. Már az első osztályban is volt magyar diák, a későbbiekben egyre több. A menekültek gyerekei ingyen vagy nagy kedvezménnyel tanultak itt. Az elsők alig tudtak angolul, a későbbiek, akik már az USA-ban jártak elemibe, alig beszéltek magyarul. Amint több hely adódott bennlakásra, minden évben (még a jelenben is) anyaországból érkező fiatalok is tanultak itt a kaliforniai bencés iskolában.

A sportpályákat, úszómedencét, osztálytermeket a hétvégeken nemcsak saját tanítványaik, de minden magyar fiatal használhatta. Itt gyűleseznek-sportolnak a magyar cserkészek, itt szerepelnek hazai művészek- előadók, itt voltak és vannak magyar színelőadások. A Katolikus Magyar Misszió évi piknikjén árnyas fák alatt itt szórakozik többszáz magyar.

Őrségváltás

1968-ban Egon atya már tizedik éve volt a Priory perjele. A közösség úgy gondolta, hogy megtette, amit tennie kellett, és elérkezett az idő a változásra. Gellért vizitációja alkalmat adott a perjelváltásra.

Bár a kolostor rendelkezett több fiatal, tehetséges, vezetésre rátermett atyával, a választások során egyik sem kapott elegendő többségi szavazatot. Így Lipótot nevezte ki perjelnek Gellért.

A perjelváltáskor nagyjából rendben állt mind a kolostor, mind az iskola. A bencés jelenlét növelése, világi tanerők csökkentése érdekében más kolostorok atyái is imádkoztak és dolgoztak a Prioryban néhány éven át. Hivatások is akadtak, de sajnos nem lettek tartósak. A fiatalok jöttek, de hosszabb-rövidebb idő múltán távoztak is. Az első aki megmaradt, Indiából került Kaliforniába, de jól beszélt angolul; Benedek

Menezes testvér. Sok hasznos beosztásban szolgált a közösséget, s csak a kongregáció-változtatás után lépett át másik bencés apátságba. Ketten azonban, a magyar Németh Maurusz és az amerikai Leavy Matthew mind a mai napig kitartottak. Mindkettőt a Priory taníttatta és vezette a szentelésig. Maurusz még ma is kiváló tanár és a magyar misszió vezetője, Matthew pedig, aki több időt töltött Pannonhalmán és jól beszélt magyarul, 1986 óta a St. Anselm kolostor apátja.

Az iskola fölerősödött: egyre több bennlakó és bejáró diákja, osztálytermei, megfelelő felszerelése van, hírneve megnőtt. Az építések növelték ugyan az adósságot, de a WP Foundation ügyes működése lehetővé tette az adósságok rendszeres törlesztését.

Lipót perjel atya megtartotta Kristófot az iskola igazgatójának, Egont pedig a Foundationhoz irányította az anyagiak további biztosítására.

Bomlási folyamat

Az alapító rendtársak távozása már a második iskolai év elején megkezdődött. Brunner Emőd a közösség nagy megdöbbenésére minden előzetes bejelentés nélkül eltávozott, kilépett a rendből s átment a San Franciscó-i anglikán egyházmegyébe. Az akkori anglikán püspök nagy hírré dagasztotta ezt, nemcsak a helyi, de az USA összes vezető lapjai híresztelték Emőd átlépését, anglikán pappá szentelését. Félő volt, hogy átlépése rossz fényt vet a magyar bencés alapításra. De az érsek neheztelés nélkül fogadta a rossz hírt, s a diákok szülei, a Priory jóbarátai sem maradtak el. 6 év múltán visszatért a rendbe és mint bencés halt meg.

Két évvel később Szaniszló távozott. Magas műveltségével s egészségi zavaraival előbb az iskolai tanításból vált ki. Majd Gellért főnök hivatalos engedélyével Princetonba költözött át, ahol az egyetem keretében széles körű műveltségével egyetemi szinten folytathatott tudományos munkát.

Benignus sem érezte jól magát a középiskolai munkakörben. Ingadozott. Ő volt az első a közösségben, aki kiharcolta az európai vakációt, amit akkor anyagilag alig bírt a közösség. Három hetes vakáció letelte után nem jött vissza, csak jóval az iskolai év kezdete után, két hónap múlva, Pszichiátriai s egyéb gyógykezelésekre járt. Végül Lipót perjel egy évre engedélyezte számára a kintlakást, ez idő alatt egy szerzetesközösség lelkészeként működött. Ezután visszatért, s a Prioryban fejezte be életét.

Achillest nem elégtette ki a középiskolai tanítás. Bár kezdetben jól dolgozott s a könyvtárt is fejlesztette, de egyre több női szerzetesközösségben tanított s a magasabb szellemi munka vonzotta. Lipót perjel megadta neki az exklauztrációt, mire kiköltözött. Fiatalon halt meg, mint a Priory bencés tagja.

A következő távozás, Károly rendtársé is nagy meglepetéssel járt. Szorgalmas, pontos, példás bencés életet élt, kiválóan tanította a matematikát és a fizikát. Lipót perjelnek volt jóbarátja, aki nagyra értékelte. Mikor Kristóf egy évi tanulmányi szabadságot kapott, Károlyt nevezte ki az iskola igazgatójává. Ám ő, merev szigorúsága miatt, nem találta el a hangot, nem tudott jó viszonyt kialakítani sem a diákokkal, sem a szülőkkel. Az évváró után elhagyta a bencés közösséget. A San Diegó-i egyházmegye vette át s ott dolgozott nyugalmazásáig. Egy nyugdíjas otthonban még ma is él.

A II. Vatikáni Zsinat utóregzései elérték Kaliforniát is. Rövid pár év alatt az USA-ban tízezer pap lépett ki az Egyház szolgálatából, köztük számtalan fiatal ismerős

is. Mivel közel volt az egyházmegye szemináriuma, a kispapok a Priory területén töltötték szabadnapjaikat, rész vettek a szerzetesi kórusimán, használták az iskola sportpályáit, felszereléseit. Ők hivatásuk elvesztésének magyarázatára, maguk megmentésére sok okot tudtak felhozni az Egyház ellen.

A Prioryban a fiatalok szívták a nyugtalanságot, elégedetlenséget. Belekötöttek szinte mindenbe, amivel korábban szívesen beérték. Gazdag környéken történt az alapítás, jómódú családok gyerekei járnak az iskolába, magas tandíjat fizetnek a tanulók. S hasonlók... Bár kielégítő válasz mindenre akadt: vidéken, olcsó területen indult a kezdet, csak évek múlva lett divatos, drága hely Portola Valley, s épült be sok szép házzal; az egyházmegye kötötte ki a magasabb tandíjat, sokan kapnak tandíjkedvezményeket. A második iskolai év végén maguk a szülők kérték a tandíjmentesítést. Még az a bizarr gondolat is fölmerült, hogy költözzön a közösség missziós területre, például Alaszka felé.

A fiatalabbak kezdték a kivonulást; akiket éveken át tanítottak a rend pl. Rómában, örök fogadalmassal, kiléptek szentelés előtt. A főlmenteltek közül néhányan megmaradtak papnak, de átmentek egyházmegyei szolgálatba. Mások, miután az egyetememen akadémiai fokozatokat értek el, kiléptek és jól fizető állásokba mentek.

A csökkenő létszámmal bizonytalanná vált a jövő.

Kongregáció-változtatás

Az alapító atyák öregedése, a bencés rendtársak számbeli csökkenése az 1970-es évek elején komoly gondot okozott a közösségnek. Mi lesz a Prioryval?

Azoknak, akik még Pannonhalmán léptek a rendbe, különösen fájdalmas lett e kérdés. Az emlékek, a szeretet, a hála s magyarságuk oda kötötte őket. A bencés élet még virágzott Magyarországon, mikor a rendbe léptek és elérkeztek a szentelésig. – Most a kommunista állam nagy nyomása alatt az otthoniak gondokkal-bajokkal küszködtek, miközben a Priory tagjai szabadságban s viszonylagos jólétben éltek. Szívközbeszólásuk szerint inkább támogatni, segíteni kellett volna őket. Rút hálátlanságnak tűnt a kongregáció elhagyása.

Akiknek Woodside Prioryben kezdődött a bencés élete, azok viszont nem vissza, hanem előre néztek. Őket nem kötötték Pannonhalmához értelmi vagy érzelmi szálak, számukra az lett a döntő, a fontos kérdés, hogyan mentsek át a Prioryt a jövőbe. Lehet-e remélni, hogy egy magyar kongregációhoz tartozó kolostorba szívesen lépnek be amerikai hivatások? Idő múltával, a magyarok kihalása után úgyszólván amerikai kongregáció kötelékébe kerül a Priory is; Róma régi óhaja, hogy az egy országban, egy földrajzi és nyelvű területen működő bencés kolostorok lehetőleg egy kongregációba tartozzanak. Ilyen s hasonló megfontolások alapján sok töprengés és tanácskozás után merült fel a kongregáció-változtatás gondolata.

Lipót perjel meghívására meglátogatta a perjelséget az amerikai-kasszinói kongregáció prézes apátja Martin Burne. Alaposan megtárgyalta az ügyet a perjelség tagjaival, sorra vette a lehetőségeket, hangsúlyozta, hogy átvétel esetén csak függő perjelségről lehet szó, és azt ajánlotta, hogy a St. Anselm apátságánál próbálkozzék a Priory. Ez ugyan messze az USA keleti részén, New Hampshire állam Manchester nevű városában feküdt, de a lelkipásztorkodás mellett tanítottak is saját *college*-ukban, és elegendő létszámmal rendelkeztek a Woodside Priory esetleges átvételéhez.

A Priory meghívására a St. Anselm kolostor apátja, Joseph Guery átrepült Kaliforniaiába helyszíni szemlét és megbeszéléseket tartani. Kedves személye, közvetlensége könnyen megnyerte a közösség bizalmát. Pár év múlva a szentszék Portland város püspökévé nevezte ki Maine államban. Ő a párnapos látogatása alatt megismerkedett a bencés közösséggel, végigjárta a területet, épületeket, látta az iskola működését, tanulmányozta a gazdasági helyzetet. Hosszas gyűléseken ismertette kolostorát, a vezető rendtársakat és munkájukat. Örömmel látta, hogy az átvétel nem követel a részükről anyagi áldozatot. Jólmenő, rendesen felépített, társadalmilag ismert és támogatott, anyagiakban kiegyensúlyozott iskolát és kolostort vehetnek át szép vidéken, néhány rendtársért cserébe. A terület akkor 38 értékes US hold földdel rendelkezett. Az iskola még fejlődést ígért, nemzetközi jellegű volt, a tanulók nagyobb részét már nem a bennlakók, hanem a bejárók tették ki.

Távozása után kolostorában is ismertette tapasztalatait, majd rövidesen közölte, hogy apátsága hajlandó átvenni a Prioryt, mint függő perjelséget.

A perjelségnek akkor 18 bencése volt: 11 fölszentelt pap és tanár, öt szerzetestestvér. Brunner Emőd visszatért, nem tevékenyen, de nyugalomban, Jáki Szaniszló távol, tudományos munkában. Horváth Achilles éppen az átváltás előtt halt meg. A breviáriumot a II. Vatikáni Zsinat után angolul imádkozták, és angol nyelven koncelebrálták a szentmisét is.

A magyarok fájó szívvel s bizonyos szegényérzettel, de a jövőbe vetett reménnyel fogadták a kiválást a magyar kongregációból. Lipót perjel a magyar São Pauló-i közösségbe költözött át, Egon pedig, mivel a St. Anselm apátság nem kötötte ki a fogadalom áttételt, megmaradt – aktív és passzív jogokat élvezve – a woodside-i perjelségben, mint Pannonhalma tagja. Még mint magyar közösség fogadhatták Mindszenty bíborost, aki egy hétig volt vendégük, és a volt bencés diák Habsburg Ottót is.

A St. Anselm apátság tagjai 1975. augusztus elején vették tulajdonukba a King St. Stephen Monastery-t és a Woodside Priory School-t amely ettől kezdve az Amerikai-Kasszinói Kongregáció tagja.

A Woodside Priory magyar bencés tagjai

Brunner Emőd 1956–1958, majd 1966–1982, haláláig; Hites Kristóf 1956–1994; Barat (Riszdorfer) Benignusz 1956–1990, haláláig; Hoffer Lipót 1956–1975; Jávor Egon 1956–; Schilly Károly 1957–1974; Jáki Szaniszló 1956–1975; Horváth Achilles 1956–1975, haláláig; Horváth Pius 1960–; Németh Maurusz 1966–; Kovács László 1966–1974.

Az évek folyamán mind a pannonthalmi, mind pedig a São Pauló-i rendtársak közül többen is meglátogatták Woodside Priory-t s élvezték hosszabb-rövidebb ideig a közösség vendégszeretétét. Szennay András és Várszegi Asztrik főapát urakon, valamint Békés Gellért külföldi előjárón kívül Európából a Prioryban jártak: Barcza Kornél, Blazovich Ágoston, Bócz Boldizsár, Czakó Dániel, Csóka Gáspár, Galambos Iréneusz, Hegedüs Odó, Karikás Günter, Korzenszky Richárd, Polán Hildebrand, Polgár Vilmos, Sümegh Lothár és Tarnay Brunó atyák; Brazíliából pedig Jordán Emil perjel, valamint Gácser Imre, Hets Aurélián, Iróffy Zsolt, Kerényi Oláf, Kögl Szeverin és Sarló Engelbert atyák voltak vendégei.

A Woodside Prioryba belépett rendtársak névsora Hoffer Lipót összeállításában, 1971-ben, belépés sorrendjében

- Benedict Anthony MENEZES, született 1930. március 29., keresztelték 1930. április 2., beöltözött (invested) 1959. jan. 15., egyszerű fogadalom 1960. jan. 15., ünnepélyes fogadalom 1968. június 30.
- Martin Francis GREENLAW, sz. 1943. június 11., ker. 1943. július 11., beölt. 1962. július 11., e. f. 1963. július 11., ü. f. 1968. január 6., pappá szentelték 1968. dec. 27.
- László Lajos KOVÁCS, sz. 1937. július 2., ker. 1937. július 6., beölt. 1964. március 21., e. f. 1965. március 21., ü. f. 1968. július 11.
- Maurus Béla NÉMETH, sz. 1937. december 9., ker. 1937. december 10., beölt. 1965. július 11., e. f. 1966. július 11., ü. f. 1969. július 10.
- John Kenneth COLEMAN, sz. 1942. március 6., ker. 1942. április 5., beölt. 1965. július 11., e. f. 1966. július 11., ü. f. 1970. június 11., szentelés 1971. május 29.
- Francis Donald FOX, sz. 1923. január 25., ker. 1926. január 24., beölt. 1967. október 8., e. f. 1968. október 9.
- Andrew Clifford METCALF, sz. 1942. február 18., ker. 1942. június 21., beölt. 1969. február 2., e. f. 1970. február 2., megújította 1971. február 2.
- Peter Paul Edward ASLIN, sz. 1947. február 17., ker. 1947. július 13., beölt. 1969. február 2., e. f. 1970. február 2., megújította 1971. február 2.
- Matthew Kenneth James LEAVY, sz. 1950. április 19., ker. 1950. május 6., beölt. 1969. február 2., e. f. 1970. február 2., megújította 1971. február 2.

IRODALOM

- Jávor Egon OSB beszámolója 1964-ről, in: BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek 1957–1974*, (Rendtörténeti Füzetek, 4), Róma–Pannonhalma 2000. 68–72.
- Hoffer Lipót beszámolója 1968-ról, BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek, i. m.*, 105–107.
- Hoffer Lipót beszámolója 1969-ről, BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek, i. m.*, 115–117.
- Hoffer Lipót beszámolója 1970-ről, BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek, i. m.*, 129–132.
- RIPPINGER, JOEL OSB: *A Bencés Rend az Egyesült Államokban*, (Rendtörténeti Füzetek, 7), Pannonhalma 2003. 213.
- SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Magyar bencés közösségek Nyugaton*, in: „Újat és régít”. Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára, Pannonhalma 2001. 149–160. A Függelékben a Békés Gellért, *Külföldi rendi körlevelek* c. könyvének mutatója, *i. h.*, 154–160.
- BLAZOVICH ÁGOSTON OSB: *A nyugaton élő magyar bencések élete és előjárójuk*, in: *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*, (Katolikus Szemle 1994/3–4), Pannonhalma 1994. 9–24.
- TÓTH VEREMUND OSB: *A Szent Gellért kolostor Brazíliában*, in: MEV-REGNUM 8 (1996/1–2) 149–190.
- interneten: www.woodsidepriory.com

EGON JÁVOR OSB

THE FIFTY YEAR OLD BENEDICTINE WOODSIDE PRIORATE IN CALIFORNIA

After leaving his home country and staying in Rome and Brazil for a short period of time, Archabbot Krizosztom Kelemen settled in the United States in 1947. It was there that he realized the opportunities offered by the new world, and saw a new living space for his fellow monks, who had lost their schools, this way furthering the settlement of Hungarian Benedictines in America.

Most of the monks had already been US citizens; they spoke English, got used to the American way of thinking, as well as got to like the way of life in their new recipient country.

John J. Mitty, Archbishop of San Francisco received the Hungarian Benedictines with pleasure. Notwithstanding their small number, the settling of the young, educated Benedictines with several doctorates meant a new religious order in his diocese, as well as a new school for his believers requiring good education and teaching. He gave permission to establish a monastery and open a school.

The monastery was founded in 1957, later becoming a conventual priorate on 10 March 1958. Since 23 August 1976 it has been a priorate dependent of Saint Anselm's Benedictine Abbey.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

„AZ IGAZSÁG SZABADDÁ TESZ TITEKET” Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán

ADRIÁNYI Gábor: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Verlag Tibor Schäfer, Herne 2003. 185 l.; Uő.: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Kairosz, Budapest 2004. 250 l.

Adriányi professzor úr 2003-ban németül, 2004-ben pedig magyarul, főleg Mindszenty József bíboros hercegprímás esetének tükrében tárgyalja a vatikáni Ostpolitik-ot. E könyvének mottóját recenzióknak címéül választottuk, s bár a bibliai idézet igazságát nem kérdőjelezzük meg, Adriányi professzor úr írása kapcsán – gondolatban – mégis kérdőjelet kell tennünk e cím után.

Szerző a német kiadás előszavában alázatosan megvallja, hogy a német Schöningh-Verlag nem találta közlésre méltónak e művét, mert nem eléggé tudományos, mert politikai vitairat (Streitschrift). Lehet, hogy mi is osztani fogjuk ezt a véleményt, ha elővételezzük Adriányi konklúzióját: „Végkövetkeztetés: Ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan: hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyosságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.”¹ E véleményünkben az a körülmény is megerősít, hogy nem találunk mutatókat egyik kötetének végén sem, pedig a tudományos munkához ez szükséges lenne.

Ismertetésünkben elsősorban Szerző forrásait olvassuk újra és más, már ismert forrásokkal vetjük össze ezeket.

Mindkét kiadás közöl új forrásokat a függelékben, faksimilében. Ezeket eredetileg Rómában élő informátoraitól, Mons. Zágon Józseftől, Mons. Csertő Sándortól, Mons. Mester Istvántól és Mons. Kada Lajostól kapta meg annak idején, szintén fénymásolatban. Szerző a német kiadás előszavában említi még Nyisztor Zoltánt is informátorai között.

Mennyire azonos a német és a magyar kiadás?

A német nagyobb figyelemmel készült, a magyar kiadásban sok a sajtóhiba, és a faksimilében hozott forrásoknál sem mindig találjuk meg elsőre az elején, jegyzékben közölt dokumentumokat, mert a nyomdász eltérő sorrendben helyezte el azokat.

1 ADRIÁNYI 2004. 213; „Fazit: Die obigen Handlungen stellen eine derart unehrliche, verlogene Ostpolitik des Vatikans dar, die in der ganzen Geschichte der päpstlichen Diplomatie keine Parallele findet.” ADRIÁNYI 2003. 151.

Fordítási problémák: Kreisky osztrák kancellár 1971. december 8-án elhangzott beszédének dátumát helyesen adja meg a német fordításban, de hibásan datálja – október 8 – a magyar kiadásban².

Pullai Árpád KB-titkár beszámolójának kezdő szavait láthatóan németből fordította vissza: „Magasra értékeljük...”³ Mi az általa megadott forrás helyén a „Nagyra értékeljük...” kifejezést találtuk.⁴

Benyomásunk az, és ezt a későbbiek is alá fogják támasztani, hogy a két kiadás – legalábbis szándékában – azonos, de nem használható utólagos ellenőrzés nélkül.

Melyek az általa közölt új dokumentumok?

VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros levelezését illetően öt új, mert ezidáig a kutatás számára rendelkezésre nem álló dokumentumot közöl faksimilében:

- VI. Pál pápa latin nyelvű válasza Mindszentyhez, 1971. július 10., de magyar fordításban nem hozza;
- VI. Pál pápa latin nyelvű levele Mindszentyhez, 1971. december 14. kelettel, – ebből csak a cenzúrárt elrendelő bekezdés fordítását hozza,
- Mindszenty latin nyelvű levele VI. Pál pápához, 1972. március 10., melyet teljes egészében fordít (németre is, magyarra is),
- VI. Pál pápa latin nyelvű válasza Mindszentyhez, 1972. április 18., melyet teljes egészében fordít (németre is, magyarra is),
- VI. Pál pápa latin nyelvű levele Mindszentyhez, 1974. január 14., de fordítását nem hozza.

Az 1972. március 10-én kelt hosszú Mindszenty-leveél kiemelkedően fontos, ebben Mindszenty kitér az amerikai követség elhagyásának négy feltételére, amelyet az 1971. június 25–26–27-én kelt Zágon-följegyzés rögzít.⁵

Itt két pont értelmezése körül tapasztalható bizonytalanság. Az egyik a hallgatás kérdése külföldön. Adriányi átveszi Mindszenty érvelését és tényként közli: „1972. október 10-én hozta a bécsi nuncius Mindszenty tudomására, hogy a Szentszék az ő kiutazásakor garanciát adott a kormánynak, semmi olyat külföldön nem tesz, vagy mond, ami a magyar kormány érdekeit sérti.”⁶ Ezt Szerző Mindszenty emlékirataiból idézi.⁷ Az, hogy Mindszenty kiutazása feltételeit illetően az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között 1971. szeptember 9-én megkötött megállapodás tényét Mindszenty tudomására hozta-e a szentszéki diplomácia, a kutatás egyik sarkalatos kérdése. Mindszenty szerint nem, érvelése szerint tehát utólagosan tudta meg, a megállapodást mintegy háta mögött kötötték meg. Ugyanakkor, és itt vitába kell szállnunk mind Szerzővel, mind Mindszentyvel, van annak nyoma, hogy a politikai téren való hallgatásra már az 1971. december 14-én kelt pápai levél átadásakor felhívták figyelmét, mégpedig

2 ADRIÁNYI 2003. 105 – ADRIÁNYI, 2004. 141.

3 ADRIÁNYI 2004. 144. Németül a nagyra értékelés a Hochschätzung, nyilvánvaló a germanizmus. „Wir schätzen hoch”, I. ADRIÁNYI, 2003. 107.

4 ÓLMOZI Zoltán (szerk.): *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén*, Budapest 1991. 194.

5 Ennek 1971. június 25–26-án kelt szövegrészét Szerző már 1995-ben közölte, e kötetében újra közli. ADRIÁNYI Gábor: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk.: TÖRÖK József, (Studia Theologica Budapestinensia, 13. Budapest 1995) 73–89. Itt: 81–85. Ill.: ADRIÁNYI 2004. 89–95.

6 ADRIÁNYI 2004. 144.

7 ADRIÁNYI 2004. 145. 11. jegyzet. L. MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 490.

az említett Rossi bécsi nuncius, a levél átadója. Mészáros Tibor, Mindszenty egyik titkára, akinek napi jegyzetei kétféle szerkesztésben jelentek meg – és az első bizonyára maga a Szerző jelentette meg németül⁸ – ezt írja 2000-ben megjelent második szerkesztésében 1974. január 4-én: „Tegnapelőtt mondta el Vecsey, hogy a primás Bécsbe jötté után, 1971. december 14-én a bécsi nuncius, Opilio Rossi az első levelet hozta a Szentszéktől azzal a figyelmeztetéssel, hogy a primásnak tartózkodnia kell minden politikai megnyilatkozástól, különösen az otthoni rendszernek olyanfajta elítélésétől, még ha igaz is, amely miatt a rendszer megorrolhatna...”⁹ A másik erre mutató jelzés a Szerző által részben fordított 1971. december 14-én kelt pápai levélben található: „Ismertes előtted a helyzet, amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a magunkra vállalt felelősség megtartását is megkívánja, amelyben az Apostoli Szentszék [megítélése] Magyarországról való távozásod után és jelenlegi cselekedeteid alapján forog.”¹⁰ Ebből mi arra következtetünk, hogy a Pápa mondott valamit Mindszentynek azon túl, amiről idáig tudtunk.¹¹

Van még egy fontos és a kutatás által idáig elhanyagolt Zágon-följegyzés, melynek kelté 1971. július 14. ill. július 16, amelynek szövegét Mészáros Tibor napi jegyzeteinek második szerkesztése hozza faksimilében, épp azon a helyen, amely folytatja a június 25–26-i Pro Memoria szintén faksimilében való közlését és amelyen feltételezhetően hiányzik a június 27-én kelt vélelmezhető följegyzés.¹² Ebben a következőket találjuk: „Az Eminenciád pro-memoriájában említett kérdések jól ismertek a Szentszék előtt s más ügyekkel együtt ismételtén tárgyalás tárgyát képezték. Egyeseket sikerült megoldani, másokra ígéretet vannak egy közeli megoldásra, ismét mások az állam merev magatartása miatt egyelőre megoldhatatlannak bizonyultak... A megoldatlan problémákat a Szentszék nem terjesztheti elő feltételként Eminenciád ügyének megoldásával kapcsolatban... Ha a teljes kérdéskomplexum gyors megoldását conditioként fogjuk fel, ez hatálytalanná tenné a Szentatyához írt levelében kifejtett készségét, hogy jelenlegi tartózkodási helyét feladja.” Amiből mi azt a következtetést vonjuk le, hogy a Szentszék

8 MÉSZÁROS, TIBOR: *Doch die Seinen nahmen ihn nicht auf. Der Sekretär Kardinal Mindszenty erinnert sich.* Herne 2002. L. ADRIÁNYI 2003. 8. 1. sz. jegyzet.

9 MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, S. a. r. HETÉNYI VARGA KÁROLY, Abaliget 2000. 148. Szerző Mészáros napi jegyzeteinek e második szerkesztését nem idézi, láthatóan nem ismeri.

10 „Nota est tibi condicio, non solum multum prudentiae, sed etiam susceptae responsabilitatis observantiam postulans, in qua Apostolica Sedes post profectionem tuam ex Hungaria et ratione etiam habita eorum, quae nunc agis, versatur.” ADRIÁNYI 2003. 160; ADRIÁNYI 2004. 229. A „condicio” szó első jelentése magyarul: helyzet, második jelentése: feltétel. E szó használata alighanem szándékos, a Pápa nem véletlenül írja ezeket a szavakat.

11 Mindszenty az 1971. október 23-án a Matild – és nem a szixtuszi – kápolnában elhangzott pápai szavakra emlékezik, l. NÉMETH LÁSZLÓ: *VI. Pál és Mindszenty József*, in: *Vigilia* 63 (1998/4) 247–252; ADRIÁNYI GÁBOR: *A primási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben*, in: *Vigilia* 63 (1998/6) 425–428. – Itt elemzett művében is visszatér e gondolatmenetre, ADRIÁNYI 2004. 120 sk. Az 1971. október 23-i búcsúmise helyszíne nem a „Sixtuszi” Kápolna (ADRIÁNYI 2004. 120. 157.), hanem a pápai magánkápolna, azaz Matild-kápolna (mai nevén Redemptoris Mater kápolna), az Apostoli Palota második loggiáján. Azt, hogy a pápa azt mondta volna Mindszentynek: „A Szentszék Mindszentyt mindig esztergomi érseknek és Magyarország primásának fogja tekinteni” (ADRIÁNYI 2004. 121), már Szerző értelmezése és további pontos vizsgálatra vár.

12 MÉSZÁROS 2000. 185–187. L. még: SOMORJAI, Á.: *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia* 72 (2007/9) 711–713.

és a magyar kormány közti szeptember 9-i megállapodás megkötése előtt Mindszenty tájékoztatást kapott arról, hogy feltételeit már nem tudják figyelembe venni, és kiutazása ügyében a két fél egymás között tárgyal.

Mint látjuk, a külföldi – politikai téren való – hallgatás kérdése egyáltalán nem olyan egyszerű, mint ahogyan Mindszenty 1972. március 10-i leveléből, vagy emlékirataiból kitetszik. Hasonlóképpen, az emlékiratok publikálásának feltétele is megérdemelne egy alapos elemzést. Az 1971. június 25–26–27-i Zágón-följegyzésben van egy elhanyagolt mondat: „Miután Eminenciád tájékoztatott emlékiratainak tartalmáról, nem látok komoly nehézséget arra, hogy ezek, legalábbis jelentős részükben, még Eminenciád életében publikáltassanak.”¹³ Amiből mi arra következtetünk, hogy Zágón betekintést kapott az emlékiratok kéziratába és láthatta, hogy ott nem egy kötetnyi anyag van, hanem több kötetnyi, és ennek nagyrésze Magyarország történelme, mert eredetileg Mindszenty emlékiratait úgy gondolt el, hogy megírja az egyház szerepét Magyarország történelmében, különös tekintettel a tatár- és törökjárásra és az egyház szerepére az újjáépítésben, majd a záró kötet lesz az ő története. Ennek részletes bizonyítása itt nem feladatunk, elegendő, ha utalunk Csonka Emil eddig eléggé nem vizsgált kitételére, miszerint 1971. november 23-án Bécsben, megbeszélés keretében tisztázták, hogy egy kötet megjelenítésére koncentrálják az erőket. Ekkor Mindszenty még tíz kötetben gondolkodott.¹⁴ Nyilvánvaló, hogy az emlékiratok szó tartalma, annak elemzése fontos annak közlése szempontjából is. Ha történelmi kötetekről van szó, az nem bántja a kommunista rezsim érzékenységét, csak az utolsó kötet, amely végül is megjelent és az emlékiratok egyetlen köteteként emlegetjük, lehet vita tárgya.

E két fontos körülmény vizsgálata Szerzőnél nagyobb óvatosságra ösztönöz bennünket.

Néhány észrevétel:

Ezen írásunkban nem tudunk kitérni minden pontatlanságra, csak jelezzük azok meglétét.¹⁵ Néhány észrevételünket azonban fontosnak tartjuk részletezni.

Szerző szíve joga, hogy a Szentszék engedékenységét „a mai ismeretek alapján valószínűsítő botránynak” minősíti az 1964. évi megegyezés értékelése kapcsán.¹⁶ Egy történettől azonban elvárható, hogy árnyaltabban fogalmazzon, és az óvatosság nem árt egy ilyen kényes ügyben, amelyben a diplomáciai tárgyalóasztalnál két egymással nem egyenlő fél ült le, és elmondható, hogy az Apostoli Szentszék eszközök nélkül próbálta menteni, ami menthető. Maga a Szerző által szívesen idézett Mons. Zágón is árnyaltabban fogalmaz, 1965 februárjában elhangzott beszédében a nyugat-európai magyar főlel-

13 ADRIÁNYI 2004. 93.

14 „November 23-án konferenciát hívott össze a Pázmáneumban... (Jelen vannak: Msgr. Szabó János..., P. Varga László SJ, Vecsey József..., Csonka Emil..., s a jegyzőkönyvet vezető Géraldine nővér.) ... a bíboros ekkor még töretlen szándéka, hogy emlékiratait tíz kötetben adja közre...” in: CSONKA EMIL: *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, San Francisco–München 1976. 95 skk. – Ezúton köszönöm meg Dr. Németh László prelátnak, hogy erre felhívta figyelmemet.

15 Így pl. Mindszenty bíborosnak a budapesti amerikai nagykövetségen való menedéke kezdetét 1956. november 5-re teszi (2004. 30.) Mint ismeretes, a pontos dátum november 4.

16 „A Szentszék engedékenysége ... túlmélt minden határon, és a mai ismeretek alapján valószínűsítő botránynak kell minősíteni.” (2004. 53.) A német változat erősebben fogalmaz: „Die Zugeständnisse des Heiligen Stuhles gingen jedoch viel zu weit: Heute entlarvt, müssen sie als ein Skandal der Kirchengeschichte des 20. Jahrhunderts bezeichnet werden.” (2003. 48.)

készek előtt.¹⁷ A kompromisszumos püspökkinevezés, minden hibájával együtt, aláhúzza azt a tényt, hogy a kormány elismerte az Apostoli Szentszék illetékességét a magyar egyházi ügyekben.

Ugyanígy furcsán hat Szerző sommás megfogalmazása: „Az egyház gúzsbakötése tökéletes volt. És mit tett ez ellen Casaroli? Semmit.”¹⁸

VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros közti levelezést – utóbbinak lemondását illetően – lezárja egy 1974. január 30-án kelt, Mindszentyhez írt és nyilvánosságnak szánt pápai levél,¹⁹ amelynek német nyelvű közzétételéről Szerző megjegyzi: „nyilvánvalóan avval a céllal, hogy a német katolikusokat megnyugtassák”.²⁰ Nos, 1974-ben a következő heti kiadások jelentek meg: francia, angol, spanyol, portugál és német. Még nem volt lengyel havi kiadás. A következő nyelvi változatokban találtuk meg: *francia* – 1974. febr. 15. 3. (Lettre du Souverain Pontife au Cardinal Joseph Mindszenty); *spanyol* – 1974. febr. 10. 5. (Carta del Papa al cardenal József Mindszenty, arzobispo de Esztergom [Hungria]); *angol* – 1974. febr. 21. 4. (Holy Father’s Letter do Cardinal Mindszenty); *portugál* – 1974. febr. 10. 2. (Carta do Santo Padre ao Cardeal Mindszenty). – Franciául megjelent még in: La Documentation Catholique, 56. évf. 1649. sz., 1974. márc. 3. 206. (olaszból újrarendítve.) Ami azt jelenti, hogy mindegyik további heti kiadásban megjelent ez közlésre szánt fontos pápai levél, Mindszenty bíboros ügye nem csupán magyar, nem csupán német, hanem világegyházi összefüggésben volt fontos.

Kissé mulattató, hogy a történész Professzor 1971-ben már telefax használatát vélelmezi az MSZMP KB részéről.²¹ E sorok írójának emlékezetében megmaradt az 1989-es év ősze, amikor e készülékkel ismerkedett.

Tisztázandó lenne az az alighanem Salacz Gáborra visszamenő²² és azóta is kísértő pontatlanság, miszerint Tardini és Montini egyidőben, nevezetesen Czapik Gyula egri érsek látogatása idején, 1948. szeptemberében egyszerre szubsztitutusok lettek volna.²³ Helyesen: Domenico Tardini 1935-től volt szubsztitutus, de csak két évig, mert 1937-től: a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára (1958-ban előbb Pro-Segretario di Stato, majd Segretario di Stato, azaz bíboros államtitkár.). Giovanni Battista Montini 1937-ben kapta meg szubsztitutus kinevezését, Tardini után, 1952-től

17 SZABÓ CS.: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, 2005. 73. sz. dokumentum, 240–248. Itt: 241. – L. még szintén ZÁGON J.: *A magyar egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*. In: *Távlatok* 73. sz. (2006/3) 314–333. Itt: 316. – Ez az előadás szintén 1965-ben hangzott el, a magyar papok bécsi összejövetelén.

18 2004. 63. A német változatban hiányzik ez a sommás kitétel, óvatosan megelégszik ennyivel: „Die Gleichschaltung der Kirche war somit vollständig”, in: 2003. 54.

19 Latinul: AAS 66 (1974) 63; olaszul: *L’Osservatore Romano* 1974. febr. 6. 2. l; továbbá: *L’Attività della Santa Sede nel 1974*, Tipografia Poliglotta Vaticana, 48–49. – Magyarul megjelent in: *Katolikus Szemle* (Róma) 26 (1974) 71–72. – „Mindszenty sorsa és az új magyar püspökök” c. összefoglalás a *Szemle* rovatban.

20 A *L’Osservatore Romano* német nyelvű heti kiadása: Jg. 4. Nr. 7. 1974. február 15. – L. ADRIÁNYI 2004. 170. 31. j.

21 „Kibontani csak a központi bizottság telefaxon történet utasítás után volt szabad...” in: 2004. 117. Az általa idézett hely: ÓLMOSI *i. m.*, 177. telexet említ: „A csomagot csak az esetben bontsa fel..., ha a KG Agitációs és Propaganda Osztálya telexen közölte...”

22 Szerző idézi Salacz Gábornak Szerző által gondozott és kiadott művét: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje, 1948–1964*, München 1988. 13–18. Vö. ADRIÁNYI 2004. 15. 16. sz. jegyzet.

23 ADRIÁNYI 2004. 14–15.

pedig Pro-Segretario di Stato. A Czapik-látogatás idején tehát Montini a szubsztitutus, Tardini pedig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának (Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii – rövidítve: AA.EE.SS.) titkára. Kettejük egymás mellé rendelése ugyanakkor nem tévedés, a mai hivatal szervezetben az általuk képviselt két intézmény a Vatikáni Államtitkárság két szekciója, a bíboros államtitkár felügyelete alatt, akinek a szubsztitutus (érseki rangban) és második szekció érsek-titkára a helyettesei. Mint ismeretes, XII. Pius pápa uralkodása idején, 1944–1958 között nem nevezett ki új bíboros államtitkárt.²⁴

Szerző teljes egészében hozza a tévesen 1971. november 24-re datált és Mindszentynek tulajdonított memorandum szövegét, még azt is tudni véli, hogy latin nyelven hozta a bíboros államtitkár és a Consilium pro Ecclesiae Publicis Negotiis bíboros tagjai tudomására. Nemrég alkalmunk nyílt jelezhetni, hogy ez, a Mészáros István által először 1995-ben közölt memorandum csak tervezet volt, a november 24-i dátum Mons. Zágón Józsefnek Mindszentyhez írt levelének dátuma, amelyben javaslatot tesz mind a memorandum szövegét, mind a fogalmazás nyelvét, mind a leadás módját illetően. Annak nem találni nyomát, hogy ez ténylegesen megtörtént volna, de ha megtörtént, akkor nem 1971. november 24-én.²⁵

Összegzés

A mi konklúzióink eltér Szerzőétől: bár a címben idézett újszövetségi hely igazságát változatlanul valljuk, Szerzővel együtt úgy gondoljuk, hogy a felhozott forrásanyag nem teljes. Ugyanakkor e részleges forrásanyag elemzése kifogásolható. Ami azt jelenti, hogy a forrásanyag bővítése nélkül nem tudunk előrelépni a Mindszenty-kutatásban.

Mindazonáltal megköszönjük Szerzőnek, hogy munkájának két nyelven való megjelentetésével felhívta minderre a figyelmet, egyben jelzi a továbbvezető utat. Ugyanis, a [tévesen] 1971. november 24-re datált Mindszenty-memorandum kapcsán a jegyzetben megjelölt budapesti Mindszenty Archivum várhatóan tartalmazhat még meglepetést. S csak újabb források vizsgálatát követően térhetünk vissza mottónkra: Az igazság szabadá tesz titeket.

Somorjai Ádám

24 A vatikáni hivaltörténetre ajánlható az *Annuario Pontificio* évente megjelenő kötete, továbbá a következő mű: DEL RE, NICCOLÒ: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, 1998. 4. kiadás.

25 SOMORJAI Á.: *Mindszenty bíboros 1971-es memorandumja és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 2007/2. 76. sz. 226–231. – Szerző itt figyelemreméltó módon közli forrását: Mindszenty-Alapítvány Levéltára Budapest. Mindszenty iratkatalógus és bibliográfia. Budapest 1995. Bgy. 58. [A memorandum] kinyomtatva: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty és az Ostpolitik*, Bp. 2001. 135–144. L. ADRIÁNYI 2004. 125. 118. sz. jegyzet. A memorandum tervezet szövegét hozza: i. h. 125–134.

A KERESZTÉNY NAGYHATALMAK VONZÁSÁBAN.
KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA A 10–12. SZÁZADBAN.

Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 326+XV p.

A bemutatásra kerülő kötet Font Mártának a Pécsi Tudományegyetem Közép- és Koraiújkori Történelmi Tanszéke vezetőjének 2001-ben megírt, s 2003-ban megvédett akadémiai doktori értekezését tartalmazza. Font Márta a 10–12. századi magyar és kiejvi történelem elismert kutatója, az MTA Történettudományi Bizottságának tagja és 1998 óta habilitált egyetemi tanár. A szerző jelen munkájában Közép-Európa négy hatalmi központjának (Lengyelország, Csehország, Magyarország és Kijev) első ezredfordulón végrehajtott rendszerváltását, annak gazdasági, társadalmi és egyházi következményeit veszi górcső alá. Az összehasonlító szemlélet rendkívül jó alkalmat kínál az 1000 körüli időszak politikai változásainak, a világi uralom és a keresztény egyház új szervezete egyidejű kiépítésének tanulmányozására. A vizsgálatba bevont több terület adatainak számbavétele és a kortársakkal való összevetése lehetővé teszi Szent István egyház- és államszervező politikája eredményeinek, a létrehozott intézményrendszer közép-európai súlyának és rangjának megítélését. Az összehasonlítás alapján az első ezredforduló kiemelkedő államférfiainak koncepcionális eltéréseit is tetten érhetjük.

A könyv első olvasásra talán kissé szokatlan címválasztását a szerző két megfontolással indokolja. Az első ezredfordulón *Europa Occidens* és *Europa Oriens* között „létrejött egy úgynevezett Köztes-Európa, amely mindkettőtől különböző vonásokat mutatott” (16. oldal).¹ A könyv előszavában Font Márta is elismeri, hogy Köztes-Európa fogalmát valójában „a későbbi időszakból »kölcsonöztem«, hiszen a kora középkorra eddig nemigen alkalmazták” (9. oldal). A Köztes-Európa elnevezést Magyarországon Pándi Lajos vetette fel az újkorral kapcsolatban, de igen speciális értelemben: „a modern kori történelem mozgó határsávja alatt a Finnországtól Görögorszáig, Csehországtól Moldáviáig terjedő kisnemzeti régiót értjük, melyet etnikai sokszínűség, kevertség és töredezettség jellemez, továbbá rövid időszakoktól eltekintve az, hogy kisnemzeti államegyüttesét külső birodalmi központokból (Bécs, Berlin, Pétervár, Isztambul) irányítják, jellemzőjük továbbá a permanens protestálás a birodalmi irányítás ellen: a nemzetállami törekvés mint már-már e kisnemzetek mozgásformája”.² Font

1 A mondat végén hivatkozott Szűcs Jenő nem alkalmazta a Köztes-Európa kifejezést. Feltüntetett műveiben a Közép-Kelet-Európa terminus alkalmazását szorgalmazta. SZÜCS JENŐ: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. (Gyorsuló idő) Budapest, 1983. 8–12.; Uő.: *Magyarország regionális helye Európában. Középkor*. In: SZÜCS JENŐ - HANÁK PÉTER: *Európa régiói a történelemben*. (Előadások a Történettudományi Intézetben 3.) Budapest, 1986. 10–11. Font Márta valószínűleg Bálint Csanád alábbi mondatát érthette félre: „E szerint a „Kelet és Nyugat között” kifejezés használatakor nem is annyira egy pontosan meghatározható földrajzi régiót, mint inkább egy politikai és kulturális jelenséget kell értenünk, mely a „Köztes-Európa” fogalmával áll kapcsolatban. Egy magyar történész, a tragikusan korán meghalt Szűcs Jenő volt az, aki ezt megalkotta. Meghatározása szerint a szóban forgó régió az a sajátossága, hogy benne a politikai, gazdasági struktúrák nyugati típusúak, ámde azokat keleti módon működtetik”. BÁLINT CSANÁD: *Választás Kelet és Nyugat között – és mennyire az?* In: KREDICS LÁSZLÓ (szerk.): *Válaszúton. Pogányosság – kereszténység. Kelet – Nyugat*. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, 2000. 11.

2 PÁNDI LAJOS: *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Budapest, 1995. 21.

Márta hangsúlyozza, „jelen munkánkban Köztes-Európa fogalmát olyan értelemben használjuk, hogy kiterjesszük mindarra a területre, ahová a két korabeli nagyhatalom, Bizánc és a Német-római Császárság hatósugara elért” (16. oldal). A könyv egyes megjegyzései³ mégis arról tanúskodnak, hogy a hatósugár kiterjedése alatt az újkorból ismert vazallusi függést vetíti vissza a kora középkorra, s politikátörténeti koncepciója földrajzi elnevezéseként veszi át a Köztes-Európa terminust, azaz nem tisztítja meg az újkorral foglalkozó történészek által e fogalomhoz kapcsolt hatalmi összefüggésektől. Vitatható azonban a Köztes-Európa fogalom lokalizálása is, mert a szerző által támasztott követelménynek nemcsak az említett négy hatalmi központ, de a Tripimirovicsek által megszervezett horvát állam is eleget tesz. A horvát egyház – az antik előzmények hatására – ugyan szervezetenként már korán Nyugathoz kapcsolódott, szerzetességében azonban jelen voltak a görög monostorok,⁴ s politikailag az egész korszakban védekezni kényszerültek Bizánc (illetve a közvetetten bizánci érdekeket képviselő Velence) befolyása ellen.⁵ Vagyis a horvátok politikai és egyházi szervezetét is hasznos lett volna bevonni az összehasonlító vizsgálatokba.

Még meglepőbb azonban a címválasztás másik indoka: „munkánk címében a bevett, bár korántsem pontos fogalmak, azaz az »államalapítás« és »államszervezés« kifejezések használatát akartuk megkerülni” (17. oldal). Font Márta koncepciója szerint Közép-Európa hatalmi központjaiban az első ezredfordulón „valójában nem államok jöttek létre, hanem olyan dinasztikus hatalmi központok, amelyek kiindulópontjai lettek a későbbi államiságnak” (266. oldal), mert „egy működőképes állami struktúra intézményekre épül, amelyek meghatározott keretek és szabályok szerint működnek, erről pedig nincs szó az újonnan létrejött politikai egységek esetében, nemcsak az ezredfordulón, hanem a 11–12. században sem” (17. oldal). Ez azt jelenti, hogy a lengyel, cseh, magyar és kijevi területeken a 12. század végéig nem beszélhetünk államról, államalapításról. Font Márta radikális elmélete egész Közép-Európa 10–12. századi történelmének teljes újraértékelését kívánja meg, nemcsak a magyar történetírásban mindeddig axiómaként kezelt Szent István-i államalapítás tényét és jelentőségét kérdőjelezi meg, de hiperkritikus kételkedését egészen a 12. század végéig kiterjeszti. Azonban ha Szent István hatalmi képződményének elemeit (pl. törvényhozás, bíraskodás, területi alapú közigazgatás, hadsereg-szervezés, pénzverés, oklevélkiadás, egyházszerzés stb.) számba vesszük, az államiség minden fontos feltételének tudatos megvalósítására találunk bizonyítékokat. A Szent István-kori forrásokból egyértelműen kirajzolódik egy újonnan létrehozott intézményrendszer működése. Fenntartásra ad okot e

3 Például: „A két keresztény nagyhatalom között fekvő terület ekkor [ti. az ezredfordulón] mindkét részről érdeklődést váltott ki, mint missziós terület, mint a lehetséges expanzió iránya, vagy mint a birodalom határainak védelme szempontjából nem elhanyagolható térség” (259. oldal) vagy „az új politikai egységek a »nagyhatalmak erőterében« formálódtak a szomszédságból készen kapott minták adaptálása útján” (17. oldal) vagy „a két nagyhatalom közötti térségben fellépő új politikai szereplőknek – ha nem is azonos körülmények között – egyaránt szembe kellett nézni a két császárságból érkező kihívásokkal” (9. oldal).

4 PUSKELY MÁRIA: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz.* Budapest, 1995. I. 376.

5 HEKA LÁSZLÓ: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. (1848-ig).* Szeged, 2000. 17–21.; Uő.: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez.* Szeged, 2001. 10–24.; Uő.: *A délszláv államok alkotmánytörténete.* Szeged, 2002. 109–121.; ROKAY PÉTER: *A délszlávok.* In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában.* (Dél-alföldi évszázadok 12.) Szeged, 2000. 207–216.

nagyívűnek szánt elmélettel szemben az a tény is, hogy szerzőnknek a közelmúltban megjelent műveiben még szerepelt a 10–12. századi magyar állam fogalma,⁶ s az új koncepció szigorú követésének jelen kötetében sem tesz maradéktalanul eleget. A kötet későbbi lapjain a Szent Imre hercegnek írt *Intelmek* kapcsán megjegyzi: „az államszervezés nagyon is élő problémáinak elméleti szintű megfogalmazását foglalja magában, akkor is, ha konkrét államszervezési gyakorlatra a műben utalás nem található. Az *Intelmek* létezése önmagában arra enged következtetni, hogy az államszervezés folyamata átgondolt cselekvési program volt.” (59. oldal) Vagyis – legalábbis Magyarországon esetében – mégiscsak feltételezhető egy tudatos, a külföldi minták tanulságait mérlegelni képes és elméleti problémákra nyitott, azokat igényes irodalmi formában megfogalmazni képes, azaz magas szintű államszervezés.⁷

Font Márta szerint a „Köztes-Európában ezredfordulón létrehozott állam stabilitása lényegében a dinasztia uralmát megerősítő és biztosító személyekhez kötődik. Az erős személyi kötődést igazolják a hatalomváltáskor bekövetkező zavarok, illetve az a gyakran megnyilvánuló instabilitás, amely a hatalmat gyakorló személy dinasztiai belüli kiválasztását kíséri” (17. oldal). Az államhatalom erős személyi kötődése azonban általános európai jelenség a középkorban. Ha Közép-Európa hatalmi struktúráját a balkáni vagy későbbi orosz területekkel vetjük egybe, feltűnik, hogy az ezredfordulón létrejövő horvát, lengyel, cseh és magyar hatalom milyen korán szakított a keleti berendezkedéssel. Amíg keleten a meghódított országok hamarosan megszűntek létezni, s nyomtalanul feloldódtak a győztes birodalomban (pl. Orhoni feliratok tanúsága szerint), addig Közép-Európa hatalmi centrumai szívósakká váltak: Horvátország 1105. évi elfoglalása és Magyarországgal kialakított perszonáluniója nem homályosította el a terület különállását hazánktól, s az alig másfél évszázadig egységes lengyel monarchia sem bomlott fel véglegesen a részfejedelmek 150 éves uralma (1138–1295) alatt. Mindkét esetben végig sikerrel tartották fenn a független királyság eszméjét. Ezek a jelenségek Engel Pál szerint arra hívják

6 A Könyves Kálmánról 1993-ban és 1999-ben megjelentetett monográfiájában az olvasható: „A középkori államok jellegzetessége, hogy belsőleg megszilárdulva azonnal hódításba kezdenek. A megerősödött magyar állam hódításai éppen László uralkodása utolsó éveiben kezdődtek.” FONT MÁRTA: *Így élt Könyves Kálmán*. Budapest, 1993. 19. és FONT MÁRTA: *Könyves Kálmán és kora*. (Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola társadalomtudományi monográfiásorozata 1.) Szekszárd, 1999. 13. (angolul: FONT, MÁRTA: *Koloman the Learned, King of Hungary*. Szeged, 2001. 15.) A 2000-ben szerkesztett tanulmánykötet pedig már címében, címlapján, előszavában és Árpád-korral foglalkozó tanulmányainak szövegében egyaránt hordozza a magyar állam ezredfordulón való megszervezésének koncepcióját: FONT MÁRTA – KAJTÁR ISTVÁN (szerk.): *A magyar államiság első ezer éve*. Pécs, 2000. 5. 2001-es tanulmányának címe szintén a hagyományos szemléletet tükrözi: UŐ.: *A világi uralom megszervezése Közép- és Kelet-Európa új államaiban az első ezredfordulón*. In: UŐ. (szerk.): *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 11–25.

7 Az *Intelmek* újabb elemzése egyaránt kiemelik a mű magas elméleti és művészi színvonalát. HAVAS LÁSZLÓ: *A klasszikus római történetírás hatása a magyarországi latin nyelvű irodalom kezdetére. Adalékok a Kr. u.-i első ezredforduló európai és magyar szellemi örökségéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények CIV. (2000) 539–572.; UŐ.: *Les sorces anciennes de la première théorie d'État en Hongrie historique*. In: Hamza Gábor (szerk.): *Szent István és Európa*. (Magyar Felsőoktatás Könyvek) Budapest, 2001. 55–72.; UŐ.: *A Szent István-féle Intelmek és lehetséges bizánci irodalmi háttere*. In: MAKK FERENC – GALÁNTAI ERZSÉBET (szerk.): *Kultúrák találkozása. Ünnepi tanulmányok Olajos Terézia professzornő tiszteletére*. Szeged, 2002. 49–62.; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Megjegyzések Szent István „Intelmei”-hez*. In: Neumann Tibor (szerk.): *Analecta Mediaevalia II. Várak, templomok, ispotályok*. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest–Piliscsaba, 2004. 311–324.

fel a figyelmet, hogy a világi hatalom (regnum) eszméje a latin egyházban gyorsan institucionalizálódott: a regnum Hungariae azt a területet jelölte, amely az esztergomi (és kalocsai) érsekséghez tartozott.⁸ Azaz a latin keresztény világban az egyház adta meg a regnum, az állam stabil keretét, és gondoskodott az igazságos uralkodás erkölcsiségének megalapozásáról (emellett nem utolsó sorban az intézményrendszer működtetéséhez szükséges kvalifikált szakembereket is biztosította). Az egyház nemcsak a feudális széttagolódás idején lépett fel a regnum szellemében és védelmében,⁹ hanem már az állam genezisénel is bábáskodott. Egyház- és államszervezés között tehát sokkal szorosabb a kapcsolat, mint azt korábban vélte a történetírás.¹⁰

Font Márta értekezése a Bevezetést követően öt nagyobb fejezetre tagolódik. A Bevezetésben a téma kijelölése és az alapvető fogalmak radikális meghatározása mellett rövid ismertetést olvashatunk a középkorkutatás utóbbi években kibontakozó újabb irányzatairól és módszereiről, a középkori Európa-fogalomról és az összehasonlító történeti kutatás szempontjairól.

A mintegy 60 oldalas első fejezetben a rendelkezésre álló 10–12. századi források kerülnek bemutatásra. Szerzőnk elsőként az elbeszélő forrásokat (krónikák, geszták, legendák, bölcséleti irodalom), majd a törvényeket, a hivatali írásbeliséget (oklevelek) és a környezetről is információt hordozó útleírásokat mutatja be. A vizsgált kéziratok bonyolult kapcsolatait szemléletesen ábrázolják a táblázatok és ábrák, amelyek tipográfiai- ilag is elkülönítik a fennmaradt és feltételezhetően egykor létező, de azóta elveszett szöveganyagokat. Sőt a régió hagiografikus irodalmának összevetésekor tulajdonképpen a korai szentek „típusait” is felvázolja, illetve a szentek tiszteletéről is olvashatunk. A korai törvénykezés forrásai közül csak Magyarországon és Kijevben maradtak fenn a törvények szövegei összevethető szinten. A korai magyar törvények esetében kimutatható alapvető nyugati hatások és kánonjogi ismeretek közvetítői egyaránt a hazánkba érkező egyháziak lehettek. Ez is érthetővé teszi azt a jelenséget, hogy Kijevben „az egyházzal kapcsolatos rendelkezések formailag és a bíróságok szintjén is teljesen kettéváltak, Magyarországon viszont nem. Itt a kívánt cél (keresztény mentalitás, életmód) elérése érdekében a világi és egyházi igazságszolgáltatás szoros együttműködése látható” (74. oldal). Sajátosnak érzem Hartvik győri püspök külföldi származásának állítását (25. oldal). Mert ezt az álláspontot csak Tóth Zoltán és Csóka Lajos képviselte,¹¹

8 Engel Pál hozzászólása Kristó Gyula előadásához In: KRISTÓ GYULA: *A korai magyar államról*. (Historia Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 8.) Budapest, 1996. 28.

9 Kristó Gyula 1979-ben hívta fel a figyelmet a lengyel egyház szerepére az ország 14. század eleji egységének megteremtésében, s hasonló mutatható ki Magyarországon is Károly Róbertnek a tartományurak elleni küzdelmeiben. KRISTÓ GYULA: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979. 19.

10 Koszta László szerint: „kiemelkedően fontos a létrejövő állam stabilitása szempontjából az egyház intézményi rendszere. Az egyház a maga szervezeti felépítésével és hosszú évszázadok óta strukturálódott területi igazgatásával növelte az államszervezet intézményi alátámasztását, összességében a kialakuló állam szilárdságát.” KOSZTA LÁSZLÓ: *Egyház- és államszervezés*. In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) Budapest, 2001. 65

11 TÓTH ZOLTÁN: *A Hartvik-legenda kritikájához: a Szt. Korona eredetkérdése*. Budapest, 1942. 114–119.; CSÓKA J. LAJOS: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest, 1967. 155–159.

nézetük azonban nem terjedt el a szakirodalomban, s újabb pozitív bizonyíték felmerüléséig véleményem szerint ezt a kérdést helyesebb nyitva hagyni.

A kötet második, 42 oldalas fejezete a kereszténység felvételét, az egyházszervezést és a kialakuló egyházi intézményeket hasonlítja össze a régió országaiban. A 10. században kibontakozó térítések bemutatása során szerzőnk felhívja a figyelmet, hogy a Közép-Európában elsőként felállított cseh és lengyel egyház kezdettől alárendelődött az Elbától keletre élő szlávok misszionálására¹² 968-ban felállított magdeburgi érsekségnek, az ezredfordulón pedig a mainzi érsekségnek (88. oldal) is, s ebből csak a lengyelek szabadultak ki a gnieznói érsekség felállításával. Kijevben szintén erős kötődés alakult ki a térítőket küldő Bizánc és a kiépülő új egyház között. Ezzel szemben Magyarországot az ezredfordulót megelőzően két irányból érte a hittérítés, s a magyarság megtérítésének munkájában a német birodalmi misszióközpontok, mint egyházi joghatóságok nem játszottak szerepet. A német központokban nevelődött szerzetesek és világi papok csak egyénenként, mindig a magyarság vezetőinek joghatósága alatt vettek részt a térítésben.¹³ A 12. század végéig kialakított egyházszervezetek összevetése jól rávilágít az egyházi közigazgatás és az egyházi intézmények működése terén tapasztalható eltérésekre. Cseh területeken két püspökséget szerveztek, s a középszintű egyházi igazgatást képező főesperességekről elsőként a 12. század közepén szólnak a források. Lengyelországban az ezredfordulón egy érsekséget és négy püspökséget szerveztek, de a kolobrzegi egyházmegye mindössze 4–5 évig működhetett,¹⁴ s a '30-as és '40-es évek külső támadásai és belső felkelései során nemcsak az államszervezet, de az egyház is nagymértékben visszaszorult, hiszen az érseki és több püspöki szék a zavaros viszonyok között sokáig betöltetlen maradt (101. oldal). Így nem is csoda, hogy az egyházi közép réteg kialakulása csak a 12. század első felében valószínűsíthető. Kijev „egyházszervezete teljes egészében a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá tartozott”, s a püspökök zöme is görög származású volt (105. oldal), mert a kijevi nagyfejedelemnek nem volt joga egyháza főpapjainak kiválasztásához (128. oldal). A magyar egyház nemcsak szervezeti fejlettsége (két érsekség, kilenc püspökség), de a középszintű egyházi közigazgatás megszervezésének gyorsasága (11. század utolsó harmada),¹⁵ a keresztény erkölcsi normák részletes törvényi előírása (125. oldal), a hazai származású főpapok első megjelenése (1030-as évek), az uralkodó dinasztia tagjai közül szentként tisztelt példaképek száma, az egyház igazságszolgáltatásban betöltött szerepe, valamint a világi előkelők magánadományai terén is felülmúlta a régió más szervezeteit. A magyar egyház Szent István óta gazdag uralkodói birtokadományokban részesült, emellett a ki-

12 PADBERG, LUTZ: *A Latin Kereszténység megszilárdítása és kiépítése: az Ottók missziója a nyugati szlávoknál és a magyaroknál*. In: WIECZOREK, ALFRIED – HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 422.

13 BORÓVI JÓZSEF: *A cseh-lengyel és magyar egyházszervezés*. Vigilia XLIII. (1978) 301. Újabban Koszta László tisztázta, hogy Pannonhalma Szent Márton titulusa mögött nem a mainzi érsekség befolyása, hanem Szent Istvánnak az Ottók szakrális reprezentációjának utánzása, a keresztény királyság programjával való fellépés kifejezése áll. Pannonhalma két apszisos szerkezete, patrocíniumának kiválasztása a magyar uralkodó programnyilatkozata volt. KOSZTA LÁSZLÓ: *Szent Márton magyarországi tiszteletének kezdete. Megjegyzések Pannonhalma alapításához*. Tiszatáj LV. (2001) 11:81–82.

14 LECIEJEWICZ, LECH: *Kolberg („Kolobrzeg”)*. In: WIECZOREK, ALFRIED – HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 398.

15 KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. (Nemzet és emlékezet) Budapest, 1988. 215–221.

rály oltalmába is vette az újonnan teremtett birtokformát,¹⁶ s meghatározta azt a minimális ingó és ingatlan vagyont, amelyet a legkisebb egység, a falusi egyház működéséhez szükségesnek tartott. Majd – példáját követve – Szent László és Könyves Kálmán következetesen folytatta az egyházi vagyon védelmét és gyarapítását. Így Magyarországon az egyházi birtokok komoly hatást gyakorolhattak a gazdasági és társadalmi fejlődésre.¹⁷ Sőt Szent István adakozása nem szorítkozott Magyarországra. Jelentős egyházi javadalmakat hozott létre külföldön is. A leglátogatottabb kegyhelyeken, illetve az oda vezető út mentén: Rómában, Ravennában, Konstantinápolyban és Jeruzsálemben¹⁸ szállóházat alapított a zarándokok részére,¹⁹ sőt még a Német-római Birodalom egyik, az ezredfordulón létrehozott új székesegyházának, a bamberginek alapításánál és felszentelésénél is kitüntetett szerepet játszhatott. Erre utal Asztrik kalocsai érsek szerepe a székesegyház kriptá előtti oltárának felszentelésekor, illetve uralkodónk lovas szobra.²⁰ De említhető még a salzburgi és tegernseei bencés apátság halotti jegyzéke is.²¹ Ezek szerint Szent István és Gizella jóindulatú támogatásukkal elnyerték a confraternitas (tiszteletbeli világi tagság) rangját. A cseh, lengyel és kijevei főpapok jóvedelmében – a csekély egyházi földbirtok és a lakosságot sújtó tizedfizetés előírásának hiánya miatt – az uralkodótól származó rendszeres juttatás (fejedelmi tized) játszotta a főszerepet. A keleti szisztéma szerint az uralkodó úgy tartotta el az egyházat, hogy neki adta egy-egy városban az uralkodónak járó jóvedelmek egy részét (általában tizedét), s a föld terméséből a lakosság által beszolgáltatott tized csak később (Lengyelországban például a 13. századtól) mutatható ki. Keleten csak a 12. század közepéről ismertek az első elszórt adatok, amelyek egyházi földbirtoklásról tanúskodnak.²² Ezekből – a magyarországi egyházi birtokok méretéhez és az egyház rendelkezésére bocsátott alárendelt népek számához hasonlítva – kirívó szegénység rajzolódik ki, amely magyarázható az ortodox szerzetesség remete életmódra való berendezkedésével is (79. oldal), de mindenképpen felfogható az uralkodó védekező mechanizmusaként is az idegen származá-

16 KISS GERGELY: *Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban*. In: FONT MÁRTA – KAJTÁR ISTVÁN (szerk.): *A magyar államiség első ezer éve*. Pécs, 2000. 74.

17 Az egyház gazdasági életben betöltött fejlesztő szerepe még a hírhedten egyházellenes Lederer Emma 1949-es tanulmányában is kapott néhány halk elismerő szót, 1955-ös monográfiájában pedig külön fejezetben ismertette az egyházi birtokok szerepét a feudalizmus magyarországi kialakulásában. LEDERER EMMA: *Az egyház szerepe az árpád kori Magyarországon*. Századok (1949) 86.; Uő.: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1955. 175–206.

18 BOZSÓKY PÁL GERŐ: *Szent István jeruzsálemi alapítványairól*. In: TÖRÖK JÓZSEF (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi sorozata 10.) Budapest, 1994. 23–82.

19 Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003. 9.

20 BALOGH ALBIN: *Szent István egyházi kapcsolatai Csehországgal, Németországgal, Franciaországgal és Belgiummal*. In: SERÉDI JUSTINIÁN (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, 1938. I. 456.

21 Monumenta Germaniae Historica Necrol. II. 46. és III. 149.

22 1130-ban Vszevolod Msztyiszlavics fejedelem a novgorodi Jurjev-monostornak átengedett egy falut (121. oldal), 1150-ben pedig a Rosztyiszlav Msztyiszlavics szmolenszki fejedelem által a szmolenszki püspökség javairól készített összeírásban olvashatunk két faluról a javadalmak között (76. oldal). Lengyelországban a leggazdagabb egyházmegye, Gniezno a XII. század közepén kb. 150 falut birtokolt. KŁOCZOWSKI, JERZY: *A középkor és a nemesi köztársaság kora. (A kezdetektől 1772-ig)*. In: KŁOCZOWSKI, JERZY – MÜLLEROWA, LIDIA – SKARBK, JAN: *A katolikus egyház Lengyelországban* (Ecclesia Sancta 3.) Budapest, 1994. 17.

sú főpapok ellen. A régió adatai kiemelik annak jelentőségét, hogy: „A Szent István alatt kialakított magyar egyházszervezet tudatos, felülről, erős kézzel irányított koncepció keretében jött létre. Célja a magyarság krisztianizációjának megvalósítása, társadalmának átalakítása, továbbá a korabeli nagyhatalmak (Német Császárság és Bizánci Birodalom) befolyásával szemben a magyar állam függetlenségének biztosítása, így Szent István hatalmának megszilárdítása és ezzel együtt az ezredforduló rendszerváltásának támogatása.”²³ Közép-Európa 10–12. századi monostoralapításainak jellegzetességeit vizsgálva adatokban gazdag, szemléletes táblázatok találhatóak a kötetben az egyes országok apátságairól. Az adatokból szembetűnik, hogy Kijevben az egész korszakban csak az uralkodó alapított monostort (128. oldal), Lengyelországban és Csehországban pedig a 12. század első harmadának végétől (legkorábban 1120-ban) mutatható ki a világi alapítás (113. oldal), Magyarországon azonban már a 11. század közepére elterjedt gyakorlat a világi alapítás (az 1061-es a zselicszentjakabi alapítás oklevelesen bizonyítható, de gyanúba hozható Feldebrő és Abasár 1041 előtti alapítása is). Különbségek találhatóak az apátságok rendi megoszlásában és általában a szerzetesség jelentőségében is. Magyarországon a korszakban meghatározó volt a bencés szerzetesség túlsúlya, hazánkban 1200 előtt több apátsága (minimum 53) volt a rendnek, mint a többi országban együttvéve (15+13). Ez egyrészt monostoraink koraiságát, másrészt az alapítók mentalitását és az egykori társadalmi állapotokat is tükrözi. A magyar földbirtokosok és a bencés rend szoros kapcsolatát bizonyítja az is, hogy hazánkban alapították a régió utolsó bencés apátságát is, jóval a reformrendek megjelenését és elterjedését követően, s a bencések összes Árpád-kori monostorának száma a százat is meghaladhatta.²⁴ Feltűnő az is, hogy míg Lengyelországban és Csehországban a bencés apátságok több, mint fele uralkodói alapítás (sok közülük a 11. századi pogánylázadásokra adott fejedelmi válasz volt – 114. oldal), hazai bencés apátságaink döntő többsége az írott források tanúbizonysága alapján magánalapítás volt. Ha a kötetben összegyűjtött okleveles adatokat összevetjük a korai templomok építészeti sajátosságaival, akkor azt látjuk, hogy lengyel területeken 34, a cseheknél 105 és a magyaroknál 94, a

23 KOSZTA LÁSZLÓ: *A keresztény egyházszervezet kialakítása*. In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről*. (Szeged-könyvek 2.) Szeged, 1996. 114.

24 A 20. század elején összeállított bencés rendtörténet írói csak az írásos forrásokból ismert, bizonyíthatóan bencés közösségeket vették számba. Így 81 bencés apátságot valószínűsítettek. 1969-ben Csóka J. Lajos már 100 fölött említette számukat, majd az 1980-as, német nyelvű bővített kiadásban konkrét listát is közölt az általa biztosan bencésnek tartott 96 apátságról. Mályusz Elemér 1971-ben megjelent munkájában a század eleji rendtörténetet követve 81 megbízhatóan igazolható bencés apátságot említett, de valószínűsítette, hogy néhányval több is lehetett. 1972-ben Fügedi Erik 68 biztosan bencés és 50–60 ismeretlen eredetű, de többségében szintén bencés apátságot tételezett fel. 1981-ben Hervay Ferenc 66 monostorról ismerte el, hogy biztosan bencés volt, s emellett további 29 esetben valószínűsítette. Koszta László 2000-ben újraértelmezte az adatokat, s a korábbinál jóval magasabbra, 160–180-ra becsülte a rend Árpád-kori apátságainak számát. SÖRÖS PONGRÁC: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. XII/b.; CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 1969. 312.; CSÓKA, LAJOS: *Geschichte des benediktischen Mönchtums in Ungarn*. München, 1980. 445–446., illetve 462.; FÜGEDI ERIK: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. Századok CVI. (1972) 71–73.; SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Bencés monostorok Magyarországon a X-XVI. században*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok VIII. (1996) 1–2:9–14.; KOSZTA LÁSZLÓ: *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*. In: KOLLÁR TIBOR (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*. (Dél-alföldi évszázadok 13.) 52.

kegyurak számára kialakított, egykori nyugati karzatot sikerült feltárni.²⁵ A pusztaszámadatok mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a cseh karzatok jobban ragaszkodtak a nyugat-európai mintaképhez, s a karzattípus magyarorszáighoz hasonló kibontakozása és széles körű elterjedése Csehországban kimutathatatlan,²⁶ valamint a templomok nyugati karzatai a kegyúr reprezentációjával kapcsolatos liturgikus rendeltetéssel épültek,²⁷ így létük és elterjedtségük a magyar világi urak 12–13. századi komoly, a régióban páratlanul fontos kegyúri szerepének bizonyítékai. A gazdag uralkodói adományok és a világi előkelők körében való elfogadottság a régió országai közül leginkább Magyarországon tették lehetővé, hogy az első ezredforduló monostorai – a nyugati mintának megfelelően – elsőrangú integrációs tényezők lehessenek.²⁸

A kötet 60 oldalas harmadik fejezete a világi uralom megszervezését mutatja be és hasonlítja össze Közép-Európa ezredfordulón szerveződő új hatalmi központjaiban. Ennek érdekében először az uralkodáshoz vezető utat, azaz a dinasztiaiak felemelkedését, a hatalom koncentrációját és a hatalomszervező tényezőket veszi számba a szerző, majd az uralom elismertetésének formáit, a hatalmi jelvények (korona, kard) által kifejtett szerepet vizsgálja. E szempontból fontos, hogy a kijevei fejedelmeket csak a 15. századtól, a cseh uralkodókat a 12. század végétől, a lengyeleket a 13. század végétől koronázták,²⁹ Magyarországon ellenben már Szent István megkoronázása is császári és pápai elismerés mellett történt (149. oldal).³⁰ Ez az ország és az uralkodó függetlenségét, az Árpádok királyi hatalmának legitimálását jelentette, s az ezredfordulót követően minden magyar uralkodó élt is ezzel a lehetőséggel. Az uralkodói hatalom öröklésében is nagy változás ment végbe a vizsgált korszakban: a korábbi, törzsi szokásjog által sza-

25 TOMASZEWSKI, ANDRZEJ: *Romańskie kościoły z emporami zachonimi na obszarze Polski, Czech i Weger*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk, 1974.

26 ÉNTZ GÉZA: *Nyugati karzatok románkori építészetünkben*. Művészettörténeti Értesítő VIII. (1959) 139.

27 ÉNTZ GÉZA: *Még egyszer a nyugati karzatokról*. Építés-Építészettudomány. XII. (1980) 140.

28 JENAL, GEORG: *A szeretettség, mint az integráció tényezője Európa közepén*. In: WIECZOREK, ALFRIED – HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 527.

29 1000-ben a gnieznói érsekség alapításakor – valószínűleg II. Szilveszter pápának a lengyel fejedelem királyságra támasztott igényével szemben fenntartásai miatt – „elhalasztották” Vitéz Boleszláv királyi rangra emelését. HAVAS LÁSZLÓ: *II. Szilveszter pápa és a Szent István-i Magyarország*. Vigilia LXIX. (2004) 4. A gnieznói találkozóról a XI. századi szöveghagyományokat őrző Quedlinburgi (MGH SS IV. 77.), Hildesheimi (MGH SRG VIII. 28.), Altaichi Évkönyv (MGH SRG IV. 16.) és Thietmar merseburgi püspök krónikája (MGH SRG IX. 182–184.), valamint Gallus Anonymus 1113–1116 között íródott gestája (MPH II. 19–20.) számol be. A korai tradíció csak azt emeli ki, hogy III. Ottó császár a szlávok földjén püspökségeket alapított. Gallus Anonymus részletesebb beszámolója szerint a templomi ceremóniát követő ünnepi lakomán III. Ottó teljes császári díszben (!) vett részt, majd saját koronáját helyezte Boleszláv fejére, annak jeléül, hogy a hatalom gyakorlását a lengyel egyház felett a „római nép barátjára és szövetségésére” (populi Romani amicus et socius), „fivérére és a birodalom munkatársára” (frater et cooperator imperii) ruházta át. FERDINANDY MIHÁLY: *III. Ottó, a szent császár*. Budapest, 2000. 294.; Gallus Anonymus a fenti történettel szándékosan megmásítva az 1000. évben lezajlott találkozó eseményeit a királyi hatalom örökösévé kívánta tenni Boleslawot. BAGI DÁNIEL: *Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori magyar belpolitikával*. Századok CXXXVII. (2003) 368. Az 1000. évi gnieznói találkozó azonban még Gallus Anonymus előadásában is csak részleges királyi méltóságot tükröz, s felhívja a figyelmet a német befolyás jelentőségére és meghatározó szerepére.

30 MAKK FERENC: *Róma vagy Mainz vagy Bizánc? Politikai – vallási választás az első ezredfordulón*. Tiszatáj LV. (2001) 11:69.

bályozott senioratus helyett a keresztény monarchia által megkívánt primogenitura rendje kezdett elterjedni. Magyarországon az új hatalomöröklési rendszer elterjedését meggyorsította a koronázás legitimáló ereje is: ha volt utód, következetesen a primogenitura érvényesítésére törekedtek (157. oldal). Az uralmi zóna területi változásainak vizsgálata szintén azt mutatja, hogy Magyarország kivétel volt a régióban, mert a külső hatalmak támadásait sikerrel verte vissza, csak átmeneti területi veszteségeket szenvedett, s a birodalmak tényleges politikai befolyása időben is igen korlátozott volt (164. oldal). A régió országainak és a hadseregeinek irányítását szemléletes táblázatok mutatják be csakúgy, mint a közigazgatási struktúrákat. Az összevetés során szembeötlő, hogy Lengyelországban és Kijevben a törzsi keretek túlélték az államszervezés időszakát: az egykori törzsi területek irányítása továbbra is a nemzetségi-rokoni szálak hálóján keresztül történt (192. oldal).

A kötet mintegy 40 oldalas negyedik fejezete Közép-Európa államainak 10–12. századi gazdaságát és társadalmát veti össze. Elsőként az etnikai és demográfiai sajátosságokról olvashatunk. Feltűnő, hogy míg a német kolonizáció a cseh és lengyel területeken csak a 13. században öltött jelentős méreteket (198. oldal), s Kijevbe egyáltalán nem jutott el, addig Magyarországon már a 12. század derekán kibontakozott a német és vallon telepesmozgalom. A kereskedelem és városfejlődés bemutatását követően az egyes országok agrárgazdaságát veti össze a szerző, majd az általános összefoglalást az uralkodók magángazdaságának elemzése követi. Végül a szabadság fogalmának változása és a társadalmi mobilitás vizsgálata zárja a fejezetet. Az egyes országok 11–12. századi társadalmi szerkezetének áttekintését ábrák szemléltetik, amelyeken a korszak változásai jól nyomon követhetők. Az összehasonlításból kirajzolódik, hogy Magyarországon már Szent István korában elvált egymástól az uralkodó kisebb és nagyobb kísérete (249. oldal), a korai törvények vizsgálata pedig azt mutatja, hogy Magyarországon a szolgák és szabadok között élesebb határvonal húzódott, mint a régió más országaiban. Ezek azt bizonyítják, hogy Magyarországon a társadalom jelentős mértékű differenciálódása gyorsabban ment végbe (a 11. század első felében megközelítőleg egy évszázad előny mutatkozik Kijevhez képest).

Az értekezést lezáró hét oldalas ötödik fejezet tartalmazza az előző fejezetek összefoglalását és tézisszerű megfogalmazását. A szerző megállapításai közül kiemelendő, hogy „a keresztény misszió támogatására a dinasztikus központok hatalmon lévő fejedelmek rákényszerültek. Ezt a kényszert az váltotta ki, hogy a szomszédos keresztény birodalmak a szomszédságukban kereszténnyé váló fejedelmeket a továbbiakban partnernek tekintették, békés viszonyt alakítottak ki velük, esetenként támogatást nyújtottak a belső ellenfelekkel szemben.” (266. oldal) A leírás jól jellemzi a keresztény térítőkét a 960-as és 970-es években fogadó hatalmi központok mentalitását, de ettől élesen megkülönböztetendő az ezredfordulón hatalomra jutott generáció, amely már gyermek korától fogva a keresztény erkölcsi normák között szocializálódott, s a körülvevő egyházi tanácsára képes volt a Karoling minták és a nemzetségi hagyományok ötvözésével egységes és következetes politikai programot megfogalmazni, s azt végrehajtani. Végül a kötetet a mintegy 60 oldalas aprólékos műgonddal összeállított és jól áttekinthető bibliográfiai zárja, amely komoly segítség a későbbi kutatások számára. Igazságtalan lenne elhallgatni a könyv végén található 14 színes térkép és egy színes ábra jelentőségét, hiszen ezek – a szövegben található többi ábrával és táblázattal együtt – nagyban megkönnyítik az értekezésben leírt ismeretanyag befogadását.

Kétségtelen, hogy a kötet haszonnal forgatható a kutatásban és az egyetemi oktatásban egyaránt, s az is megállapítható, hogy Font Márta akadémiai doktori értekezése összeállítása során alapos és hasznos munkát végzett. Könyve – komparatív szemléletű és forráscentrikus módszerének köszönhetően – a hazai helyzet valósabb megismerését, a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét is előmozdítja, módszere finomabb megkülönböztetéseket tesz lehetővé a régió ezredfordulón születő új államai és egyházi szervezetei között. Noha a magyar nyelvű szakirodalomban eddig ismeretlen vagy csak nehezen elérhető adatoknak és összefüggéseknek hosszú évek gondos munkájával történő összeállítása a magyar medievisztika fontos alkotásai közé emelik a kötetet, mégsem állítható, hogy az Előszóban célul tűzött és a Következtetésekben összefoglalt, alapjában elhibázott koncepciót kellően megalapozná. A felvonultatott adatok – a szerző szándékai ellenére – látványos bizonyosságul szolgálnak a Szent István-i állam modernségének, az ezredfordulón végrehajtott tudatos és magas színvonalú állam- és egyházszervező tevékenységnek, valamint a külföldi, elsősorban Karoling és bajor példák hazai adottságokhoz való alkalmazásának. A vizsgálat minden szempontjában jól dokumentálható Magyarország politikai, jogi, egyházi és társadalmi fejlettségének a megközelítőleg fél-egy évszázados (esetenként még ennél is nagyobb) előnye más közép-európai országokhoz képest. Lengyelország, Csehország és Kijev esetében valóban kimutathatók az ezredfordulós államszervezés bizonyos hiányosságai. A lengyel és cseh uralkodó csak korlátozott mértékben követte a nyugati hatalomszervezési és államfejlődési modellt, Kijev pedig szinte teljesen a keleti szisztéma szerint rendezkedett be. A Magyar Királyság azonban Szent István államszervező tevékenységének következtében a régió minden szempontból szuverén hatalma lett (262. o.), s regionális főkirályságként (archiregnumként) messze kimagaslott környezetéből.

A kötet jó kiindulási alapot nyújt a régió 10–12. század között végrehajtott rendszerváltásának, az egyház- és államalapításainak összehasonlító vizsgálatához, belső elmentmondásai és téves alapkoncepciója miatt azonban nem rendezi megnyugtatóan a felvetett kérdéseket.

Vajda Tamás

MARTON JÓZSEF

FOGARASY MIHÁLY ERDÉLYI PÜSPÖK ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Gyulafehérvár, 2005, 201 oldal

Marton József, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola történészprofesszora 2005-ben megjelentetett könyvében egy olyan 19. századi főpapot állít reflektorfénybe, akinek „személyiségét és széleskörű tevékenységét többféle megítélésben közelítik meg a történészek. Míg egyesek a Habsburg uralkodóház iránti lojális magatartását, addig mások a reformkor kihívásaira reflektáló egyházú főpap küzdelmeit emelik ki fokozottabban.” Marton professzor – amint azt könyve előszavában megjegyzi – hiteles, eddig nyomtatásban nem megjelent, vagy a közönséges kutató számára már nem hozzáférhető korabeli dokumentumok nyomán halad, és a történelmi előítéletek eloszlására törekszik.

Fogarasy Mihály 1800. szeptember 17-én született Gyergyószentmiklóson. Mélyen vallásos, egyszerű székely szülők gyermeke volt, ám a felmenők között több neves embert is számon tartott a család. Anyai ágon volt rokon a 17. században élt Ferentzi György gyergyószentmiklósi plébános, majd erdélyi vikárius, apai ágon pedig a 18. században munkálkodó építész, Fogarasy György (Mihály nagyapja, aki a gyergyószentmiklósi római katolikus templomot építette). Fogarasy Mihály a gyulafehérvári papneveldeben és a bécsi Pazmaneumban készült papi hivatására. 1828-ban a bécsi Augustineumban szerzett doktorátust, onnan visszatérve gyulafehérvári teológiai tanár és tanulmányi felügyelő lett; két évvel később egyházmegyei tanfelügyelői és cenzeni munkával is megbízták, egy év múlva viszont a bécsi Szent Imréről elnevezett felsőbb papképző intézet igazgatója és a császári udvar káplánja lett. Jelentős teológiai-irodalmi munkásságot fejtett ki, ezért püspöke, Kovács Miklós, közbenjárására nagyváradi irodalmi kanonokká, a királyi jogakadémia igazgatóhelyettesévé és a nagyváradi tanterületi iskolák főigazgatójává nevezték ki. Ilyen minőségében vett részt és vállalt aktív szerepet három (az 1839/40-es, az 1843/44-es és az 1848-as) magyar országgyűlésen. Közben a bécsi udvar két ízben is kitüntette, 1846-ban Ferdinánd király a szkodári címzetes püspöki címet adományozta neki és a pesti tudományegyetem teológiai kara elnökévé, valamint a pest-budai tankerület iskoláinak főigazgatójává nevezte ki. Ilyen minőségében szállt síkra a magyar nyelv iskolákba való bevezetéséért.

1840-től Fogarasy Mihály egy katolikus könyvkiadó társulat létrehozását kezdte el tervezni. „Jó és olcsó könyvkiadó társulat”-ot szeretett volna létesíteni, amelynek termékei a kispénzű emberek számára is hozzáférhetők. Sikerült megnyernie az ügynek a főpapságot és a papságot, a katolikus egyházi és világi írók, az irodalommal foglalkozók jelentős csoportját, de szándékát országszerte érdeklődéssel fogadták. Kopácsy József hercegprímás fővédnökséget vállalt a társulat felett és anyagi támogatásról is gondoskodott. A megálmodott társulat meg is kezdte működését, 1847 decemberében jelent meg első kötetük: az 1848. évre szóló *Keresztény Naptár*. Közben az állami hatóságok gyanakodva tekintettek a társulat munkájára és az 1848-as szabadságharc kitöréséig nem is küldtek semmiféle hivatalos engedélyt Fogarasynak. Pár hónap múlva azonban nem is volt erre szükség, hiszen az 1848-as áprilisi törvények értelmében a társulat működéséhez nem kellett államilag cenzúrázott alapszabályzat. Fogarasy püspök ennek tudatában 1848. május 1-jén közzétette *A jó és olcsó könyvkiadó társulat alapszabályai* című dokumentumát. Előírta, hogy az évenként megjelenő *Keresztény Naptárt* olcsón adják, hogy a szegényebb családok is megvehessék. Az iskolai oktatást és nevelést katolikus szellemű tankönyvek kiadásával kívánta szorgalmazni. Harmadikban pedig a megjelenő kiadványokkal a műveltebb osztályok egyházas érzületének kifejesztéséhez kívánt hozzájárulni.

A társulat 1848. május 1-jén kezdte meg hivatalosan működését, mivel „a szabad sajtó fölöslegessé tette a legfelsőbb engedmény utáni várakozást”. 1848. június 6-án jelentették meg a *Katholikus Néplap* első számát, de mivel ez a lap kimutatta együttérzését a nemzeti helyzettel kapcsolatosan és rendszeresen közölt politikai híreket, egyre nehezkesebbé vált a társulat munkája. A szabadságharc után pedig újra életbe lépett a cenzúra, amelyik szigorúan ellenőrizte az egyesületi életet, így „az új politikai körülményekhez alkalmazkodva” újjá kellett szervezni a társulatot. 1852. augusztus 22-étől *Szent István Társulat* néven működött tovább, egy év múlva Fogarasy Mihály igazgatása mellett. Közben a király és a magyar nemzet között vállalt közvetítői szerepet, a magyar püspöki kar levelét vitte az udvar elé. Az abban foglaltakért megneheztelt az udvar

a püspökökre, így rá is, ezért hamarosan meg kellett válnia pesti igazgatói székétől. Ismét Nagyváradra került, ahol székesegyházi esperes-plébános, egyházmegyei bírósági elnök lett. 1864-ben Ferenc József a lemondott Haynald Lajos püspök helyére nevezte ki erdélyi püspöknek, a császár kinevezését IX. Piusz pápa azonnal szentesítette.

Fogarasy Mihály püspöki munkásságát leghatározottabban az iskolakérdés kezelése jellemezte, erről tanúskodnak körlevelei is. A tehetséges ifjak neveléséért, iskolák létesítéséért és fenntartásáért nagy értékű alapítványokat tett. Ugyancsak jelentős – többek között – sajtóapostoli munkássága is, az említett kiadó mellett 1867-ben *Egyházi és Iskolai Hetilap* címmel egyházmegyei lapot is alapított. „A katolikus sajtót hitünkért és egyházunkért lelkesedő nagy férfiak pártolják és vezetik, azt katolikus jobbaink áldozata támogatja, akik közé sorakoznotok büszkeségetek kell hogy legyen. Szellemi táplálékra van szükségetek, válasszatok azt, mely lelkesít, vigasztal, és bátorít; nem azt, amely lesújt, kinevet és megcsal” – buzdított egyik püspöki körlevelében.

Marton József négy egységre tagolta könyvét: az első részben hozza a tulajdonképeni saját tanulmányt, amelyikben bőséges dokumentáció alapján rajzolja meg a püspök életútját; a másodikban a püspök kortársának, Éltes Károly pap-írónak a Gyulafehérvári Püspöki Levéltár dobozaiban kéziratban fennmaradt, Fogarasy püspökről írt életrajzát teszi közzé – ez a munka itt jelenik meg először nyomtatásban. A későbbi lektor igyekezett hűségesen kezelni a kéziratot, a szerző szófordulatainak, archaikus kifejezéseinek megőrzésével izes nyelvezetű, élvezetes olvasmányt tár a késői olvasók elé. A munka 41 alfejezete Éltes Károly igényességét és rendszerességét dicséri. A könyv harmadik egységébe sorolta Marton professzor a főpásztor jelentősebb körleveleit (összesen 21-et). Ezek egy részét már Éltes Károly is számba vette, ám a mostani szerkesztő továbbiakkal egészítette ki azokat, olyanokkal, amelyekről úgy gondolta, hogy ma is forrásértékű történelmi anyagot tartalmaznak. „Felfedezhetjük benne a kiegyezést (1867) követő társadalmi és gazdasági problémákat, a liberalizmus szellemében született törvények kihatásait az egyházi életre, s nem utolsósorban a nagy püspök helyes szemléletét és egyháza és népe iránt elkötelezett magatartását” – írja az előszóban.

A munka utolsó kis egysége Fogarasy Mihály Kovács Miklós püspökhöz címzett, egyik 1848-as keltezésű levelének másolatát, egy, a marosvásárhelyi római katolikus gimnázium tanárai és tanítványai által neki dedikált verset és a nagy erdélyi püspök gyászjelentőjének másolatát tartalmazza.

Marton József szerint korunk „újraktualizálta” a 19. századi erdélyi püspököt: „Az ő korában végbement változások nagymértékben hasonlítanak napjaink társadalmi és gazdasági változásaira. A változásokat mozgató eszmék is ugyanazok. [...] Főpapi magatartása, sikerekkel és kudarcokkal telített küzdelme tanulságul szolgálhat az átalakulásokat élvező és szenvedő mai embereknek is. Írásai bátorítanak és eligazítással szolgálnak.”

E kemény kötésű, impozáns kiállítású kiadvánnyal Marton József a kései utókor nevében tiszteleg Erdély neves püspöke előtt.

Ozsváth Judit